

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Університет митної справи та фінансів

ФІНАНСИ

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

Дніпро
Акцент ПП
2017

УДК 336
ББК 65.261
Ф 59

*Рекомендовано до друку вченою радою
Університету митної справи та фінансів
(протокол № 1 від 29.08.2016 р.)*

Рецензенти:

Т. М. Боголіб – доктор економічних наук, професор, декан фінансово-гуманітарного факультету Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди;

С. В. Волосевич – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів Київського національного торговельно-економічного університету.

Л. І. Катан – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів та банківської справи Дніпропетровського аграрно-економічного університету

Фінанси : навчальний посібник / Л. В. Лисяк, С. В. Качула,
Ф59 Л. О. Міщенко, Д. А. Міщенко ; за ред. д. е. н., проф., акад. АЕН
України Л. В. Лисяк. – Дніпро: ТОВ “Акцент ПП”, 2017. – 298 с.

ISBN 978-966-921-107-1

У навчальному посібнику з позицій класичної та новітньої світової та української фінансової думки подано змістовний виклад матеріалу відповідно до програми дисципліни “Фінанси” та вимог Міністерства освіти і науки України. Посібник містить план вивчення теми та короткий її огляд, термінологічний словник основних понять, навчальні завдання, тести для самоперевірки знань, криптограми, літературу до вивчення кожної теми.

Для студентів, аспірантів, викладачів, а також практиків, які цікавляться питаннями фінансів і фінансових відносин.

© Колектив авторів, 2017
© Університет митної справи
та фінансів, 2017

ISBN 978-966-921-107-1

ЗМІСТ

Передмова	8
Розділ 1. Предмет фінансової науки як пізнання сутності фінансів	11
1.1. Предмет фінансової науки	11
1.2. Фінанси як специфічна форма суспільних відносин	13
1.3. Функції фінансів	18
1.4. Методи пізнання фінансового життя	20
<i>Тести для самоперевірки знань</i>	22
<i>Практичні завдання</i>	23
<i>Криптограма</i>	25
<i>Глосарій</i>	25
<i>Контрольні питання</i>	26
<i>Використана та рекомендована література до розділу</i>	26
Розділ 2. Генезис і еволюція фінансів	28
2.1. Історичні та економічні передумови виникнення фінансів	28
2.2. Моделі фінансових відносин у суспільстві	34
2.3. Еволюція фінансів залежно від історичних етапів розвитку суспільства	38
<i>Тести для самоперевірки знань</i>	45
<i>Практичні завдання</i>	46
<i>Криптограма</i>	47
<i>Глосарій</i>	48
<i>Контрольні питання</i>	48
<i>Використана та рекомендована література до розділу</i>	48
Розділ 3. Становлення та розвиток фінансової науки	50
3.1. Історичний аспект становлення та розвитку фінансової науки та її роль у суспільстві	50
3.2. Сутність і структура фінансової науки	55
3.3. Розвиток фінансової науки в Україні	64
3.4. Сучасна парадигма західної наукової фінансової думки	68
<i>Тести для самоперевірки знань</i>	74
<i>Практичні завдання</i>	76
<i>Криптограма</i>	78
<i>Глосарій</i>	78
<i>Контрольні питання</i>	79
<i>Використана та рекомендована література до розділу</i>	79
Розділ 4. Фінансова система	81
4.1. Поняття фінансової системи і теоретичні основи її побудови	81
4.2. Правові та організаційні основи фінансової системи	84
<i>Тести для самоперевірки знань</i>	92
<i>Практичні завдання</i>	94

<i>Криптограма</i>	95
<i>Глосарій</i>	95
<i>Контрольні питання</i>	96
<i>Використана та рекомендована література до розділу</i>	96
Розділ 5. Фінансове право і фінансова політика	97
5.1. Поняття і система фінансового права	97
5.2. Фінансова політика, її сутність, види і значення. Фінансовий механізм	99
<i>Тести для самоперевірки знань</i>	103
<i>Практичні завдання</i>	105
<i>Криптограма</i>	106
<i>Глосарій</i>	107
<i>Контрольні питання</i>	108
<i>Використана та рекомендована література до розділу</i>	109
Розділ 6. Податки. Податкова система	110
6.1. Сутність податків	110
6.2. Фіскальна політика	114
6.3. Адміністрування податків і зборів	118
<i>Тести для самоперевірки знань</i>	122
<i>Практичні завдання</i>	123
<i>Криптограма</i>	124
<i>Глосарій</i>	125
<i>Контрольні питання</i>	126
<i>Використана та рекомендована література до розділу</i>	126
Розділ 7. Бюджет і бюджетна система	128
7.1. Соціально-економічна сутність, необхідність і призначення бюджету	128
7.2. Бюджетна політика і бюджетний механізм	131
7.3. Бюджетна система	134
7.4. Бюджетний процес	139
<i>Тести для самоперевірки знань</i>	141
<i>Практичні завдання</i>	143
<i>Криптограма</i>	144
<i>Глосарій</i>	145
<i>Контрольні питання</i>	146
<i>Використана та рекомендована література до розділу</i>	147
Розділ 8. Бюджетний дефіцит	148
8.1. Поняття дефіциту бюджету і його соціально-економічні наслідки	148
8.2. Методи обмеження і шляхи скорочення дефіциту бюджету	151
<i>Тести для самоперевірки знань</i>	153
<i>Практичні завдання</i>	154

<i>Криптограма</i>	155
<i>Глосарій</i>	156
<i>Контрольні питання</i>	156
<i>Використана та рекомендована література до розділу</i>	157
Розділ 9. Державний кредит	158
9.1. Економічна природа державного кредиту	158
9.2. Державний борг	160
9.3. Управління державним боргом	164
<i>Тести для самоперевірки знань</i>	167
<i>Практичні завдання</i>	168
<i>Криптограма</i>	169
<i>Глосарій</i>	170
<i>Контрольні питання</i>	171
<i>Використана та рекомендована література до розділу</i>	171
Розділ 10. Місцеві фінанси. Бюджетний федералізм і фінансове вирівнювання	173
10.1. Місцеві фінанси та значення місцевих бюджетів	173
10.2. Бюджетний федералізм і фінансове вирівнювання	178
<i>Тести для самоперевірки знань</i>	185
<i>Практичні завдання</i>	187
<i>Криптограма</i>	188
<i>Глосарій</i>	189
<i>Контрольні питання</i>	190
<i>Використана та рекомендована література до розділу</i>	190
Розділ 11. Соціальні позабюджетні фонди	192
11.1. Сутність соціальних позабюджетних фондів	192
11.2. Пенсійний фонд України	193
11.3. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття	195
11.4. Фонд соціального страхування України	196
<i>Тести для самоперевірки знань</i>	198
<i>Практичні завдання</i>	200
<i>Криптограма</i>	201
<i>Глосарій</i>	202
<i>Контрольні питання</i>	203
<i>Використана та рекомендована література до розділу</i>	203
Розділ 12. Фінанси домогосподарств	205
12.1. Домогосподарства як суб'єкт економічних і фінансових відносин	205
12.2. Сутність фінансів домогосподарств	206
12.3. Фінансові ресурси домогосподарства	207
<i>Тести для самоперевірки знань</i>	208
<i>Практичні завдання</i>	210

<i>Криптограма</i>	211
<i>Глосарій</i>	211
<i>Контрольні питання</i>	212
<i>Використана та рекомендована література до розділу</i>	212
Розділ 13. Фінанси суб'єктів господарювання	214
13.1. Сутність суб'єктів господарювання	214
13.2. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання	215
<i>Тести для самоперевірки знань</i>	217
<i>Практичні завдання</i>	219
<i>Криптограма</i>	220
<i>Глосарій</i>	221
<i>Контрольні питання</i>	222
<i>Використана та рекомендована література до розділу</i>	222
Розділ 14. Фінансовий менеджмент	223
14.1. Сутність та функції фінансового менеджменту	223
14.2. Система забезпечення фінансового менеджменту	224
14.3. Механізм фінансового менеджменту	226
<i>Тести для самоперевірки знань</i>	227
<i>Практичні завдання</i>	228
<i>Криптограма</i>	230
<i>Глосарій</i>	230
<i>Контрольні питання</i>	231
<i>Використана та рекомендована література до розділу</i>	232
Розділ 15. Фінансовий ринок	233
15.1. Суть і механізм функціонування фінансового ринку	233
15.2. Класифікація фінансових ринків	235
15.3. Інструменти фінансового ринку	236
<i>Тести для самоперевірки знань</i>	238
<i>Практичні завдання</i>	239
<i>Криптограма</i>	240
<i>Глосарій</i>	241
<i>Контрольні питання</i>	242
<i>Використана та рекомендована література до розділу</i>	242
Розділ 16. Страхування. Страхувий ринок	244
16.1. Економічна необхідність і роль страхування	244
16.2. Форми та методи страхового захисту	245
<i>Тести для самоперевірки знань</i>	248
<i>Практичні завдання</i>	249
<i>Криптограма</i>	250
<i>Глосарій</i>	251
<i>Контрольні питання</i>	251
<i>Використана та рекомендована література до розділу</i>	252

Розділ 17. Міжнародні фінанси	253
17.1. Сутність і роль міжнародних фінансів	253
17.2. Функції міжнародних фінансів	254
17.3. Фінансова діяльність міжнародних організацій	256
<i>Тести для самоперевірки знань</i>	258
<i>Практичні завдання</i>	259
<i>Криптограма</i>	261
<i>Глосарій</i>	262
<i>Контрольні питання</i>	262
<i>Використана та рекомендована література до розділу</i>	263
Розділ 18. Фінанси країн з розвинутою ринковою економікою ...	264
18.1. Особливості фінансової політики США	264
18.2. Фінансова система Японії та особливості її функціонування	265
18.3. Фінансова система Франції	267
18.4. Фінансова система Великобританії	268
<i>Тести для самоперевірки знань</i>	270
<i>Практичні завдання</i>	272
<i>Криптограма</i>	273
<i>Глосарій</i>	274
<i>Контрольні питання</i>	275
<i>Використана та рекомендована література до розділу</i>	275
Розділ 19. Фінанси Європейського Союзу	276
19.1. Створення Європейського Союзу	276
19.2. Особливості функціонування фінансової системи Європейського Союзу	277
<i>Тести для самоперевірки знань</i>	279
<i>Практичні завдання</i>	280
<i>Криптограма</i>	281
<i>Глосарій</i>	282
<i>Контрольні питання</i>	282
<i>Література до розділу</i>	282
Розділ 20. Фінансова безпека держави	284
20.1. Сутність фінансової безпеки держави	284
20.2. Складові фінансової безпеки держави	285
<i>Тести для самоперевірки знань</i>	286
<i>Практичні завдання</i>	289
<i>Криптограма</i>	290
<i>Глосарій</i>	291
<i>Контрольні питання</i>	291
<i>Використана та рекомендована література до розділу</i>	292
Відповіді на тести і практичні завдання	293

ПЕРЕДМОВА

Сучасні особливості економічного розвитку, який відбувається на тлі глобалізації, фінансових криз у світовому масштабі, змін та загроз екологічних чинників, зростання ризику в усіх сферах діяльності людини, посилення ролі та відповідальності держави в економіці тощо, потребують пильної уваги до такої надзвичайно важливої сфери суспільного буття, як фінанси. Успішний розвиток фінансової науки і практики в сучасних умовах потребує висококваліфікованих фахівців, спроможних приймати оптимальні та відповідальні рішення. Адже у свій час В. М. Коковцев, який обіймав посаду міністра фінансів, акцентував увагу, що “немає іншої сфери, яка меншою мірою піддавалась би нововведенням, як сфера фінансового управління, і немає іншої сфери, в якій всілякі невдалі експерименти не проявляли би свого згубного впливу так швидко, як експерименти у сфері фінансів”¹.

Нові підходи, практичні розробки і рекомендації щодо вдосконалення механізмів управління фінансами мають здійснювати висококваліфіковані фінансисти, які знайомі з еволюцією та розвитком фінансової науки і практики, з досягненнями і невдачами масштабних фінансових реформ, що проводилися на історичному шляху нашої країни, розуміють сутність фінансів, їх функції та завдання у суспільстві, усвідомлюють необхідність постійного поглиблення знань у сфері фінансів. Підкреслюючи важливість урахування історичного досвіду в процесі професійної діяльності фінансиста, слід згадати слова професора Колумбійського університету Е. Селігмана, який ще на початку ХХ ст. писав: “Якщо все суспільство, однак, результат еволюції, то ми можемо зрозуміти те, що є, лише знаючи, що було”².

Важливість вивчення фінансів на початку ХХ ст. підкреслював і німецький економіст К. Еєберг: “Фінансова наука є сферою знань, яка заслуговує на уважне вивчення як унаслідок теоретичної важливості цього вчення для загальної освіти, так і внаслідок широкого застосування її на практиці. Особливо важливе значення вона має для всіх, хто прямо – як чиновник чи член дорадчих і законодавчих утворень – чи опосередковано – через своє

---

¹ Цит. за: Пушкарева В. М. История мировой и русской финансовой науки и политики / В. М. Пушкарева. – М. : Финансы и статистика, 2005. – С. 6.

² Селигман Э. Основы политической экономии / Э. Селигман, проф. Колумб. ун-та ; пер. со 2-го америк. изд. прив.-доц. В. Твердохлебова, М. Булатова. – СПб., 1908. – С. 29.

право голосування, право зібрань чи петицій, чи за допомогою преси може впливати на суспільне життя”³. Професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вчений-фінансист В. М. Федосов уже на початку ХХІ ст. пише: “Одне негативне явище проглядається скрізь – падає рівень професіоналізму” й акцентує увагу на тому, що “не тільки економіст, а й будь-яка освічена людина має володіти тією чи іншою мірою теоретичним фундаментом у галузі фінансової науки”⁴. Важливим завданням у зв’язку з цим учений справедливо вважає підвищення у студентів зацікавленості і прищеплення любові до професії фінансиста, що нині надзвичайно актуально.

Теоретичний курс “Фінанси” – базовий у системі підготовки фахівців у галузі фінансів. Головне у вивченні фінансової науки засвоєння її фундаментальних основ. Саме цим визначається місце навчальної дисципліни “Фінанси” у системі економічної освіти. Вона вивчається студентами після ознайомлення із загальноекономічними дисциплінами, такими як “Економічна теорія”, “Історія економічних вчень” тощо.

Мета вивчення дисципліни “Фінанси” – формування базових знань з теорії фінансів, засвоєння закономірностей функціонування фінансових відносин і конкретних форм організації фінансів у різних сферах суспільства, розуміння розвитку фінансової системи та фінансової політики.

Завданням дисципліни є формування цілісної системи знань про сутність і форми прояву фінансів, генезис та еволюцію фінансів, оптимізацію фінансових відносин у суспільстві, механізм функціонування і впливу фінансів, склад і структуру фінансової системи, сукупність фінансових органів та інституцій, засади формування й функціонування окремих сфер і ланок фінансової системи.

Студенти мають знати і розуміти сутність, функції та роль фінансів у ринковій економіці, закономірності їх еволюційного розвитку, теоретичні основи функціонування фінансової системи держави.

Засвоєння теоретичних засад фінансових відносин створює ту основу, на якій базується вивчення прикладних фінансових дисциплін бакалаврату, які розкривають конкретні питання організації фінансів у різних сферах фінансової системи.

Предмет вивчення дисципліни – економічні відносини з приводу формування, розподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів у грошовій формі.

Навчальний посібник відповідає типовій програмі нормативної дисципліни “Фінанси” і призначений для студентів та аспірантів, а також усіх,

---

³ Эберг К. Очерки финансовой науки. – Ярославль, 1893. – С. 12.

⁴ Теорія фінансів / за ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – С. 3.

хто цікавиться проблематикою фінансів. Він містить 20 розділів, у яких досліджуються теоретичні аспекти фінансових відносин.

Усі складові посібника логічно пов'язані між собою. Послідовність викладу розділів допомагає орієнтуватися в процесі вивчення програмного матеріалу, формувати необхідні для майбутнього фахівця компетенції. Увагу зосереджено на викладенні складних теоретичних питань. Для закріплення знань наводяться тестові завдання, завдання для самоконтролю, практичні завдання та криптограма. Пошук відповідей на тести й успішне розв'язування задач дадуть можливість студенту забезпечувати самоконтроль за засвоєнням програми дисципліни, перевіряти правильність відповідей і розрахунків за відповідями, наведеними в кінці навчального посібника. Поглибленому вивченню матеріалу допоможуть також глосарій і перелік літератури до кожного розділу.

Авторський колектив висловлює подяку рецензентам навчального посібника і з вдячністю прийме конструктивні поради та рекомендації щодо його покращання від усіх зацікавлених осіб.

Колектив авторів:

д. е. н., проф., акад. АЕН України Л. В. Лисяк – передмова, розділи 1, 2, 3, 4, 5;

к. е. н., доц. С. В. Качула – розділи 6, 7, 8, 9, 10;

к. е. н., доц. Л. О. Міщенко – розділи 11, 12, 13, 14, 15;

д. н. держ. упр., к. е. н., проф. Д. А. Міщенко – розділи 16, 17, 18, 19, 20.

РОЗДІЛ 1. ПРЕДМЕТ ФІНАНСОВОЇ НАУКИ ЯК ПІЗНАННЯ СУТНОСТІ ФІНАНСІВ

1.1. Предмет фінансової науки

Будь яка наука становить систему знань про певний предмет і без чіткого визначення цього предмета вона не може існувати. *Предмет фінансової науки* – сукупність фінансових відносин, основою яких є рух вартості у грошовій формі, що пов'язані з формуванням і використанням фінансових ресурсів, розподілом і перерозподілом валового внутрішнього продукту на різних рівнях фінансової системи між державою та суб'єктами господарювання.

Фінансова наука – це система знань про фінансові явища і процеси, що відбуваються у суспільстві, з виявленими достовірними передумовами їх виникнення, механізмами та принципами функціонування, доказовими, обґрунтованими положеннями та висновками щодо їх впливу на людину, господарство, державу, суспільство, цивілізацію.

Фінансові відносини, які охоплює фінансова наука, мають такі характерні риси:

- це розподільчі відносини, які виникають у процесі відтворення суспільного продукту на стадії розподілу, безпосередньо пов'язані з розподілом і перерозподілом валового внутрішнього продукту і впливають на виробництво, обмін, споживання;

- це грошові відносини, носіями яких є гроші;

- їх кінцева мета – формування і використання централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів усіх суб'єктів господарювання для забезпечення належного рівня соціально-економічного розвитку та задоволення економічних інтересів усіх членів суспільства.

Нині фінансова наука досліджує процеси і явища у суспільстві, використовуючи теоретичні підвалини та враховуючи певні гуманістичні засади життя людини.

Використовуючи категорії сутності та явища у фінансовій науці, досліджуючи категорію фінансів, можна зробити висновок, що сутність фінансів прихована від людини, вона характеризується розподільчими відносинами, які бачити неможливо. Ця сутність виявляється за допомогою категорії явища, що вказує на видимі ознаки цих відносин: формування, розподіл доходів, грошових нагромаджень, прибутку, грошових фондів; оподаткування, фінансування, дотування, субсидювання тощо, які реалізуються за допомогою відповідних грошових потоків. Використовуючи категорію змісту як сукупності певних елементів, змістом фінансів вважають грошові фонди і фінансові ресурси. За категорією форми як способу зв'язку між окремими елементами форма фінансів реалізується за допомогою фінансових планів.

Учені так деталізують **предмет фінансової науки**:

– сутність фінансів (розподільні, або економічні, або грошові відносини, пов'язані з розподілом і перерозподілом ВВП, частини національного багатства з метою формування та використання фондів грошових коштів і фінансових ресурсів держави та суб'єктів господарювання);

– специфічні для фінансової науки принципи, закони і закономірності;
– особливі форми прояву та механізми дії цих принципів, законів і закономірностей;

– фінансова техніка;

– фінансова практика.

Сучасна фінансова наука є рушійною силою у розвитку фінансових відносин. За її допомогою моделюються фінансові відносини національного і міжнародного масштабу, приймаються політичні та економічні рішення, які суттєво впливають на країни, регіони, світ.

Суб'єкти фінансової науки – вчені, наукові працівники, науково-педагогічні працівники, наукові установи, наукові організації, вищі навчальні заклади III–IV рівнів акредитації, громадські організації у сфері фінансової наукової діяльності.

Об'єктом фінансової науки у загальному вигляді є суспільство. Об'єктом дослідження фінансової науки може бути фінансове явище, процес або ставлення до об'єктивної фінансової реальності, що породжує проблемну ситуацію й обране для вивчення. У зв'язку з цим об'єктами фінансової науки можуть бути:

– фонди грошових коштів (централізовані – державний і місцеві бюджети, пенсійний фонд, державні соціальні фонди, державні резерви, державний кредит; децентралізовані – фонди і резерви міністерств, відомств, центральних установ, відділів та управлінь місцевих державних адміністрацій, виконавчих комітетів місцевих рад, підприємств, організацій та установ усіх форм власності);

– капітал та фінансові ресурси суспільства, держави, суб'єктів господарювання, адміністративно-територіальних утворень;

– грошові доходи і нагромадження (виручка від реалізації продукції, надання послуг, грошові надходження від інших видів діяльності, прибуток, амортизація тощо);

– конкретні види податків, обов'язкових зборів, неподаткових надходжень до бюджетів;

– усі види видатків, витрат;

– усі види фінансових планів та їхні показники тощо.

Таким чином, усе те, на що спрямована діяльність дослідника і що існує як об'єктивна фінансова реальність, може виступати об'єктом фінансового дослідження.

Об'єкт і предмет фінансової науки співвідносяться між собою як загальне і часткове. Предмет дослідження визначає його тематику і напрям. У визначенні предмета фінансової науки в об'єкті пізнання виділяється певна його частина, що визначається особливостями фінансової науки, тоді як всі

інші частини (сторони) розглядаються як другорядні. Об’єкт науки відображає реальне фінансове явище, яке має конкретне матеріальне вираження (обсяг, вартість, ціну тощо), а предмет науки – це філософська абстракція, вона відображає ті окремі сторони та особливості об’єкта, які реально помітити неможливо.

Метою фінансової науки є дослідження проблем оптимізації фінансових відносин у суспільстві та вироблення практичних рекомендацій щодо розв’язання окреслених завдань. Завдання фінансової практики: мобілізація фінансових ресурсів, достатніх для виконання певних завдань; мінімізація вартості фінансових ресурсів; забезпечення раціонального розміщення фінансових ресурсів; оптимізація витрат; забезпечення своєчасного і повного надходження доходів та формування позитивного фінансового результату.

Чіткіше окреслити предмет і завдання фінансової науки та практики дозволяють характерні ознаки фінансів як специфічної форми суспільних відносин.

1.2. Фінанси як специфічна форма суспільних відносин

Термін “фінанси” (від лат. *financia* – платіж) виник в Італії у XIII–XV ст. у містах, де були добре розвинені торгівля і грошові розрахунки, тлумачився як грошовий платіж. У подальшому він поширився в інших країнах і став використовуватись як поняття, пов’язане із системою грошових відносин між населенням і державою з приводу утворення державних грошових фондів. Вважається, що термін “фінанси” в науковий обіг увів французький вчений Жан Боден у 1577 р. у праці “Шість книг про республіку” для виділення сукупності ресурсів, необхідних для задоволення потреб держави (фр. *finer* – платити, оплачувати).

Теоретичне осмислення категорії “фінанси” потребує розробки наукових підходів до трактування сутності фінансів. Основні підходи авторитетних українських учених-фінансистів наведено в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Визначення категорії “фінанси”

Автор	Визначення
1	2
О. Д. Василик	Фінанси – сукупність форм і методів формування, розподілу й використання централізованих і децентралізованих грошових фондів з метою виконання функцій і завдань держави, підприємств і населення із забезпечення умов розширеного відтворення, задоволення соціальних та інших потреб [3]
О. А. Музика	Фінанси – це сукупність відносин, які спрямовані на утворення та витрачання фондів коштів, необхідних для виконання завдань і функцій держави, державно-владних органів, органів місцевого самоврядування [7]

1	2
В. М. Опарін	Фінанси – сукупність грошових відносин, пов’язаних з формуванням, мобілізацією і розміщенням фінансових ресурсів та з обміном, розподілом і перерозподілом вартості створеного на основі їх використання валового внутрішнього продукту, а за певних умов і національного багатства [8]
С. І. Юрій, В.М.Федосов	Фінанси відображають сукупність економічних відносин, що пов’язані з розподілом та перерозподілом ВВП, а в окремих випадках і національного багатства країни з метою формування фінансових ресурсів та створення фондів грошових коштів і їх використання для забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства [12]

Вітчизняна фінансова наука виходить з того, що фінанси – це система економічних відносин з приводу формування, розподілу і використання фінансових ресурсів для виконання функцій і завдань різними суб’єктами у суспільстві. Часто ототожнюють поняття “фінанси” і “гроші”. Водночас фінанси – це сукупність відносин, насамперед розподільного характеру, які опосередковуються через доходи і видатки суб’єктів господарювання, держави, фінансових інституцій і міжнародних організацій. Гроші, грошові фонди (централізовані й децентралізовані) виступають матеріальним змістом фінансів.

Західна фінансова наука у визначенні фінансів більше виходить із прагматичного аспекту їх функціонування, тобто з погляду *фінансової діяльності*.

Отже, характерні ознаки фінансів такі:

- грошові (фінансові) відносини між суб’єктами, тобто гроші виступають матеріальною основою існування і функціонування фінансів;
- суб’єкти фінансових відносин мають різні права у процесі грошових відносин, адже одним із суб’єктів виступає держава;
- у процесі цих відносин формується загальнодержавний грошовий фонд – бюджет, тобто відносини мають фондівий характер;
- еквівалентний характер обміну і розподілу й нееквівалентний перерозподілу;
- регулярне надходження коштів у бюджет має забезпечуватися шляхом надання податкам, зборам та іншим платежам примусового з боку держави характеру. Це потребує законодавчого закріплення цих відносин і створення фіскального апарату.

За переліченими характеристиками можна виокремити *фінанси* та *фінансові відносини* з усієї сукупності грошових відносин, які є ширшим за фінанси поняттям.

Фінанси розглядають як економічну, вартісну, розподільну, історичну категорію.

Як об’єктивна економічна категорія фінанси – абстракція, що виявляється у грошових відносинах, тобто матеріальною основою існування фінансів є грошові кошти. Фінанси виражають економічні відносини, оскільки пов’язані з рухом грошової форми вартості.

Фінанси як економічна категорія мають зовнішню форму прояву та внутрішній зміст. Зовнішня форма виявляється у грошових потоках між суб'єктами фінансових відносин. Обсяги, характер, спрямованість, напрям руху цих грошових потоків є предметом практичної *фінансової діяльності*, що буде розглянуто в розд. 2. Те, що *грошові потоки відображають рух вартості* створеного у суспільстві валового внутрішнього продукту (обмінні й перерозподільні відносини), *характеризує внутрішній зміст фінансів*.

Суспільне відтворення передбачає наявність таких стадій, як *виробництво, розподіл, обмін і споживання*. Фінанси виражають не всі економічні відносини, а лише ті, що виникають на стадії розподілу. Кожний суб'єкт ділить дохід на дві частини: споживання і нагромадження. У розподільному процесі бере участь держава, яка централізує частину коштів через податки, обов'язкові платежі, позики, а потім їх перерозподіляє між територіями, галузями, сферами діяльності, підприємствами, фізичними особами. Підприємства, отримавши дохід від своєї діяльності, сплачують податки в бюджет, обов'язкові внески у позабюджетні фонди. З особистих доходів громадяни оплачують різні послуги, сплачують податки, погашають позики банків. У суспільстві перерозподільні відносини відбуваються неперервно.

На першій стадії розподілу суспільного продукту виділяється вартість використаних засобів виробництва у вигляді амортизаційних відрахувань, придбання нових матеріалів, палива, електроенергії. Відшкодування цих витрат – необхідна умова виробництва. Фінанси тут мають лише опосередкований вплив. На другій стадії розподілу національний дохід поділяється на фонд нагромадження і фонд споживання, співвідношення між якими залежить від суспільного устрою, економічного розвитку, стратегії уряду тощо. Вкладення коштів у розширене відтворення може відбуватися за рахунок коштів бюджету, кредитів банку, приватних доходів, іноземних інвестицій. Частково кошти нагромаджуються у резервних і страхових фондах з метою фінансування непередбачених витрат.

Фонд споживання складається із суспільних фондів споживання і фонду особистого споживання, співвідношення між якими залежить від соціальної політики країни. Фінанси обслуговують процес формування і використання суспільних фондів споживання, які в основному проходять через бюджетні видатки на утримання установ соціального забезпечення, здійснення соціального захисту населення, надання безплатних послуг соціальної сфери. Особисте споживання включає отримання таких доходів: заробітна плата, соціальні допомоги, дивіденди, відсотки за депозитними вкладами тощо. У ринковій економіці переважає обсяг фонду особистого споживання, тому що це дає стимули до активної трудової діяльності, посилює відповідальність особи за свій матеріальний добробут. Однак держава має здійснювати регулювальний вплив на ринок праці з метою створення нових робочих місць, використовуючи для цього кошти бюджетів і відповідних соціальних позабюджетних фондів. Частина доходів громадян може

бути інвестована в акції, облігації, що сприятиме розвитку підприємницької діяльності та слугуватиме джерелом додаткових надходжень у вигляді дивідендів і відсотків.

Фінанси впливають на виробництво, розподіл, обмін споживання, і саме тому мають об'єктивний характер. Вони відбивають певну сферу виробничих відносин і належать до базисної економічної категорії. Тобто за своїм матеріальним складом фінанси – цільові фонди грошових коштів, сукупність яких становить фінансові ресурси країни. Отже, **фінанси як економічна категорія** виражають розподільні відносини, що виникають з приводу розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту й національного доходу в грошовому вираженні.

Дія фінансів як розподільної категорії полягає в тому, що вони охоплюють не тільки первинний розподіл вартості валового внутрішнього продукту, але й перерозподіл через бюджети, позабюджетні фонди, фінансовий ринок, централізовані фонди і резерви галузевих міністерств.

У розподілі валового внутрішнього продукту (далі – ВВП) використовуються також інші економічні категорії: ціна, заробітна плата, кредит, – які в комплексному використанні разом із фінансами можуть забезпечити ефективне господарювання суб'єктів економіки. Всі ці важелі застосовуються по-різному, кожний із них має свої особливості, однак ефективність суспільного розвитку залежить від їхнього узгодженого функціонування [3].

Ціна – грошовий вираз вартості товару. В ціні товару враховуються витрати на його виготовлення та реалізацію, прибуток. Водночас у ході реалізації товару в умовах ринкової економіки встановлюється їхня дійсна вартість, що, у свою чергу, потенційно визначає обсяги фондів фінансових ресурсів, які будуть створені після реалізації товару. Держава може суттєво впливати на величину ціни (непрямими податками) та її структуру (зміна норми відрахувань до різних фондів). Таким чином, фінанси впливають на ціну, а ціна – на фінанси. При цьому вплив фінансів має ширший діапазон на розподіл ВВП, ніж ціна. Тобто фінанси здійснюють не лише первинний розподіл, але й подальший перерозподіл ВВП через бюджетну систему з можливістю регулювання цін (за допомогою дотацій товаровиробникам, погашення різниці в цінах тощо).

Заробітна плата – грошовий вираз вартості праці. Вона пов'язана з розподілом частини вартості ВВП і тісно взаємодіє із фінансами. Заробітна плата як складова фонду споживання підлягає державному регулюванню шляхом установлення розміру мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму, посадових окладів, надбавок і доплат працівникам державних організацій та установ. Частину заробітної плати вилучають у бюджети (податки) на суспільні потреби та здійснюють перерозподіл доходів окремих громадян. Фактичні витрати на оплату праці є об'єктом оподаткування та нарахування обов'язкових внесків у соціальні позабюджетні фонди. Для виплати заробітної плати суб'єкти господарювання створюють фонди фінансових ресурсів, що свідчить про органічний зв'язок фінансів і заробітної плати.

Кредит здійснює перерозподіл вільних грошових коштів. У разі браку власних фінансових ресурсів суб'єкт господарювання залучає кредитні ресурси, а за надлишку – тимчасово розміщує їх у кредитній установі. Кредиту притаманні такі ознаки: платність, строковість, повернення, двосторонній рух вартості. Діяльність кредитних установ проводиться на засадах комерційного розрахунку. Кредит сприяє переміщенню коштів між суб'єктами розподілу, тісно взаємодіючи із фінансами. При цьому слід розуміти, що кредит обмежує свою дію тільки процесами перерозподілу, в чому полягає його основна відмінність від фінансів. Крім того, кредит, акумулюючи тимчасово вільні кошти суб'єктів економіки, надає їх у користування на умовах повернення. Рух фінансів, як правило, відбувається без умови повернення.

Вихідними фінансовими категоріями є доходи, витрати і фінансові ресурси.

Під доходами розуміють отримане в результаті певної діяльності надходження грошових коштів.

Під витратами розуміють використання грошових коштів, що є в розпорядженні того чи іншого суб'єкта на даний момент з метою забезпечення певних потреб.

Фінансові відносини завжди пов'язані із формуванням та використанням фінансових ресурсів. На думку О. Д. Василика, фінансові ресурси – це грошові фонди, які створюються у процесі розподілу, перерозподілу й використання валового внутрішнього продукту впродовж певного часу в державі [3]. **Фінансові ресурси**, які формуються в суб'єктах господарювання (держави, домогосподарств тощо) за рахунок грошових доходів і надходжень, використовуються на розширене відтворення, соціальні та інші суспільні потреби. Відтак **фінансові ресурси виступають матеріальними носіями фінансових відносин.**

Фінансові ресурси – сукупність коштів, що перебувають у розпорядженні держави та суб'єктів господарювання і є джерелом їх виробничого й соціального розвитку. Основними елементами фінансових ресурсів є прибуток, амортизаційні відрахування, виторг від продажу акцій і облігацій, інші види грошових доходів, відрахувань і надходжень, а також частина національного багатства, створеного минулою працею. Їх використання здійснюється в основному через фінансові фонди – відокремлені частини грошових доходів і надходжень, що відповідають певному цільовому призначенню.

Існують випадки використання фінансових ресурсів і в нефондовій формі (сплата й одержання штрафів, інвестування коштів в акції та облігації, одержання дивідендів і відсотків тощо). Однак фондова форма використання фінансових ресурсів порівняно з нефондовою дозволяє тісніше пов'язати задоволення потреб суб'єктів господарювання і держави з їх економічними можливостями.

Як історична категорія фінанси виникли одночасно з появою держави. В цьому аспекті фінанси детальніше розглядатимуться у розд. 2.

1.3. Функції фінансів

Сутність фінансів більш повно проявляється у їх функціях. Тлумачний словник характеризує функцію не лише як явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін, а також і як певну роботу, обов'язок, коло діяльності [4]. Тобто функції – фактично це “робота”, яку виконують фінанси. Застосовуючи наведене визначення до економічних категорій, функції означають прояв їх суті в дії, специфічні способи вираження притаманних категорії властивостей. Функції завжди похідні від суті, яку вони виражають, і показують як, яким чином реалізується суспільне призначення цієї економічної категорії.

Вітчизняні вчені-фінансисти практично одностайно визнають, що для фінансів як економічної категорії характерні дві основні функції: **розподільна і контрольна**.

Розподільна функція фінансів не залежить від економічних відносин, що склалися у певний період, вона пов'язана із сутністю фінансів, отже, органічно їм притаманна. Сутність розподільної функції полягає в тому, що фінанси є інструментом розподілу і перерозподілу ВВП, у процесі чого утворюються фонди грошових коштів і використовуються за цільовим призначенням. **Об'єктом розподілу** є валовий внутрішній продукт, в окремих випадках – національне багатство, зовнішні надходження у вигляді фінансової допомоги, зовнішніх державних позик та ін. **Суб'єктами розподілу** виступають держава, юридичні та фізичні особи.

Механізм дії розподільної функції фінансів пов'язаний із процесом розподілу ВВП і включає в себе кілька стадій: первинний розподіл, перерозподіл, вторинний розподіл.

Первинний розподіл – це розподіл доданої вартості й формування первинних доходів суб'єктів господарювання, зайнятих у створенні ВВП. У процесі первинного розподілу не створюються суспільні грошові фонди для забезпечення реалізації функцій і зобов'язань держави.

Перерозподіл полягає у створенні й використанні централізованих фондів (державний та місцеві бюджети, позабюджетні фонди, регіональні, галузеві фонди тощо). За рівнем централізації вони поділяються на загальнодержавні, регіональні, відомчі й корпоративні.

Вторинний розподіл – завершальна стадія реалізації розподільної функції фінансів, що передбачає використання загальнодержавних фондів на розвиток пріоритетних галузей економіки, оборону, соціальний захист, управління. Це другий етап перерозподілу в частині формування первинних доходів працівників, які зайняті у бюджетній сфері й не беруть участі у первинному розподілі (працівники бюджетних установ – наукових закладів, освітніх закладів, закладів охорони здоров'я, культури тощо).

У процесі обміну, розподілу і перерозподілу вартості виникають різні економічні інтереси суб'єктів фінансових відносин. Ці інтереси можуть не збігатися, а тому утворення грошових фондів і рух грошових потоків

об'єктивно потребують контролю. Сутність контрольної функції полягає в тому, що фінанси – це інструмент контролю за діяльністю суб'єктів обмінно-розподільних відносин у процесі розподілу ВВП між відповідними грошовими фондами і каналами їх розподілу з дотриманням цільового спрямування. Контрольна функція фінансів є такою, що об'єктивно існує, адже фінанси – це категорія об'єктивна. У процесі фінансових взаємовідносин підконтрольність грошових потоків забезпечує збереження фінансових ресурсів, певним чином перешкоджає їх тіншовому перерозподілу та сприяє формуванню доходів на законній основі. Установлення і здійснення фінансових взаємовідносин автоматично передбачає і взаємний контроль сторін.

У практичній діяльності контрольна функція виступає як фінансовий контроль. На відміну від інших форм контролю, цей контроль всебічний, адже охоплює все суспільство, всі аспекти діяльності держави, юридичних і фізичних осіб. Контроль має наскрізний характер і здійснюється на кожній стадії руху грошових коштів. Водночас за об'єктивності контрольної функції фінансів фінансовий контроль є суб'єктивним явищем, адже його покликані виконувати органи управління, наділені такими повноваженнями [9, с. 18].

Контрольна функція фінансів проявляється через діяльність фінансових органів і реалізується через фінансовий механізм. В Україні органами, що здійснюють фінансовий контроль, є: Міністерство фінансів, Рахункова палата, Державна казначейська служба, Фіскальна служба та ін.

Інструментом реалізації контрольної функції фінансів виступає фінансова інформація. Вона укладена у фінансових показниках, наявних у бухгалтерській, статистичній та оперативній звітності. Оскільки фінансові показники діяльності є результативними показниками, то фінансовий контроль фактично охоплює всі аспекти діяльності держави, юридичних і фізичних осіб. Звідси – широкі повноваження органів фінансового контролю, їх доступність до будь-яких документів і сфер діяльності. Фінансова діяльність кожного суб'єкта має бути прозорою, що створює передумови для її законності. Відповідно й результати контролю підлягають повному оприлюдненню.

Виконуючи розподільну і контрольну функції, які тісно взаємопов'язані, фінанси відіграють надзвичайно важливу роль у суспільстві. Вони забезпечують розподіл ВВП і фінансові потреби юридичних і фізичних осіб та держави; кругообіг фінансових ресурсів, а отже, безперервність відтворення виробництва; здійснюють перерозподіл первинних і вторинних доходів між галузями, регіонами, соціальними верствами населення, окремими юридичними і фізичними особами; впливають на інтереси суб'єктів розподільних відносин і регулюють різні напрями соціально-економічного розвитку; відіграють провідну роль у системі економічних методів керування економікою країни; утворюють систему фінансових показників, які виступають індикаторами стану і розвитку економічної та соціальної сфер суспільства; забезпечують усеохопний контроль між суб'єктами обмінно-

розподільних відносин за формуванням і використанням фінансових ресурсів та доходів.

Слід зазначити, що питання про кількість і зміст функцій фінансів належить до дискусійних. Заслуговує на увагу регулівна функція фінансів, яку виокремлює ряд учених. Вона пов'язана із втручанням держави з допомогою фінансів (державні витрати, податки, державний кредит) у відтворювальний процес з метою забезпечення економічного зростання, зайнятості та фінансової стабільності в економіці. Йдеться про прямий і непрямий вплив фінансів на всі стадії процесу відтворення. Справді, від обсягу податків і методів їх стягнення залежать як обсяги споживання (виробничого й особистого), так і темпи збільшення виробництва та споживання. Водночас чим більша частина додаткового продукту справлятиметься державою, тим вужчими будуть межі розширеного відтворення і, навпаки, ширшими межі невиробничого споживання. Більше того, фінанси не беруть безпосередньої участі у виробництві й обміні (крім участі в обміні бюджетної сфери), адже ґрунтуються саме на доході, створеному у виробничій сфері.

Як економічний інструмент фінанси здатні кількісно і якісно впливати на суспільне виробництво. Кількісний вплив характеризується обсягом і пропонуванням мобілізованих, розподілених і використаних фінансових ресурсів. Якісний вплив виявляється в інтересах учасників відтворювального процесу через форми організації фінансових відносин (у якій спосіб формуються фінансові ресурси, в яких формах і на яких умовах відбувається їх рух і використання). Саме через якісний вплив відбувається перетворення фінансів на економічний стимул розвитку суспільного виробництва.

Регулівна функція фінансів, яка проявляється на практиці у фінансовому регулюванні економічних і соціальних процесів, має велике значення для розробки та проведення фінансової політики держави.

1.4. Методи пізнання фінансового життя

Фінансова наука зможе успішно виконувати свою роль тільки з використанням певних методів пізнання фінансового життя. Метод – це спосіб, прийом, інструмент пізнання предмета науки. Метод фінансової науки характеризується історичним та логічним, а також абстрактним та конкретним аналізом. Способи втілення методу: аналіз і синтез; індукція і дедукція; нормативний і позитивний підходи.

Основними з перелічених методів, як і в кожній науці, є індукція і дедукція.

Метод індукції (індукція від лат. *inductio* – наведення, збудження) – метод наукового пізнання, в якому загальний висновок щодо взаємозв'язків і взаємозалежностей між фінансовими явищами і процесами та їх впливу на певні об'єкти є результатом дослідження окремих елементів (фактів, аналізу результатів опитувань, анкетування, статистичних даних, спостережень тощо).

Метод дедукції (від лат. *deductio* – виведення, відведення) – передбачає рух думки дослідника від загального до часткового (одиночного).

Об'єктивною основою дедуктивного методу є діалектична єдність загального й одиничного, що дозволяє пізнавати одиничне на основі загального.

З кінця ХХ ст. ключовим у дослідженні предмета фінансової науки є **антропологічний підхід**. Він забезпечує розкриття сутності поняття соціально орієнтованої економіки внаслідок дослідження соціальних змін у суспільстві, специфіки діяльності політичних і управлінських структур, виявлення характеру соціально-політичних перетворень, соціального, економічного осмислення постановки та реалізації завдання духовно-морального оздоровлення суспільства – вироблення й реалізація національної ідеї. Тобто визначальні у детермінації соціально-економічної, фінансової діяльності – людина, її потреби та інтереси. В основі аналізу фінансових відносин лежить фундаментальне положення, що основним суб'єктом діяльності, рушійною силою суспільного життя є особистість. За допомогою філософсько-соціологічної інтерпретації фінансової поведінки індивіда як платника податків, інвестора, власника, працівника, споживача суспільних благ, громадянина обґрунтовуються морально-етичні аспекти, орієнтири, деформації, проблеми та визначаються шляхи їхнього вирішення.

Фінансова наука широко використовує **метод абстрагування**. Абстрагування – це свідоме навмисне спрощення ситуації завдяки виключенню з уваги дослідника другорядних фактів, нетипових явищ тощо.

Фінансові відносини як у державі в цілому, так і в окремих юридичних чи фізичних осіб дуже складні, тому під час фінансових досліджень широко використовуються **математичні методи і моделі**, що дає змогу зробити більш обґрунтованими наукові висновки і пропозиції.

Метод математичного моделювання – вивчення явищ за допомогою математичних моделей – основний під час проведення системних досліджень. Математична модель є інструментом пізнання відносної істини у досліджуваній системі. Для найповнішого виконання цього завдання до математичної моделі висуваються такі вимоги:

- **адекватність** (закономірне відображення моделлю системи відповідно до мети аналізованого завдання. Проте це не чітка відповідність, а тільки до необхідного рівня (за числом станів, кількісною мірою тощо);

- **реалізованість** (відсутність суперечностей і підпорядкування математичної основи моделі всім звичайним законам математичної логіки і фізичної здійсненості);

- **інформативність** (можливість одержання необхідних відомостей стосовно характеристик системи, які цікавлять суб'єкта); **чутливість** (можливість спостереження змін характеристик стану зі зміною основних параметрів системи і зовнішніх факторів);

- **еволюційність** (можливість розвитку моделі і внесення в неї необхідних змін і коригувань у процесі роботи зі зміною умов завдання в міру одержання результатів);

- **універсальність** (надання можливості дослідити найбільше коло завдань без істотного ускладнення моделі й можливості поєднання її з моделями різноманітних рівнів ієрархій);

- *точність* (високий ступінь відповідності, якості відтворення кінцевого результату із впливом на модель і систему досліджуваного процесу. Часто наближена відповідь, що утворюється швидше, може виявитися ефективною, ніж точніша відповідь, на одержання якої йде більше часу),

- *економічність* (забезпечення припустимого рівня вартості моделювання);

- *ергономічність* (простота і зручність урахування ергономічних чинників функціонування системи і проведення в процесі моделювання діалогу “дослідник – модель”);

- *декомпованість* (можливість використання моделей окремих підсистем для дослідження в ролі самостійних систем).

Тести для самоперевірки знань

1. Предметом фінансової науки є:

а) формування грошових потоків, які рухаються між суб'єктами фінансових відносин;

б) сукупність фінансових відносин, пов'язаних зі створенням і використанням централізованих і децентралізованих фондів у грошовій формі;

в) пізнання дії об'єктивних законів і закономірностей у сфері фінансів;

г) історичні відносини формування централізованих і децентралізованих фондів у грошовій формі.

2. Фінанси – це:

а) економічні відносини, що складаються під час утворення, розподілу і використання грошових фондів;

б) еквівалент коштів;

в) усі види доходів держави і підприємств;

г) формування і використання коштів державного бюджету.

3. До вихідних фінансових категорій належать:

а) валовий внутрішній продукт і національне багатство;

б) грошові потоки;

в) доходи, видатки та фінансові ресурси;

г) гроші, що опосередковують процес товарного обміну.

4. Об'єкти фінансових відносин – це:

а) доходи, видатки, цінні папери;

б) валовий внутрішній продукт і національний дохід;

в) грошові потоки;

г) держава, підприємства, громадяни.

5. Суб'єкти фінансових відносин – це:

а) валовий внутрішній продукт і національний дохід;

б) держава, підприємницькі структури та домогосподарства;

в) нерезиденти;

г) фонди соціального страхування.

6. *Фінансові відносини проявляються в:*

- а) грошових потоках;
- б) формуванні доходів та здійсненні витрат;
- в) вирішенні фінансових суперечностей;
- г) забезпеченні соціальної функції держави.

7. *Термін “financia” виник:*

- а) у XIII–XV ст. в Італії;
- б) у IV–III ст. до н. е. в Китаї;
- в) у VIII–IX ст. у Німеччині;
- г) у XVII–XVIII ст. у Франції.

8. *Головною функцією фінансів є:*

- а) розподільча;
- б) контрольна;
- в) регульовна;
- г) стабілізаційна.

9. *Функція фінансів, що пов’язана із втручанням держави через фінанси (державні видатки, податки, державний кредит) у процеси відтворення:*

- а) розподільча;
- б) контрольна;
- в) регульовна;
- г) стабілізаційна.

10. *Перерозподіл ВВП включає...*

- а) один етап;
- б) два етапи;
- в) три етапи;
- г) чотири етапи.

Практичні завдання

Завдання 1

Доберіть до наведених визначень терміни: фінансова наука, фінанси, гроші, ВВП, національний дохід, первинний розподіл, перерозподіл, фінансові відносини, фінансова діяльність, призначення фінансів.

1. Особливий товар, що є загальною еквівалентною формою вартості інших товарів та послуг.

2. Характеризує кінцевий результат виробничої діяльності економічних одиниць-резидентів у сфері матеріального і нематеріального виробництва.

3. Економічна категорія, що відображає економічні відносини у процесі створення і розподілу фондів грошових коштів.

4. Розподіл доданої вартості й формування первинних доходів суб’єктів, зайнятих у створенні ВВП.

5. Характеризують обмінні, розподільні та перерозподільні процеси і проявляються у грошових потоках.

6. Забезпечення необхідної умови для здійснення процесу створення, розподілу й використання ВВП у державі.

7. Частина сукупного суспільного продукту, в якому представлена новостворена вартість протягом року в тій чи іншій країні.

8. Проявляється у формуванні доходів і здійсненні витрат.

9. Вивчає явища та процеси, які відбуваються у державі під час створення і використання різноманітних фондів фінансових ресурсів для її економічного та соціального розвитку.

10. Створення й використання централізованих фондів.

Завдання 2

Обчисліть величину реального ВВП на душу населення за роками, якщо дані про чисельність населення країни й обсяг реального ВВП у динаміці характеризуються так:

Рік	Чисельність населення, млн чол.	Реальний ВВП, млрд грн
2009	68	251,3
2010	75	302,4
2011	88	408,2
2012	82	452,4
2013	81	495,7
2014	80	612,8
2015	84	674,2

Визначте абсолютну величину приросту реального ВВП за роками; темпи зростання реального ВВП порівняно з попереднім роком; темпи зростання реального ВВП на душу населення за роками. Зробіть висновки.

Завдання 3

За даними Міністерства фінансів України, динаміка виробництва валового внутрішнього продукту така:

Роки	У фактичних цінах	
	валовий внутрішній продукт, млн грн.	валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу, грн.
1	2	3
2002	225 810	4681,9
2003	267 344	5591,5
2004	345 113	7272,9
2005	441 452	9371,6
2006	544 153	11 630,2
2007	720 731	15 496,5
2008	948 056	20 494,9
2009	913 345	19 832,3

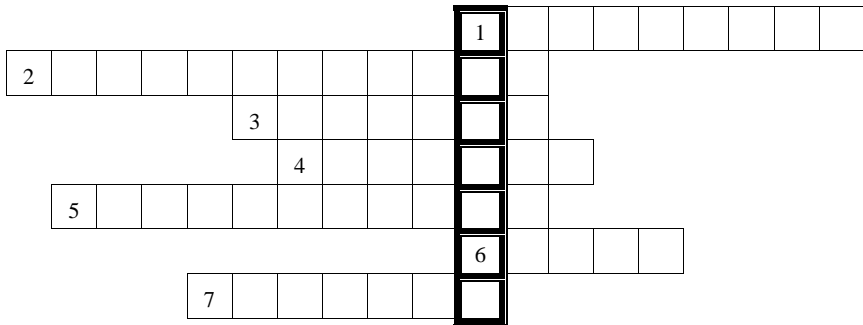

Закінчення табл..

1	2	3
2010	1 082 569	23 600,4
2011	1 316 600	28 813,9
2012	1 408 889	30 912,5
2013	1 454 931	31 988,7
2014	1 566 728	35 834
2015	1 979 458	46 210,2

Проведіть аналіз змін динаміки виробництва валового внутрішнього продукту в Україні. Зробіть висновки.

Криптограма

1. Особа, фахівець, що виконує фінансові операції.
2. Функція фінансів, що полягає у створенні та використанні централізованих фондів фінансових ресурсів.
3. Один із напрямів видатків держави.
4. Суб'єкт фінансових відносин.
5. Рівень загальнодержавних фінансових відносин.
6. Частина фінансової системи, розподілена за економічними рівнями.
7. Сукупність грошових фондів держави.

Ключове слово: сукупність економічних відносин з приводу формування, розподілу і використання грошових фондів держави для забезпечення виконання її функцій.

Глосарій

ВВП – економічний показник, який відбиває сукупну вартість кінцевих продуктів і послуг, вироблених у певній країні за певний проміжок часу, в поточних ринкових цінах без урахування сальдо платіжного балансу.

Предмет фінансів – сукупність фінансових відносин, що виникають на різних етапах розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту, різних рівнях економічної системи, між різними суб'єктами відносин та економічною основою яких є рух вартості в її грошовій формі.

Суб'єктами фінансових відносин у процесі створення ВВП є суб'єкти господарювання, фізичні особи, задіяні у створенні ВВП, держава.

Фінанси – сукупність грошових відносин, пов'язаних із формуванням, мобілізацією і розміщенням фінансових ресурсів та з обміном, розподілом і перерозподілом вартості створеного на основі їх використання валового внутрішнього продукту, а за певних умов і національного багатства.

Фінансова діяльність будь-якого суб'єкта проявляється у формуванні доходів і здійсненні витрат.

Фінансова система – сукупність урегульованих фінансово-правовими нормами окремих ланок фінансових відносин і установ, за допомогою яких держава формує, розподіляє і використовує централізовані й децентралізовані грошові фонди.

Фінансові відносини, відображаючи рух вартості від одного суб'єкта до іншого, характеризують обмінні, розподільні й перерозподільні процеси і проявляються у грошових потоках.

Контрольні питання

1. Розкрийте сутність та об'єктивну необхідність фінансів.
2. З чим пов'язано виникнення фінансів?
3. Дайте визначення фінансів. Які функції вони виконують?
4. Назвіть особливості фінансів як економічної категорії.
5. Розкрийте сутність фінансів як розподільчої категорії.
6. Охарактеризуйте фінанси як грошову категорію.
7. Охарактеризуйте контрольну функцію фінансів.
8. Що вивчає фінансова наука?
9. Які грошові відносини виникають з розподілом і перерозподілом валового внутрішнього продукту?
10. Дайте характеристику суб'єктів фінансової науки.
11. Охарактеризуйте об'єкти фінансової науки.
12. Як фінанси взаємодіють з іншими економічними категоріями?
13. Яка роль фінансів у формуванні та розвитку ринкової економіки?
14. Охарактеризуйте теоретичні основи вчення про фінанси.
15. Який взаємозв'язок існує між фінансами та іншими розподільчими категоріями (гроші, заробітна плата, кредит, ціна)?

Використана та рекомендована література до розділу

1. Благун І. Г. Генезис та еволюція фінансів у ринковому економічному середовищі [Електронний ресурс] / І. Г. Благун, М.-Х. І. Когут, Л. А. Склярська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.18. – С. 265–277. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2013_23
2. Бойко С. Публічні фінанси у контексті генези та еволюції понятійно-категоріального апарату фінансової науки [Електронний ресурс] /

С. Бойко // Економіст. – 2015. – № 10. – С. 31–35. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ_2015_10_10

3. Василик О. Д. Теорія фінансів : підручник / Василик О. Д. – К. : НІОС. – 2001. – 416 с.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додат. і допов.) уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.

5. Лисяк Л. В. Державний фінансовий контроль: сучасні питання удосконалення та підвищення ефективності / Л. В. Лисяк, С. В. Качула // Вісник ДДФА: Економічні науки. – 2015. – № 1 (33). – С.111–120.

6. Лисяк Л. В. Розвиток державного фінансового контролю в Україні / Л. В. Лисяк // Економічний вісник університету : Переяслав-Хмельницький. – Збірник наукових праць учених та аспірантів. – 2015. – Вип. 26/1. – С. 200–206.

7. Музика О. А. Фінансове право: навч. посібник / О. А. Музика – 2-ге вид, доп. і перероб. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В. – 2005. – 260 с.

8. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посібник / Опарін В. М. – К. : КНЕУ. – 2007. – 240 с.

9. Піхоцький В. Ф. Система державного фінансового контролю в Україні : монографія / В. Ф. Піхоцький. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 336 с.

10. Романенко О. Р. Фінанси : підручник / Романенко О. Р. – 4-ге вид. – К. : Центр навчальної літератури, 2009. – 312 с.

11. Теорія фінансів : навч. посібник / П. М. Леоненко, П. І. Юхименко, А. А. Ільєнко та ін. за ред. О. Д. Василика // К. : Центр навч. л-ри. – 2005. – 480 с.

12. Фінанси : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова – 2-ге вид., перероб. і доп. – К., 2012. – 687 с.

13. Фінанси : навч. посібник (за кредитно-модульною системою навчання) / Ю. М. Лелюк, Л. М. Капасва, В. Д. Чумак та ін. ; за заг. ред. В. І. Аранчій. – Полтава : АСМІ, 2009. – 592 с.

14. Фінанси для фінансистів : підручник / О. А. Шеремет, І. В. Дем'яненко, К. В. Багацька [та ін.] ; за заг. ред. Т. А. Говорушко. – К. : Центр навчальної літератури, 2013. – 612 с.

15. Фінанси : навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисципліни. – О. Р. Романенко, С. Я. Огородник, М. С. Зязюн, А. А. Славкова / 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2003. – 387 с.

РОЗДІЛ 2. ГЕНЕЗИС І ЕВОЛЮЦІЯ ФІНАНСІВ

2.1. Історичні та економічні передумови виникнення фінансів

Фінанси є історичною категорією, вони виникли на певному історичному етапі розвитку людства. Виникнення і розвиток фінансів зумовлюється розвитком товарно-грошових відносин, зміцненням держав, розширенням їх функцій, формуванням державних доходів і видатків, створенням міждержавних фінансових утворень тощо. Фінанси змінюються у часі, тобто постійно розвиваються.

Цікаве питання, чому термін “фінанси” виник лише в середні віки, адже задовго до цього в країнах були як державний устрій, так і гроші й товарно-грошові відносини? Більшість дослідників схиляється до висновків, що цьому сприяли певні історичні передумови. Зокрема:

– у результаті перших буржуазних революцій у Центральній Європі влада монархів була значною мірою обмежена, відбулося відокремлення державної казни від казни сімей монархів. Таким чином, виник загальнодержавний фонд грошових коштів – бюджет – і пов’язані з ним поняття “державні фінанси”, “державний бюджет”, “державний кредит”. При цьому глава держави самостійно використовувати кошти бюджету не міг;

– формування і використання коштів бюджету поступово набуло системного характеру, отримало законодавче закріплення. Основними групами витрат бюджету були: видатки на військові цілі, управління, економіку і соціальні потреби. Остання група видатків з’явилися в деяких країнах у кінці XIX ст. Звичайно, у різних країнах їх співвідношення було різним, а в деяких існували й інші видатки (наприклад, там, де зберігалися монархічні режими, існували витрати на утримання монархів та їхніх сімей);

– податки набули грошового характеру, до цього часу доходи держави формувались за рахунок натуральних податей і трудових повинностей.

Історична ретроспектива свідчить, що початкові, незрілі форми фінансів виникли в період розпаду первісного ладу у вигляді натуральних податків, зборів. Так, у Київській Русі для утримання верховної князівської влади виникли зародкові форми оподаткування, здебільшого воно було представлено даниною, що сплачувалась як у натуральному (худобою, зерном, медом, хутром тощо), так і в грошовому вираженні.

Розвиток суспільних відносин зумовив витіснення натуральних відносин грошовими. У XVI–XVII ст. платники податків почали офіційно визнавати право держави на оподаткування замість надання платникам певних суспільних послуг. Поступово податки набули грошового характеру, змінились об’єкти оподаткування, ввелася диференціація ставок податку, обов’язковою стала сплата податку, тобто набула розвитку система оподаткування. Фінансові потоки стали більш прозорими, змінилось бачення сутності фінансів.

У XVIII ст. з розвитком державного господарства та демократичних засад з'явилося фінансове право. У 1784 р. Жак Неккер (міністр фінансів Франції) представив королю звіт про фінансовий стан нації. Таким чином вперше було оприлюднено офіційний документ, що містив дані за декілька років про доходи і видатки Франції. Цей період характеризувався виділенням фінансової науки як самостійної галузі наукових знань.

XIX ст. характеризується розвитком капіталізму, поглибленням розуміння і трактування фінансів, розширенням сфери фінансових відносин. Фінанси використовуються як вагомий чинник політичного і соціально-економічного життя суспільства.

Із розвитком товарно-грошових відносин розширялися і вдосконалювалися функції держави, відбулися глобалізаційні процеси, об'єднання економічних систем, створення потужних міждержавних фінансових структур, змінилося місце фінансових відносин у сфері економічних відносин, їхня роль у внутрішньому житті країни та на світовому рівні. Формувалась розгалужена різнорівнева фінансова система, виникла потреба у нових фондах грошових коштів і, відповідно, нових грошових відносинах щодо їх формування й використання.

В окремих країнах розвиток фінансів має свої особливості залежно від економічної політики, ролі та функцій держави, пропорцій розподілу валового внутрішнього продукту, національних традицій. Водночас незалежно від політичного й економічного устрою тієї чи іншої держави фінанси пронизують усі стадії суспільного відтворення, вони суттєво впливають на економіку і соціальну сферу, є потужним засобом впливу на всі аспекти життя суспільства, без них неможливо уявити існування держав.

Найвищого рівня розвитку досягли фінанси у XXI ст. З посиленням глобалізаційних процесів фінансові відносини вийшли далеко за межі окремих держав, стали домінуючими у світовій економіці й політиці.

Кожній суспільній формації та державі в цій формації відповідає певний фінансовий устрій [1]. Відмінність фінансів на різних етапах суспільно-економічних формацій обумовлено такими причинами:

- кожній суспільній формації відповідає власна класова структура суспільства. При цьому фінанси враховують відносини розподілу національного доходу, що організують їх перерозподіл на користь держави;

- у кожній суспільно-економічній формації фінанси підпорядковуються цілям і завданням держави;

- кожен новий спосіб виробництва зумовлює появу нової системи господарських відносин (наприклад, за натуральних відносин формування доходів держави мало переважно натуральний характер; якщо господарство товарно-грошове, то формування доходів держави здійснюється у грошовій формі);

- у певний історичний період існують держави з різними суспільними устроями, а перехід від однієї суспільно-історичної формації до іншої може тривати впродовж століть. При цьому рівень розвитку фінансової сис-

теми відповідатиме рівневі розвитку суспільних відносин певної держави на певному історичному етапі її розвитку.

У цілому можна виокремити *два основних етапи розвитку фінансів*. Перший – нерозвинена форма фінансів. Він характеризується непродуктивним характером фінансів, тобто видатки бюджету переважно спрямовувалися на військові цілі (за оцінками, майже 70 % від загальної суми витрат). На другому етапі відзначається звужений характер фінансової системи, яка складалася із бюджету, тому фінансові відносини були пов'язані переважно з формуванням і використанням коштів бюджету, отже, мали обмежений характер.

Слід звернути увагу на організаційні засади функціонування фінансів та фінансових відносин. *Фінансові відносини* супроводжуються рухом грошових коштів у процесі розподілу й обміну. На стадії розподілу відбувається односторонній рух грошової форми вартості, а під час обміну – двосторонній рух вартостей, коли вартість у грошовій формі обмінюється на товарну. *Фінансові відносини* – це частина економічних відносин, яка пов'язана з формуванням і використанням фінансових ресурсів з метою:

- виконання економічних, соціальних, політичних та інших функцій держави;
- забезпечення розширеного відтворення на макро- та мікроекономічному рівнях;
- участі у відносинах обміну для задоволення потреб суб'єктів господарювання і населення.

Історичний характер фінансів виявляється у створенні нових форм⁵ фінансових відносин із розвитком суспільства, а також еволюції кожної форми зокрема.

Розрізняють дві *форми фінансових відносин*, які є складовими елементами фінансового механізму: обов'язкова і добровільна. Тобто організація фінансових відносин відбувається на обов'язкових або добровільних засадах щодо формування і використання фінансових ресурсів. Наприклад, обов'язкова форма організації фінансових відносин опосередковує платежі (податки та збори) до бюджетів бюджетної системи та державних позабюджетних фондів, а добровільна – добровільну форму (благодійні внески, пожертвування, спонсорські внески та ін.). У розвинуеному, соціально відповідальному суспільстві ці дві форми організації фінансових відносин, як правило, поєднуються.

Характеристика фінансових відносин пов'язана з виділенням їх об'єктів і суб'єктів.

Об'єктами фінансових відносин є національне багатство, вартість нагромаджених у країні матеріальних цінностей і залучених у виробництво природних ресурсів (матеріальні ресурси, основні засоби, страхові запаси, золотий запас, валютний запас, природні ресурси) і вироблений у суспільстві

---

⁵ Форма (від англ. *form, shape* – зовнішній обрис) відображає зовнішній порядок організації фінансових відносин.

ВВП – додана вартість, вироблена у країні виробниками товарів, робіт, послуг у поточному році (амортизація, заробітна плата, прибуток, позиковий процент).

Суб'єктами фінансових відносин виступають: держава та суб'єкти господарювання.

Сукупність фінансових відносин за об'єктами впливу розрізняється так [17].

1. *Фінансові відносини, пов'язані з формуванням і використанням централізованих фінансів*, – це сукупність економічних відносин, спрямованих на формування та використання фондів грошових засобів держави, акумульованих у державній бюджетній системі та в урядових позабюджетних фондах:

– відносини, що виникають через формування податкових і неподаткових надходжень бюджетної системи;

– відносини, що виникають через використання бюджетних коштів;

– відносини, що виникають унаслідок формування доходної частини державних позабюджетних фондів;

– відносини, що виникають унаслідок використання коштів державних позабюджетних фондів;

– відносини, пов'язані з фінансово-господарською діяльністю держави.

2. *Фінансові відносини, пов'язані з формуванням і використанням децентралізованих фінансів*, – це сукупність економічних відносин, які визначають кругообіг грошових фондів підприємств та установ недержавної форми власності:

– відносини, що виникають через формування фінансових ресурсів підприємств та установ недержавної форми власності;

– відносини, що виникають унаслідок використання фінансових ресурсів підприємств і установ недержавної форми власності.

3. *Фінансові відносини, пов'язані з формуванням і використанням фінансів домашніх господарств*:

– відносини, що виникають через формування фінансових ресурсів домогосподарств;

– відносини, що виникають у зв'язку з використанням фінансових ресурсів домогосподарств.

Соціально-економічна сутність фінансових відносин втілюється у способах та джерелах формування державою фінансових ресурсів і дотримання балансу інтересів у суспільстві під час їх використання.

Як зазначалося у розд. 1, зовнішня форма прояву фінансів як економічної категорії виявляється у характері руху грошових потоків між суб'єктами фінансових відносин. Обсяги, характер, спрямованість (напрямок руху) цих грошових потоків є предметом практичної **фінансової діяльності**.

Фінансова діяльність здійснюється згідно з певними принципами:

– **законності** – весь процес утворення, розподілу та використання фондів грошових коштів регламентується нормами фінансового права, до-

тримання яких забезпечується можливістю застосування до правопорушника засобів державного примусу; публічності фінансової діяльності. Цей принцип зумовлений публічною суттю самих державних фінансів, полягає в публічному характері фінансової діяльності, пронизує її та вибудовує інші принципи;

– *гласності*. У процесі здійснення фінансової діяльності передбачається доведення до суспільства, в тому числі за допомогою засобів масової інформації, змісту проектів правових актів, звітності, результатів ревізій та перевірок фінансової діяльності окремих суб'єктів тощо;

– *плановості*. Кожна сфера фінансової діяльності базується на основі фінансово-планових актів, вимоги стосовно яких закріплено у нормативних актах;

– *розподілу функцій представницької та виконавчої влади*. Цей розподіл здійснюється на підставі конституційного принципу розподілу влади взагалі (ст. 6 Конституції України);

– *пріоритетності представницьких органів влади перед виконавчими органами*. Він є продовженням попереднього принципу і його зворотною стороною. Зазначені два принципи нерозривні й завжди проявляються одночасно.

– *пріоритетності публічних видатків щодо доходів бюджету*. Здійснення державою її функцій не може ставитись у прямопропорційну залежність від розміру доходу державного бюджету. І тому, визначаючи в пріоритетному порядку обсяг публічних видатків, вираховуються розміри державних доходів, необхідних для фінансової рівноваги;

– *обліку та контролю*. Цей принцип передбачає наявність відповідного масиву нормативних актів, що встановлюють єдину методико бухгалтерського обліку, а також здійснення спеціально уповноваженими на це державними органами контролю за утворенням, розподілом та використанням фінансових ресурсів.

Фінансова діяльність держави – це здійснення нею функцій щодо планомірного утворення, розподілу й використання грошових фондів (фінансових ресурсів) з метою реалізації завдань соціально-економічного розвитку, забезпечення обороноздатності й безпеки держави, а також використання фінансових ресурсів для діяльності державних органів. На практиці фінансова діяльність держави реалізується шляхом організації діяльності різних державних (уповноважених) органів щодо формування, перерозподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів. Як відомо, ці кошти забезпечують безперервне функціонування держави та її адміністративно-територіальних утворень (виконання ними суспільно необхідних функцій) на кожному етапі суспільного розвитку.

Фінансова діяльність у сфері господарювання пов'язана з обігом коштів. Вона може здійснюватись суб'єктами господарювання на професійних засадах з метою задоволення відповідних потреб інших осіб (професійна фінансова діяльність). Здійснення професійної фінансової діяльності має

підпорядковуватися наявному в певній державі спеціальному правовому режиму, основні засади якого втілено в кодексах та законах (в Україні це Господарський кодекс, глава “Особливості правового регулювання фінансової діяльності” та Закон України від 17.07.2001 р. “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” (зі змінами). Різновидами такої діяльності є грошове та інше фінансове посередництво, страхування, а також допоміжна діяльність у сфері фінансів і страхування, а суб’єктами такої діяльності виступають фінансові установи.

Принципи фінансової діяльності, які розкривають її зміст, створюють умови для реалізації функцій фінансової діяльності. Слід зазначити, що вони певною мірою не лише відображають, але й деталізують функції фінансів, проте при цьому мають деякі відмінності. Їх ідентифікують як основні напрями фінансової діяльності:

- організація грошового обігу;
- формування грошових фондів;
- розподіл і використання грошових ресурсів;
- організація фінансового контролю.

Фінансова діяльність держави здійснюється різними методами (засобами, прийомами), за допомогою яких держава, уповноважені нею органи мобілізують, розподіляють і використовують кошти централізованих і децентралізованих грошових фондів. Обрання конкретного методу фінансової діяльності залежить від:

- стадії фінансової діяльності держави та стадії руху грошових засобів;
- форми власності на кошти, що спрямовуються державі;
- джерела доходів держави;
- напрямів використання доходів держави на конкретному етапі її розвитку;
- співвідношення між доходами і витратами.

Методи фінансової діяльності диференціюються залежно від стадії руху грошових фондів (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Методи фінансової діяльності

Назва	Характеристика
1	2
<i>Метод мобілізації грошових ресурсів</i>	
обов’язкової мобілізації	реалізує безумовні імперативні обов’язки, їх виконання, гарантії, що забезпечують це виконання. Він реалізується насамперед через форми податкових платежів, інших безумовних і обов’язкових зборів. Імперативно визначаються і гарантуються вид платежу, платник, об’єкт, ставка, розмір, строки, засоби забезпечення тощо

1	2
добровільної мобілізації	передбачає переважно диспозитивні засоби забезпечення фінансових надходжень, механізми кредитування (внески населення, придбання державних цінних паперів, лотерейних квитків тощо)
<i>Метод розподілу грошових ресурсів</i>	
Фінансування	являє собою цільове, планове, безоплатне та безповоротне передавання державних коштів з бюджетів на певні цілі, завдання, реалізацію державних функцій
Кредитування	означає цільове, відплатне, термінове та поворотне передавання коштів, здійснюване на платній основі. Цей метод поєднує два різні за змістом способи: державне та банківське кредитування, хоча банківське кредитування лише частково належить до сфери публічного регулювання
<i>Метод використання грошових ресурсів</i>	
залежно від спрямованості видатків	– пооб'єктний – передбачає спрямування грошових ресурсів на фінансування певних об'єктів (майнових комплексів тощо); – посуб'єктний – виділення і передавання коштів окремим суб'єктам (конкретним розпорядникам чи одержувачам бюджетних коштів – окремим особам, категоріям осіб або регіонам)
залежно від форми надходження грошових ресурсів	– безготівкові грошові розрахунки; – готівкові кошти

Методи фінансової діяльності несталі. Крім зміни з часом, вони можуть набувати нового змісту. В основі змін лежать розвиток самої держави, поява нових завдань на певному етапі її розвитку, здійснювані перетворення. Наприклад, на початку 1990-х рр. стрімко розвивався метод організації фінансових відносин обов'язкової мобілізації (формування податкової системи, адекватної до нових умов господарювання).

2.2. Моделі фінансових відносин у суспільстві

Модель фінансових відносин у будь-якому суспільстві визначає характер, темпи і пропорції його розвитку, ступінь задоволення економічних інтересів. Критерієм вибору моделі розвитку фінансових відносин суспільства є характер їх впливу на суспільне виробництво та забезпечення соціальних гарантій.

На вибір (побудову) моделі фінансових відносин впливає низка чинників, серед яких визначальні такі:

- рівень розвитку суспільства;
- характер і масштаби діяльності держави, ступінь її втручання в економіку;

- тип здійснюваної державою соціальної політики;
- характер міжнародної діяльності та воєнної доктрини;
- історичні традиції народу; рівень розвитку культури тощо.

Основою побудови моделей фінансових відносин у суспільстві є визначення ролі й місця в ній держави. Розрізняють дві моделі фінансових відносин: адміністративну і ринкову. Фінансова модель адміністративної економіки існувала в колишньому Радянському Союзі та інших соціалістичних країнах світу. Основні ознаки цієї моделі [5, с. 14]:

- переважна частина доходів держави – результат первинного розподілу валового внутрішнього продукту;
- доходи юридичних і фізичних осіб не відображають їх внеску в створення ВВП;
- немає стимулів до продуктивної праці;
- вона непрозора та інформаційно закрита.

Пропорції первинного розподілу ВВП за такої моделі фінансових відносин регулюються державою за допомогою адміністративних методів. Регулюється рівень заробітної плати, на основі планового ціноутворення фіксується централізований чистий дохід держави (податок з обороту) і встановлюється рівень прибутку підприємств та чітко регламентується його розподіл.

Фінансова модель ринкової економіки – основна, вона пройшла значний історичний шлях розвитку і домінує у світі. Сутність моделі фінансових відносин ринкового типу така: на першому етапі проводиться розподіл вартості створеного ВВП між тими, хто брав участь у його створенні; на другому – держава шляхом перерозподілу даних доходів забезпечує формування загального бюджетного фонду. На стадії розподілу величина доходів регулюється ринковими інструментами за відсутності (мінімального рівня) інструментів державного адміністрування. Пропорції первинного розподілу ВВП між підприємцями і працівниками та службовцями регулюються у законодавчому порядку. Законодавче регулювання полягає у встановленні мінімального рівня оплати праці й обмеженні максимального рівня рентабельності на основі застосування економічних інструментів, наприклад, податку на прибуток.

На стадії перерозподілу переважають інструменти державного регуляторного впливу. Ця модель дозволяє оцінити роль кожного з рівнів фінансових відносин у створенні та використанні ВВП, а також забезпечує стимулювання зростання їх економічної активності, зростання виробництва, підвищення продуктивності праці. Характерною ознакою моделі є те, що держава отримує свої доходи, на відміну від моделі фінансових відносин адміністративного типу, переважно в результаті перерозподілу ВВП. У загальному вигляді цю модель подано на рис. 2.1.

На відміну від адміністративної, ринкова модель фінансових відносин відкрита, зрозуміла і достатньо повно відображає реалії в суспільстві [2; 5]:

- у ній точно відображається рівень доходів кожної юридичної та фізичної особи, який, у свою чергу, характеризує їх внесок у створення ВВП;
- достовірно визначається рівень оподаткування: кожен суб'єкт точно знає скільки він заробляє і скільки віддає державі;
- чітко зафіксовано стимули до зростання доходів на основі зростання виробництва і підвищення продуктивності праці.

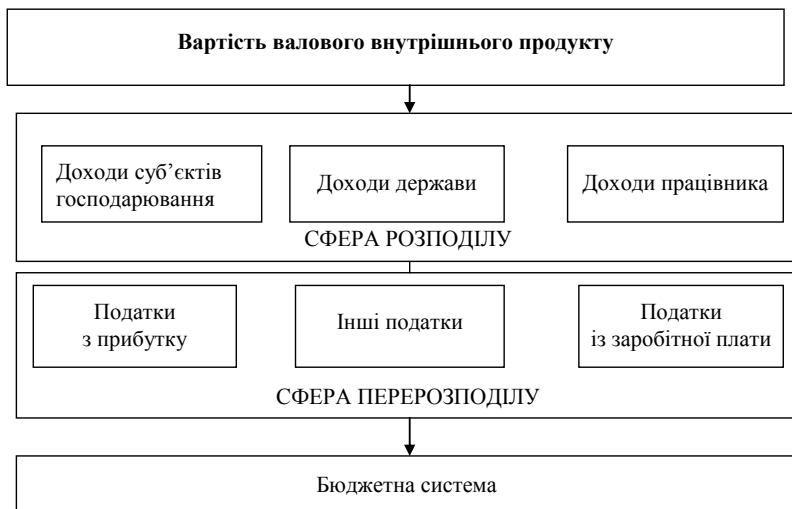

Рис. 2.1. *Модель фінансових відносин ринкового типу*

Водночас, незважаючи на те, що основні пропорції між складовими національного доходу в процесі його розподілу й перерозподілу встановлюються законодавчою і виконавчою владою з урахуванням дії економічних законів, суспільного устрою, стану економіки, соціальної ситуації, національних особливостей тощо, існує загроза впливу негативних чинників. Так, надмірне зростання обсягу фонду споживання спричинює зростання інфляції, знецінення грошей, падіння реального рівня життя населення, внаслідок чого держава має збільшувати обсяги соціальних виплат, заробітної плати працівникам бюджетних установ, що ускладнює збалансування бюджетів. Зростання видатків зумовлює необхідність збільшення податкових надходжень. Якщо держава стягуватиме у вигляді податків більше 30 % національного доходу, то не залишить суб'єктам господарювання коштів, необхідних для модернізації та розширення виробництва.

Розглянуті моделі фінансових відносин у чистому вигляді на практиці не зустрічаються. Як правило, вони певною мірою переплітаються і можна говорити про переважання однієї з них. Так, у моделі ринкової економіки переважає участь держави у перерозподілі ВВП, а в моделі адміністративної економіки - втручання держави у його первинний розподіл.

За рівнем державної централізації ВВП у межах фінансової моделі ринкової економіки умовно можна виділити три основні моделі: американську, західноєвропейську та скандинавську (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Основні моделі фінансових відносин
(залежно від рівня бюджетної централізації ВВП)**

Модель	Характеристика
Американська (США)	Базується на максимальному рівні самозабезпечення фізичних і самофінансування юридичних осіб. Рівень бюджетної централізації 30–35 % ВВП (характеризується як низький). Фінансове втручання держави в економіку незначне. У соціальній сфері забезпечуються тільки ті верстви населення, які не в змозі обійтися без державної допомоги. Це високоефективна модель, яка ґрунтується на примусовій фінансовій стимуляції, вона не тільки дає можливість заробляти, але й вимагає цього
Західноєвропейська (континентальна) (Австрія, Бельгія, Франція, Німеччина, Нідерланди)	Рівень бюджетної централізації близько 40–50 % (характеризується як поміркований). За рахунок вищого рівня централізації ВВП більш розгалужена й державна соціальна сфера, насамперед у галузі освіти. Сутність цієї моделі зводиться до паралельного функціонування державних і комерційних установ у соціальній сфері
Скандинавська (Норвегія, Швеція)	Рівень бюджетної централізації близько 50–60 %. Характеризується активним типом соціальної політики, розгалуженою державною соціальною сферою у галузях освіти й охорони здоров'я. Така модель можлива лише за умови створення високого рівня ВВП на душу населення, який забезпечує високий рівень суспільного та індивідуального споживання; високого рівня перерозподілу, культури (включаючи податкову культуру) та свідомості населення, відповідного ставлення до праці та існування розвиненого інституту довіри
Середземноморська (Греція, Іспанія)	Рівень бюджетної централізації близько 36–39 % ВВП. Значна роль громадських інституцій у розв'язанні соціальних проблем. Відносно рівномірний та низький рівень оподаткування

З 1990-х рр. в Україні та більшості постсоціалістичних країн у сукупності фінансових відносин відбуваються суттєві зміни, пов'язані з переходом від централізованої планової економіки (адміністративного типу) до ринкового господарства, що потребувало переосмислення всіх аспектів суспільного життя, виявлення проблем і шляхів їх подолання, особливо у сфері фінансів. Це тривалий, адже й нині, майже після 25 років незалежного розвитку в Україні триває процес формування фінансових відносин ринкового типу, а сучасна фінансова система (як сукупність цих фінансових відносин) має певні особливості, котрі відрізняють її від інших країн. Мета формування фінансових відносин в Україні на даному етапі розвитку – їх оптимізація та стимулювання економічного зростання й сталого розвитку на інноваційній основі, підвищення добробуту населення.

2.3. Еволюція фінансів залежно від історичних етапів розвитку суспільства

Фінанси як економічна та історична категорія існують лише в умовах функціонування держави і товарно-грошових відносин. Еволюція фінансів, їхні характерні ознаки розглядаються у взаємозв'язку із суспільно-історичними формаціями, адже кожній суспільній формації та державі в цій формації відповідає певний фінансовий устрій [1].

За умов переважаючого натурального господарства гроші не виконували всіх своїх функцій, отже й фінанси як система грошових відносин не були (та й не могли бути) загального характеру. Це був *перший етап* еволюційного розвитку фінансів. Він характеризується зародковою (нерозвиненою) формою фінансів, адже ще не була організована система формування доходів і витрат держави. У первісному суспільстві основна частина грошових коштів витрачалась на військові цілі. Вплив на економічний розвиток був мізерним. У період розпаду первісного ладу почали формуватися початкові форми фінансів у вигляді натуральних податків, зборів, повинностей на користь князя, короля, імператора.

В епоху рабовласництва основними джерелами доходів держави були військова здобич, контрибуції, натуральні податки й повинності. Для цього періоду розвитку грошовий податок не був поширеним, мав випадковий характер, адже переважала натуральна форма ведення господарства.

Набагато пізніше, після другого великого суспільного розподілу праці й розпаду рабовласництва виникають товарно-грошові відносини. Настає *другий етап* еволюції фінансів. Однак, ураховуючи, що сфера застосування товарно-грошових відносин була ще надзвичайно вузькою, це характеризувало також і вузькість фінансових відносин.

З виникненням товарного обміну у феодальному суспільстві з'явилися класи, майнова нерівність. Це сприяло формуванню держав та атрибутів державності. В суспільстві з'явилась об'єктивна потреба у формуванні системи перерозподільних відносин для виконання державою певних функцій. Ці відносини спочатку мали переважно грошовий характер, а з розвитком товарно-грошових відносин поступово набули форми фінансових відносин (як правило, обов'язкових). У феодальному суспільстві фінанси підпорядковувались інтересам панівного класу. Слід зазначити, що розвиток грошових відносин відбувався одночасно з існуванням натуральних податків (податей) і трудових повинностей. Водночас доходи держави мали не врегульований і несистемний характер, а грошові витрати були непродуктивними. Податки лише із часом почали сплачуватися переважно в грошовому вигляді.

Третій етап еволюції фінансів формувався зі зміцненням держав і подальшим розвитком товарно-грошових відносин. У розвитку капіталізму, в період первинного накопичення капіталу фінанси порівняно з попереднім періодом набувають якісно нових ознак. Формується система гро-

шових відносин, яка контролюється органами влади, доходи і витрати держави стали відокремленими від особистих доходів та витрат монарха; податки і позики поступово стають основним джерелом формування доходів держави; з'являється державний кредит, зростає його значення; виникає потреба у формуванні різних загальнодержавних фондів грошових коштів відповідно до грошових відносин, пов'язаних із формуванням і використанням цих фондів; в умовах усунення держави від підприємницької діяльності всі її витрати мають практично непродуктивний характер.

У період розвинутого капіталізму (XX ст.) характерний високий розвиток продуктивних сил, створення монополістичних об'єднань, розширюються функції капіталістичних держав. Держава, крім традиційно ustalених функцій (забезпечення обороноздатності країни, охорони приватної власності на засоби виробництва, свободи підприємництва і правопорядок), бере участь у процесі виробництва, розподілу і перерозподілу суспільного продукту. У цей період зростають державні витрати, значною мірою зумовлені витратами на військові цілі; збільшуються витрати держави на соціальні цілі (освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення), на економіку; з'являються нові державні витрати (зокрема, на охорону навколишнього середовища, подолання економічної відсталості окремих регіонів, надання субсидій і кредитів країнам, що розвиваються, тощо) [12].

Четвертий етап – фінанси в другій половині XX – на початку ХХІ ст. перебувають у найрозвиненішій формі (причому незалежно від політичного й економічного устрою держави). Це зумовлено розширенням структури фінансової системи, високим ступенем її впливу на економіку, різноманітністю фінансових відносин. Фінанси стали одними з найважливіших механізмів непрямого впливу держави на суспільне відтворення матеріальних благ, людського капіталу та виробничих відносин. Із середини XX ст. значно розвиваються місцеві фінанси, позабюджетні спеціальні урядові фонди, фінанси державних підприємств.

Фінансам у високорозвиненій формі властиві такі закономірності:

- значна частка ВВП (національного доходу) перерозподіляється через бюджет держави;
- збільшується частка державного бюджету, спрямована на соціальний розвиток;
- посилюється регулятивна (стимулівна) функція податків на суб'єктів господарювання;
- державний кредит стає звичайним явищем, значно зростає його роль;
- відбуваються зміни бюджетного устрою, застосовується середньо- і довгострокове бюджетне планування та прогнозування;
- з'являються принципово нові форми у фінансових відносин (формується бюджет ЄС тощо), набувають високого рівня розвитку всі сфери (ланки) фінансової системи.

Розглянемо еволюцію фінансових відносин, бюджету й оподаткування в Україні. Перші ознаки формування фінансових відносин на території

Україні виникли за часів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства (IX–XIII ст.). Головними потребами держави (так званих стародавніх слов'янських політичних союзів) у цей час були утримання князя, утримання війська, витрати на державне управління та його найголовнішу складову – суд. До князівської скарбниці надходили примусові побори, повинності та натуральні збори. Підкорені племена сплачували данину, так називалася військова контрибуція. Пізніше вона набула значення родового поняття, до складу якого входили всі обов'язкові платежі населення на користь князя. Спочатку це були переважно натуральні збори (худобою, шкірою, хутром, зерном, медом), які у міру розвитку грошових відносин набули (повністю або частково) грошової форми. Загалом основними джерелами доходів князівської казни були надходження від торгівлі; податкові платежі (данина, подать, митні збори); доходи від надання позик [13]. Із часом данина набула форм прямого державного податку, а одиницями оподаткування стали “рало”, “плуг”, “дим”, адже основними платниками податків були землероби. З кінця XI ст. об'єктом обкладання стає кожне господарство (соха⁶, дим⁷). Важливим видом доходів казни було мито⁸. Для цього історичного етапу розвитку нашої країни характерна заміна прямих податків натуральними повинностями на будівництві доріг, мостів, фортець, що свідчило про нерозвиненість товарно-грошових відносин⁹. У другій половині XIII – на початку XIV ст. на завойованій татаро-монголами території Київської Русі була встановлена податкова система завойовників: населення платило грошовий податок (“вихід”), натуральний (“татарщину”) та данину.

Часи Польсько-Литовської доби (XIV–XVI ст.) характеризуються поступовою втраатою, крім української державності, елементів податкової системи [10]. Відновлення державності та фінансового устрою України відбулося під час Козацької доби та визвольного руху (середина XVII ст.). Основними джерелами доходів у Запорізькій Січі (яка мала чіткий адміністративний устрій, власну податкову систему, відповідну фінансову систему) вважалися кошові регалії та домени; військова здобич; королівські та царські субсидії; мито; торговельний, подимний, мостовий та інші збори; орендна плата та інші доходи. Скарбниця Запорізької Січі мала такі статті витрат: утримання Запорізького Війська; утримання церковних установ; утримання кошового господарства; видача кредитів; виплати членам війська та допомога козакам; видатки на користь Російської імперії; задоволення претензій інших держав; резервні кошти [10].

З кінця XVIII до початку XIX ст. на території України повністю сформувався товарний тип господарювання. В цей час Україна перебувала у складі Російської, Австрійської й Австро-Угорської імперій, що гальмувало розвиток фінансової системи країни.

---

⁶ Соха – поземельний податок.

⁷ Дим (або подвір'я, яке мало у середньому 15 га землі) – одиниця оподаткування.

⁸ У Київській Русі існувало торгове й судове мито. У період феодальної роздробленості Київської Русі розрізняли сторожове, медове, гостинне мито і мито із соляних промислів.

⁹ У цілому в Київській Русі існували такі податки: подимне, полюддя, поплужне.

Подальший розвиток податків і податкової системи на території України характеризувався такими особливостями:

1) збільшення кількості податків, окремі з яких мали багаторазовість стягнення (наприклад, мито);

2) існування різних об'єктів оподаткування на окремих територіях (поголовщина, сребщина, волощина, подимщина, стація¹⁰);

3) встановлення диференційованих ставок податків залежно від платника (виокремлення привілейованих осіб, які платили менше);

4) існування доменів.

Домени (доходи правителя від розпорядження власним майном і промислової експлуатації надр, земель, лісів, ведення торгівлі, рибної ловлі) надходили від усіх ресурсів, що перебували у власності правителя. У цей час доходи правителя (царя) та доходи держави не розмежовувались. А система, в якій формування доходів держави здійснюється за рахунок доменів, отримала назву **доменіального устрою**. На етапі доменіального устрою держава вдавалася до добровільних зборів, дарів, пожертв, що мали назву субсидій, які поступово трансформувалися в примусові збори (податки).

З розвитком товарно-грошових відносин домени поступово витіснилися регаліями. **Регалії** – виключне володіння державою певними видами майна чи діяльності з метою отримання доходів для забезпечення державних потреб. Такі типи господарської діяльності держави мають монопольне становище і не допускають приватної конкуренції. Регалії вважаються перехідним елементом до податків. Вони використовувались у таких формах:

– самостійне використання державою регалій;

– отримання орендної плати за надання у користування спеціального права.

Найпоширенішими були такі регалії: природна, митна, судова, безгосподарська, монетна, товарна, галузева, річкова, морська, мисливська, поштова, телеграфна, тютюнова, винна та ін.¹¹ Окремі з них збереглися до нашого часу.

У міру розвитку держави та її управлінського апарату зростали й видатки казни. Для поповнення потреб держави, що зростали, почали застосовуватися податки. Домени перетворилися на державні неподаткові доходи. У податковій системі XVII–XVIII ст. регалії змінюються непрямими податками, переважно на товари широкого вжитку, які сплачували всі соціальні групи населення без урахування податкового імунітету [10].

Існування доменів було необхідним і важливим в умовах недостатньо розвинутих грошових відносин та державного управління. Із часом у результаті продажу державної власності відбулося скорочення доходів від експлуатації доменів, а тому королі компенсували брак коштів у державній скарбниці введенням спеціальних зборів (плата за проїзд мостами, річками), монопольних цін на продукцію та торгівлю (торгівля була монополією держави).

¹⁰ Податкова система Польсько-Литовської доби.

¹¹ Основи податкового права / под ред. С. Г. Пепеляєва. – М., 1995. – С. 18–21.

Первинними формами оподаткування були майнове і подушне оподаткування. Їх перевагою було те, що вони не потребували додаткових витрат на адміністрування. Слід зазначити, що на початковому етапі розвитку оподаткування існувало багато пільг, які встановлювалися для найвпливовіших осіб (духовенства, дворянства).

У Російській імперії непрямі податки становили більше половини доходів державного бюджету і включали акцизи на сіль, цукор, тютюн, сірники, гас та багато інших товарів. Із розвитком капіталістичного господарства вдосконалюються інші форми оподаткування. На початку ХХ ст. у Російській імперії був запроваджений податок замість подушного. У цей час також тривають кардинальні зміни у податкових системах зарубіжних країн: зміни ставок податків, їх диференціації залежно від доходів, починає застосовуватися неоподаткований мінімум, пільги тощо.

З приходом до влади більшовиків у Росії податкова система змінилася, стали широко застосовуватися одноразові надзвичайні революційні податки (контрибуції), відбулася перебудова системи непрямих податків (підвищення наявних ставок та запровадження нових), організовано облік і контроль за стягненням прямих податків. До 1929 р. налічувалося 86 платежів у бюджет, що ускладнювало їх стягнення, а після податкової реформи 1930–1931 рр. – 53 платежі. Після податкової реформи існувала двоканальна система платежів у бюджет, що дало змогу вдало поєднати прямі та непрямі податки (для державних підприємств – податок з обороту і відрахування від прибутку, для кооперативних організацій – податок з обороту і податок за оборотом). Податок з обороту існував майже 60 років.

У роки Другої світової війни податки було збільшено з метою поповнення доходів державного бюджету. Із січня 1942 р. введено військовий податок, що мав подушний характер. Також введено податок з холостяків, одиноких і малосімейних громадян СРСР, податок з видовищ. Крім податків, основними формами залучення коштів населення були добровільні внески і пожертвування у фонди оборони та армії, використання коштів за ненадані відпустки, вклади в ощадкаси, військові позики. Податки з населення формували близько 30 % від усіх надходжень до державного бюджету. Загалом розвиток фінансової та кредитно-грошової системи в Україні у складі Радянського Союзу (1922–1991 рр.) відбувався за законами адміністративно-командної економіки.

З проголошенням незалежності України розпочалося реформування її податкової системи. Було скасовано податок з обороту, запроваджено податок на додану вартість і акцизний збір. З прямих податків найбільше значення мають податок з прибутку підприємств і податок з доходів фізичних осіб. В Україні нині сформована податкова система, яка відповідає сучасному етапу суспільного розвитку, водночас механізм нарахування і сплати окремих податків потребує подальшого вдосконалення.

Податки разом з іншими надходженнями формують державні доходи, які мають бути достатніми, щоб забезпечити виконання державою своїх функцій і завдань, тобто дорівнювати державним видаткам. Доходи і видатки

держави утворюють її *бюджет*. Термін “бюджет” поширився в офіційних документах на початку XIX ст. і використовувався у значенні законодавчого акта, офіційного звіту.

Еволюція бюджету залежно від історичних етапів розвитку суспільства відображає формування доходів та видатків. Доходи бюджету в цілому еволюціонували із зародженням і розвитком податків та оподаткування. У Київській Русі види податків, їх розміри та порядок сплати встановлював князь. Приватні доходи князя не були виокремлені від державних, а також не було контролю за їх використанням. Видатки спрямовувались на утримання княжого двору, дружини, апарату управління, будівництво мостів, доріг, церков тощо. Кожен князь проводив свою фінансову політику, яку закріплював у певних нормативних документах, призначав особливих чиновників – митників, вирників, металників, мостників, городників.

Державні видатки відповідали конкретним історичним умовам та соціально-економічному устрою країни.

На території українських земель у XV–XVI ст. було запроваджено адміністративне та фінансове право тих держав, до складу яких вони входили. Державні доходи формувалися податками, натуральними платежами та повинністю. Всі податки надходили до державної скарбниці, обліковувалися та спрямовувалися на утримання княжого двору, уряду й армії, ведення війн, спорудження замків і оборонних укріплень, викуп із татарського полону.

Державні фінанси Запорозької Січі були сформовані під впливом законодавства Литви і Польщі та пристосовані до конкретних умов і часу. До державних доходів січового скарбу належали коштові домени і регалії, мито, внутрішні податки, грошове і матеріальне забезпечення, військова здобич та ін. Державні видатки спрямовувалися на внутрішні (утримання церков, адміністрації, забезпечення козацької служби, поточне утримання січового господарства) та зовнішні (утримання війська інших держав під час бойових дій, дари іноземним правителям тощо) потреби.

У розвитку державних фінансів України вчені виокремлюють два періоди. Перший – гетьманство Б. Хмельницького (1648–1657 рр.), за якого державні витрати майже у шість разів перевищували доходи. У другий період (1667 р.) державні доходи включали натуральні й грошові податки, основу яких становили податки на споживання і промисли. Право вводити податки і розподіляти кошти державної скарбниці належало гетьману. Для здійснення своїх повноважень він видавав універсали. З розвитком господарства відбувалось відокремлення особистих гетьманських доходів від державних доходів. Новий принцип організації державних фінансів започатковано за гетьмана І. Брюховецького і продовжено П. Орликом, Д. Апостолом, К. Розумовським.

У Росії складання державного бюджету на регулярній основі розпочалося з 1803 р. Водночас значним був бюджетний дефіцит (державні видатки щорічно в середньому на третину перевищували державні доходи), який покривався емісією грошей та позиками державних кредитних установ. До

1862 р. державний бюджет затверджувався царем і був секретним документом. Секретність і безконтрольність, у свою чергу, породжували неефективне використання державних коштів. Проблеми державних фінансів необхідно було розв'язувати [9, с. 99].

М. М. Сперанському було доручено скласти розпис на 1810 р. і розробити основи бюджетного законодавства. В розробленому “Плані фінансів” М. Сперанський запропонував реформувати податкову систему, відмовитися від непродуктивних видатків бюджету, дефіциту, надати бюджету силу закону та ін. Водночас проведена в Росії в 1862 р. фінансова реформа не забезпечила зміцнення державних фінансів, хоча запроваджувалися принципи єдності й гласності бюджету і система державного контролю [9, с. 98]. Особливою рисою державних фінансів цього періоду було формування двох бюджетів: звичайного і надзвичайного. Останній формувалася за рахунок позик і використовувався на військові цілі, будівництво залізниць та ін. Упродовж 1862–1897 рр. дефіцит бюджету в Росії покривався з надзвичайного бюджету. При цьому надзвичайний бюджет також використовувався для приховування реального фінансового стану в країні [9, с. 103–107].

На початку ХХ ст. державні фінанси Росії характеризувались особливою нестійкістю: державні видатки зростали, а доходи були недостатніми. У 1917 р. до влади прийшли більшовики з новою фінансовою і бюджетною політикою. Перший бюджет був затверджений у березні 1918 р. з великим бюджетним дефіцитом, джерелом покриття якого стала емісія грошей [11].

У період іноземної інтервенції та громадянської війни державний бюджет у зв'язку з натуралізацією господарських зв'язків і системи централізованого розподілу продуктів втратив грошове наповнення, яке відродилося з відновленням грошових відносин.

Бюджетна система СРСР пройшла кілька етапів реформування. У 1921 р. із загальнодержавного бюджету були виділені місцеві бюджети. Зі створенням СРСР у грудні 1922 р. бюджетна система складалася із союзного бюджету і державних бюджетів союзних республік, невід'ємними складовими яких були місцеві бюджети. У 1924 р. система місцевих бюджетів складалася з губернських, обласних, республіканських, окружних, міських, низових (волосних, районних, сільських) бюджетів. У СРСР мала місце значна централізація коштів у союзному бюджеті (у 1924–1925 рр. вона становила 78,1 % від загального обсягу державного бюджету). Доходи і видатки державного бюджету неперервно зростали. Бюджетний дефіцит був офіційно заявленим у 1941–1943 рр.

Сучасний Державний бюджет України займає основну частку в її зведеному бюджеті. Бюджетні відносини регулюються Бюджетним кодексом України, податкові – Податковим кодексом України. Оптимізація та відповідність фінансових відносин реаліям розвитку національної економіки – необхідна передумова забезпечення сталого економічного розвитку, у свою чергу, стан розвитку економіки України визначає організацію та механізми стабілізації фінансових відносин.

Тести для самоперевірки знань

1. *Зі старофранцузької мови термін “finer” означає:*

- а) платити, оплачувати;
- б) грошові кошти;
- в) фінанси;
- г) боргові зобов'язання.

2. *Передумови виникнення фінансів:*

- а) міжусобні війни;
- б) функціонування держави;
- в) еволюція;
- г) всі відповіді правильні.

3. *Основними джерелами доходів казни Київської Русі були:*

- а) військова здобич;
- б) міжусобні війни;
- в) торговельна діяльність князя;
- г) всі відповіді правильні.

4. *Перша гривня за формою має ознаки:*

- а) динара Саудівської Аравії;
- б) Китайського цзяо;
- в) каршапана Стародавньої Індії;
- г) грецької драхми.

5. *Термін “фінанси” походить від латинського “financia”, що означає:*

- а) обов'язкова сплата грошей;
- б) скарбниця;
- в) обов'язковий фінансовий платіж;
- г) грошовий потік.

6. *Які ознаки властиві для першого етапу розвитку фінансів:*

- а) обмежена кількість фінансових відносин;
- б) основна маса коштів витрачалася на військові цілі;
- в) високий ступінь впливу фінансів на економіку;
- г) вузькість фінансової системи?

7. *Які ознаки властиві для другого етапу розвитку фінансів:*

- а) обмежена кількість фінансових відносин;
- б) основна маса коштів витрачалася на військові цілі;
- в) високий ступінь впливу фінансів на економіку;
- г) вузькість фінансової системи.

8. *У Росії регулярне складання державного бюджету почалося з:*

- а) 1803 р.;

- б) 1918 р.;
- в) 1782 р.;
- г) 1881 р.

9. *Модель фінансових відносин у суспільстві, яка базується на максимальному рівні самозабезпечення фізичних і самофінансування юридичних осіб та характеризується незначним рівнем бюджетної централізації – це:*

- а) модель ринкової економіки;
- б) американська модель;
- в) модель адміністративної економіки;
- г) скандинавська модель.

10. *Модель фінансових відносин у суспільстві, яка полягає в тому, що переважна частина національного доходу одразу централізується у бюджеті й виключається із розподільних відносин:*

- а) модель ринкової економіки;
- б) американська модель;
- в) модель адміністративної економіки;
- г) скандинавська модель.

Практичні завдання

Завдання 1

Необхідно підібрати до наведених визначень терміни: адміністративна економіка, доменіальний устрій, подушне оподаткування, бюджетний устрій, товарно-грошові відносини.

1. Організація і принципи побудови бюджетної системи, її структури, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи.
2. Спосіб організації суспільних відносин, для якого характерний суворий централізм господарського життя на базі державної власності.
3. Форма економічних відносин, що встановлюється через купівлю-продаж та обмін товарів і послуг.
4. Основний прямиий податок у Росії у XVIII–XIX ст., яким обкладались особи чоловічої статі податних станів незалежно від віку.
5. Система, за якої формування доходів держави здійснювалося за рахунок доходів від власності короля (держави).

Завдання 2

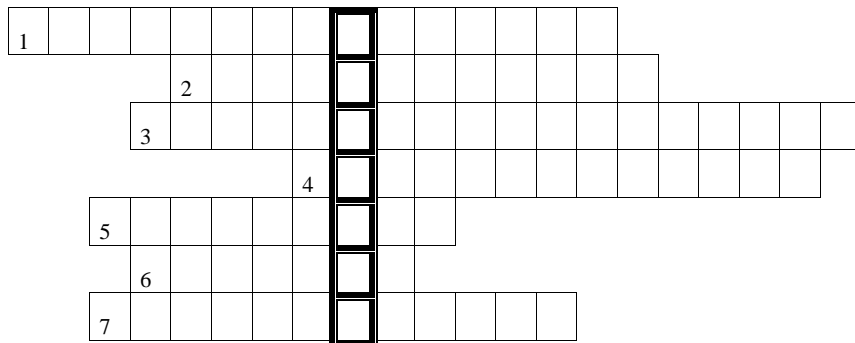
Підберіть відповідність періодів етапам розвитку фінансів України

Етап	Період
а) УНР доби Директорії	1) квітень 1918 р. – грудень 1918 р.
б) Незалежна Україна	2) 1991 р. – теперішній час
в) Українська народна республіка	3) 27 грудня 1917 р. – 1991 р.
г) Українська Держава (УД)	4) грудень 1918 р.
д) Радянська Україна	5) березень 1917 р. – квітень 1918 р.

Завдання 3

У країні зафіксовано ВВП у розмірі 198 944 млн грн. Податкові надходження державного бюджету становлять 62 554 млн грн. Базуючись на наведених даних, визначте модель централізації ВВП у бюджеті, що має місце у країні.

Криптограма

1. Фінансова модель економіки, яка полягає в тому, що переважна частина НД одразу централізується у бюджеті й виключається із розподільних відносин.
  2. Фінансова модель економіки, яка ґрунтується на максимальному рівні самозабезпечення фізичних і самофінансування юридичних осіб та характеризується незначним рівнем бюджетної централізації.
  3. Фінансова модель економіки, яка характеризується поміркованим рівнем централізації ВВП у бюджеті (35–45 %).
  4. Фінансова модель економіки, яка передбачає досить високий рівень бюджетної централізації у ВВП (50–60 %).
  5. Відносини, які відображаючи рух вартості від одного суб'єкта до іншого, характеризують обмінні, розподільні й перерозподільні процеси.
  6. Оподаткування, пов'язане з наявністю майна.
  7. Устрій, за якого формування доходів держави здійснювалося за рахунок доходів від власності короля (держави).
- Ключове слово:* фінансова модель, яка вважається основною, оскільки пройшла значний історичний шлях розвитку і домінує у світі.

Глосарій

Генезис фінансів – момент зародження і подальший процес розвитку категорії фінансів.

Домени – це державне майно, з якого казна може отримувати дохід, зокрема: земля, ліси, майнові права на користування приватним майном, капітали правителів (уряду).

Доменіальний устрій – система, за якої формування доходів держави здійснювалося за рахунок доходів від власності короля (держави): експлуатації земель, лісів, надр, риболовлі, ведення торгівлі.

Еволюція – основні етапи розвитку процесу чи явища.

Національне багатство – сукупність матеріальних благ і духовних цінностей, нагромаджених суспільством за всю його історію, які мають ринкову цінність і можуть обмінюватися на гроші або інші блага.

Основні передумови виникнення фінансів – існування держави та поява і розвиток товарно-грошових відносин.

Подушний податок – основний прямиий податок у Росії у XVIII–XIX ст., уведений царем Петром I у 1724 р. замість подвірного оподаткування (системи стягнення прямих податків у XVII – на початку XVIII ст. з податного населення, коли податковий тягар покладався на кожен двір).

Суспільно-економічна формація – історичний тип суспільства, в якому якісно визначеній економічній системі відповідають соціальні, політичні, правові, культурні, національні та інші відносини.

Фінанси – історична категорія, зміст якої суттєво змінюється під впливом функціонування та розвитку кожної конкретної суспільної формації та державного устрою. Сукупність усіх коштів, що є в розпорядженні держави, банків, підприємств, а також система їхнього формування, розподілу і використання. Грошові кошти представлені як національною валютою, так і валютою інших країн

Контрольні питання

1. Назвіть історичні та економічні передумови виникнення фінансів.
2. Перелічіть та охарактеризуйте етапи і форми розвитку фінансів.
3. Які моделі фінансових відносин у суспільстві Ви знаєте? Охарактеризуйте їх.
4. Чи залежала еволюція бюджету від історичних етапів розвитку суспільства?
5. Який вплив мають фінанси на розвиток суспільного виробництва?
6. Охарактеризуйте особливості розвитку системи оподаткування та бюджетного устрою в країнах соціалістичного табору.
7. Охарактеризуйте особливості еволюції фінансів України за роки незалежності.
8. Чи можливе підвищення ролі фінансів за умов фінансової нестабільності?
9. Охарактеризуйте доменіальний устрій.
10. Охарактеризуйте організаційні засади функціонування фінансів.

Використана та рекомендована література до розділу

1. Берлин С. И. Теория финансов : учеб. пособие / Берлин С. И. – М. : Приор, 2000. – 256 с.

2. Біль Д. Закон Вагнера: до останньої версії статті Адольфа Вагнера, опублікованої 1911 р., та її переклад / Д. Біль // Журнал Європейської економіки. – 2003. – Т. 3 (1). – С. 5–15.

3. Благун І. Г. Генезис та еволюція фінансів у ринковому економічному середовищі [Електронний ресурс] / І. Г. Благун, М.-Х. І. Когут, Л. А. Склярська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.18. – С. 265–277. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnlntu_2013_23

4. Б'юкенен Дж. Суспільні фінанси і суспільний вибір: Два протилежних бачення держави : пер. з англ. / Дж. Б'юкенен, Р. Масгрейв. – К. : Академія, 2004. – 175 с.

5. Бойко С. Публічні фінанси у контексті генези та еволюції понятійно-категоріального апарату фінансової науки [Електронний ресурс] / С. Бойко // Економіст. – 2015. – № 10. – С. 31–35. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ_2015_10_10

6. Венгер В. В. Фінанси : навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Венгер В. В. – К. : Центр навчальної літератури, 2009. – 432 с.

7. Економічний термінологічний словник-довідник: економіка, фінанси, менеджмент / [За заг. редакцією С. А. Корнієнка і В. Я. Олійника]. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2013. – 460 с.

8. Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія / Л. В. Лисяк. – К. : АФУ, 2009. – 600 с.

9. Опарін В. М. Фінанси (загальна теорія) / Опарін В. М. – К. : КНЕУ, 2007. – 164 с.

10. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України : навч. посібник / Пасічник Ю. В. – К. : Знання-Прес, 2006. – 607 с.

11. П'ятаченко Г. О. Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003 / Г. О. П'ятаченко, А. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2005. – 495 с.

12. Створення фіскального простору для економічного зростання. Огляд державних фінансів України [Електронний ресурс] // Звіт Світового банку № 36671-UA – Режим доступу : http://siteresources.worldbank.org/INTUKRAINE/Resources/328335-1158937917927/pfr1_ukr.pdf

13. Тысячелетняя история финансов [Электронный ресурс] // Управление финансами. – Режим доступа : <http://www.management.com.ua/finance/fin012.html>

14. Фінанси : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К., 2012. – 687 с.

15. Фінанси : навч. посібник (за кредитно-модульною системою навчання) / Ю. М. Лелюк, Л. М. Капасва, В. Д. Чумак та ін. ; за заг. ред. В. І. Аранчій. – Полтава : АСМІ, 2009. – 592 с.

16. Фінанси: курс для фінансистів : навч. посібник / за ред. В. І. Оспіщева. – К. : Знання, 2008. – 567 с.

17. Черничко Т. В. Особливості та модель фінансових відносин в Україні / Т. В. Черничко // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія “Економіка”. – 2014. – Вип. 1. – С. 162–167.

РОЗДІЛ 3. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФІНАНСОВОЇ НАУКИ

3.1. Історичний аспект становлення і розвитку фінансової науки та її роль у суспільстві

Зародження фінансової науки вчені зараховують до середини XV – початку XVI ст. Формування фінансової науки як самостійної галузі наукових досліджень розтягнулося в часі на декілька віків. У XV–XVI ст. здійснено спроби наукового осмислення фінансового господарства меркантилістами (Ж. Боден), у XVII ст. закладено підвалини розробки загальної теорії податків (Т. Гоббс, Д. Локк, У. Петті), у XVIII ст. підведено політико-економічний фундамент вчення про державні фінанси (А. Сміт). Основи власне фінансової науки розробили німецькі камералісти у XVIII ст. (Ф. Юсті). З цього часу і до початку XX ст. відбувається становлення фінансової науки як самостійної галузі економічного знання, її виокремлення із політичної економії, формування методології та категоріального апарату науки. В цей період у різних країнах світу формуються фінансові школи. Вагомий внесок у зміцнення фінансової науки в XIX ст. зробили Карл Рау (*Rau*, Німеччина), Жан-Шарль Сімонді (*Jean-Charles Leonard Simonde de Sismondi*, Швейцарія), К. Маркс (Німеччина), Адольф Вагнер (*Adolf Wagner*, Німеччина), Лоренц фон Штейн (*Lorenz von Stein*; Німеччина), Е. Сакс (Австрія), Л. Косса (Італія), Ф. Нітті (Італія), М. Пантелеоне (Італія), А. Маршалл (Англія), П. Леруа-Больє (Франція), Е. Селігман (США), К. Есберг (Німеччина).

У XX ст. фінансова наука у світовому масштабі досягла значного рівня розвитку. Виокремилися дві потужні течії (у межах яких формувалися фінансові школи та напрями): класична (У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. С. Міль, А. Вагнер та інші) і неокласична (Л. Вальрас, Ф. Візер, І. Джевонс, А. Маршалл, К. Менгер, В. Парето, П. Самуельсон, М. Фрідмен, А. Пігу, Дж. Б'юкенен, Р. Масгрейв, К. Вексель, Е. Ліндаль, Г. Мюрдаль та ін.).

У центрі фінансової науки XXI ст. – як глобальні й макрорівневі проблеми, так і фінансові, пов'язані з поведінкою окремих громадян, соціальних і політичних груп, партій у прийнятті рішень щодо параметрів державних доходів і видатків. За таких умов завдання фінансової науки та науковців на сучасному етапі розвитку полягає у пошуку додаткових джерел доходів, які можна спрямувати на подолання бідності, безробіття, зростання обсягів та якості суспільних благ. Найскладнішими глобальними проблемами, що потребують посилення фінансових наукових розробок, є поляризація у рівнях розвитку між багатими і бідними державами, боротьба з бідністю, стихійними явищами, старіння населення в економічно розвинутих країнах, зниження народжуваності й водночас швидкі темпи зростання населення у бідних країнах, екологічні проблеми (забруднення навколишнього природного середовища, глобальне потепління) та ін.

Фінансова наука розглядається як учення про сутність і роль фінансів у суспільстві, закономірності їх виникнення та розвитку на різних історичних етапах розвитку суспільства. У XV ст. з остаточним відокремленням політичної економії від філософії фінансова наука розглядалась як складова економічної науки, що тривало до XVIII ст.

Це суспільно-економічна наука, вона є невід'ємною складовою науки як системи знань. Загальна **мета фінансової науки** – пізнання дії об'єктивних економічних законів і закономірностей розвитку суспільства у сфері фінансів та вироблення рекомендацій для їх практичної реалізації.

Фінансова наука вивчає сукупність фінансових явищ, пов'язаних з розподілом і перерозподілом валового внутрішнього продукту країни. У зв'язку з цим найважливішим завданням фінансової науки є обґрунтування теоретичної моделі розподільчих процесів, у реалізації якої інтереси всіх суб'єктів фінансових відносин гармонійно узгоджуються.

Фінансова наука викристалізувалася на фундаменті фінансової практики, адже фінансова практика майже на тисячоліття старша за фінансову науку. В стародавньому світі, незважаючи на значну фінансову діяльність держав, фінансової науки не існувало. Окремі питання про державні доходи, як пишуть дослідники, розробляли в умовах натурального господарства Ксенофонт, Арістотель, Фома Аквінський. Якщо звичайних доходів не вистачає на потреби національної оборони, вважали Ксенофонт і Арістотель, то справедливо буде вимагати й нових податей від підданих, понад звичайних. Для надзвичайних потреб корисно мати запасну казну; тим більше, що її існування збільшує значення государя, полегшує йому угоди з іншими государями і позбавляє від необхідності робити позики, які принижують гідність государя, зменшують повагу до нього підданих, пригнічують народи і виснажують держави. Фома Аквінський (1226–1274 рр.) також признавав за державою право як на звичайні доходи і повинності, так і на надзвичайні.

Але в основному середні віки – це загальні положення про фінансову моральність, розкидані в теологічних, філософських, політичних і юридичних творах схоластиків¹².

Як вважають дослідники, фінансова наука зародилась одночасно з політичною економією в XV ст. у містах північної Італії, які на той час почали бурхливо розвиватися. Там же з'явилися перші праці, що стосувалися фінансів. Фактично торговельний капіталізм створив як матеріальні умови для виникнення нової галузі суспільного знання, так і настійну потребу у свідомому та виваженому ставленні до фінансового господарства [3; 5]. Це були роки раннього меркантилізму, який відкрив епоху первісного накопичення капіталу. Основна ідея цієї течії виражалася в активному втручанні держави в господарське життя.

---

¹² *Схоластика* – це тип релігійної філософії, для якого характерне принципове панування теології над усіма іншими формами пізнання, знання.

У кінці XV ст. з'являються праці з фінансів, авторами яких є письменники-меркантилісти. Так, Діомед Карафа (рік смерті – 1487) у своїй праці одну із чотирьох частин присвятив виключно питанню фінансового господарства. Карафа керував фінансовим господарством неаполітанського королівства при Альфонсі Арагонському (1481–1500 рр.). Це дало йому змогу ввести в науковий обіг раніше не відомий матеріал і поставити нові завдання. Він поділяв державні витрати на три групи: витрати на оборону країни, витрати на утримання государя, витрати на задоволення надзвичайних потреб. Він вважав за необхідне в мирний час накопичувати кошти на випадок війни. Д. Карафа вважав, що основою бюджету мають бути **домени**, що государ не повинен виснажувати народ великими податками, а податки мають бути тільки надзвичайним джерелом. Однак із часом доходів від доменів стало не вистачати на потреби казни, тому держави перейшли до використання для поповнення казни **регалій, мита, податків**. Це сприяло укріпленню зв'язків між фінансовою теорією і фінансовою практикою, змушувало у XVI ст. активніше досліджувати питання фінансового господарства.

Питання систематизації знань у галузі фінансів досліджували такі видатні італійські вчені, як Н. Макіавеллі (1480–1540 р.), Дж. Ботеро (1540–1617 р.) та ін.

Подальший розвиток фінансової науки відбувався разом з потребами практики в розвитку фінансового господарства і завдячує працям представника меркантилістів Діомеде Карафи (*Caraffa*). Д. Карафа як практик (керівник фінансового господарства неаполітанського королівства) і вчений основою доходів казни (бюджету) вважав домени, а не великі, виснажливі податки з народу. Домени – це державне майно, з якого казна може отримувати дохід, зокрема: земля, ліси, майнові права на користування приватним майном, капітали правителів (уряду). При цьому податки Д. Карафа зарахував до надзвичайних джерел. Продовженням такого підходу стало впровадження у XV ст. іншого виду доходів казни – регалій (монополій). До регалій зарахували: поштову, телеграфну, гірську, монетну, фіскальні (соляну, тютюнову), а також залізничі й державні фабрики.

Зростання потреб державної казни та пошуки нових джерел її доходів спонукали займатися фінансовим господарством держави, розвивати фінансову теорію. Економісти різних країн присвячували свої праці фінансам. Дослідження італійських учених дали поштовх до появи подібних праць і в інших країнах.

Французький учений Жан Боден (1530–1597 рр.) у праці “Шість книг про республіку” (1577 р.) назвав фінанси нервами держави. У цьому творі Ж. Боден вперше використовує поняття “фінанси”, вводить його у науковий обіг, вперше здійснює певну систематизацію фінансів, виділяє сім основних джерел державних доходів: домени, військова здобич, подарунки дружніх держав, данина із союзників, торгівля, мита з увезення і вивезення товарів, данина з підкорених народів. Як видно, у переліку немає податків.

До податків, на думку Ж. Бодена, слід вдаватися тільки у виняткових випадках. Він вважав податки небезпечним засобом, який призводить до сварок короля з його підданими, що спонукає їх до повстань. Говорячи про витрати держави, Ж. Боден вважав, що зібрані ресурси слід витратити на утримання королівського двору, армії, благодійність, будівництво фортець, міст і громадських будівель. Своєю працею Ж. Боден посіяв перші зерна подальшого розвитку фінансової науки, здійснив класифікацію доходів і витрат державного фінансового господарства. Він називав фінанси предметом систематичного огляду, що дозволяє вважати цю його працю першим науковим дослідженням у галузі фінансів. Заслуга представника раннього меркантилізму в особі Ж. Бодена полягає в тому, що зроблено першу спробу визначення предмета фінансової науки як науки про фінанси держави. На цьому акцентує увагу професор Санкт-Петербурзького університету В. А. Лебедев (1833–1909 рр.), який писав, що з Ж. Бодена “...фінансова наука стала суттєвою частиною науки про державу” [10].

Незважаючи на бурхливий розвиток способів і методів поповнення державної скарбниці, що мало місце до кінця XVI ст. у багатьох феодалних державах, наука про фінанси ще не стала загально визнаною.

Із XVII ст. фінансова практика, тобто потреби держав у збільшенні доходів, активізувала фінансову науку в напрямі вивчення податків. У XVI–XVII ст. державну казну було відокремлено від казни сімей монархів, що спонукало до написання низки праць та появи таких понять, як “державні фінанси”, “державний бюджет”, “державний кредит”. Державна казна почала наповнюватися й податками. Офіційно визнано право держави на оподаткування і надання нею певних суспільних послуг.

У подальшому розвитку фінансової науки значну роль відіграли англійські філософи й економісти. Т. Гоббсон (1588–1679 рр.) активно пропагував ідею непрямого оподаткування, при цьому зазначав на необхідність дотримуватися помірності й нерівномірність у розподілі податків (праця “Левіафан”, 1642 р.). У. Петті (1623–1687 рр.) розробляв ідею про стимулювання розвитку господарського життя шляхом розумної податкової політики, обов’язковість податків він обґрунтовував необхідністю державних витрат, доводив необхідність формування законодавчих основ оподаткування, відповідальність за податкові правопорушення (праця “Трактат про податки і збори”, 1662 р.). Дж. Локк (1632–1704 рр.) пропонував замінити всі податки одним – поземельним (прямим податком). Особливо слід виокремити дослідження У. Петті, який практично вперше питання про предмет фінансової науки розглянув у єдності державних видатків і доходів, заклав основи загальної теорії податків.

Француз П. Буагільбер (1646-1714 рр.) у своїй основній праці “Міркування про природу багатства” (1707 р.) виступав за зниження податкового тягаря французького селянства. П. Буагільбер пропонує радикальну на той час реформу оподаткування. “Не пропонуючи нових податків на місце наявних, він бажає рівномірності оподаткування, скасування податкових

привілеїв, одноманітності і спрощення системи податків, твердої визначеності їх, спільності, пропорційності з доходами платників і, нарешті, особливо спрощення та зниження тих мит і податків, які заважають торгівлі, особливо вивезення” [10]. На думку В. М. Пушкарьової, П. Бугагільбер був одним з перших, хто поставив в один ряд фінансову теорію і фінансову політику. Він порушив питання про практичну значущість фінансової науки, розробивши проект кардинальної податкової реформи у Франції [10].

Вагомий внесок у розвиток фінансової науки зробили німецькі фінансисти, які розглядали її як частину так званих камеральних наук¹³, що вивчають і державне господарство. Фінансове господарство Німеччини внаслідок відсталості економіки будувалося в XVII–XVIII ст. ще на доходах від доменів. Тому дослідження німецьких вчених і практиків (Л. фон Секендорфа (1626–1692 рр.), Ф. Юсті (1832–1912 рр.) й І. Зонненфельса (1733–1817 рр.) мали переважно прикладний характер. Водночас німецькі вчені своїми працями “Система фінансового господарства”, “Державне господарство” (Ф. Юсті), “Німецька княжеська держава” (Л. фон Секендорфа), “Основні начала поліції, торгівлі і фінансів” (І. Зонненфельс) значною мірою вплинули на подальший розвиток фінансової науки не тільки в Німеччині, але й в інших державах Європи. Ф. Юсті та І. Зонненфельс систематизували панівні фінансові погляди і побудували загальну систему фінансової науки. Фінансисти кінця XIX ст. називали Ф. Юсті засновником фінансової науки.

До кінця XVIII ст. розробка фінансових питань у практичному і теоретичному напрямках стала ґрунтовнішою. Цьому сприяли такі чинники: поява нових теорій у сфері філософії, права і держави (Ш. Л. Монтеск’є, Руссо, І. Кант); розвиток фізіократами нової науки про народне господарство (А. Сміт “Дослідження про природу і причини багатства народу”, Д. Рікардо “Початки політичної економії і податкового обкладення”); докорінні перетворення в політичному, соціальному та економічному житті під впливом Великої французької революції та прогресу техніки. Новий етап розвитку фінансової науки у XVIII ст., спричинений окресленими чинниками, пов’язаний з іменами французьких учених-фізіократів Ф. Кене (1694–1774 рр.), А. Тюрго (1727–1781 рр.), О. Мірабо (1749–1791 рр.). Заслуга фізіократів у сфері фінансової науки визначається самим вибором і постановкою питань про справедливість оподаткування, про перекладення, про джерела доходу, про розміри участі кожного у витратах держави та іншими проблемами теорії податків. Значення фізіократів для подальшого розвитку фінансової науки також полягає в критиці тодішнього фінансового устрою: вони протестували проти довільності податків, проти їх численності, яка гальмує економічний розвиток. Незважаючи на помилковість теорії

---

¹³ Терміни “камеральний”, “камеральні науки”, “камеральні знання” беруть свій початок від латинського слова “camera” – звід, критий віз, крите приміщення, а в переносному сенсі – скарбниця. Сукупність знань, потрібних для гарного управління справами скарбниці, отримала назву камеральних наук.

єдиного податку, заслуга фізіократів полягає в тому, що вони першими обґрунтували взаємозв'язок і взаємозалежність фінансів і народного господарства. Вони спрямували науку на правильний шлях – на необхідність пов'язувати питання фінансового господарства з теоріями політичної економії.

Розвиток політичної економії у XVIII ст. сприяв і розвитку фінансової науки, фінансової теорії та створив підґрунтя для її виокремлення в самостійну галузь науки. Іншим вагомим чинником став розвиток фінансового господарства та демократичних основ, виникнення фінансового права. Пов'язують цю знаменну подію з німецькими вченими, зокрема з ім'ям К. Г. Рау (1806–1873 рр.) і виданням ним підручника “Основні начала фінансової науки”, який був основним у вивченні фінансів майже півстоліття. У ньому висвітлено питання, присвячені загальним основам фінансової науки, державним витратам, державним доходам, державному кредиту, бюджету, організації фінансового управління.

XIX ст. характеризується поглибленням тлумачення фінансів, розширенням сфери фінансових відносин, в університетах утворюються кафедри фінансової науки і з'являються великі наукові праці. Особлива заслуга в цьому процесі належить німецьким ученим.

У XIX ст. розвитку фінансової науки сприяли праці К. Маркса, Ф. Енгельса, Ф. Лассалья, К. Рау, Ж. Сісмонді, Х. Хлерцера, І. Горлова, Е. Сакса, Ф. Нітті, Е. Селігмана. У другій половині XIX ст. на розвиток фінансової науки значною мірою вплинули ідеї соціалізму (К. Родбертус, К. Маркс, Ф. Лассаль).

Дослідники історії фінансової науки приділяють особливу увагу розробкам професора Берлінського університету А. Вагнера (1835–1917 рр.), які набули поширення на рубежі XIX–XX ст. У праці “Наука про фінанси” (1880 р.) учений виклав основні фінансові ідеї, які стосувалися доходів і витрат фінансового господарства, податкової політики, податків і мита, законодавства.

Представник австрійської школи Е. Сакс, виступаючи за створення чистої фінансової науки, вперше висловив думку, що фінансова наука має стати точною і не бути лише прикладною, базисом її побудови має стати закон граничної корисності, як і в політичній економії. Ф. Нітті в праці “Основні начала фінансової науки” пише, що фінансова наука як самостійна наука, наука про закони, що управляють фінансовими явищами, сформулувалася в кінці XIX ст., а праця Е. Сакса дала значний поштовх у галузі теоретичних досліджень у фінансовій науці.

Найвищого рівня розвитку фінансова наука досягла в XXI ст., коли фінансові відносини стали домінуючими в світі.

3.2. Сутність і структура фінансової науки

Фінансова наука – невід'ємна складова науки як системи знань. Термін “наука” використовували давньогрецькі мислителі Платон і Арістотель, вживав Архімед та інші відомі філософи. *Під наукою* розуміють різні

поняття, у неї вкладають відповідний зміст. Ураховуючи багатоаспектність і розмаїття підходів до трактування науки, її розглядають як одну із форм суспільної свідомості, систему знань, сферу людської діяльності, окрему галузь наукового знання, мистецтво і творчу діяльність.

Фінансова наука – суспільно-економічна наука, що вивчає сукупність фінансових явищ, пов’язаних з розподілом і перерозподілом ВВП у суспільстві. Вона є самостійною галуззю наукових знань, тісно пов’язаною з усіма економічними науками. Вона використовує спільну інформаційну базу, користується спільними принципами, методами і прийомами, має спільний об’єкт – суспільство. Результати фінансових наукових досліджень спрямовані на вдосконалення суспільних відносин, підвищення ефективності функціонування економіки і соціальної сфери, зміцнення економічної могутності держави.

Фінансова наука розглядається як учення про сутність і роль фінансів у суспільстві, закономірності їх виникнення та розвитку на різних історичних етапах суспільно-економічних формацій.

Фінансова наука – спеціалізована галузь наукових знань, наукова діяльність, спрямована на вивчення фінансів у теоретичному і практичному аспектах, а також форм організації та функціонування їх окремих інститутів. При цьому фінансова наука вивчає фінансові явища, що пов’язані з розподілом і перерозподілом ВВП.

Фінансова наука існує у трьох проявах:

- як певна сукупність знань, відомостей, інформації про фінанси;
- як діяльність, пов’язана з продукуванням знань про фінанси;
- як сукупність інститутів, установ та їх підрозділів, а також колективів, які забезпечують здійснення фінансової наукової діяльності.

У цілому **зміст фінансової науки** становлять такі складові наукових фінансових знань:

- фундаментальні теоретичні й історичні основи фінансів;
- методологія фінансів (парадигми, методи побудови наукових знань, теоретичних та емпіричних досліджень);
- системи наукових фінансових знань галузевого і проблемного характеру;
- системи фінансових наукових знань прикладного характеру, що відображають порядок, форми, методи, прийоми, засоби різноманітних видів фінансової діяльності.

Сутність фінансів, їхній зміст і форма, принципи організації фінансових відносин, характер їх використання, закономірності розвитку обумовлені характером та функціями держави. Відповідно, фінансова наука включає вчення про фінанси рабовласницького, феодального, капіталістичного суспільства, сучасних тенденцій суспільного розвитку. Вона виявляє загальні риси фінансів усіх формацій, розкриває відмінності, особливості функціонування у різних державах, які перебувають на одному або різних рівнях соціально-економічного розвитку. Фінансова наука доводить підпо-

рядкування фінансів закономірностям розвитку суспільства, розкриває їх особливості, характерні для відповідного рівня соціально-економічного розвитку, виявляє зворотний вплив фінансів на економіку, роль фінансів у становленні й розвитку відповідного суспільного і політичного устрою.

Загальна мета фінансової науки – пізнання дії об'єктивних економічних законів і закономірностей розвитку суспільства у сфері фінансів, передавання результатів наукових досліджень для практичної реалізації [1, с. 62]. Об'єктивними законами у фінансовій сфері є найстійкіші сутнісні, причинно-наслідкові зв'язки та взаємозалежності фінансових явищ і процесів. Наприклад, важливо знати, податки виступають лише фіскальним інструментом у руках держави чи і стимульним. Відповідь на це та інші питання має дати фінансова наука. Тому її значення у суспільстві зростає у міру ускладнення економічних зв'язків.

Структура фінансової науки:

- історико-теоретичні науки (історія фінансів, теорія фінансів тощо);
- науки управлінського циклу (управління фінансами, фінансовий менеджмент, бюджетний менеджмент тощо);
- прикладні науки (бюджетна система, податкова система, казначейська система, фінанси підприємств, фінансовий ринок, місцеві фінанси, фінансовий контроль тощо) [4].

Предмет фінансового дослідження – теоретичне відтворення об'єктивної фінансової дійсності, тих суттєвих зв'язків і відношень, які підлягають безпосередньому вивченню у процесі фінансового наукового дослідження і є головними, визначальними для конкретного дослідження.

У визначенні предмета фінансової науки в об'єкті пізнання виділяється певна його частина, яка входить у предмет науки не повністю, а лише тією її стороною, що визначається особливостями фінансової науки, тоді як усі інші сторони розглядаються як другорядні. Якщо об'єкт науки відображає реальне фінансове явище, яке має конкретне матеріальне вираження (обсяг, вартість, ціну тощо), то предмет науки – це філософська абстракція, яка відображає окремі сторони та особливості об'єкта, котрі реально помітити неможливо.

Об'єкт і предмет дослідження як категорії наукового процесу співвідносяться між собою як загальне і часткове. В об'єкті виділяється та його частина, яка є предметом дослідження і на яку спрямовується основна увага науковця. Саме предмет дослідження визначає його тематику і напрям.

Фінансові явища і процеси наука досліджує на різних рівнях, зокрема на міжнародному (глобальному рівні), загальнодержавному (макрорівні), регіональному (рівні адміністративно-територіальних утворень), на рівні окремих суб'єктів господарювання (мікрорівні). На глобальному і макрорівнях досліджуються, як правило, макроекономічні, інтегральні показники, на мікрорівні – децентралізовані фінансові ресурси і фактори, котрі впливають на їх формування і використання.

У результаті досліджень установлюються закономірності явищ і процесів, пов'язані з формуванням доходів та їх використанням, а також пара-

метри, що забезпечують найефективніше функціонування фінансів та їхній вплив на соціально-економічні процеси.

Суспільне призначення, місце та роль фінансової науки у суспільстві найповніше розкриваються через функції. Функції фінансової науки дають можливість простежити шляхи розвитку системи знань про фінанси, їхній вплив на систему суспільних зв'язків, наукове і практичне значення результатів фінансових наукових досліджень, завдання, які стоять перед фінансовою наукою. Функції фінансової науки характеризують її суспільне призначення та практичну цінність, визначають основні напрями її впливу на соціально-економічні процеси. Фінансова наука виконує як загальнонаукові, так і конкретно наукові функції.

Загальнонаукові функції фінансової науки [11]:

– *гносеологічна (пізнавальна)* – забезпечує суспільство необхідними знаннями про фінанси для правильного розв'язання проблем, зокрема теоретичне відображення фінансів на рівні загальних закономірностей виникнення, розвитку і функціонування, констатацію наявного стану функціонування та розвитку фінансів;

– *функція соціальної пам'яті* – накопичення, збереження, трансляція досвіду функціонування фінансів у попередньому історичному періоді;

– *інтерпретаційна* – пояснює сутність фінансів і фінансових явищ, висвітлює їхній причинний зв'язок, структурну організацію, суспільне призначення;

– *прогностична* – відображає здатність фінансової науки на підставі виявлених закономірностей і тенденцій розвитку фінансів і фінансової системи шляхом висунення гіпотез, прогнозів, аналізу різних варіантів та альтернатив визначити перспективи їхнього розвитку;

– *евристична* – за своїм характером подібна до пізнавальної, але, на відміну від неї, означає не теоретичне опанування дійсності та поширення, систематизацію наявних фінансових знань, а виявлення нових, раніше не відомих властивостей фінансів і фінансових явищ;

– *нормативна* – встановлює, організовує та регулює відносини між науковими структурами за допомогою відповідних норм, правил етики;

– *комунікативна* – забезпечує взаємозв'язок та взаємодію всіх видів фінансової науки, вдосконалення фінансових знань, використання фінансовою наукою наукових знань інших галузей науки, запобігання дублюванню наукових досліджень та прогалин у фінансових знаннях, подолання неконструктивних та необґрунтованих дискусій; реалізується за допомогою наукової мови як зрозумілого та важливого засобу спілкування;

– *прикладна* – сприяє виконанню практичних завдань соціально-економічних перетворень і реалізується через розробку практичних заходів вирішення проблемних фінансових питань, проектів нормативно-правових актів із фінансів, концепцій реформування державних фінансових інститутів тощо;

– *аксіологічна (ціннісна)* – формує у суспільстві ціннісні орієнтації, які спрямовують результати фінансових наукових досліджень на благо людей;

– *креативна (творча)* – реалізується за допомогою створення потужного інтелектуального потенціалу людства із числа вчених-фінансистів;

– *ідеологічна* – відображає роль фінансової науки у формуванні суспільної ідеології, зокрема окремі фінансові явища та ідеї є складовими суспільної ідеології, закріплюють загальнолюдські цінності й ідеали, відображають інтереси та волю певних соціальних груп населення, використовуються для складання партійних програм, визначення основних засад внутрішньої та зовнішньої політики тощо;

– *виховна* – конкретизує роль науки у фінансовій освіті, фінансовому вихованні різних верств населення, формує у членів суспільства певні фінансові орієнтири і фінансову грамотність.

Спеціальні функції фінансової науки розкривають особливості, зумовлені спрямованістю науки на дослідження фінансів як особливого суспільного явища, що має власну природу та тенденції розвитку. Такими функціями є [9]:

– фінансово орієнтована – відображає роль фінансів у визначенні орієнтирів, цінностей, ідей та принципів, шляхів удосконалення фінансових відносин та фінансового законодавства, фінансового регулювання, фінансового забезпечення, створення надійного фінансового механізму тощо;

– інструментальна – визначає сутність фінансової науки як інструменту суспільства і держави щодо наукового забезпечення фінансової практики;

– критично-експертна – полягає у критичному осмисленні теоретичних положень фінансової науки, фінансової практики, стану фінансового законодавства, організації та діяльності фінансового апарату суспільства, їх відповідності загальноприйнятим нормам і демократичним принципам, а також у проведенні наукової експертизи різних фінансових проектів, нормативно-правових актів з фінансів, фінансової практики.

Основними складовими системи наукових фінансових знань є фінансова теорія, фінансова наука, фінансова концепція, наукові закони тощо.

Теорії спрямовані на тлумачення та пояснення будь-якого явища, включаючи фінансове. Це форма організації наукового знання, яка дає цілісне уявлення щодо закономірностей і сутнісних зв'язків певної сфери дійсності. Теорія – система достовірних знань про діяльність, яка описує, пояснює, передбачає явища конкретної предметної галузі.

Під фінансовою теорією розуміють об'єднаний єдиною внутрішньою пізнавальною логікою, взаємопов'язаний у його частинах, закінчений на певний момент комплекс пояснень фактів і осмислень фінансової дійсності. Фінансова теорія вирізняється різноманітністю поглядів. Часто певні фінансові теорії відірвані від реальної практики, а тому лише в ідеалізованому варіанті відображають фінансову практику.

Фінансовій теорії як найвищій формі вираження наукових знань влас-

тиві відповідні *функції*, основні з яких: пояснювальна, передбачувальна, синтезуюча, методологічна, практична.

Пояснювальна функція полягає у розкритті закономірностей розвитку об'єктів фінансової теорії, науковому обґрунтуванні цих закономірностей. Пояснення може здійснюватися багатьма методами, зокрема за допомогою суджень, що містяться у структурі фінансової теорії. Це може стосуватися вихідних і похідних положень, поданих як поняттєво-категорійний апарат фінансової теорії. У процесі реалізації пояснювальної функції розкриття змісту фінансової теорії як сукупності взаємопов'язаних і взаємозалежних складових дає можливість наукового передбачення.

Суть передбачувальної функції виявляється у тому, що фінансова теорія дає змогу визначити тенденції розвитку фінансових явищ і процесів, передбачити майбутні події. Передбачувальна функція тісно пов'язана з пояснювальною, оскільки кожне пояснення містить передбачення, а передбачення неможливе без пояснення. Використання на практиці цієї функції дає змогу оптимізувати фінансові плани та прогнози, розробляти і коригувати стратегічні й тактичні засади фінансової політики.

Синтезуюча функція розкриває закономірні зв'язки між окремими частинами та елементами теоретичної системи, що дає змогу визначити принципово нові інтеграційні якості, властиві фінансовій теорії як цілісній системі на противагу окремим частинам та елементам або простій їхній сукупності. Одночасно систематизація знань у фінансовій теорії забезпечує принципове їх спрощення, усуває розрізненість (наприклад, теорія фінансів – теорія державних фінансів – теорія бюджету держави тощо).

Зміст методологічної функції полягає в тому, що за певних умов фінансова теорія після відповідних змін перетворюється на метод пізнання, а окремі методи фінансового наукового дослідження набувають якостей фінансової теорії, теоретичного значення.

Практична функція свідчить про орієнтацію фінансової теорії на практику, оскільки розроблення теорії не є самоціллю фінансової науки. Сама по собі теорія не мала б великого значення, якби не була потужним засобом розвитку наукових знань, а також науковою, методологічною основою фінансової практичної діяльності. З цього приводу поширені вислови, що найважливішим критерієм теорії є практика, і немає нічого практичнішого, ніж хороша теорія.

Фінансова думка – інтелектуальний процес у будь-якій стадії пізнання фінансових явищ та з будь-яким результатом: від гіпотези до достовірного знання. Фінансова думка однаково працює на фінансову теорію і фінансову науку. Фінансова думка відображає сукупність наукових тем, порушених проблем, відкритих істин та способів їхнього доведення.

Під ученням про фінанси розуміють сукупність теоретичних положень та систему поглядів, мислення щодо фінансів. Фінансову доктрину тлумачать як систематизоване вчення про фінанси, цілісну концепцію, сукупність принципів.

Фінансова концепція – певний спосіб розуміння, тлумачення й інтерпретації фінансових положень, ідей, процесів, явищ, головний погляд на них, сукупність ідей їхнього системного висвітлення. Отже, під концепцією розуміють систему доказів певного положення або систему поглядів на те чи інше фінансове явище. Концепція може базуватися на загальноприйнятих теоріях певної наукової школи або бути авторською і розкривати власні теоретичні міркування, тлумачення дослідника. При цьому подані положення мають бути логічно викладеними, обґрунтованими й не бути штучним набором окремих різнопланових тверджень. З огляду на висловлене концептуальність – це визначення змісту, сутності, смислу того, про що йдеться.

Наукові закони – внутрішні сутнісні зв'язки фінансових ідей, явищ, що зумовлюють їхній закономірний розвиток. Закони характеризуються загальністю, необхідністю і повторюваністю за певних умов. Наукові закони у фінансовій сфері відтворюють істотні, необхідні зв'язки фінансових явищ і процесів у їхній суспільній обумовленості. Ці закони відрізняються за часом дії (постійні й тимчасові); за ступенем спільності (загальні та специфічні), за способом прояву (динамічні та статичні або схоластичні), за формою обумовлення (причинні та функціональні), за формою зв'язків між суспільними і правовими явищами (наукові закони, що відображають незмінність цих зв'язків чи тенденцій розвитку або встановлюють функціональну залежність чи фіксують причинний зв'язок).

Для доведення закону наука використовує судження. **Судження** – думка, в якій за допомогою зв'язку фінансових явищ, понять чи процесів стверджується або заперечується що-небудь. Судження про предмет, явище або процес можна отримати або безпосередньо за допомогою спостереження, або опосередковано за допомогою умовиводу.

Умовивід трактують як розумову операцію, за допомогою якої з певної кількості заданих суджень виводиться інше судження, яке певним чином пов'язане з вихідним.

Постулати та аксіоми – вихідні, незалежні, несуперечливі й повні твердження або положення наукових теорій, які за аксіоматичної або дедуктивної побудови теорій сприймаються як істинні і з яких виводяться, за прийнятими у них правилами, всі інші положення (основні абстракції). Отже, хоча правильність постулатів теоретично чи практично не доведена, вони приймаються науковою теорією як істинні.

Гіпотеза – наукове припущення або допущення, висунуте для пояснення фінансових явищ, процесів або їхніх причин, які зумовлюють певний наслідок. Іншими словами, гіпотеза – таке наукове припущення, істинність якого не доведена і потребує експериментальної перевірки. Доведена гіпотеза стає істиною.

Наукові проблеми виникають тоді, коли визрівають необхідні для цього умови. Наукова проблема як суб'єктивне уявлення об'єктивної дійсності є видом знання, яке виявляє межі незнання. Якщо проблему сфор-

мультимедійно і поставлено правильно, то окреслено і сфери можливих наукових відповідей, варіанти її потенційного розв'язання.

Наукова парадигма становить теоретико-методологічну основу фінансової науки і наукових досліджень. Парадигма – той чи інший приклад або показовий випадок концепцій чи теоретичного підходу. Під парадигмою розуміють:

- визнані всіма науковими досягненнями, які протягом певного часу дають модель постановки проблем та їх розв'язання науковому співтовариству;
- одну або декілька фундаментальних теорій, котрі користуються загальним визнанням і впродовж певного часу спрямовують наукові дослідження;
- панівний для певного історичного періоду в науковому співтоваристві ustalений взірець, еталон мислення або постановки та розв'язання проблеми, який уможливорює достовірність результатів наукового пошуку;
- систему ідей і уявлень, здатних розв'язати суперечності, що виникли в науці, дати пояснення накопиченому емпіричному матеріалу і відкрити шлях до подальшого поглиблення знань.

Поняття та категорії, якими оперує фінансова наука, є логічним вираженням знань про її об'єкт, предмет і мету.

Поняття і категорії, з одного боку, завершують процес наукового дослідження, закріплюють його результати, а з іншого – виступають інструментом наукових досліджень. Сукупність основних понять і категорій фінансової науки становить її понятійний апарат, який окремо не є ні теорією, ні практикою. Об'єктивна істина досягається тільки тоді, коли фінансовий понятійний апарат подано в системі, тобто він взаємозалежний і формує наукову систему знань (фінансову теорію, концепцію тощо).

Науковий факт (науковий результат) – нове знання, здобуте у процесі фінансових наукових досліджень і зафіксоване на носіях наукової інформації. Під науковим фактом розуміють відображену у висловлюванні об'єктивну реальність. Результат фінансової науки має багатовимірну (у гносеологічному значенні) структуру, в якій можна виділити чотири складові: об'єктивну (реальні фінансові явища, процеси, події, які є похідною основою для фіксації пізнавального результату, що називається фактом); інформаційну (інформаційні посередники, які забезпечують передачу фінансової інформації від джерела до адресата – засобу фіксації факту); практичну (зумовленість факту наявними якісними і кількісними можливостями спостереження, вимірювання та експерименту); когнітивну детермінацію факту (залежність способів фіксації та інтерпретації фактів від системи похідних абстракцій фінансової теорії, теоретичних схем, психологічних настанов).

Інструментарій фінансової науки визначається її методологією як ученням про принципи, форми і способи наукового пізнання. Методологія – система наукових принципів, на яких базується фінансове дослідження, здійснюється вибір мети, змісту, сукупності пізнавальних засобів, методів,

прийомів дослідження, котрі забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про фінансові процеси та явища.

Предметом фінансового дослідження є теоретичне відтворення об'єктивної фінансової дійсності, зокрема тих істотних зв'язків та відносин, які підлягають безпосередньому вивченню у процесі фінансового наукового дослідження і є головними, вирішальними для певного дослідження. Визначаючи предмет фінансової науки в об'єкті пізнання, слід виділяти певну його частину, що вводить у предмет науки не повністю, а лише за тими її напрямками, які окреслюються особливостями фінансової науки.

Світова наука у ХХ ст. розвивалася за двома напрямками: класичним і неокласичним. Представниками класичного напрямку були В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. С. Мілль. До класичного напрямку належать такі наукові школи: камералісти, меркантилісти, фізіократи, марксистичні, китайські соціалісти, австрійська школа, історична школа.

Представниками неокласичного напрямку були Л. Вальрас, Ф. Візар, І. Джевонс, А. Маршалл, К. Менгер, В. Парето, П. Самуельсон, М. Фрідмен. До неокласичного напрямку належать такі наукові школи: італійська школа, шведська школа, фінансова думка країн Східної Європи і СНД, сучасні напрями фінансової думки Заходу.

Найпоширенішими у ХХ ст. були такі класичні теорії державних фінансів: теорія максимізації вигоди через баланс індивідуальних практичних корисностей приватних і суспільних потреб (Ф. Візер, Австрія); соціально-етична теорія оподаткування, закон підвищення державних видатків – “закон Вагнера” (А. Вагнер, Німеччина); теорія ціноутворення суспільних благ з позицій маржиналізму (У. Мадзола, Італія); інтерпретація податків як страхової премії та форми колективного заощадження (П. Леруа-Больє, Франція); теорії прогресивного оподаткування з позиції граничної корисності доходу (А. Кохен-Стюарт, Голландія); теорія суспільних потреб з позиції суб'єктивної вигоди (Е. Бароне, Італія); “чиста” формалізована теорія оподаткування на основі маржиналізму (Д. Еджворт, Англія) та ін.

Основні теоретичні напрями сучасної фінансової науки сконцентровано на дослідженні теорії суспільного добробуту (засновник – В. Парето); теорії суспільного вибору в умовах демократичного середовища (засновник – Дж. Б'юкенен); теорії фіскального обміну “податок – блага” (засновники: К. Віксель, Е. Ліндаль, Дж. Б'юкенен).

Фінансова наука як галузь наукових знань тісно пов'язана з усіма економічними науками. Центральне місце в наукових дослідженнях сучасних фінансистів посідають ідеї спрямування та використання фінансів для досягнення суспільного блага, розвитку людського потенціалу, які мають забезпечуватися за допомогою демократичних інститутів держави та політичної волі правлячих еліт. Основу нинішніх фінансових досліджень становить глибокий аналіз сучасних фінансових відносин, який має визначити недоліки фінансової системи і удосконалити її з урахуванням інтересів більшості у суспільстві, відповідно до теорії суспільного вибору та добробуту.

3.3. Розвиток фінансової науки в Україні

Розвиток фінансової науки в Україні пов'язується з іменами таких учених, як М. М. Алексєєнко, А. Я. Антонович, М. Х. Бунге, К. Г. Воблій, С. І. Іловайський, П. Л. Кованька, О. М. Миклашевський, П. П. Мігулін, В. М. Навроцький, І. І. Патласвський, Г. Д. Сидоренко, І. В. Тарасов, М. І. Туган-Барановський, Л. В. Федорович, І. Я. Франко, М. М. Цитович, І. І. Янжул, М. П. Яснопольський. “Теоретичні концепції М. Туган-Барановського, М. Алексєєнка, О. Миклашевського, М. Яснопольського не лише синтезували кращі надбання української та західноєвропейської науки, але своєю цілісністю та новизною випереджали час, визначаючи спрямування майбутніх досліджень” [7, с. 7].

Довгі роки у Київській Русі Україна територіально і політично була роздробленою. Наприкінці XVIII ст. більша частина українських земель (Лівобережна, Слобідська, Правобережна та Південна Україна) входила до складу Російської імперії, а Східна Галичина, Північна Буковина, Закарпаття були під владою Австро-Угорської монархії [4, с. 501]. До 1917 р. на території України, що входила до Російської імперії було 9 губерній (Київська, Харківська, Чернігівська, Полтавська, Волинська, Подільська, Катеринославська, Херсонська і Таврійська [9, с. 11]. Тому і фінансова наука розвивалась у контексті розвитку країни в умовах Російської імперії та Австро-Угорської монархії. Звідси виникають труднощі дослідження внеску українських учених у розвиток фінансової науки в ті часи.

Активізація українськими вченими наукових досліджень з питань фінансів почалася з другої половини XIX ст. Українські економісти кінця XIX – початку XX ст. схилялися до трактування фінансової теорії в руслі класичної політичної економії. М. Соболев вважав, що теорія будь-якої науки має розкривати причинно-наслідкову залежність явищ і формулювати її у вигляді наукових законів. “Фінансова теорія, – писав учений, – повинна з'ясувати залежність фінансових явищ від побудови народного господарства кожної епохи і від побудови держави” [11, с. 20]. Автор приділяв велику увагу фінансовій історії, яка дає необхідний матеріал для розробки фінансової теорії.

Проблемам фінансової науки у XIX ст. багато праць присвятив видатний учений, поет, письменник, громадський діяч **Іван Якович Франко** (1856–1916 рр.). Серед них – праці з аналізу фінансової політики Австро-Угорської імперії, податків, бюджету, характеристики діяльності багатьох фінансових установ (комерційних банків, фінансових фондів, господарських товариств). На переконання О. Д. Василика, якщо праці І. Франка “уважно читати, то вони не втратили своєї актуальності й по-сьогодні” [2, с. 51].

Серед праць І. Я. Франка, присвячених фінансам, виокремимо працю “Сила податкова Галичини” (1883 р.), в якій він досліджує наявну податкову систему імперії, вказує на непосильний податковий тиск, що зумов-

лює тяжке економічне становище трудового люду. І. Франко вбачає причину податкового тягаря в надмірних непрямих податках, які завуальовують справедливий розподіл національного багатства між верствами населення на користь капіталу.

Бурхливий розвиток банківської системи в XIX ст. у Галичині супроводжувався також її стрімким банкрутством. Ситуація, за якої вкладники, здебільшого селяни, втрачали свої кошти, зацікавила І. Я. Франка. Також ученого цікавили питання соціально-економічної функції таких інститутів, як гроші, бюджет, фінансова політика, кредит, банківництво. С. Злупко зауважував: "... зацікавленість цими питаннями не була професійною, вона диктувалася необхідністю з'ясувати становище Галицького краю в системі Габсбурзької монархії, потребами розкрити механізм пограбування населення з допомогою фінансово-кредитних важелів" [3, с. 114]. Водночас І. Франко вважав, що розвиток фінансово-кредитних відносин сприятиме активізації господарського життя в країні. Заслуговує на увагу дослідження сутності та механізмів оподаткування, їх місця у формуванні доходів бюджету, питань податкової спроможності, "екзекуції податкової", податкового тягаря, місцевих фінансів, непродуктивних видатків бюджету. Вчений вважав злом непрямі податки. Саме вони, на його переконання, були серед обставин, що не дають розвиватися галицькому рільництву й економіці краю в цілому [13].

Питання фінансової науки в працях І. Франка тісно пов'язані з практичними проблемами розвитку країни та життям українського народу того часу, недалекоглядними й неефективними діями влади. "Наша промисловість внаслідок неприхильної для краю політики центральних урядів формально руйнувалася, та й тепер іще не може стати на ноги під ударами фіскалізму. Натомість торгівій верстві мається у нас непогано і одержує вона значні прибутки саме од занепаду нашого виробництва, від чого стає необхідним імпорт закордонних товарів. Це – сумне явище, оскільки торгівля стоїть найдалі від властивого для краю виробництва, вимагає меншого капіталу і меншої освіти. Та є одна верства людей, яка вже багато років дедалі більше розвивається і стає могутнішою, це – бюрократія" [15].

До визначних українських економістів-фінансистів також належить **Михайло Іванович Туган-Барановський** (1865–1919 рр.), професор Університету святого Володимира (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Він – автор низки ґрунтовних наукових праць, які збагатили економічну науку. Наукова спадщина М. І. Туган-Барановського охоплює такі новаторські здобутки: синтез теорії граничної корисності з трудовою теорією вартості (праці "Вчення про граничну корисність господарських благ як причину їх цінності", 1890 р.; "Основи політичної економії", 1909 р.); теорія економічних циклів (праці "Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини і близький вплив на народне життя", 1894 р., "Періодичні промислові кризи. Історія англійських криз. Загальна теорія криз", 1923 р.); соціальна теорія розподілу (праці "Психологічні фак-

тори суспільного розвитку”, 1904 р.; “Соціальна теорія розподілу”, 1913 р.); теорія кооперації (праця “Соціальні основи кооперації”, 1916 р.); кон’юнктурна теорія грошей (праці “Паперові гроші та війна”, “Паперові гроші і метал”, “Звідки беруться гроші для війни”, 1915–1917 рр.). Щодо внеску вченого у теорію грошей і грошового обігу слід зазначити, що він розкрив суть, причини появи грошей, визначивши поняття металевих і паперових грошей, з’ясував основні функції грошей, обґрунтував необхідність випуску державою паперових грошей як недорогий засіб обігу порівняно з металевими грошима. До розробок теорії грошей його підштовхнула Перша світова війна, а саме, значні фінансові витрати держави на її ведення та загострення інфляційних процесів. М. І. Туган-Барановський був проти запровадження прогресивного прибуткового податку, а для покриття витрат держави на ведення війни він рекомендував використовувати позики, які, на його думку, не мають елементів примусу і не вимагають від приватних осіб приносити в жертву свої майнові інтереси.

Учений вперше висловлює ідею, що гроші можуть і мають бути об’єктом державного регулювання. При цьому “для економічної науки на передній план висувається нове завдання величезної практичної значущості – вироблення основ раціональної грошової політики”¹⁴. Велику роль при цьому, за дослідженням вченого, відіграє центральний банк держави, який керується у своїх діях не одержанням зиску, а загальнодержавними інтересами, здійснюючи грошово-кредитну політику.

Свої наукові погляди щодо проблем фінансів М. І. Туган-Барановський намагався втілити в життя, перебуваючи на посаді міністра фінансів України в уряді Центральної Ради. У своїх працях М. Туган-Барановський доводить, що зі зростанням прибутку може зростати також і заробітна плата, а відповідно – доходи держави. Він також стверджує, що заробітна плата і прибуток можуть збільшуватися зі зростанням продуктивності праці. Це збільшує фінансові можливості держави, підприємця, працівника. Як справедливо зазначав М. М. Злупко: “Не буде перебільшенням сказати, що новаторський вплив українського економіста-мислителя позначився продуктивно на всіх основних напрямках світової економічної науки ХХ ст.” [3, с. 542].

До українських вчених-фінансистів належав професор київського Університету святого Володимира *Микола Христоворович Бунге* (1823-1895 рр.). Він більше відомий як державний діяч, який обіймав посаду міністра фінансів царської Росії. Водночас у нього є декілька невеликих, але оригінальних праць із питань грошового обігу, кредитів, державних фінансів.

Заслужують на увагу дослідження уродженця м. Катеринослава (нині м. Дніпро) професора Харківського університету *Михайла Мартиновича Алексєєнка* (1847-1917 рр.). Основна його праця “Погляд на розвиток вчення про податки”, яка вийшла в Харкові в 1870 р., присвячена дослі-

---

¹⁴ Туган-Барановский М. И. Бумажные деньги и металл / М.И. Туган-Барановский. – Одесса, 1919. – С.40.

дженню поглядів на податки А. Сміта, Ж. Б. Сея, Д. Рікардо, Ж. Сімонді, Д. Мілля. Глибоко аналізуючи еволюцію вчення про податки, М. М. Алексєєнко доходить багатьох досить серйозних висновків. Так, досліджуючи погляди Сея про продуктивну і непродуктивну працю, він стверджує, що послуги держави – це також виробництво корисних речей, а тому робота для їх створення є продуктивною і повинна обкладатися податками. Характерною особливістю розвитку фінансової науки на початку ХХ ст. є те, що у працях вчених-фінансистів цієї доби більше розглядаються проблеми фінансів зарубіжних країн і майже не приділяється увага фінансовим проблемам Російської імперії.

Микола Петрович Яснопольський (1846–1920 рр.) (певний час працював професором Університету святого Володимира) вперше дослідив територіальний розподіл державних доходів і видатків у Росії, вивчав проблеми фінансової політики Російської імперії. Він опублікував декілька праць із цієї тематики, зокрема “Залізниці з Малоросійського краю до Балтійського моря” (1868 р.), “Економічне майбутнє півдня Росії та сучасна його відсталість” (1871 р.), “Про умови торгівлі Південно-Західного краю і Малоросії з північно-західними і особливо польськими ринками” (1873 р.), “Про географічний розподіл державних видатків Росії” (1897 р.). В останній праці вчений аналізує суттєві зміни, що відбулися в російській фінансовій системі впродовж 1863–1887 рр., показує наслідки фінансової системи не тільки для населення як платника податків, але й для економічного розвитку й продуктивності окремих регіонів. Дослідник доводив, що фінансові заходи мають не посилювати диференціацію, а сприяти розвитку регіонів через здійснення специфічних заходів, конкретної політики з урахуванням особливих умов. Нині ідеї, започатковані М. П. Яснопольським, розвивають сучасні вчені (фіскальний федералізм, міжбюджетні відносини).

Розглядаючи внесок українських фінансистів у розвиток фінансової науки, слід згадати **Миколу Митрофановича Добриловського** (1888–1971 рр.), професора-емігранта Української господарської академії в довоєнній Чехословаччині. У 1934 р. він видав курс лекцій “Основи фінансової науки”. М. Добриловський у своїх наукових твердженнях дотримувався західноєвропейської традиції ототожнення державних фінансів із державним господарством, а тому фінансова наука, на його думку, має досліджувати способи одержання коштів для задоволення державних потреб.

Аналогічних поглядів дотримувався й український учений-фінансист **Михайло Іванович Мітіліно** (1875–1930 рр.). У своїй праці “Основи фінансової науки”, яка вийшла в 1929 р. в Україні, він стверджував, що між державою та її громадянами відбувається угода, за якою держава задовольняє певні потреби громадян, а останні сплачують за це певну суму грошей у формі податків.

Слід також детальніше ознайомитися з науковою спадщиною українських учених **Інокентія Іустиновича Патлаєвського** (1839–1889), **Сергія Івановича Гловайського** (1867–1907 рр.), **Петра Леонідовича Кованька** (1876–1959 рр.) та інших [3; 6; 7].

Теоретично-змістовна спрямованість наукових досліджень представників української фінансової думки свого часу сягала рівня тодішньої світової фінансової науки, а в деяких випадках і випереджала її.

Фінансово-економічні дослідження українських учених, серед яких особливо актуальними були питання загальних та місцевих фінансів, державного бюджету, бюджетного права, фіскальної політики, кредитно-банківської справи тощо, сприяли становленню фінансової науки як самостійної галузі економічного знання, а також давали поштовх розвитку фінансової системи держави.

3.4. Сучасна парадигма західної наукової фінансової думки

Багата історична спадщина фінансової науки, безумовно, створює хороше підґрунтя для сучасної фінансової думки, яка має вирішувати нині набагато складніші питання суспільного життя. Сучасна фінансова наука досліджує процеси і явища у суспільстві, використовуючи значно вищі теоретичні підвалини та враховуючи певні гуманістичні засади життя людини.

Центральне місце в наукових дослідженнях сучасних фінансистів посідають ідеї спрямування та використання фінансів для досягнення суспільного блага, яке має забезпечуватися за допомогою демократичних інститутів держави та політичної волі правлячих еліт. Обов'язковою умовою для цього є розвиток приватного підприємництва та ефективних державних структур, що мають у своєму розпорядженні достатній фінансовий потенціал.

Для сучасної фінансової науки характерно те, що вона не має ідеологічних уподобань. Ідеться про ідеалізм, матеріалізм, метафізику тощо. Основу нинішніх наукових досліджень становить глибокий аналіз сучасності, який має визначити недоліки системи і збудувати її з урахуванням інтересів більшості у суспільстві, тобто з огляду на вимоги теорії суспільного добробуту.

Уперше основні положення теорії суспільного добробуту розробив італійський економіст В. Парето (1848–1923 рр.) Відповідно до його тверджень зміни або дії у сфері фінансів мають сенс лише тоді, коли матеріальне становище певних соціальних груп покращується без погіршення його для інших. Згідно з ідеями Парето видатки бюджету можуть зростати за певними напрямками тільки за умови, що це не зашкодить іншим напрямам.

Фінанси у системі Парето відіграють роль регулятора суспільного добробуту, механізму, за допомогою якого можна створити умови для поліпшення добробуту всіх. Парето стверджує, що коли існує великий розрив між багатими і бідними, то доцільно фінансовими методами здійснити перерозподіл на користь бідних верств населення. Мається на увазі, що за одних і тих же ресурсів можна збільшити добробут одних верств населення, не погіршуючи добробут інших.

З оптимуму Парето випливає декілька дуже важливих висновків, що мають для фінансової науки першочергове значення. Так, усілякі зміни або

реформи в фінансовій сфері недоцільні, якщо вони не покращують життя населення, простіше кажучи, вони соціально безперспективні й не принесуть користі суспільству.

Інший висновок із концептуальних положень Парето стосується морально-етичних аспектів фінансової науки. Ця проблема розглядається вгору, її суть полягає в тому, що всі фінансові явища і процеси повинні мати хороше моральне підґрунтя, в іншому разі вони матимуть руйнівний характер. Суть сказаного полягає в тому, що будь-які дії держави, підприємця, людини мають урахувати інтереси людини. Тобто, одна особа не може шкодити іншій або жити за її рахунок. Моральний бік фінансової діяльності будь-якого суб'єкта в сучасній фінансовій практиці набуває глибшого змісту, а в науці – всебічного дослідження. Дуже важливо для сучасної фінансової науки досліджувати функціонування фінансів в умовах демократичного середовища. Відомо, що в демократичному суспільстві прийняття управлінських рішень у галузі фінансів має свої проблеми. Їхня суть полягає в тому, що кожна юридична чи фізична особа може впливати на ті чи інші процеси в галузі фінансів на всіх стадіях їх реалізації. На практиці трапляються непоодинокі випадки, коли в деяких демократичних державах питання податків або видатків можуть вирішуватися на всенародних референдумах.

Фінансові програми політичних партій або об'єднань суттєво впливають на результати виборів і розстановку політичних сил у державі. З огляду на це фінанси стають проміжним, але дуже впливовим інструментом між економікою та політикою, вони впливають на співвідношення центру, регіонів і місцевого самоврядування.

Питання про співвідношення демократії та фінансів досліджують багато вчених-фінансистів, проте нині найяскравішим представником у цьому напрямі слід вважати американського вченого Дж. Б'юкенена. Його “Державні фінанси в демократичному процесі” (1967 р.) і “Попит та пропозиція суспільних благ” (1972 р.) – одні із фундаментальних праць у сучасній світовій фінансовій думці. Він справедливо наголошує, що його попередниками були вчені – представники Швеції Е. Ліндаль і К. Віксель. Це справедливо, оскільки шведські вчені ще на початку століття довели, що фінанси справляють величезний вплив на економічні й соціальні процеси в державі. Ліндаль і Віксель були теоретиками шведської моделі фінансової системи, яка й забезпечила соціальний мир та економічний розквіт держави.

Дж. Б'юкенен досліджував передусім поведінку як окремих громадян, так і політичних груп і партій у прийнятті рішень щодо кількісних і якісних параметрів державних доходів та видатків. Так, наприклад, які податки за можливості вільного вибору можуть сплачувати платники. За цикл праць із розробки теорії суспільного вибору та методів прийняття фінансових рішень Б'юкенену в 1986 р. присуджено Нобелівську премію.

До яскравих праць із питань фінансів належить монографія М. Фрідмена “Податкові обмеження і зростання держави”, яка вийшла в

1978 р. У ній дуже стисло й обґрунтовано викладено суть податків та їхній зв'язок з економічним розвитком держави. По суті, це теоретичне обґрунтування еволюції податків у сучасних умовах.

Характерною рисою сучасної фінансової науки у світі є насамперед плюралізм поглядів за єдиним методологічним підходом до аналізу явищ суспільного життя. Плюралізм – гарантія знаходження найраціональніших рішень. Не можна не звернути увагу на постійний прагматизм досліджень із позицій суспільних інтересів. Фінансова наука в працях зарубіжних учених позбавлена ідеологічних нашарувань, примітивних класових та старомодних уявлень про експлуатацію народних мас, роль держави тощо.

Зарубіжній фінансовій науці притаманна висока етика наукової полеміки, суперечливість і багатоваріантність наукового пізнання сьогодення, плюралістичне змагання ідей та пізнавальних підходів.

Найвищого рівня розвитку фінансова наука досягла у ХХ ст. У цей час формуються фінансові наукові школи, розробляються нові теоретичні положення, доктрини, фінансова наука набуває особливого забарвлення. Її результатами керуються підприємці, вчені, державні та політичні діячі, керівники міждержавних інституцій.

У світовій практиці сформувалися два пізнавально-дослідні підходи до наукових досліджень, які отримали назву позитивного і нормативного методів. Предметом дослідження позитивної науки були факти й емпіричні реалії. Нормативна, або регулятивна, й емпірична науки зосереджувалися на питанні “Що має бути?”. Якщо нормативна наука має прикладний та етичний характер, то позитивна – описовий і теоретичний. Професор Р. Ліпсі (Канада) зазначав, що можливість відокремити позитивні дослідження від нормативних зумовила одну з головних причин успіхів науки за останні 300 років.

До позитивістської школи належали Й. Шумпетер, Ф. Хайек, М. Фрідмен та ін. Прихильниками нормативного методу були Б. Мішену, А. Вагнер, Б. Баррі, Д. Ролз, Н. Калдор, Р. Ноузік та ін.

Е. Мішену зазначав, що повністю позитивну науку вважали б дуже престижним інтелектуальним заняттям, але вона б не завоювала прихильності суспільства, а імперативна теорія активно використовується всіма цивілізованими суспільствами.

У А. Вагнера значення державних фінансів і науки про них підвищується до статусу першочергової дисципліни, призначеної для обґрунтування раціональної фінансово-економічної політики, корегування економічних процесів, розв'язання соціальних проблем суспільства. Ідеї А. Вагнера відобразилися у Конституції ФРН і втілилися у принципи соціального ринкового господарства та держави добробуту.

Держава добробуту – одне з найзначніших досягнень зарубіжної науки – характеризується такими ознаками:

– значні масштаби перерозподілу ВВП через бюджетну систему (до 50 % ВВП);

– велике значення зовнішньої торгівлі (20–25 % від обсягів ВВП);

– соціальний захист видаткової частини бюджетів: фінансування інвестицій у людській капітал (освіта, охорона здоров'я), соціальні компенсації з безробіття і низьких доходів;

– формування бюджетних доходів переважно за рахунок прибутково-го оподаткування фізичних осіб;

– бюджетне субсидіювання окремих галузей промисловості та сільсько-господарського виробництва.

Класикою нормативної теорії суспільного вибору стали праці В. Парето, Л. Робінса, А. Бергсона, Н. Калдора, А. Лянера, А. Пігу, П. Самуельсона та ін.

В. Парето запропонував етичний ідеал суспільного добробуту – оптимум за Парето, згідно з яким умовою зростання суспільного добробуту є покращання добробуту одних людей без одночасного погіршення стану інших. Цей стан рівноваги ввійшов у науку під назвою умови або ефективності за Парето. Водночас В. Парето вважається родоначальником так званої нової теорії добробуту за формулою: “найвище щастя – для найбільшої кількості людей”.

У цілому світова фінансова наука у ХХ ст. розвивалася за двома напрямками: класичним і неокласичним.

Класичний напрям (В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. С. Мілль) включав такі наукові школи:

– камералісти;

– меркантилісти;

– фізіократи;

– марксистки;

– китайські соціалісти;

– австрійська (Е. Сакс та інші);

– історична (А. Вагнер та інші).

Неокласичний напрям (Л. Вальрас, Ф. Візер, І. Джевонс, А. Маршалл, К. Менгер, В. Парето, П. Самуельсон, М. Фрідмен) включає такі фінансові школи і напрями;

– фінансова думка країн Східної Європи і СНД (включаючи українську фінансову думку);

– кейнсіанство і його епігони;

– сучасні напрями фінансової думки Заходу (А. Пігу, Дж. Б'юкенен, Р. Масгрейв та інші);

– італійська школа (Е. Бароне, М. Пантелеоні та інші);

– шведська школа (К. Вексель, Е. Ліндаль, Г. Мюрдаль).

Найпоширенішими у ХХ ст. були такі класичні теорії державних фінансів:

– соціально-етична теорія оподаткування, закон підвищення державних видатків – “закон Вагнера” (А. Вагнер, Німеччина);

– концепція розподілу державних доходів і видатків з позиції суб'єктивістської теорії вартості (М. Пантелеоні, Італія);

- теорія фінансової системи як продукту історичних умов, інтерпретація податків як продукту конституційного суспільства (Л. Штейн, Німеччина);
- теорія ціноутворення суспільних благ з позицій маржиналізму (У. Мадзола, Італія);
- теорія справедливого оподаткування як складова теорії економіки добробуту і політичного процесу (К. Віксель, Швеція);
- теоретизація державних фінансів як механізму установавання рівноваги між приватними і суспільними благами через політичний процес (Д. Монте-Мартіні, Італія);
- теорія суспільних потреб з позицій суб’єктивної вигоди (Е. Бароне, Італія);
- соціологічна інтерпретація державних фінансів з позицій теорії фіскальної експлуатації (Р. Гольдштейн, Австрія);
- теорія максимізації вигоди через баланс індивідуальних практичних корисностей приватних і суспільних потреб (Ф. Візер, Австрія);
- теорія державних фінансів в інтерпретації соціальної солідарності (Г. Рітгль, Німеччина);
- теорія оподаткування з позицій суб’єктивної вартості (Б. Сакс, Австрія);
- теорія практичної корисності для обґрунтування параметрів державного бюджету, розроблення теорії фіскального обміну (Е. Ліндаль, Швеція);
- інтерпретація податків як страхової премії та форми колективного заощадження (П. Леруа-Больє, Франція);
- “чиста” формалізована теорія оподаткування на основі маржиналізму (Д. Еджворт, Англія);
- теорія прогресивного оподаткування з позиції граничної корисності доходу (А. Кохен-Стюард, Голландія).

В умовах командно-адміністративної системи фінансова наука практично не розвивалася, хоча одна з найвидатніших фінансових праць ХХ ст. “Вступ до фінансової науки” (1929 р.) А. Буковецького вважалася найкращим навчальним посібником не тільки у колишньому СРСР, але й в окремих європейських країнах. У посібнику автор аргументував зміст фінансової науки, розвинув учення про доходи, видатки, державний кредит, бюджет, фінансовий контроль, фінансове управління, місцеві фінанси тощо.

Відтоді до 1970-х рр. фінансова наука перетворилась на коментар праць класиків марксизму-ленінізму, рішень з’їздів, пленумів ЦК КПРС, постанов ЦК КПРС, критикувала різноманітні “буржуазні” теорії, про які ніхто не знав, оскільки західна література для ознайомлення в СРСР була забороненою. Переважну більшість учених-фінансистів було репресовано, дехто виїхав за кордон.

У 1965 р. уперше за соціалістичну добу видано працю А. Александрова “Фінанси соціалізму”, в якій з перших сторінок стверджувалося, що всі питання стосовно вчення про фінанси вже розглянуто в працях К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, матеріалах КПРС і досліджувати більше вже немає що.

Автор взяв на себе відповідальність стверджувати, що фінанси – це суспільна, а не самостійна наука й органічна складова політичної економії.

Інші радянські вчені, зокрема Г. Точильников, В. Дьяченко, Е. Вознесенський, А. Бірман, Б. Болдарев, П. Жовтяк, Е. Брегель, М. Азарх, Д. Аллавердян, А. Зверев, І. Злобін, Є. Ровінський, розглядали фінанси суто з партійних позицій, дискусія проходила тільки стосовно функцій фінансів, що для фінансової теорії та практики суттєвого значення не мало. Фактично в умовах командно-адміністративної системи фінансової науки не існувало. Елементи цієї науки з'явилися напередодні розпаду СРСР.

Водночас учені-марксистки у своїх працях значно розширили сферу фінансових відносин, включивши до неї фінанси підприємств, кредит, страхування, резервні фонди, фінансовий контроль, що позитивно відобразилося на сучасних фінансових наукових дослідженнях.

Розвиток фінансової науки в сучасний період

Сучасна фінансова наука, маючи міцну теоретичну базу, вирішує дуже складні питання суспільного життя. Розширилася сфера досліджень, ускладнилися завдання науки.

Сучасні науковці основну увагу приділяють розв'язанню проблем, пов'язаних із пошуком додаткових джерел доходів, які можна спрямувати на подолання бідності, безробіття, зростання обсягів та якості суспільних благ.

Особливість сучасної фінансової науки – відсутність ідеологічного тиску. Сучасні наукові дослідження базуються не на ідеологічних засадах політичних партій, а на основі глибокого аналізу теоретичних положень, статистичної інформації, практичних даних.

Посилюються морально-етичні аспекти фінансової науки, які набувають глибшого змісту. Одночасно фінансова наука стає проміжним і дуже важливим інструментом впливу на економіку і політику, на співвідношення між центром, регіонами і місцевим самоврядуванням.

Характерною рисою сучасної фінансової науки є плюралізм поглядів, дискусія, постійний прагматизм досліджень з позицій суспільних інтересів.

Важливе завдання сучасної фінансової науки – напрацювання дефініцій і понять, які б відповідали рівню розвитку фінансів, особливостям їхнього функціонування в умовах глобалізації.

Основні теоретичні напрями сучасної фінансової науки сконцентровано на дослідженні проблем наявного стану і розвитку соціально-економічних процесів, зокрема ***на теоріях:***

- суспільного добробуту, основний зміст якої полягає в тому, що будь-які зміни у фінансовій сфері мають сенс лише тоді, коли добробут окремих соціальних груп покращується без погіршення інших (засновник – В. Парето);

- суспільного вибору в умовах демократичного середовища (засновник – Дж. Б'юкенен);

- фіскального обміну “податки – блага” (засновники: К. Віксель, Е. Ліндаль, Дж. Б'юкенен).

У центрі фінансової науки XXI ст. перебувають не тільки глобальні й

макрорівневі проблеми, але й вивчаються фінансові проблеми, пов'язані з поведінкою окремих громадян, соціальних і політичних груп, партій у прийнятті рішень щодо параметрів державних доходів і видатків.

Сучасна парадигма західної фінансової науки, як зазначає В. Андрущенко, характеризується за:

– *способом дослідження* – методологічним індивідуалізмом, що передбачає аналіз фінансових явищ через призму поглядів, поведінки, інтересів індивідуумів;

– *розумінням природи фінансів* – інтерпретацією державних фінансів як грошової субстанції, двоєдиної у своїй схожості й відмінності щодо інших грошових форм;

– *соціальною спрямованістю* – відмовою від старомодних уявлень про фіскальну експлуатацію народних мас державою;

– *за етикою наукової полеміки* – визнанням суперечливості й багатоваріантності наукового пізнання дійсності, толерантним ставленням до протилежних поглядів.

На особливості сучасної фінансової науки впливають регіональні, національні та глобальні проблеми.

Найскладнішими глобальними проблемами, що потребують посилення фінансових наукових розробок, є поляризація у рівнях розвитку між багатими і бідними державами, боротьба з бідністю, стихійними лихами, старіння населення у багатих, економічно розвинутих країнах, швидкі темпи зростання населення у бідних країнах, екологічні проблеми (забруднення навколишнього природного середовища, глобальне потепління тощо), урбанізація.

Тести для самоперевірки знань

1. Школа маржиналістів:

а) розглядала політичну економію як мистецтво збагачення країни шляхом збільшення благородних металів, робила перші спроби обґрунтування виділення окремих економічних наук, у тому числі фінансів;

б) вважала правильним поділ економічної науки на теоретичну і практичну та виділення фінансів в особливу науку;

в) розробляла теорію податків на основі теорій граничної корисності, граничної продуктивності;

г) не виділяла фінансову науку із загальної системи політичної економіки, але фактично розрізняла науку про фінанси і науку про управління економікою і закладені основи конкретних економічних наук.

2. Хто заклав основи для розвитку конкретних економічних наук: грошового обігу, кредиту, оподаткування, світової економіки?

а) Д. Рікардо;

б) А. Сміт;

в) В. Н. Сеніор;

г) І. Юсті.

3. *Характерна риса розвитку економічної науки до останньої третини XVIII ст.:*

- а) відокремлення від усіх інших наук;
- б) поділ на частини всередині самої економічної науки;
- в) невідокремленість економічної науки від інших наук;
- г) здійснення в хронологічному порядку систематики політичної економії.

4. *Школа меркантилістів:*

- а) розглядала політичну економію як мистецтво збагачення країни шляхом збільшення благородних металів, робила перші спроби обґрунтування виділення окремих економічних наук, у тому числі фінансів;
- б) вважала поділ економічної науки на теоретичну і практичну та виділення в особливу науку фінансів правильними;
- в) розробляла теорію податків на основі теорій граничної корисності, граничної продуктивності;
- г) не виділяла фінансову науку із загальної системи політичної економіки, але фактично розрізняла науку про фінанси і науку про управління економікою і закладені основи конкретних економічних наук.

5. *Класична англійська школа:*

- а) розглядала політичну економію як мистецтво збагачення країни шляхом збільшення благородних металів, робила перші спроби обґрунтування виділення окремих економічних наук, у тому числі фінансів;
- б) вважала поділ економічної науки на теоретичну і практичну та виділення в особливу науку фінансів правильними;
- в) розробляла теорію податків на основі теорій граничної корисності, граничної продуктивності;
- г) не виділяла фінансову науку із загальної системи політичної економіки, але фактично розрізняла науки про фінанси і науку про управління економікою і закладені основи конкретних економічних наук.

6. *Яка зі шкіл найінтенсивніше розробляла теорію податків та їх перекладення:*

- а) меркантилісти;
- б) фізіократи;
- в) маржиналісти;
- г) неокласики?

7. *Представниками якої дотеоретичної економічної системи були вчені, що перші виділили з економічної науки фінанси:*

- а) меркантилістів;
- б) фізіократів;
- в) класичної англійської школи;
- г) маржиналістів?

8. У зв'язку з тим, що Україна в останній третині XIX ст. перебувала в умовах напівкріпацької самодержавної імперії, економічна думка розвивається переважно на базі:

- а) неокласичної школи;
- б) класичної школи;
- в) меркантилізму;
- г) маржиналізму.

9. Школа неокласиків:

- а) розглядала політичну економію як мистецтво збагачення країни шляхом збільшення благородних металів, робила перші спроби обґрунтування виділення окремих економічних наук, у тому числі фінансів;
- б) вважала поділ економічної науки на теоретичну і практичну та виділення в особливу науку фінансів правильними;
- в) розробляла теорію податків на основі теорій граничної корисності, граничної продуктивності;
- г) не виділяла фінансову науку із загальної системи політичної економіки, але фактично розрізняла науку про фінанси і науку про управління економікою і закладені основи конкретних економічних наук.

10. Специфічною тенденцією розвитку фінансової науки в Україні на кінець XIX – початок XX ст. було те, що:

- а) українська наука сприймалась як самостійна самобутня наука;
- б) зберігалися регіональні відмінності у формуванні та розвитку фінансової науки;
- в) історичні, економічні дослідження фінансів не пов'язувалися з піднесенням добробуту населення;
- г) важливим осередком розвитку національної думки стали культурні центри України.

Практичні завдання

Завдання 1

Зіставте засновника теорії та її назву.

Автор	Назва теорії
а) Ф. Візер	1. Теорія суспільного добробуту
б) В. Парето	2. Теорії прогресивного оподаткування з позиції граничної корисності доходу
в) А. Кохен-Стюард	3. Теорія максимізації вигоди через баланс індивідуальних практичних корисностей приватних і суспільних потреб
г) П. Леруа-Больє	4. Інтерпретація податків як страхової премії та форми колективного заощадження

Завдання 2

Посядняйте напрями фінансової науки та наукові школи.

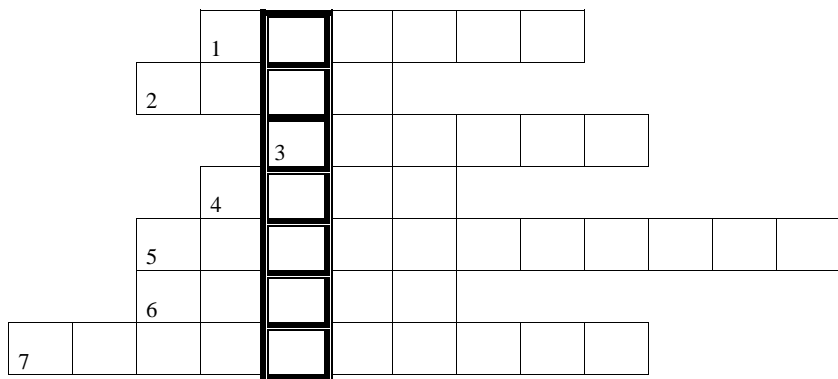
Напря́м фінансової науки	Наукові школи
а) класичний	1. Кейнсіанство 2. Камералісти 3. Італійська школа 4. Меркантилісти 5. Фізіократи 6. Австрійська школа
б) неокласичний	7. Італійська школа 8. Історична школа 9. Шведська школа 10. Китайські соціалісти 11. Марксисти 12. Фінансова думка країн Східної Європи і СНД 13. Сучасні напрями фінансової думки Заходу

Завдання 3

Заповніть порожні місця структурно-логічної схеми, позначені знаками питання, необхідними термінами відповідно до змісту.

Напря́м фінансової науки	Наукові школи
Класичний	?
	Камералісти
	Меркантилісти
	?
	Австрійська школа
	?
	Історична школа
Неокласичний	Шведська школа
	?
	?
	Фінансова думка країн Східної Європи і СНД
	?

Криптограма

1. Український письменник і вчений XIX ст.
2. Основоположник англійської класичної політичної економії.
3. Як із латинської мови перекладається термін “фінанси”?
4. Провідний представник школи маржиналізму, який вважав, що фінансова наука належить до розряду точних наук.
5. Наукова школа, яка на базі граничної корисності у фінансовій науці, розробляла теорію податків та їх перекладання.
6. Учений, якому належить авторство терміна “фінанси”.
7. Наукова школа, яка вперше в хронологічному порядку систематизувала політичну економію.

Ключове слово: вчений класичної англійської політичної економії, який заклав основи для розвитку конкретних економічних наук: грошовий обіг, кредит, оподаткування, світова економіка.

Глосарій

Меркантилізм – це передусім система державотворення, за якої уряд намагається усунути внутрішні перешкоди для торгівлі й покращити становище нації у світовій економіці.

Наукові закони – внутрішні сутнісні зв’язки фінансових ідей, явищ, що зумовлюють їхній закономірний розвиток.

Фізіократи – течія серед французьких економістів другої половини XVIII ст. – часу до Великої французької революції. Головною заслугою фізіократів є те, що, на відміну від меркантилістів, джерелом багатства вони вважали не торгівлю, а виробництво. Тож вони досліджували не сферу обігу, а сферу виробництва, обмежившись лише сільським господарством.

Фінансова думка – інтелектуальний процес у будь-якій стадії пізнання фінансових явищ і з будь-яким результатом – від гіпотези до достовірного знання.

Фінансова наука – упорядкований процес одержання знань, їхньої організації та систематизації у світлі певної парадигми, а також сума знань про явища міжнародних, державних та приватних фінансів і достовірно встановлені закономірності їх функціонування.

Фінансова теорія – об'єднаний єдиною внутрішньою пізнавальною логікою, взаємопов'язаний у його частинах, закінчений на певний момент комплекс пояснень фактів і осмислень фінансової дійсності.

Контрольні питання

1. У чому полягає призначення фінансової науки?
2. У чому полягає внесок Дж. М. Кейнса у розвиток фінансової науки?
3. Який внесок А. Сміта і Д. Рікардо в розвиток фінансової науки?
4. Які складові фінансової науки Ви знаєте?
5. У чому проявляються функції фінансової науки?
6. Які особливості розвитку фінансової науки в Україні?
7. Які найвідоміші представники фінансової науки ХХ ст. в Україні?
8. Який внесок українських фінансистів у розвиток фінансової науки?
9. Які основні напрями сучасної світової фінансової науки?
10. Яка характерна риса сучасної світової наукової думки?

Використана та рекомендована література до розділу

1. Благун І. Г. Історичний характер і періодизація розвитку фінансової науки / І. Г. Благун // Наукові записки Української академії друкарства. – 2013. – № 2. – С. 31–44.
2. Василик О. Д. Теорія фінансів : підручник / Остап Дмитрович Василик. – К. : НІОС, 2001. – С. 51.
3. Злупко С. М. Історія економічної теорії : підручник / Злупко С. М. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Знання, 2005. – 719 с.
4. Кізіма Т. О. Поведінкові фінанси як новий напрям досліджень сучасної фінансової науки [Електронний ресурс] / Т. О. Кізіма // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2013. – Вип. 9 (2). – С. 175–179. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprer_2013_9\(2\)__35](http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprer_2013_9(2)__35)
5. Лановик Б. Д. Економічна історія України і світу / Лановик Б. Д., Магісякевич З. М., Матейко Р. М. – К., 1997.
6. Мордас І. З історії становлення фінансової науки в Україні [Електронний ресурс] / І. Мордас // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2009. – № 4. – С. 117–126. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2009_4_16
7. Небрат В. В. Українська фінансова думка другої половини ХІХ – початку ХХ століть / Небрат В. В. – К. : Ін-т екон. та прогноз., 2007. – 224 с.
8. Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти) : монографія / В. М. Опарін. – К. : КНЕУ, 2005. – 240 с.

9. Пасічник Н. О. Вплив представників німецької школи фінансів на становлення фінансової науки і освіти в Харківському університеті в першій чверті XIX століття [Електронний ресурс] / Н. О. Пасічник // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. 41. – С. 281–285. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2014_41_52

10. Пушкарева В. М. История мировой и русской финансовой науки и политики / Пушкарева В. М. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 272 с.

11. П'ятаченко Г. О. Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003 / Г. О. П'ятаченко, Л. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2005. – 784 с.

12. Соболев М. Н. Очерки финансовой науки / Соболев М. Н. – 2-е изд. – Х. : Пролетарий, 1926.

13. Федосов В. М. Українська фінансова наука: генеза, еволюція, ренесанс [Електронний ресурс] / В. М. Федосов, П. І. Юхименко // Фінанси України. – 2012. – № 3. - С. 3–30. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2012_3_2

14. Фінанси : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова – 2-ге вид., перероб. і доп. – К., 2012. – 687 с.

15. Франко І. Я. Сила податкова Галичини : збір. творів у 50 т. / Франко І. Я. – Т. 44, кн. 1: Економічні праці / ред. тому Т. І. Дерев'янкін, А. Л. Перковський. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 138–144.

16. Франко І. Я. Злидні Галичини в цифрах : збір. творів у 50 т. / Франко І. Я. – Т. 44, кн. 2 : Економічні праці / ред. тому Т. І. Дерев'янкін, А. Л. Перковський. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 11–35.

РОЗДІЛ 4. ФІНАНСОВА СИСТЕМА

4.1. Поняття фінансової системи і теоретичні основи її побудови

Поняття “система” – одне із найважливіших в усіх науках, а також у всіх видах практичної діяльності, адже всі явища і процеси у світі взаємопов’язані, взаємодіють, впливають один на одного. Система – це сукупність елементів, що перебувають у певних зв’язках і створюють певну цілісність. До найважливіших ознак фінансової системи належать такі її якості:

- 1) вона складається з певної множини елементів;
- 2) ці елементи певним упорядковані та взаємопов’язані;
- 3) вони формують певну цілісність, єдність;
- 4) характерною ознакою системи вважають її підпорядкованість певній меті.

У науковій і навчально-методичній літературі існують різні підходи до визначення поняття “фінансова система”. Їх узагальнення дозволяє виокремити три підходи: внутрішньоструктурний, організаційний, процесуальний. Тобто під фінансовою системою розуміють:

- 1) сукупність фінансових інститутів, кожен з яких сприяє формуванню, розподілу й використанню фондів грошових коштів (внутрішньоструктурний аспект);
- 2) сукупність відповідних органів та інституцій, які здійснюють у межах своєї компетенції фінансову діяльність (організаційний аспект);
- 3) систему форм і методів формування, розподілу й використання фондів грошових коштів (процесуальний аспект).

Розуміння фінансів як єдиного цілісного явища дає підстави для тлумачення поняття “фінансова система” як певної сукупності форм і методів фінансових відносин та їх інституціонального забезпечення [6]. Стосовно встановлення структурних елементів фінансової системи держави серед учених немає єдності. Так, одні автори вважають, що до складу фінансової системи держави входять: інститути державних фінансів, фінансів суб’єктів господарювання, місцевих фінансів, страхування, кредиту. Інші – як структурні елементи фінансової системи держави виділяють бюджетну систему, позабюджетні державні та муніципальні фонди, кредит, фінанси майнового й особистого страхування, фінанси підприємств різних форм власності, організацій, установ, галузей народного господарства.

Отже, фінансова система включає:

- 1) бюджетну систему України, яка складається з державного бюджету й місцевих бюджетів;
- 2) фінанси спеціальних цільових фондів (Пенсійного фонду, фондів соціального страхування, фонду гарантування вкладів фізичних осіб);
- 3) кредитну систему, яка містить як державний і муніципальний кредити, так і банківське кредитування. Проте якщо державний і муніципальний кредити – безумовна сфера публічного регулювання, то банківське

кредитування досить специфічно входить до фінансової системи. Фінансово-правовий аспект банківського кредитування стосується тільки тих відносин, які охоплюють і регулюють рух публічних грошових коштів, не враховуючи цивільно-правові аспекти банківського кредитування;

4) обов'язкове державне страхування, що є формою формування, розподілу й використання цільових грошових фондів, призначених для соціальних, відновлювальних, запобіжних та інших цілей;

5) фінанси суб'єктів господарювання як відокремлені грошові фонди, що пов'язані з формуванням, розподілом і використанням грошових фондів держави й місцевого самоврядування.

Зазначені інститути фінансової системи функціонують як на державному, так і на місцевому рівнях. Усі вони мають властивості, притаманні фінансам як економічній категорії, проте через свої особливості по-різному впливають на соціально-економічні процеси, одночасно взаємодіючи між собою.

Фінансову систему України становлять не лише вищенаведені складники, однак саме вони є предметом дослідження науки фінансового права. З позицій економіки до фінансової системи України зараховують також фінансовий ринок, міжнародні фінанси.

Фінансовий інститут – це група однорідних економічних відносин, урегульованих фінансово-правовими нормами та взаємопов'язаних за формами й методами формування, розподілу і використання фондів грошових коштів, а фінансова система є системою врегульованих фінансово-правовими нормами фінансових інститутів, об'єднаних спільними формами та методами формування, розподілу й використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів.

В економічній літературі фінансова система розглядається за двома аспектами: за внутрішньою (змістовою) структурою й організаційною будовою [6].

За внутрішньою структурою – це сукупність дещо відокремлених і взаємопов'язаних сфер і ланок, які відображають специфічні форми та методи фінансових відносин.

За організаційною будовою – це сукупність фінансових органів та інституцій, які управляють грошовими потоками в економіці та характеризують систему управління фінансами у країні.

У складі фінансової системи виділяють такі сфери:

- централізовані фінанси, основу яких становлять державні фінанси;
- децентралізовані фінанси, що включають фінанси суб'єктів господарювання (підприємств) і фінанси населення;
- фінансову інфраструктуру, що включає фінансовий ринок і систему органів управління фінансами.

Централізовані фінанси – це сфера фінансових відносин щодо формування централізованих грошових фондів, які зосереджуються в інститутах державних органів влади для виконання державою своїх функцій, а саме: адміністративної, оборонної, соціально-економічної та правової. Це основ-

на сфера перерозподілу ВВП. Рівень централізації частини ВВП державою, з одного боку, має бути достатнім для забезпечення її певним обсягом фінансових ресурсів, а з іншого – достатнім для формування потужної фінансової бази підприємств для ефективного господарювання.

До цієї сфери належать: державний бюджет, місцеві бюджети (фінанси місцевих органів влади), державні позабюджетні цільові фонди, державний кредит, фінанси державних та муніципальних підприємств.

Бюджетна система України складається з державного бюджету і місцевих бюджетів. Зміст, структура бюджетів, їх співвідношення визначаються адміністративно-територіальним устроєм держави. Бюджети акумулюють переважно всі грошові фонди публічного характеру. Із прийняттям Бюджетного кодексу України бюджетна централізація та децентралізація ресурсів набули нового змісту.

Фінансові системи держав можуть відрізнитися за своєю структурою, оскільки вони є відображенням наявної моделі економіки. Нині у світі налічується понад двадцять різних моделей фінансових систем.

У фінансовій системі зосереджено значні фінансові ресурси, що становлять понад 80 % від обсягу ВВП. Структура фінансової системи завжди динамічна. У державах із перехідною економікою фінансові системи характеризуються тим, що окремі їх ланки перебувають на стадії формування.

Усі сфери фінансової системи поділяють на окремі ланки, що мають тісні багатосторонні взаємозв'язки. Кожна сфера та ланка фінансової системи посідає певне місце в регульованні фінансових відносин, визначально впливає на процес відтворення, має свої, властиві тільки їй, функції.

Існування фінансової системи передбачає виконання таких завдань:

- формування, концентрація й оптимальне розміщення достатніх для виробництва певного обсягу ВВП фінансових ресурсів;

- досягнення максимальної ефективності використання наявних фінансових ресурсів – максимізація обсягів виробленого ВВП на основі вибору реальної структури форм фінансового забезпечення;

- встановлення оптимальних пропорцій розподілу і перерозподілу виробленого ВВП з метою повного забезпечення потреб громадян, підприємств, держави;

- сприяння залученню всіх тимчасово вільних коштів і отриманих доходів через інституції фінансового ринку на потреби фінансового забезпечення виробництва ВВП;

- формування страхових фондів з метою забезпечення відшкодування втрат фінансових ресурсів і доходів та встановлення максимальних передумов для використання коштів даних фондів у кругообігу ресурсів.

Отже, головним завданням побудови національної фінансової системи є забезпечення максимальної мобілізації наявних у суспільстві фінансових ресурсів і залучення за обґрунтованих потреб їх ззовні, встановлення передумов для їх ефективного використання і максимізації на цій основі виробництва ВВП. Рух грошових потоків через ланки і сфери фінансової системи

має сприяти формуванню в кожного суб'єкта доходів, що відображають його продуктивність і є достатніми для забезпечення потреб його діяльності.

Внутрішня структура фінансової системи відображає об'єктивну сукупність фінансових відносин, які відображають певні форми і методи розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту, і є загальною для всіх країн. Вона складається зі сфер і ланок. В основі виділення сфер – рівні економічної системи. До основних сфер фінансової системи країни належать: фінанси домогосподарств, фінанси суб'єктів господарювання, публічні фінанси (державні та місцеві фінанси), міжнародні фінанси, глобальні фінанси. Її невід'ємними складовими елементами виступають суб'єкти фінансової діяльності, фінансові інструменти, фінансові ринки, інститути регулювання.

За організаційною будовою фінансова система – це сукупність фінансових органів та інституцій, які управляють грошовими потоками.

Ефективне функціонування фінансової системи в Україні, здійснення цілеспрямованої фінансової політики за допомогою фінансового механізму залежить від організації фінансових взаємовідносин. Ці взаємовідносини відбуваються через систему державних органів та інститутів за допомогою форм і методів організації управлінської діяльності.

4.2. Правові та організаційні основи фінансової системи

Організаційно-правові основи побудови і функціонування фінансової системи на перший план висувають процедурні питання, які домінують над кількісними характеристиками обсягу фінансових ресурсів. У термінології економічної теорії організаційно-правові основи фінансової системи є інституціональним забезпеченням процесу формування і використання фінансових ресурсів у державі, а реалізуються вони через фінансове право та фінансовий механізм.

Відносини у сфері формування і використання фінансових ресурсів у державі можуть розглядатися в трьох напрямках:

- 1) залежно від функцій цієї діяльності;
- 2) залежно від фінансово-правового регулювання за фінансово-правовими інститутами;
- 3) залежно від суб'єктів, між якими виникають ці відносини.

За визначенням Л. К. Воронової, фінансове право – це сукупність правових норм, що регулюють відносини в галузі мобілізації, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів коштів із метою забезпечення виконання завдань і функцій держави [3]. Правове регулювання фінансової діяльності – провідна форма державного керівництва економікою.

Велика кількість фінансово-правових норм, з яких складається фінансове право, утворює складну систему, всередині якої ці норми групуються у різні підрозділи відповідно до сфер і ланок фінансової системи держави.

Отже, у фінансовому праві норми інтегруються у самостійні підгрупи – фінансові інститути, що регулюють однорідні фінансові відносини в галузі бюджету, державного кредиту, державних позабюджетних цільових фондів тощо. Правові норми фінансового права входять до актів різних правових форм: закони, укази, інструкції, рішення та ін.

Предмет правового регулювання фінансової системи держави:

- визначення основних завдань фінансової системи держави;
- визначення основних засад її організації та функціонування (до яких, зокрема, належать: централізація управління фінансами та економікою, державне регулювання фінансово-економічної діяльності підприємств, установ і організацій);
- концентрація фінансових ресурсів, запровадження їх централізованого розподілу відповідно до визначених пріоритетів і потреб;
- використання фінансових ресурсів міжнародних організацій та країн, що мають спільні з державою стратегічні інтереси та ін.

У спеціальному фінансовому законодавстві держави чітко розмежовується фінансова діяльність, яка здійснюється державою як знярядям публічної влади, і фінансова діяльність, що здійснюється державою через посередництво органів державного управління підприємствами й організаціями. Розвиток і деталізацію правове регулювання фінансової діяльності отримує у фінансовому законодавстві, норми якого регулюють якісно однорідні фінансові відносини відповідно, до сфер і ланок фінансової системи держави.

Фінансове право закріплює загальні принципи та форми фінансової діяльності, методи мобілізації та розподілення грошових коштів через централізовані й децентралізовані фонди. Зважаючи на ці принципи, держава надає фінансовій діяльності відповідних правових форм і за допомогою них наповнює її правовим змістом.

Організаційна форма фінансових відносин характеризує спосіб управління потребами у фінансових ресурсах держави та суб'єктів господарювання, визначає органи й установи фінансової сфери, а також принципи їх функціонування. Організаційний підхід до дослідження побудови і функціонування фінансової системи ґрунтується на пріоритеті визначення порядку взаємодії інститутів у фінансовій сфері, розподілу їх владних повноважень і відповідальності щодо забезпечення найвищої результативності фінансової політики. Виходячи з того, що результативність функціонування державного апарату насамперед залежить від чіткої регламентації процесу управління, оптимізація організаційно-економічних відносин у фінансовій системі є домінуючим чинником у справі підвищення її ефективності.

Перед будь-якою державою в галузі фінансової діяльності стоять два головних завдання: зібрати передбачені державним бюджетом кошти і розподілити їх відповідно до суспільних потреб. Із розподілом коштів пов'язано ще одне завдання – проконтролювати законність збирання, розподілу та використання державних коштів.

Об'єктами управління є різні форми та методи фінансових відносин. Суб'єктами – ті організаційні структури, які здійснюють управління (державні фінансові органи, фінансові відділи підприємств тощо). Сукупність усіх організаційних структур, що виконують управління фінансами, становить фінансовий апарат. В Україні до органів управління фінансами належать Міністерство фінансів України, Державна фіскальна служба України, Державна фінансова інспекція України, Державна казначейська служба України, Рахункова палата України, Аудиторська палата України, Пенсійний фонд України тощо). Фінансовими інституціями є Національний банк України, комерційні банки, страхові компанії, небанківські кредитні установи, фондові біржі та ін. Їх діяльність зумовлена історичними, економічними та політичними умовами розвитку держави і підпорядковується фінансовій політиці.

Основним завданням органів управління фінансовою системою в державі є забезпечення злагодженості функціонування окремих сфер і ланок фінансових відносин. Це досягається шляхом чіткого розподілу функцій і повноважень між фінансовими органами й інституціями.

У системі органів управління фінансами доцільно виокремлювати органи стратегічного й оперативного управління фінансами.

Стратегічне управління виявляється у визначенні фінансових ресурсів шляхом прогнозування на майбутнє, встановлення обсягів фінансових ресурсів на реалізацію цільових програм тощо; здійснення вищими органами державної влади та управління (Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України). До сфери безпосереднього державного управління належать лише державні фінанси.

У сфері управління фінансами до повноважень Верховної Ради України належать: розгляд проекту і затвердження закону про Державний бюджет України, контроль за виконанням Державного бюджету, ухвалення рішення щодо звіту про його виконання, розгляд і затвердження всіх законодавчих актів, котрі стосуються фінансової системи та фінансової політики в країні, контроль за їх виконанням, використанням позик, одержаних Україною, утвердження всіх рішень, пов'язаних із фінансовою політикою держави.

У сфері управління фінансами головні повноваження Кабінету Міністрів України такі: розробка та реалізація стратегічних напрямів єдиної державної фінансової політики, проекту закону про Державний бюджет України, забезпечення виконання затвердженого Верховною Радою Державного бюджету України та подання звіту про його виконання, забезпечення виконання всіх законів, що стосуються фінансової політики держави.

Оперативне управління фінансами – це управління фінансами, що становить сукупність заходів, розроблених на основі оперативного аналізу фінансової ситуації, фінансового планування, контролю та регулювання, складання й виконання фінансових планів. Оперативне управління фінансами – головна функція апарату фінансової системи держави: Міністерства

фінансів України, Державного казначейства України, Державної податкової адміністрації України, фінансових управлінь (відділів), міністерств, відомств, місцевих рад, фінансових служб підприємств та організацій.

Фінансовий контроль є завершальною стадією управлінського процесу, що складається з трьох взаємопов'язаних елементів: прогнозування або планування, регулювання та контроль. Оскільки фінансовий контроль – складова фінансових відносин, він виконує специфічну роль індикатора розподільних відносин, дія якого втілюється в контрольній функції фінансів.

Формально об'єктами фінансового контролю вважають фінансові показники діяльності всіх суб'єктів економічних відносин: дохід, прибуток, собівартість, витрати обігу, рентабельність, податкові платежі. Водночас фактичним об'єктом фінансового контролю є сукупний процес фінансово-господарської діяльності.

Суб'єктами фінансового контролю виступають, з одного боку, державні та недержавні структури контролю, а з іншого – підприємства всіх форм власності та фізичні особи.

Фінансовий контроль як економічна категорія поділяється на види за певними критеріями.

Залежно від суб'єктів, які виконують фінансовий контроль, розрізняють державний, внутрішньогосподарський, аудиторський (незалежний), громадський, фінансовий контроль. Функції фінансового контролю в управлінні державними фінансами: профілактична, мобілізуюча, інформаційна.

Від імені держави організаційну роботу з виконання чинного законодавства проводять фінансові органи. Систему фінансових органів очолює *Міністерство фінансів*. Воно несе відповідальність за фінансове становище держави, розробку та реалізацію фінансової політики. Для оперативного керівництва створюється колегія, яку затверджує Кабінет Міністрів України.

На колегії розглядаються проекти нового фінансового законодавства, звіти керівних працівників міністерства та підзвітних йому фінансових органів, проекти бюджету і питання контролю за його виконанням. В апараті міністерства створюються управління і відділи. На Міністерство фінансів покладено такі основні функції:

- підготовка проекту Державного бюджету України, подання його до Кабінету Міністрів, а після схвалення Урядом – до Верховної Ради;
- організація виконання бюджетів, підготовка звіту про його виконання та подання звіту на затвердження до Верховної Ради;
- розробка проектів нового фінансового законодавства та нормативних актів із фінансових питань;
- обґрунтування основних положень фінансової політики держави і подання на розгляд Уряду і Верховній Раді України концепції бюджетної та податкової політики;
- розгляд і реалізація управлінських рішень, пов'язаних із використанням фінансових ресурсів;

- здійснення контролю за дотриманням фінансового законодавства всіма органами управління;
- керівництво оперативною роботою фінансових органів різних рівнів;
- контроль, ревізія, перевірка фінансово-господарської діяльності всіх державних організацій, установ і підприємств.

Фінансові органи державної адміністрації, а також виконкомів місцевих рад базового рівня виконують свої функції відповідно до чинного законодавства.

Управління фінансами підприємств здійснюють їхні фінансові служби. Відповідно функціонують фінансові підрозділи і на рівні міністерств та відомств. Їхні повноваження дещо відрізняються від повноважень підприємств різних форм власності.

До органів, що управляють окремими ланками фінансової системи України, належать також Державна аудиторська служба, Державна казначейська служба, Державна фіскальна служба, Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку, Пенсійний фонд, Міжбанківська валютна біржа, Рахункова палата. Їхні права й обов'язки визначаються відповідними законами.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 868, *Державна аудиторська служба України* утворена шляхом реорганізації (перетворення) Державної фінансової інспекції. Вона спеціалізується на виконанні фінансового контролю та аудиту, здійснює ревізії фінансових органів з питань складання і виконання бюджету, є органом державного контролю за ефективним і цільовим використанням бюджетних асигнувань безпосередньо у розпорядників бюджетних коштів, проводить ревізії фінансово-господарської діяльності підприємств і організацій державного сектора. Ця служба має регіональну структуру, ідентичну системі Міністерства фінансів.

Контроль за дотриманням бюджетного законодавства спрямовано на забезпечення ефективного і результативного управління бюджетними коштами. Він здійснюється на всіх стадіях бюджетного процесу його учасниками відповідно до Бюджетного кодексу України.

Контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до державного бюджету та їх використання здійснює *Рахункова палата*. Діяльність центральних органів виконавчої влади, які забезпечують проведення державної політики у сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства (у межах їх повноважень, установлених цим Кодексом та іншими нормативно-правовими актами), спрямовується, координується та контролюється Кабінетом Міністрів України.

Розпорядники бюджетних коштів в особі їх керівників організують внутрішній контроль і внутрішній аудит і забезпечують їх здійснення у своїх закладах та підвідомчих бюджетних установах.

Внутрішнім контролем є комплекс заходів, які застосовуються керівником для забезпечення дотримання законності й ефективності використання бюджетних коштів, досягнення результатів відповідно до встановленої мети, завдань, планів і вимог щодо діяльності бюджетної установи та її відомств.

Внутрішній аудит – діяльність підрозділу внутрішнього аудиту в бюджетній установі, спрямована на вдосконалення системи управління, запобігання фактам незаконного, неефективного та нерезультативного використання бюджетних коштів, виникненню помилок чи інших недоліків у діяльності бюджетної установи та підвідомчих їй бюджетних організацій, поліпшення внутрішнього контролю.

Державна казначейська служба створена з метою забезпечення повного і своєчасного виконання Державного бюджету. Оскільки об'єкти фінансування із центрального бюджету держави розташовані на всій території країни, то здійснювати їх обслуговування з єдиного центру дуже складно. Казначейство має таку саму регіональну структуру, як і Міністерство фінансів. Розмежування повноважень між регіональними органами в частині фінансування видатків здійснюється за ознаками важливості того чи іншого об'єкта фінансування і місця його розташування.

Державна фіскальна служба України – центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Державна фіскальна служба України у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, щорічним посланням Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України, іншими нормативно-правовими актами України, а також дорученнями Президента України. Завдання та повноваження Державної фіскальної служби визначені Положенням про Державну фіскальну службу України. Нині Державна фіскальна служба України як адміністратор податків і зборів має визначену організаційну структуру [1].

Державна фіскальна служба організовує справляння податків і контроль за дотриманням податкового законодавства. Регіональна структура фіскальної служби аналогічна системі Міністерства фінансів. Вищою її ланкою є Головна державна податкова адміністрація. Вона розробляє проекти податкового законодавства й організовує податкову роботу і діяльність податкових органів у країні.

Регіональними органами виступають податкові адміністрації в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі та податкові інспекції в районах і містах обласного підпорядкування. Податкові адміністрації в областях і містах з районним поділом виконують організаційні й консультативні функції. Безпосередню податкову роботу ведуть податкові інспекції в районах і містах (без районного поділу). Вони здійснюють облік усіх платників, що перебувають на даній території та контролюють їх розрахунки з бюджетом.

Рахункова палата України створена з метою здійснення позавідомчого контролю за складанням і виконанням бюджету держави, аналізу її бюджетної політики, контролю у сфері державного кредиту. Вона складає відповідні висновки, дає рекомендації з питань фінансовою діяльності органів управління, граючи роль експертного органу. Рахункова палата може проводити також ревізійну роботу в різних ланках фінансової системи. Рахункова палата здійснює контроль з позицій макроекономічного фінансового регулювання і дієвості фінансової політики.

Аудиторська палата, хоча й не є фінансовим органом, організовує незалежний фінансовий контроль. Вона видає ліцензії юридичним і фізичним особам на право здійснення аудиторської діяльності й контролює дотримання вимог законодавства з аудиторського контролю.

Аудиторські фірми проводять перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання і дають свої висновки стосовно законності й правильності здійснення фінансових операцій, відповідності ведення бухгалтерського обліку встановленим вимогам, достовірності фінансової звітності. Аудиторський контроль має за мету надання консультативної допомоги, за його результатами не приймаються рішення про накладання штрафних санкцій і адміністративних стягнень. Водночас аудиторські фірми несуть відповідальність за правильність аудиторського висновку, оскільки після їх перевірок податкова і фінансова звітність перевіряються відповідними органами фінансового аудиту.

Національний банк України (далі – НБУ) здійснює емісію грошей, які є інструментом фінансових відносин, і регулює грошовий обіг у країні. Важливе завдання НБУ – організація ефективного функціонування кредитної системи. Він проводить реєстрацію комерційних банків і видає ліцензії на окремі види банківських операцій (наприклад, валютні операції). НБУ здійснює нагляд за діяльністю комерційних банків за допомогою встановлення економічних нормативів (мінімального розміру статутного фонду, показників ліквідності й платоспроможності тощо) і розмірів обов'язкових резервів. Важлива його функція в банківській системі – забезпечення проведення міжбанківських розрахунків та кредитування комерційних банків, тобто він є банком банків.

Національний банк проводить значну роботу з обслуговування уряду. Він виконує агентські послуги з розміщення державних цінних паперів і обслуговування державного боргу, організовує касове виконання бюджету, проводить міжнародні розрахунки держави. Національний банк здійснює валютне регулювання і визначає офіційні курси валют чи валютні коридори.

Банки формують банківську систему і виконують такі основні функції: акумуляція тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб; проведення безготівкових розрахунків; касове обслуговування готівкового обігу; кредитування; агентські та інші послуги клієнтам банку. В умовах ринкової економіки банки – це серцевина фінансової системи, вони виконують роль кровоносної мережі в економіці. Концентруючи значну масу

фінансових ресурсів і спрямовуючи кредитні потоки, вони відіграють провідну роль у розвитку кожної країни. Тому економічна та фінансова потужність країни визначається насамперед потенціалом її банківської системи.

Розрізняють два типи банків: універсальні й спеціалізовані. Універсальні здійснюють усі види банківських операцій. Спеціалізовані банки проводять тільки окремі види операцій або обслуговують певні галузі. Більшість банків в Україні універсальна. До спеціалізованих банків належать ощадні, інвестиційні, іпотечні та інші види банків.

Міжбанківська валютна біржа проводить торги з купівлі-продажу іноземних валют. Ціни, які формуються на цій біржі, характеризують ринковий курс валют, тобто той, який складається під впливом попиту і пропозиції як на національну, так і на іноземні валюти. Крім того, операції з купівлі-продажу валют здійснюються на міжбанківському валютному ринку.

Страхові компанії укладають угоди на страхування, приймають страхові платежі й виплачують страхові відшкодування, інвестують тимчасово вільні кошти. Вони розробляють форми, види й умови страхування, установлюють розміри страхових тарифів.

Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку організовує функціонування ринку цінних паперів. Вона проводить реєстрацію випуску цінних паперів та регулює їх кругообіг. Забезпечує формування інфраструктури ринку, видає ліцензії фінансовим посередникам, які здійснюють операції з цінними паперами. Комісія контролює діяльність суб'єктів ринку цінних паперів (емітентів, інвесторів, фінансових посередників, фондових бірж) відповідно до чинного у цій сфері законодавства.

Фондова біржа проводить операції з цінними паперами. Основне її призначення – організація функціонування вторинного ринку. Однак, з одного боку, через неї може здійснюватись і первинне розміщення цінних паперів, а з іншого – і вторинний ринок може функціонувати поза біржею. Розрізняють біржовий і позабіржовий обіг цінних паперів.

Виступаючи центром торгівлі цінними паперами, фондова біржа є індикатором ділової активності й проводить котирування акцій. Цим створюється система незалежної та досить об'єктивної оцінки діяльності акціонерних товариств. Тому бюлетені фондових бірж мають дуже важливе значення у функціонуванні фінансової системи та економіки країни.

На ринку цінних паперів важливу роль виконують фінансові посередники. За дорученням емітентів вони здійснюють випуск та розміщення цінних паперів на фінансовому ринку, а також проводять операції з купівлі цінних паперів на підставі угод з інвесторами. Діяльність фінансових посередників ґрунтується на їх інформованості та глибоких знаннях ринку цінних паперів.

Пенсійний фонд створено з метою акумуляції та раціонального розміщення коштів, призначених для пенсійного забезпечення. Він виконує функції нарахування пенсій і здійснення їх виплат. Пенсійний фонд як орган управління має відповідні повноваження з контролю за повнотою і своєчасністю сплати внесків підприємств до фонду.

Фонди соціального страхування та Українська державна інноваційна компанія виконують аналогічні функції щодо відповідних цільових фондів.

Ефективність формування та використання грошових коштів, які перерозподіляються через фінансову систему, визначає якість як поточних, так і довгострокових змін в економічній системі суспільства.

Як відомо, економічні відносини в будь-якій сфері, зокрема фінансовій, мають суспільну, техніко-технологічну та організаційну форми. Суспільна форма фінансових відносин відображає ситуацію у сфері відносин власності та форм господарювання, оскільки матеріальною основою фінансових відносин виступають процеси суспільного відтворення. А це, своєю чергою, забезпечує органічну єдність і взаємну обумовленість фінансової та виробничої сфер економіки, пояснюючи напрями, способи та масштаби перерозподіленого в суспільстві продукту.

Техніко-технологічна сторона економічних відносин у сфері фінансів відображає міру розвитку технології акумуляції доходів та здійснення витрат, впливає на переважаючі форми оподаткування та способи розподілу і принципи використання коштів. Попри важливість технічної складової в розвитку фінансової сфери, зазначимо, що сучасна технологія – необхідна, але недостатня умова ефективності функціонування фінансової системи. Фінансові техніка та технологія лише надають для цього можливості та інструменти. Їх подальше використання – предмет суспільного вибору.

Тести для самоперевірки знань

1. *Фінансова система – це єдина система, тому що:*

- а) вона базується на єдиному джерелі ресурсів усіх ланок;
- б) є джерелом централізованих грошових фондів є ВВП;
- в) її функція – забезпечення темпів розвитку галузей промисловості;
- г) є джерелом фінансова система складається тільки з однієї ланки.

2. *Сукупність урегульованих фінансово-правовими нормами окремих ланок фінансових відносин і фінансових установ, за допомогою яких держава формує, розподіляє і використовує централізовані й децентралізовані грошові фонди, – це:*

- а) податкова система;
- б) фінансова система;
- в) бюджетна система;
- г) фінансова наука.

3. *За організаційною структурою фінансова система – це:*

- а) сукупність фінансових органів та інститутів, які здійснюють управління грошовими потоками та фондами грошових коштів;
- б) сукупність обмінно-перерозподільних відносин, пов'язаних з процесами купівлі-продажу фінансових ресурсів, необхідних для здійснення фінансової діяльності;

в) законодавче та нормативно-правове забезпечення формування та використання грошових фондів;

г) можливість мобілізації та використання одних і тих же коштів їх декілька разів у процесі їх кругообігу.

4. *Фінансовий ринок – це:*

а) сукупність фінансових органів та інститутів, які здійснюють управління грошовими потоками та фондами грошових коштів;

б) сукупність обмінно-перерозподільних відносин, пов'язаних з процесами купівлі-продажу фінансових ресурсів, необхідних для здійснення фінансової діяльності;

в) законодавче і нормативно-правове забезпечення формування та використання грошових фондів;

г) можливість мобілізації та використання одних і тих же коштів декілька разів у процесі кругообігу.

5. *До ланок фінансової системи належать:*

а) фінанси держави;

б) фінансовий ринок;

в) державні й місцеві бюджети;

г) міжнародні фінанси.

6. *До сфер фінансової системи зараховують:*

а) фінанси домогосподарств;

б) кредитний ринок;

в) державні цільові фонди;

г) міжнародний фінансовий ринок.

7. *Функціональні елементи управління фінансами – це:*

а) кредитування;

б) інвестування;

в) вибір виду фінансового механізму;

г) планування.

8. *Провідну роль в управлінні фінансами відіграє:*

а) Державна фіскальна служба України;

б) Кабінет Міністрів України;

в) Міністерство фінансів України;

г) Адміністрація Президента України.

9. *Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади України з фінансових питань є:*

а) Державна фіскальна служба України;

б) Кабінет Міністрів України;

в) Міністерство фінансів України;

г) Адміністрація Президента України.

10. Вищим органом у системі органів виконавчої влади України є:

- а) Державна фіскальна служба України;
- б) Кабінет Міністрів України;
- в) Міністерство фінансів України;
- г) Адміністрація Президента України.

Практичні завдання

Завдання 1

Доберіть до наведених визначень терміни: державні цільові фонди, фондова біржа, ринок грошей, інституційні інвестори, індивідуальні доходи.

1. Особливий сектор ринку, на якому здійснюється купівля та продаж грошей як специфічного товару, формуються попит, пропозиція та ціна на цей товар.

2. Юридичні особи, які активно інвестують власні кошти і кошти клієнтів в акції та інші фінансові активи на професійній основі.

3. Форма перерозподілу та використання фінансових ресурсів, залучених державою для фінансування суспільних потреб із визначених джерел, які мають цільові призначення.

4. Доходи окремих осіб, які є засобом життєзабезпечення людини і необхідні для її різнобічного розвитку як особистості.

5. Організаційно оформлений, постійно діючий ринок, на якому здійснюється торгівля цінними паперами; акціонерне товариство, яке зосереджує попит і пропозицію цінних паперів.

Завдання 2

Поєднайте органи управління фінансовою системою з її окремими сферами і ланками.

Фінансові органи та інституції	Ланки фінансової системи
а) Міністерство фінансів	1. Ринок цінних паперів
б) Фондова біржа	2. Кредитна система
в) Пенсійний фонд	3. Банківська система
г) комерційні банки	4. Страхування
д) Національний банк	5. Фонд цільового призначення

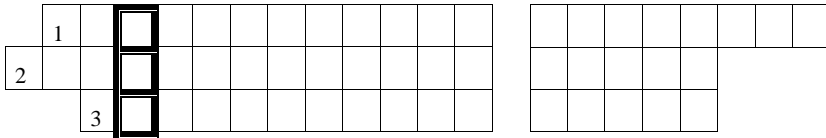
Завдання 3

Поєднайте органи управління фінансовою системою з їхніми основними повноваженнями:

Органи управління фінансовою системою	Основні повноваження
а) Державна фінансова інспекція	1. Організовує справляння податків
б) Державна фіскальна служба	2. Забезпечує повне і своєчасне виконання Державного бюджету

в) Державна казначейська служба	3. Проведення перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання
г) Національний банк України	4. Спеціалізується на здійсненні фінансового контролю
д) аудиторські фірми	5. Основна фінансова інституція у сфері грошового ринку

Криптограма (по два слова)

1. Головний орган у системі центральних органів виконавчої влади України з фінансових питань.
2. Проводять торги з купівлі-продажу іноземних валют.
3. Проводять перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання.

Ключове слово: основна фінансова інституція держави у сфері грошового ринку.

Глосарій

Ланки фінансової системи – становлять відповідну сферу фінансових відносин.

Система банківська – сукупність різних видів національних банків і кредитних установ, що діють у рамках загального грошово-кредитного механізму. Включає Центральний банк, мережу комерційних банків та інших кредитно-розрахункових центрів.

Система економічна – сукупність взаємопов'язаних і відповідним чином упорядкованих елементів економіки, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства, яка має загальну мету.

Система кредитна – система кредитних відносин, принципів і форм кредитування (функціональна структура) та сукупність кредитно-фінансових установ, які створюють, акумулюють і надають грошові кошти на засадах кредитування (інституціональна структура).

Система фінансова – сукупність урегульованих фінансово-правовими нормами окремих ланок фінансових відносин і фінансових установ, за допомогою яких держава формує, розподіляє і використовує централізовані й децентралізовані грошові фонди.

Сфери фінансової системи характеризують узагальнену за певною ознакою сукупність фінансових відносин.

Контрольні питання

1. У чому сутність фінансової системи? Охарактеризуйте теоретичні основи її побудови.
2. Які чинники впливають на формування фінансової системи держави?
3. Які сфери фінансових відносин відображає фінансова система?
4. Що становить базову ланку фінансової системи? Охарактеризуйте її.
5. Що являє собою фінансова система за внутрішньою будовою?
6. У чому сутність чистих фінансових систем?
7. У чому сутність реальних фінансових систем?
8. За якими критеріями можна провести типологізацію фінансових систем?
9. Які особливості мають регіональні фінансові органи?
10. Яку роль виконує Міністерство фінансів в управлінні фінансовою системою України?

Використана та рекомендована література до розділу

1. Про затвердження Положення про Державну фіскальну службу України [Електронний ресурс] : Постанова КМУ від 21 травня 2014 р. № 236. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF>
2. Про утворення Державної аудиторської служби України [Електронний ресурс] : Постанова КМУ від 28 жовтня 2015 р. № 868. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>
3. Гаруст Ю. В. Організаційно-правова структура фінансової системи України за сферами виникнення фінансових відносин [Електронний ресурс] / Ю. В. Гаруст, Т. А. Кобзева // Форум права. – 2015. – № 5. – С. 27–38. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index
4. Клименко К. В. Напрями реформування фінансової системи України в контексті антикризового регулювання [Електронний ресурс] / К. В. Клименко // Фінанси України. – 2015. – № 7. – С. 75–85. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2015_7_7
5. Коваленко В. В. Реформування та стратегічний розвиток фінансової системи України [Електронний ресурс] / В. В. Коваленко // Science Rise. – 2015. – № 2 (3). – С. 43–46. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/text_2015_2\(3\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/text_2015_2(3)_8)
6. Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічний аспект) : монографія / В. М. Опарін. – К. : КНЕУ, 2005. – 240 с.
7. Уткіна М. С. Історико-правові аспекти становлення фінансової системи України [Електронний ресурс] / М. С. Уткіна // Форум права. – 2015. – № 5. – С. 199–204. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index
8. Фінанси : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К., 2012. – 687 с.

РОЗДІЛ 5. ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА

5.1. Поняття і система фінансового права

У XVIII ст. з розвитком державного господарства та демократичних засад з'явилося фінансове право. У 1784 р. Жак Неккер (міністр фінансів Франції) подав королю звіт про фінансовий стан нації. Таким чином, уперше було оприлюднено офіційний документ, що містив дані за декілька років про доходи і видатки Франції. Цей період характеризувався виділенням фінансової науки як самостійної галузі наукових знань.

Фінансове право становить сукупність юридичних норм, які регулюють фінансові відносини та фінансову діяльність у суспільстві. Як зазначалося, фінанси – це у відповідний спосіб організована сукупність обмінно-розподільних і перерозподільних відносин. Основною формою їх організації є саме фінансове право. Фінансове законодавство охоплює всі сфери і ланки фінансової системи й усі форми і методи фінансової діяльності, які підлягають правовій регламентації.

У сучасному розумінні термін “фінансове право” вперше вжив декан юридичного факультету Казанського університету Є. Г. Осокін у своїй праці “Декілька спірних питань з історії російського фінансового права” (1855 р.).

Трактування поняття “фінансове право” наведено в табл. 5.1.

Таблиця 5.1

Визначення поняття “фінансове право”

Автор	Визначення
Алісов Е. О.	Фінансове право – це самостійна галузь публічного права, що регулює суспільні відносини у сфері мобілізації, розподілу і використання централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів держави з метою забезпечення використання нею своїх завдань і функцій [2]
Музика О. А.	Фінансове право – це галузь права, що регулює значну кількість економічних, а саме фінансових відносин. Фінансове право – це сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі створення, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів коштів держави й органів місцевого самоврядування, необхідних для реалізації їхніх завдань і функцій [7]
Юрій С. І.	Фінансове право – самостійна галузь публічного права, яка містить сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, котрі виникають у процесі створення, розподілу і використання фондів грошових коштів держави та органів місцевого самоврядування, необхідних для реалізації їхніх завдань та функцій [11]

Фінансове право закріплює структуру фінансової системи, розподіл компетенцій у цій галузі між державою та органами місцевого самовряду-

вання, а на основі цих вихідних норм регулює відносини, що виникають у процесі фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування.

Фінансове право – самостійна галузь публічного права, яка містить сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, котрі виникають у процесі створення, розподілу і використання фондів грошових коштів держави та органів місцевого самоврядування, необхідних для реалізації їхніх завдань і функцій. Фінансове право закріплює загальні принципи і форми фінансової діяльності держави й органів місцевого самоврядування, методи мобілізації та розподілу коштів через публічні централізовані й децентралізовані фонди, одержання їх учасниками фінансових правовідносин. Права й обов'язки цих учасників також визначають норми фінансового права.

Таким чином, **фінансове право** – це публічна самостійна комплексна галузь права, норми якої регулюють суспільні відносини щодо формування, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів, здійснення фінансового контролю, а також здійснення емісії національної валюти.

Предмет фінансового права – суспільні відносини щодо формування, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів, здійснення фінансового контролю, а також здійснення емісії національної валюти.

У цих відносинах виявляється владно-організаційна роль держави й органів місцевого самоврядування в розподілі та перерозподілі національного доходу країни. Саме в цих відносинах держава й органи місцевого самоврядування виражають публічний фінансовий інтерес, задовольняючи фінансові потреби держави, окремих територіальних утворень і одночасно всіх громадян, зацікавлених у безперебійному функціонуванні органів держави і місцевого самоврядування. Ці відносини мають грошовий характер й однією стороною в них завжди виступають органи держави або органи місцевого самоврядування, які підтримують публічний фінансовий інтерес. Другою стороною цих відносин можуть виступати органи держави, юридичні й фізичні особи, муніципальні органи тощо, в яких виникає обов'язок внесення коштів у централізовані й децентралізовані фонди або право на одержання коштів із цих фондів, але вони зобов'язані підтримувати публічний фінансовий інтерес і задовольняти особистий чи колективний (юридичні особи) інтерес. Друга сторона відносин завжди підпорядкована першій незалежно від місця, яке займає орган у системі органів держави.

Ця підпорядкованість відбувається не по вертикалі, як в адміністративному праві, а тільки по горизонталі саме у фінансових відносинах. Стороною, що представляє публічний фінансовий інтерес, як правило, є уповноважений державою фінансовий орган або інший уповноважений нею орган (наприклад, Пенсійний фонд).

Відносини, що регулюються фінансово-правовими нормами, завжди мають грошовий характер. Однак не всі грошові відносини, в яких однією стороною виступають органи держави, місцевого самоврядування або інші уповноважені державою органи, наділені владними повноваженнями, є фінансово-правовими.

Фінансове право складається з правових норм, які включаються в акти різної правової форми (закони, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів тощо) із фінансових питань, а в сукупності вони утворюють фінансове законодавство.

Система фінансового законодавства – ієрархічна сукупність законів і нормативно-правових актів із фінансових питань.

Джерела фінансового права – це зовнішня форма вираження фінансово-правових норм, які видає держава, її органи та органи місцевого самоврядування або органи, що визнані державою і представляють фінансові інтереси суспільства чи окремих категорій громадян (наприклад, Пенсійний фонд, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб тощо) [6].

Джерела фінансового права – це закони та нормативно-правові акти Верховної Ради України, державних виконавчих органів та органів місцевого самоврядування, які вміщують норми фінансового права.

Поширеність фінансових відносин та їх особлива значущість для життя держави й органів місцевого самоврядування обумовлюють різноманітність видів джерел фінансового права.

Право на видання нормативно-правових актів у будь-якій галузі діяльності держави, їх назва і порядок прийняття завжди визначаються в державі Конституцією і чинним законодавством.

Нормативно-правові акти, що регулюють фінансові відносини в Україні:

- Конституція України;
- Бюджетний кодекс України;
- Податковий кодекс України;
- Митний кодекс України;
- щорічні закони про Державний бюджет;
- нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України з фінансових питань;
- нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, що стосуються фінансової діяльності;
- акти місцевих рад і місцевих державних адміністрацій.

5.2. Фінансова політика, її сутність, види і значення. Фінансовий механізм

Суб'єктом вироблення фінансової політики є держава в особі вищих органів влади й управління і основних фінансових органів – Міністерства фінансів і Центрального банку, а суб'єктами реалізації – фінансові органи та інституції.

Фінансова політика – комплекс дій і заходів, що здійснюються державою в межах наданих їй функцій і повноважень у сфері фінансової діяльності суб'єктів господарювання та фінансових інституцій, громадян і безпосередньо держави з метою виконання певних завдань і досягнення поставлених цілей.

С. І. Юрій вважає, що фінансова політика – сукупність розподільних і перерозподільних заходів, які держава здійснює через фінансову систему, щодо організації та використання фінансових відносин з метою забезпечення зростання валового внутрішнього продукту країни і підвищення добробуту всіх членів суспільства [10].

Фінансова політика залежно від рівня економічної системи поділяється на: фінансову політику держави (макрорівень), фінансову політику суб'єктів господарювання (мікрорівень), фінансову політику міжнародних організацій і фінансових інституцій (рівень світового господарства).

Головна *мета* фінансової політики – підвищення рівня суспільного добробуту шляхом оптимального розподілу ВВП між галузями національної економіки, соціальними групами населення та окремими регіонами.

Фінансове планування здійснюється на двох рівнях. На мікрорівні це індивідуальні плани окремих суб'єктів підприємницької діяльності. На макрорівні – це основний фінансовий план, що характеризує діяльність держави, – бюджет, а також зведений фінансовий план, в якому відображаються доходи і видатки всіх суб'єктів фінансових відносин. Саме ці плани відображають фінансову політику держави.

Фінансова політика залежно від тривалості періоду, на який вона розрахована, і характеру завдань, що виконуються, включає фінансову стратегію і фінансову тактику.

Фінансова стратегія – це політика, що розрахована на довготермінову перспективу і виконання глобальних завдань соціально-економічного розвитку. Спрямованість фінансової стратегії визначається конкретними завданнями розвитку суспільства на певному історичному етапі розвитку. Фінансова стратегія зорієнтована на певну модель фінансових відносин у суспільстві.

Фінансова тактика являє собою поточну політику, спрямовану на виконання конкретних завдань відповідного періоду, що впливають із розробленої фінансової стратегії. Вона здійснюється через переорієнтацію фінансових ресурсів та змін в організації фінансової діяльності. Фінансова тактика мобільніша, оскільки полягає у своєчасному реагуванні на економічні проблеми і диспропорції. Її головне завдання – досягнення стратегічних цілей розвитку.

Реалізація фінансової політики здійснюється за допомогою фінансового механізму, який становить досить складну систему впливу на різні сфери фінансової діяльності окремих суб'єктів.

Фінансовий механізм – сукупність фінансових методів і форм, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства.

Ефективність фінансового механізму залежить від цілеспрямованого вибору фінансових інструментів і дієвості їх впливу на окремі сфери соціально-економічного розвитку.

Ефективність реалізації фінансової політики залежить від багатьох чинників, серед яких особлива роль належить фінансовому контролю. Основні функції контролю за реалізацією фінансової політики покладено на вищі органи законодавчої та виконавчої влади.

Вивчаючи це питання, необхідно звернути увагу на об'єкт і суб'єкти фінансового контролю, а також на його методи і види.

Фінансовий контроль становить сукупність видів, форм і методів перевірки законності й доцільності здійснення фінансових операцій і реалізації на цій основі завдань фінансової політики. Отже, фінансовий контроль пов'язаний з реалізацією фінансової політики як безпосередньо, так і через контроль за фінансовою діяльністю окремих суб'єктів.

Об'єктом фінансового контролю є фінансова діяльність підприємницьких структур, бюджетних установ, організацій, фінансово-кредитних установ тощо.

Фінансовий контроль за діяльністю суб'єктів фінансових відносин передбачає різноманітні його види, форми і методи. Види контролю визначають співвідношення контрольного і підконтрольного суб'єктів. Форми фінансового контролю відображають стадію його здійснення щодо руху грошових потоків. Методи контролю – це сукупність прийомів та способів його здійснення.

Види фінансового контролю:

- ***залежно від суб'єктів контролю*** виділяють:
  - *державний контроль* з боку держави як за фінансовою діяльністю юридичних і фізичних осіб, так і за власними фінансами;
  - *відомчий та внутрішньокорпоративний контроль* полягає у перевірці фінансової діяльності суб'єктів, що підпорядковані міністерствам і відомствам або входять до складу корпоративних об'єднань;
  - *незалежний фінансовий контроль* здійснюється незалежними контрольними органами – аудиторськими фірмами;
  - *суспільний фінансовий контроль* – це контроль з боку суспільства за фінансовою діяльністю держави;
- ***залежно від стадії здійснення контролю***, його поділяють на: попередній, поточний і подальший;
- ***за формами проведення***: ініціативний, обов'язковий;
- ***залежно від характеру відносин і суб'єктів контролю***: внутрішній і зовнішній;
- ***за сферою фінансової діяльності чи за об'єктом фінансового контролю***: бюджетний, податковий, валютний, кредитний, страховий, інвестиційний, митний тощо;
- ***залежно від місця здійснення***: контроль на місцях і безвиїзний (дистанційний).

Методи фінансового контролю розрізняються за характером його здійснення, за комплексністю і технологією контролю, його спрямованістю, оформленням результатів.

Виділяються такі ***основні методи контролю***: ревізії, тематичні перевірки, обстеження.

Фінансове забезпечення – це метод фінансового впливу на соціально-економічний розвиток, що реалізується на основі відповідної системи фінансування, яке може здійснюватись у трьох формах: самофінансування, кредитування, зовнішнє фінансування.

Фінансове регулювання полягає у регламентуванні розподільних відносин у суспільстві й на окремих підприємствах. Оскільки фінанси являють собою розподільні й перерозподільні відносини, то фінансові методи регулювання, по суті, є методами розподілу.

Фінансові методи – способи впливу фінансових інструментів на господарські відносини. Фінансові методи діють у двох напрямках: по лінії управління рухом фінансових ресурсів і по лінії ринкових комерційних відносин, які пов'язані із зіставленням витрат і результатів, з матеріальним стимулюванням та відповідальністю за ефективне використання грошових фондів. Ринковий зміст у фінансові методи вкладається не випадково. Це обумовлено тим, що функції фінансів у сфері виробництва тісно пов'язані з комерційним розрахунком.

Фінансові показники – абсолютні величини, що характеризують процеси формування і використання фінансових ресурсів, розподіл і перерозподіл валового національного продукту, фінансове становище держави, результати господарської діяльності підприємницьких структур, рівень доходів населення.

Фінансові ресурси – сукупність коштів, що перебувають у розпорядженні держави та суб'єктів господарювання. Вони характеризують фінансовий стан економіки і водночас є джерелом її розвитку, формуються за рахунок різних видів грошових доходів, надходжень, відрахувань, а використовуються на розширене відтворення, матеріальне стимулювання, задоволення соціальних та інших потреб суспільства.

Фінансовий план – план формування та розподілу фінансових ресурсів.

За допомогою фінансів та фінансової політики здійснюється багатоаспектний регулювальний вплив на ринкові відносини й процес розширеного відтворення, а саме: фінанси та фінансова політика активно використовуються з метою сприяння процесові нагромадження капіталу, який визначає темпи економічного зростання; за допомогою фінансів держава впливає на процес реалізації сукупного суспільного продукту в цілому та додаткової вартості зокрема; фінанси відіграють важливу роль у процесі відтворення робочої сили.

Таким чином, фінансова політика є складовою економічної політики держави. В ній конкретизуються головні напрями розвитку народного господарства, визначається загальний обсяг фінансових ресурсів, їх джерела та напрями використання, розробляється механізм регулювання і стимулювання соціально-економічних процесів фінансовими методами. Водночас фінансова політика – досить самостійна сфера діяльності держави, найважливіший засіб реалізації її політики у будь-якій сфері суспільної діяльності.

Фінансова політика держави як макроекономічний механізм управління включає в себе стратегію й тактику управління.

Фінансова стратегія – дії держави щодо стратегічного розвитку її фінансової системи; загальний напрям і методи досягнення поставленої мети, спрямована на вироблення цільових програм, для реалізації яких по-

трібні час і великі фінансові ресурси. Це політика, розрахована на довготермінову перспективу і виконання глобальних завдань соціально-економічного розвитку країни.

Фінансова тактика – поточна політика, спрямована на виконання конкретних завдань відповідного періоду, що впливають із розробленої фінансової стратегії. Вона містить конкретні методи та засоби досягнення поставленої мети за конкретних умов, що дають змогу зосередити зусилля на варіантах рішення, котрі не суперечать прийнятій стратегії.

З погляду основних напрямів впливу фінансів на економіку країни до складу фінансової політики держави входять: бюджетна, податкова, грошово-кредитна, інвестиційна, валютна, страхова, амортизаційна, митна, з управління фінансами та фінансовий контроль.

Тести для самоперевірки знань

1. *Фінансова політика – це:*

- а) сукупність заходів, спрямованих на мобілізацію фінансових ресурсів;
- б) складне багатопланове суспільне явище, яке характеризується різними формами прояву;
- в) сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних сфер фінансових відносин;
- г) наукова дисципліна, що вивчає питання розподілу недостатніх грошових коштів у часі та в умовах невизначеності.

2. *Складові фінансової політики:*

- а) диспозитивна, фіскальна, регулівна, податкова;
- б) бюджетна, податкова, грошово-кредитна, боргова;
- в) фіксуєча, податкова, бюджетна, монетарна;
- г) монетарна, бюджетна, податкова, регулятивна.

3. *Фінансовий механізм – це:*

- а) сукупність фінансових методів і форм, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства;
- б) комплекс дій і заходів, що здійснюються державою в межах наданих їй функцій та повноважень у сфері фінансової діяльності суб'єктів господарювання;
- в) сукупність видів, форм і методів перевірки законності й доцільності здійснення фінансових операцій та реалізації фінансової політики;
- г) визначення цілей, завдань, на виконання яких спрямовується процес формування, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів.

4. *Складові елементи фінансового механізму:*

- а) фінансові показники;
- б) фінансове планування;
- в) стимули;
- г) фінансові показники, фінансове планування, стимули.

5. *Фінансове планування – це:*

- а) план формування і використання фінансових ресурсів;
- б) діяльність зі складання планів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів;
- в) аналіз витрачання запланованих фінансових ресурсів;
- г) процес формування фінансових ресурсів підприємства.

6. *Фінансова стратегія – це:*

- а) виконання завдань конкретного етапу розвитку суспільства;
- б) довгостроковий курс фінансової політики, розрахований на перспективу;
- в) завдання на формування максимально можливого обсягу фінансових ресурсів;
- г) рішення щодо встановлення відповідності доходів і видатків.

7. *Фінансова тактика – це:*

- а) виконання завдань конкретного етапу розвитку суспільства;
- б) довгостроковий курс фінансової політики, розрахований на перспективу;
- в) завдання на формування максимально можливого обсягу фінансових ресурсів;
- г) рішення щодо встановлення відповідності доходів і видатків.

8. *Фінансове право – це:*

- а) сукупність різних сфер (ланок) фінансових відносин, кожна з яких характеризується особливостями у формуванні та використанні фондів грошових засобів;
- б) акумульовані підприємством з різних джерел грошові кошти, які надходять у його обіг і призначені для покриття потреб;
- в) публічна галузь права, яка містить сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, котрі виникають у процесі створення, розподілу і використання фондів, коштів держави та органів місцевого самоврядування, необхідних для реалізації інших функцій;
- г) система грошових відносин щодо формування і використання грошових фондів, необхідних державі для виконання своїх функцій.

9. *Основний метод фінансового права:*

- а) метод перевірки;
- б) метод владних приписів;
- в) метод фінансового регулювання;
- г) метод ревізії.

10. *Фінансова політика, спрямована на забезпечення стабільності грошового обігу через управління емісією, регулювання інфляції та курсу національної грошової одиниці:*

- а) податкова політика;
- б) бюджетна політика;
- в) грошово-кредитна політика;
- г) міжнародна політика.

Практичні завдання

Завдання 1

Доберіть до наведених визначень терміни: фінансова стратегія, фінансова тактика, фінансовий механізм, фінансова політика, фінансове право, фінансові методи, фінансові важелі та інструменти, фінансовий контроль, фінансове планування, фінансове забезпечення.

1. Публічна галузь права – містить сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, котрі виникають у процесі створення, розподілу і використання фондів, коштів держави та органів місцевого самоврядування, необхідних для реалізації інших функцій.

2. Довгостроковий курс фінансової політики, розрахований на перспективу.

3. Діяльність зі складання планів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів.

4. Діяльність, спрямована на виконання завдань конкретного етапу розвитку суспільства.

5. Сукупність фінансових методів і форм, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства.

6. Діяльність уповноважених органів щодо забезпечення законності й доцільності виконання фінансових операцій та реалізації на цій основі завдань фінансової політики.

7. Сукупність розподільних і перерозподільних заходів, які держава здійснює через фінансову систему, щодо організації фінансових відносин з метою забезпечення зростання ВВП.

8. Прийоми дії фінансових методів, конкретні форми розподілу і перерозподілу ВВП.

9. Способи впливу фінансових відносин на господарський процес.

10. Формування цільових грошових фондів суб'єктів господарювання в достатньому розмірі та їх ефективне використання.

Завдання 2

Поєднайте ознаку класифікації контролю із його видом.

Ознака	Вид контролю
а) за суб'єктами проведення	1. Загальнодержавний 2. Попередній 3. Відомчий 4. Громадський
б) за часом проведення	5. Інспектування 6. Поточний 7. Документальний
в) за метою та завданнями	8. Подальший 9. Аудит 10. Внутрішній аудит 11. Натуральні
г) за методами проведення	12. Внутрішньогосподарський 13. Моніторинг

Завдання 3.

Поєднайте термін і його основні елементи.

Термін	Основні елементи
а) фінансове регулювання	1. Кредитування
б) фінансове забезпечення	2. Самофінансування 3. Оподаткування 4. Бюджетне фінансування 5. Оренда
в) фінансове планування	6. Інвестування 7. Фінансове прогнозування 8. Оперативне фінансове планування 9. Бюджетні трансферти 10. Поточне фінансове планування

Криптограма

1															
	2														
		3													
			4												
	5														
				6											
7															

1. План необхідних видатків і можливих доходів бюджетних установ.
  2. Документ, в якому відображено формування і використання фінансових ресурсів.
  3. Абсолютна або відносна величина, яка характеризує створення і використання фінансових ресурсів, фінансове становище держави, результати діяльності підприємств.
  4. Засіб матеріального впливу на винних у порушенні законодавства, угод або чинних правил, що накладається, як правило, в твердій грошовій сумі.
  5. Матеріальне чи соціальне заохочення.
  6. Діяльність щодо перевірки формування й використання фондів фінансових ресурсів.
  7. Довготривалий курс фінансової політики.
- Ключове слово:* визначення цілей, завдань, на виконання яких спрямовується процес формування, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів.

Глосарій

Фінансова політика – цілеспрямована діяльність держави, підприємства щодо цілеспрямованого використання фінансів. Зміст фінансової політики полягає в тому, щоб розробляти концепцію розвитку фінансів, визначати основні напрями й заходи їхнього використання, спрямовані на досягнення оптимальної моделі перерозподілу фінансових ресурсів з метою стимулювання матеріального виробництва та соціального захисту населення.

Фінансова стратегія – політика, розрахована на довготермінову перспективу і вирішення глобальних завдань соціально-економічного розвитку.

Фінансове забезпечення – бюджетне фінансування, що здійснюється на безповоротній основі за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів; кредитування, яке здійснюється за рахунок мобілізації тимчасово вільних коштів на основі принципів забезпеченості, платності, поверненості, цільового призначення; самофінансування, що базується на використанні власних ресурсів для забезпечення розвитку суб'єктів підприємницької діяльності.

Фінансове планування – діяльність зі складання планів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів на рівні окремих суб'єктів господарювання, їхніх об'єднань, галузевих структур, територіально-адміністративних одиниць і країни в цілому, спрямована на досягнення поставлених цілей і вирішення певних завдань.

Фінансове право – система правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері збирання та використання органами влади коштів для забезпечення виконання функцій держави.

Фінансовий механізм – сукупність форм і методів формування й використання фінансових ресурсів, що застосовується з метою створення сприятливих умов для економічного й соціального розвитку суспільства. Згідно зі структурою фінансової системи фінансовий механізм поділяється на такі складові: фінансовий механізм підприємств, організацій, установ; страхо-

вий механізм; бюджетний механізм тощо. У кожному з них за функціональним призначенням можна виокремити такі ланки: фінансове планування; фінансові норми; фінансові санкції; стимули; ліміти тощо

Фінансовими важелями на макрорівні є, наприклад, ставка оподаткування, рівень резервування, ставка рефінансування НБУ, валютний курс тощо. Фінансові важелі часто використовуються для стимулювання потрібних процесів та застосування фінансових санкцій для зменшення небажаних явищ і процесів.

Фінансові санкції охоплюють штрафи і пеню. Штрафи – це ступінь матеріального впливу на винних у порушенні законодавства, угод або чинних правил, накладаються, як правило, у твердій грошовій сумі. Пеню накладають у разі несвоєчасного виконання грошових зобов'язань і нараховують за кожен день прострочення платежу, встановлюється у відсотках від суми простроченого платежу (санкції за порушення податкового законодавства, санкції за нецільове використання бюджетних коштів, пені за несвоєчасну сплату платежів, зменшення або тимчасове зупинення бюджетного фінансування, вилучення до бюджету коштів, використаних не за призначенням, скасування наданих пільг).

Фінансова тактика являє собою поточну політику, спрямовану на виконання завдань відповідного періоду, що впливають із розробленої фінансової стратегії.

Фінансові стимули – рівень заробітної плати, доходів працівників, матеріальні допомоги, премії, пенсії, стипендії, надання різних пільг, зокрема податкових пільг, податкових канікул, списання податкової заборгованості. До стимулів належать також заохочувальні фонди, створювані з прибутку, бюджетне фінансування ефективних напрямів розвитку національної економіки, фінансування підготовки і перепідготовки кадрів тощо.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте сутність фінансової політики як складової економічної та соціальної політики держави.
2. Які основні загальні принципи, напрями і завдання фінансової політики України на сучасному етапі?
3. Яке значення має фінансова політика для забезпечення фінансової стабільності у державі?
4. Дайте характеристику фінансового механізму як сукупності економіко-організаційних і правових форм і методів управління фінансовою діяльністю держави.
5. З яких складових елементів формується фінансовий механізм держави? Охарактеризуйте їх.
6. Охарактеризуйте сутність фінансового планування, систему фінансових планів і основні зміни у фінансовому плануванні під час переходу до ринкової економіки.

7. Що є головною метою і головним завданням державної фінансової політики?
8. Які групи відносин становлять предмет фінансового права?
9. Охарактеризуйте фінансове право як регулятор фінансових відносин.
10. Розкрийте правові засади організації фінансових відносин та охарактеризуйте розвиток фінансового законодавства в Україні у період формування ринкових відносин.

Використана та рекомендована література до розділу

1. Адаменко І. П. Фінансова політика як інструмент соціально-економічного розвитку країни [Електронний ресурс] / І. П. Адаменко // Бізнес Інформ. – 2014. – № 3. – С. 341–345. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_3_58
2. Ганевич Є. М. Фінанси. Фінансова система України : навч. посібник / Є. М. Ганевич, С. В. Михайленко. – Одеса : Пальміра, 2012. – 452 с.
3. Економічний термінологічний словник-довідник: економіка, фінанси, менеджмент / [За заг. редакцією С. А. Корнієнка і В. Я. Олійника]. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2013. – 460 с.
4. Ковальчук А. Т. Фінансове право України. Стан та перспективи розвитку / Ковальчук А. Т. – К. : Знання, 2007. – 488 с.
5. Мельниченко С. Державна фінансова політика соціально-економічного розвитку країни [Електронний ресурс] / С. Мельниченко // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2015. – № 1. – С. 12–22. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2015_1_3
6. Музика О. А. Фінансове право : навч. посіб. / О. А. Музика. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2005. – 260 с.
7. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посіб. / Опарін В. М. – К. : КНЕУ. – 2007. – 240 с.
8. Сіташ Т. Д. Фінансова політика держави: прагматика та проблематика [Електронний ресурс] / Т. Д. Сіташ // Академічний огляд. – 2015. – № 1. – С. 29–34. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ao_2015_1_6
9. Теорія фінансів : підручник / П. І. Юхименко, В. М. Федосов, Л. Л. Лазебник та ін. ; за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К. : Центр навчальної літератури, 2010. – 576 с.
10. Фінанси : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – 2-ге вид., перероб. і доп. — К., 2012. – 687 с.

РОЗДІЛ 6. ПОДАТКИ. ПОДАТКОВА СИСТЕМА

6.1. Сутність податків

Податки – історично найдавніша форма фінансових відносин між державою і членами суспільства.

Податки – це своєрідна плата суспільства за виконання державою її функцій, яка здійснюється у формі відрахування частини вартості валового внутрішнього продукту на загальносуспільні потреби, без задоволення яких сучасне суспільство існувати не може.

Трактування поняття “податки” авторитетними вітчизняними вченими наведено в табл. 6.1.

Таблиця 6.1

Трактування поняття “податки”

Автор	Визначення поняття
О. Д. Василик [5]	Обов’язкові елементи економічної системи держави незалежно від того, яку модель економічного розвитку вона вибирає, які політичні сили перебувають при владі
О. Д. Данілов, Н. П. Фліссак [6]	Фінансові відносини між державою та платниками податків з метою створення загальнодержавного централізованого фонду коштів, необхідних для виконання державою її функцій. Податки являють собою обов’язкові та за юридичною формою індивідуальні безоплатні платежі юридичних і фізичних осіб, впроваджені державою з визначенням їх розміру, порядку та строків оплати до бюджетів різних ланок або до державних цільових фондів
Ю. Б. Іванов [10], А. І. Крисоватий [12]	Обов’язкові платежі, які законодавчо встановлюються державою, сплачуються юридичними та фізичними особами у процесі розподілу та перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту й акумулюються в централізованих грошових фондах для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій
В. М. Федосов, В. М. Опарін, Г. О. П’ятченко [15]	Обов’язкові платежі юридичних і фізичних осіб до бюджету; фінансові відносини між державою і платниками податків з метою створення загальнодержавного централізованого фонду грошових коштів, необхідних для виконання державою її функцій

Узагальнюючи визначення, подані в табл. 6.1, зазначимо, що характерною особливістю податку є обов’язковість його сплати. Для виконання державою своїх функцій на належному рівні та своєчасно, податки мають надходити до бюджету регулярно. Справляються податки на умовах незворотності, тобто прямої залежності “податок – послуга” не існує, адже суспільні потреби відокремлені від індивідуальних потреб платника. Податки, що надійшли до бюджету від платників, стають матеріальною основою фінансового забезпечення виконання державою своїх функцій.

Податки є історичною фінансовою категорією. За економічним змістом податки – це фінансові відносини між державою і платниками податків з приводу формування централізованого фонду грошових коштів для виконання державою своїх функцій. Податки в Україні встановлюються Податковим кодексом (в окремих випадках – Митним кодексом), тобто вони ґрунтуються на законодавстві певної країни.

Збори, на відміну від податків, які мають характер регулярних надходжень, є платежами разового, випадкового і незначного за розмірами характеру, що збираються за місцем події (наприклад, збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності, збір за місця для паркування транспортних засобів, туристичний збір тощо).

Ст. 6 Податкового кодексу України визначає: *податок* – обов’язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податків відповідно до цього Кодексу; *збором* (платою, внеском) є обов’язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значущих дій.

У вивченні природи податку важливо дослідити його функції, без визначення яких неможливо розкрити суспільне призначення цієї категорії. Функції податку – це вияв сутності податку в дії, спосіб вираження його властивостей. Тому функції податків як фінансової категорії впливають із функцій фінансів. Податки безпосередньо пов’язані з розподільною функцією в частині перерозподілу вартості створеного ВВП між державою і юридичними та фізичними особами.

Ураховуючи, що податки – метод централізації ВВП у бюджеті на загальносуспільні потреби, вони тим самим виконують *фіскальну*¹⁵ *функцію*. Ця функція основна, адже податок призначений для наповнення бюджетів, це його суспільне призначення. Саме фіскальна функція дає можливість державі втручатися за допомогою зміни податків в економічні процеси у суспільстві. Інша загальноприйнята функція податку – *розподільно-регульовна* – полягає в тому, що за допомогою податків відбувається перерозподіл вартості ВВП між державою та її суб’єктами і через елементи оподаткування держава має змогу впливати на вартісні пропорції розподілу (регулювати, стимулювати). Ця функція дає можливість державі активізувати інноваційну, інвестиційну діяльність, стимулювати пріоритетні напрями суспільного розвитку тощо.

Ряд авторів виокремлює також контрольну функцію податків, що справедливо, адже податки є сигналізатором кількісних і якісних пропорцій розподілу і перерозподілу ВВП, що створює підґрунтя для їх використання як засобів контролю [13].

---

¹⁵ Лат. *fiscus* – “державна скарбниця”.

Виконання функцій податку тісно пов'язано з принципами, які реалізуються у конкретному виді податку.

Податковим кодексом України (ст. 4) визначено принципи, на яких має ґрунтуватися податкове законодавство:

1. Загальність оподаткування.
2. Рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації:
  - безпосередня рівність усіх платників податків;
  - рівновага;
  - рівнонапруженість.
3. Невідворотність настання визначеної законом відповідальності в разі порушення податкового законодавства.
4. Презумпція правомірності рішень платника у випадку, коли норма закону припускає неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податку.
5. Фіскальна достатність.
6. Соціальна справедливість.
7. Економічність оподаткування.
8. Нейтральність оподаткування.
9. Стабільність.
10. Рівномірність і зручність сплати.
11. Єдиний підхід до встановлення податків і зборів.

До елементів системи оподаткування належать: суб'єкт податку, об'єкт оподаткування, ставка податку, одиниця оподаткування, джерело сплати, податкові пільги тощо.

Класифікація податків проводиться за кількома ознаками:

- за формою оподаткування;
- за економічним змістом об'єкта оподаткування;
- залежно від рівня державних структур, які їх устанавлюють;
- за способом стягнення.

За формою оподаткування всі податки поділяються на дві групи: прямі й непрямі. За економічним змістом об'єкта оподаткування податки поділяються на три групи: податки на доходи, споживання і майно. Залежно від рівня державних структур, які встановлюють податки, вони поділяються на загальнодержавні та місцеві. За способом стягнення розрізняють два види податків – розкладні й окладні.

З поняттям “податкова система” досить часто використовується термін “система оподаткування”. Податкова система – це сукупність податків, а оподаткування – це процес устанавлення і справляння податків. Тобто система оподаткування характеризується її елементами: платники податку, об'єкт оподаткування, база оподаткування, ставка податку і механізм обчислення і сплати податків (порядок обчислення податку, податковий період, строк та порядок сплати податку, строк та порядок подання звітності про обчислення і сплату податку

Податкова система – це сукупність установлених у країні податків і обов'язкових платежів податкового характеру та механізму їх справляння. Як видно з визначення, вона дещо ширша від сфери оподаткування як механізму перерозподілу доходів. Водночас із погляду платників податків будь-які платежі на користь держави, що ведуть до зменшення їхніх доходів, розглядаються як податки, у зв'язку з чим подібне розширене трактування податкової системи цілком виправдано.

Прийнятий у 2010 р. Податковий кодекс України закріпив суттєве спрощення податкової системи порівняно з попереднім періодом розвитку країни. Він передбачає суттєве зниження податкового тягаря, покращання адміністрування податків, обмеження кількості перевірок, але водночас і запровадження відповідальності за порушення податкового законодавства контрольними органами.

Податковим кодексом України (далі – ПКУ) встановлено загальнодержавні та місцеві податки і збори. До загальнодержавних належать податки та збори, що встановлені ПКУ і є обов'язковими до сплати на всій території України: податок на прибуток підприємств; податок на доходи фізичних осіб; податок на додану вартість; акцизний податок; екологічний податок; рентна плата; мито [1].

До місцевих належать податки і збори, що встановлені відповідно до переліку й у межах граничних розмірів ставок Кодексом, рішеннями сільських, селищних, міських рад і рад об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, у межах їх повноважень і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад. До місцевих податків належать: податок на майно та єдиний податок, до місцевих зборів зараховують збір за місяця для паркування транспортних засобів і туристичний збір.

Місцеві ради обов'язково встановлюють єдиний податок і податок на майно (в частині транспортного податку та плати за землю).

Крім того, встановлено спеціальні податкові режими¹⁶, до яких зараховано спрощену систему оподаткування суб'єктів малого підприємництва та фіксований сільськогосподарський податок.

Згідно з Податковим кодексом України, суб'єкти господарювання, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності, поділяються на такі групи платників єдиного податку:

1) перша група – фізичні особи – підприємці, які не використовують працю найманих осіб, здійснюють виключно роздрібний продаж товарів з торговельних місць на ринках та/або провадять господарську діяльність з надання побутових послуг населенню і обсяг доходу яких протягом календарного року не перевищує 300 000 гривень;

2) друга група – фізичні особи – підприємці, які здійснюють господарську діяльність з надання послуг, у тому числі побутових, платникам єди-

---

¹⁶ Спеціальний податковий режим – система заходів, що визначає особливий порядок оподаткування окремих категорій суб'єктів господарювання.

ного податку та/або населенню, виробництво та/або продаж товарів, діяльність у сфері ресторанного господарства за умови, що протягом календарного року відповідають сукупності таких критеріїв:

- не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, одночасно не перевищує 10 осіб;
- обсяг доходу не перевищує 1 500 000 гривень;

3) третя група – фізичні особи – підприємці, які не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, котрі перебувають з ними у трудових відносинах, не обмежена, та юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми, в яких протягом календарного року обсяг доходу не перевищує 5 000 000 гривень;

4) четверта група – сільськогосподарські товаровиробники, в яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 % [1].

Слід зауважити, що платники єдиного податку четвертої групи можуть здійснювати негрошові розрахунки, оскільки на них не поширюється правило про виключно грошові розрахунки, яке стосується платників 1–3 груп єдиного податку.

Головною причиною впровадження таких режимів є необхідність стимулювання прискореного розвитку малого підприємництва та створення умов для пріоритетного розвитку аграрного виробництва, збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

6.2. Фіскальна політика

Фіскальна (бюджетно-податкова) політика – це заходи уряду, спрямовані на забезпечення повної зайнятості та виробництво неінфляційного ВВП шляхом зміни державних видатків, системи оподаткування та підходів до формування державного бюджету в цілому.

Це дії уряду, спрямовані на формування оптимального обсягу і структури державних витрат для забезпечення належного рівня зайнятості, обмеження і запобігання інфляції та інших негативних економічних явищ.

Фіскальній політиці властиві такі функції:

- вплив на стан господарської кон'юнктури;
- перерозподіл національного доходу;
- нагромадження необхідних ресурсів для фінансування соціальних програм;
- стимулювання економічного зростання;
- підтримка високого рівня зайнятості тощо.

Заходи фіскальної політики визначаються поставленою метою: боротьба з інфляцією, стабілізація економіки, забезпечення економічного зростання. Держава регулює сукупний попит і реальний національний дохід за допомогою державних витрат, трансфертних виплат та оподаткування.

Бюджетно-податкова політика держави є важливим сутнісним компонентом державного регулювання економіки. На думку Дж. Кейнса та представників неокласичного напрямку, в економічній теорії саме внаслідок фіскальної політики держава здійснює основні функції з регулювання основних макроекономічних процесів та явищ ринкової економіки.

Фіскальну політику розрізняють як дискреційну та недискреційну.

Дискреційна політика – цілеспрямована зміна величини державних податків, видатків і сальдо державного бюджету (різниця між частиною податків і державними закупками) в результаті зміни законодавства, мета якої:

- стабілізація економіки;
- досягнення рівноваги в економіці;
- збільшення рівня зайнятості;
- зниження темпів інфляції.

Дискреційна політика може здійснюватися тільки з часом, оскільки вона пов'язана з прийняттям законодавчих рішень.

До інструментів дискреційної фіскальної політики належать:

- зміна ставок оподаткування;
- скасування або запровадження нових податків чи податкових пільг;
- трансферти, обсяги яких нейтральні щодо розмірів доходів.

Дискреційна фіскальна політика залежно від фази циклу може бути:

– **стимулювальною (експансі) фіскальною політикою** – бюджетно-податкова політика, спрямована на збільшення державних витрат і зменшення податків з метою розширення сукупного попиту в економіці у період циклічного спаду;

– **стимулювальною (обмежувальною) фіскальною політикою** – бюджетно-податкова політика, за якої відбувається скорочення державних видатків і збільшення податків з метою скорочення сукупного попиту в умовах надлишкового попиту із циклічним піднесенням;

– **недискреційною (автоматичною) фіскальною політикою** – політика вбудованих стабілізаторів, вона не пов'язана зі зміною законів;

– **автоматичним (“вбудованим”) стабілізатором** – механізм, який дає змогу зменшити циклічні коливання в економіці без зміни податкового законодавства. Такими стабілізаторами є:

- прогресивна податкова система;
- трансфертні платежі;
- система участі в прибутку;
- допомоги з безробіття в період економічних спадів.

Податкова політика – це система відносин, які складаються між платниками податків і державою, а також стратегія їх діяльності в різних умовах господарювання і різних економічних системах [6, с. 13]. На практиці на макрорівні вона втілюється в діяльності держави у сфері встановлення, правового регламентування й організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави. Тобто пода-

това політика на макрорівні визначає сутність і роль системи оподаткування у суспільстві та належить до виняткових повноважень держави.

На мікрорівні також формується податкова політика суб'єктів господарювання, яка має свої особливості, цілі, завдання, методи їх реалізації [6].

Формуючи податкову політику, держава шляхом збільшення або зменшення державної маси податкових надходжень, зміни форм оподаткування та податкових ставок, тарифів, звільнення від оподаткування окремих галузей виробництва, територій, груп населення може сприяти зростанню чи спаданню господарської активності, створенню сприятливої кон'юнктури на ринку, умов для розвитку пріоритетних галузей економіки, реалізації збалансованої соціальної політики. Організація оподаткування має значний вплив на реалізацію суспільного продукту, темпи нагромадження капіталу і технічного оновлення виробничого потенціалу держави.

Гнучкість податкової політики полягає в тому, що коли податковий тиск на суб'єктів господарювання зумовлює припинення діяльності виробництва, податкова система перебудовується на зменшення податкового тиску в інтересах виробника.

Стабільність податкової політики означає, що податкова система будується на чіткому визначенні об'єктів оподаткування, їх обліку, а нормативи оподаткування або обов'язкових платежів не змінюються протягом бюджетного року.

Система пільг щодо оподаткування має стимулювати виробництво й інвестування, адже практично ті кошти, що мали б зарахуватися до бюджету, залишаються у виробника, який є своєрідним бюджетним фінансуванням.

Поступове вдосконалення податкової системи здійснюється в напрямі її лібералізації, децентралізації (державні й місцеві податки) за рахунок розширення прав регіонів, зменшення тієї частки ВВП, яка перерозподіляється через бюджет. Потребує вдосконалення й механізм оподаткування, який стимулював би виробництво у пріоритетних напрямках економіки та сприяв упровадженню у виробництво нових технологій і високоефективного обладнання.

Податкову політику потрібно реформувати шляхом зменшення податкового тиску стосовно тих, хто сплачує податки, а не ухиляється від їх сплати. Насамперед необхідно зменшити кількість податків, оскільки наше законодавство переобтяжено ними.

Мета реформування податкової політики – зміна податкової системи для забезпечення стабілізації економіки та передусім матеріального виробництва, поліпшення його ефективності й на цій основі забезпечення доходів державного бюджету і соціально-культурного розвитку держави. Отже, податкова система має забезпечити оптимізацію розподілу і перерозподілу національного доходу, спираючись на такі принципи:

- 1) стимулювання науково-технічного прогресу, технологічного оновлення виробництва, виходу вітчизняного товаровиробника на світовий ринок високотехнологічної продукції;

2) стимулювання підприємницької виробничої діяльності й інвестиційної активності: введення пільг щодо оподаткування прибутку (доходу), спрямованого на розвиток виробництва;

3) обов'язковість: упрощення норм стосовно сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), визначених на підставі достовірних даних про об'єкти оподаткування за звітний період, та встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства;

4) рівнозначність і пропорційність: справляння податків з юридичних осіб у певній частці від отриманого прибутку і забезпечення сплати рівних податків і зборів (обов'язкових платежів) на рівні прибутку і пропорційно більших податків і зборів (обов'язкових платежів) – на більші доходи;

5) рівність: недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації, забезпечення однакового підходу до суб'єктів господарювання (юридичних і фізичних осіб, включаючи нерезидентів) у процесі визначення обов'язків щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів);

6) соціальна справедливість: забезпечення соціальної підтримки мало-забезпечених верств населення та застосування диференційованого і прогресивного оподаткування громадян, які отримують високі та надвисокі доходи;

7) стабільність: забезпечення незмінності податків і зборів (обов'язкових платежів) та їх ставок, а також податкових пільг протягом бюджетного року;

8) економічна обґрунтованість: установа податків і зборів (обов'язкових платежів) на підставі показників розвитку національної економіки та фінансових можливостей з урахуванням потреби досягнення збалансованості витрат бюджету з його доходами;

9) рівномірність сплати: установа термінів сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) з огляду на необхідність забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджету з метою фінансування витрат;

10) компетенція: встановлення і скасування податків та зборів (обов'язкових платежів), а також пільг їх платникам відповідно до законодавства про оподаткування виключно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим і сільськими, селищними та міськими радами;

11) єдиний підхід: забезпечення єдиного підходу до розробки податкових законів з обов'язковим визначенням платника податку і збору (обов'язкового платежу), об'єкта оподаткування, джерела сплати податку і збору (обов'язкового платежу), податкового періоду, ставок податку і збору (обов'язкового платежу), термінів та порядку сплати податку, підстав для надання податкових пільг;

12) доступність: забезпечення дохідливості норм податкового законодавства для платників податків і зборів (обов'язкових платежів).

6.3. Адміністрування податків і зборів

Справляння податків є однією з найважливіших ознак держави та необхідної умови її існування. Фінансові ресурси, необхідні державі для виконання своїх функцій і зобов'язань в умовах ринкової економіки, формуються переважно за рахунок податків. Саме податкові платежі забезпечують основну частину грошових надходжень до бюджетів держави. Зважаючи на це, проблема своєчасності та повноти сплати податків має велике значення. Ще більшої актуальності вона набуває в умовах кризових явищ, зумовлених внутрішніми соціально-економічними та політичними проблемами, світовими фінансово-економічними кризами, адже за таких умов існує загроза недостатніх надходжень податкових платежів до бюджету.

Важливу роль у забезпеченні фінансовими ресурсами держави для повноцінного виконання нею своїх функцій і повноважень відіграє система податкового адміністрування. Адміністрування податків і зборів є динамічним процесом. Якість його виконання характеризує діяльність органів державної фіскальної служби з використанням визначеного інструментарію з реалізації державної податкової політики щодо здійснення митно-податкового контролю. До того ж це особливий вид податкової діяльності, постійна й необхідна її складова, організація якої зумовлена насамперед потребами державної фіскальної політики [2].

Адміністрування (від лат. *administro* – керую) означає управління, організація, виконання, здійснення, нагляд (контроль). У загальному розумінні адміністрування – організаційно-розпорядча діяльність керівників і органів управління, що здійснюється шляхом наказів і розпоряджень.

А. А. Журавльов з позиції системного підходу вводить поняття “бюджетно-податкове адміністрування”, ґрунтуючись на тому, що воно [5]:

- відображає взаємодію категорії податків і категорії бюджету (бюджетної системи);
- поширює сферу адміністрування на всю дохідну частину бюджету (державного і місцевих);
- розширює і конкретизує цільову мету, оскільки відображає завдання як ефективного функціонування податкових органів, так і всього механізму формування бюджетно-податкового потенціалу держави;
- змістовніше розкриває соціальну спрямованість державного адміністрування доходів.

Таким чином, адміністрування податків, зборів, платежів – цілеспрямована управлінська діяльність державних уповноважених органів та їх посадових осіб, спрямована на реалізацію ефективної бюджетної та податкової політики, яка включає як процеси організації застосування норм податкового законодавства, здійснення контролю за його дотриманням, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю внесення до бюджету податкових платежів, так і процедури виявлення оптимальних методів їх здійснення, націлених на мінімізацію бюджетних витрат з одночасним збільшенням бюджетних доходів.

Широко вживана у сучасній економічній науці термінологія “адміністрування податків, зборів (платежів)” на законодавчому рівні закріплена в Податковому кодексі України в розд. II. АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКІВ, ЗБОРІВ, ПЛАТЕЖІВ [1]. Згідно з ПКУ, “адміністрування податків, зборів, митних платежів, єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування та інших платежів відповідно до законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи (далі – податків, зборів, платежів), – це сукупність рішень та процедур контролюючих органів і дій їх посадових осіб, що визначають інституційну структуру податкових та митних відносин, організують ідентифікацію, облік платників податків і платників єдиного внеску та об’єктів оподаткування, забезпечують сервісне обслуговування платників податків, організацію та контроль за сплатою податків, зборів, платежів відповідно до порядку, встановленого законом” [8, с. 14]. У наукових працях здебільшого використовується поняття “система адміністрування” як невід’ємна складова податкової системи. Основні складові системи адміністрування подано в табл. 6.2 [8].

Таблиця 6.2

Елементи системи адміністрування податків, зборів, платежів [3]

Поняття	Змістовне наповнення
Контрольний орган	Державна фіскальна служба України, митні органи, контрольні дії яких спрямовані на діяльність підконтрольних суб’єктів для забезпечення реалізації податкової політики
Підконтрольний суб’єкт	Усі суб’єкти господарювання, що здійснюють господарську діяльність і мають об’єкти оподаткування
Об’єкт адміністрування	Податки, збори, платежі
Предмет адміністрування	Первинні, зокрема електронні, документи, реєстри бухгалтерського та податкового обліку, фінансова та податкова звітність, які містять відомості за певний період та підлягають контролю (перевірці) у зв’язку зі справлянням податків, зборів (обов’язкових платежів) і на які спрямовано контрольні дії адміністраторів
Контрольні дії та заходи	Процесуальні дії адміністратора, пов’язані з реалізацією наданих прав та виконанням покладених законодавством обов’язків з метою забезпечення наповнення Державного бюджету України

Податкові адміністратори – це органи Державної фіскальної служби України, які здійснюють управлінську діяльність, пов’язану із забезпеченням процесу справляння податків, зборів (обов’язкових платежів), з метою забезпечення стабільного наповнення державного бюджету. Законодавчо встановлено право адміністраторів перевіряти лише ті підконтрольні суб’єкти, в яких є об’єкти оподаткування, щодо порядку своєчасності, дос-

товірності, повноти нарахування та сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). Зазначимо, що з 24 грудня 2012 р. адміністратором усіх податків і зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування стала Державна фіскальна служба України, яка була створена шляхом реорганізації Міністерства доходів і зборів, що, у свою чергу, було створено шляхом об'єднання Державної податкової служби України (далі – ДПСУ) та Державної митної служби України (далі – ДМСУ) [2]. Об'єднання ДПСУ та ДМСУ мало на меті формування та використання єдиної бази даних, яка мінімізує ризики від ухилення сплати податків і зборів, що підвищить ефективність системи протидії корупції, зменшить кількість перевірок підконтрольних суб'єктів та мінімізує вплив людського фактора в процесі адміністрування податків і зборів. Підконтрольними суб'єктами в системі адміністрування виступають платники податків, зборів (обов'язкових платежів): юридичні та фізичні особи (резиденти, нерезиденти України). Об'єкт адміністрування – податки, збори, митні платежі, єдиний соціальний внесок та інші обов'язкові платежі. Предмет адміністрування – первинні документи, їх електронні копії, самостійні електронні документи.

На практиці адміністратори податків і зборів застосовують методи та способи впливу на підконтрольних суб'єктів для забезпечення виконання основних функцій з максимальним недопущенням спроби ухилення від обов'язковості їх сплати. Зокрема, до них належать:

- *правові методи* (чинні нормативно-правові, законодавчі акти);
- *адміністративні методи* (методи впливу на підконтрольних суб'єктів через видання податкових повідомлень-рішень, податкових вимог, податкового арешту);
- *соціально-психологічні* (вплив на підконтрольних суб'єктів, використовуючи методичні підходи із соціології, педагогіки, психології, логістики);
- *виховні* (проведення масово-роз'яснювальної, навчальної, методичної роботи серед платників податків і зборів).

У рамках контрольних дій та заходів адміністраторів системи адміністрування податків і зборів виділяються й реалізуються методи контролю за правильністю нарахування, повнотою і своєчасністю сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) та умови й порядок їх реалізації. До методів системи адміністрування податків і зборів належать такі: облікові та соціальні, методи економічного аналізу, економічного планування та прогнозування, перевірок. Як і будь-який процес, адміністрування податків і зборів ґрунтується на принципах, відповідно до яких він здійснюється. На наш погляд, можна виділити три групи принципів податкового адміністрування: науково-методологічні, правові та організаційні.

Дієвість функціонування системи адміністрування податків і зборів проявляється через напрями управлінської діяльності органів Державної фіскальної служби України, які використовують у роботі специфічний механізм. У свою чергу, механізм адміністрування податків і зборів реалізується лише через напрями управлінської діяльності адміністраторів. Напрями

цієї управлінської діяльності здійснюються через механізм адміністрування податків і зборів та обмежені рамками самої системи. Система адміністрування податків і зборів здатна функціонувати лише за наявних умов у взаємодії всіх її елементів. При цьому втрата хоча б одного з елементів системи адміністрування податків і зборів означатиме нездатність подальшого існування всієї системи та виконання нею завдань за призначенням. Це свідчить про її цілісність і дієвість. Таким чином, ураховуючи викладене, сформулюємо визначення поняття “система податкового адміністрування”. Насамперед це сукупність державних органів виконавчої влади, уповноважених забезпечувати процес справляння податків і зборів, які функціонують через напрями управлінської діяльності за допомогою механізму адміністрування податків і зборів, на основі податкових відносин з платниками податків і зборів з метою реалізації податкової та митної політики. З огляду на те, що податкові відносини суб’єктів системи адміністрування податків і зборів відбуваються лише в межах чинного законодавства, адміністрування є одночасно і правовою категорією, що являє собою систему законодавчо визнаних взаємовідносин держави в особі органів Державної фіскальної служби України та платниками податків і зборів (обов’язкових платежів). Як інституційна структура система адміністрування податків і зборів – це впорядкована сукупність адміністраторів, які в межах установлених законодавством (формальних) і затверджених відомчими розпорядчими документами норм і правил, що координують поведінку посадових осіб адміністраторів (неформальні норми), управляють процесом справляння податків і зборів з метою своєчасного та в повному обсязі наповнення зведеного бюджету. Як економічна категорія система адміністрування податків і зборів – це сукупність постійних, систематичних та безперервних внутрішніх відносин між адміністраторами і підконтрольними суб’єктами, зовнішнім середовищем щодо повноти забезпечення податкових надходжень до зведеного бюджету.

Адміністрування податків і зборів (податкове адміністрування) становить комплекс правових, економічних і фінансових заходів держави для формування системи оподаткування, забезпечення своєчасної та повної сплати податків і зборів з метою задоволення фінансових потреб суспільства в цілому, а також розвитку економіки країни шляхом перерозподілу фінансових ресурсів.

Мета адміністрування – забезпечення погашення податкових зобов’язань платників шляхом застосування законодавчо встановлених механізмів і процедур.

Об’єктом адміністрування виступає процес узгодження й погашення податкових зобов’язань платників податків.

Суб’єктами бюджетно-податкового адміністрування є не тільки фіскальні (органи, які здійснюють стягнення податків і зборів), але й загалом бюджетні установи, які розпоряджаються коштами державного бюджету, зокрема ті, які виключно витрачають їх.

Тести для самоперевірки знань

1. *Обов'язкові платежі до бюджету, що сплачуються для утримання державних структур і фінансового забезпечення виконання ними функцій держави:*

- а) відрахування;
- б) плата;
- в) податки;
- г) платежі.

2. *За формою оподаткування всі податки поділяються на дві групи:*

- а) прямі й опосередковані;
- б) прямі й непрямі;
- в) прямі й паралельні;
- г) прямі й індивідуальні.

3. *До прямих податків належать:*

- а) ПДВ, податок на прибуток підприємств, мито, майновий податок, податок на доходи фізичних осіб;
- б) податок на прибуток підприємств, рентні платежі, майновий податок, податок на доходи фізичних осіб;
- в) податок на прибуток підприємств, акцизний податок, майновий податок, ввізне мито;
- г) податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, майновий податок, акцизний податок, ПДВ.

4. *Податки виконують такі функції:*

- а) фіскальна, соціальна, регулівна;
- б) емісійна, соціальна, регулівна;
- в) фіскальна, стимулююча, регулівна;
- г) фіскальна, соціальна, ресурсна.

5. *Термінова відстрочка податку, який належить до сплати підприємством у бюджет у календарному році:*

- а) податкові канікули;
- б) податковий кредит;
- в) податковий період;
- г) податкова пільга.

6. *Процентні ставки, розмір яких зменшується у міру зростання об'єкта оподаткування:*

- а) паралельні;
- б) регресивні;
- в) прогресивні;
- г) пропорційні.

7. Сукупність податків, установлених законодавчою владою, та механізм їх справляння:

- а) податкове право;
- б) податкова політика;
- в) податкова робота;
- г) податкова система.

8. До непрямих податків належать:

- а) ПДВ, акцизний податок, ввізне мито;
- б) ПДВ, акцизний податок, рентні платежі;
- в) акцизний податок, державне мито;
- г) майновий податок, акцизний податок.

9. За способом стягнення розрізняють податки:

- а) розкладні й окладні;
- б) роздільні й окремі;
- в) разові й постійні;
- г) разові та систематичні.

10. Процентні ставки, розмір яких зростає в міру збільшення обсягів об'єкта оподаткування:

- а) паралельні;
- б) регресивні;
- в) прогресивні;
- г) пропорційні.

Практичні завдання

Завдання 1

Доберіть до наведених визначень терміни: норма оподаткування, податковий тиск, податкова ставка, податкова пільга, податкове право.

1. Відношення загальної суми податкових зборів до сукупного національного доходу.
2. Сукупність правових норм, що регулюють відносини в галузі податків.
3. Законодавчо встановлені умови зниження податкового навантаження.
4. Відношення податкових надходжень до податкової бази.
5. Законодавчо встановлений розмір податку на одиницю оподаткування.

Завдання 2

Маємо таку інформацію про доходи та витрати підприємства:

- прямі матеріальні витрати – 10,00 млн грн;
- прямі витрати на оплату праці – 4,00 млн грн;
- вартість придбаних послуг взаємопов'язаних з виробництвом товарів – 0,15 млн. грн;

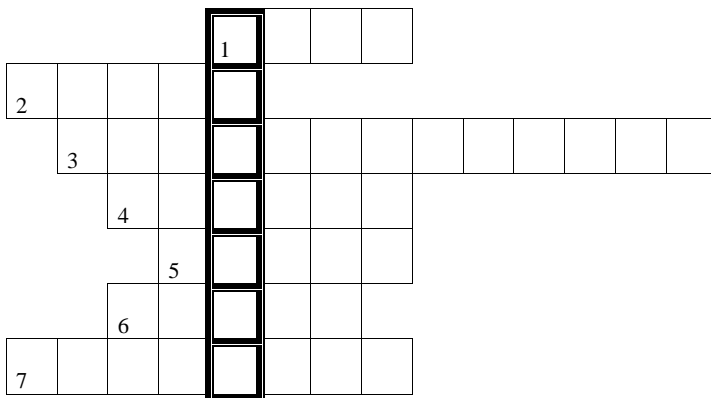
- інші прямі витрати – 0,12 млн грн;
  - загальногосподарські витрати – 0,2 млн грн;
  - адміністративні витрати, спрямовані на обслуговування та управління підприємством – 0,045 млн грн;
  - витрати на збут – 0,035 млн грн;
  - інші операційні витрати – 0,015 млн грн;
  - фінансові витрати – 0,02 млн грн;
  - інші витрати звичайної діяльності – 0,01 млн грн;
  - доходи від операційної діяльності – 15,00 млн грн;
  - інші доходи – 5,00 млн грн..
- Необхідно обчислити податок на прибуток.

Завдання 3

Підприємство за лютий отримало сировини та матеріалів на суму 1 200 000,00 грн (у тому числі ПДВ), а реалізувало готової продукції на суму – 2 000 000,00 грн (без ПДВ).

Обчисліть суму податку на додану вартість, що підлягає сплаті (або відшкодуванню) до державного бюджету України.

Криптограма

1. Санкція за несвоєчасне виконання зобов'язань зі сплати податків, зборів, платежів, що нараховується у відсотках за кожен день затримки.
2. Сукупність фінансово-правових норм, що регулюють відносини у сфері податків.
3. Процес нарахування, сплати обов'язкових податків і платежів.
4. Законодавчо встановлений розмір податку на одиницю оподаткування.
5. Санкція за несвоєчасне виконання зобов'язань зі сплаті податків, зборів, платежів, що нараховується у твердій сумі або відсотках на всю суму заборгованості.
6. Частина податку в доході платника.

7. Відстрочення на певний період належних до сплати сум податків.
Ключове слово: законодавчо встановлений обов'язковий платіж.

Глосарій

База оподаткування – законодавчо закріплена частина доходів або майна платника податків (за вирахуванням пільг), яка враховується в розрахунку суми податку.

Відрахування – платежі до бюджету та державних цільових фондів, які мають повне (за використанням) або часткове (за змістом) цільове призначення. Вони встановлюються на певні цілі з визначенням джерела сплати або від певного вартісного показника.

Внески – грошові кошти населення, фірм, підприємств і організацій, внесені у банк (державний або комерційний) на певних умовах. Види внесків: до запитання, термінові, умовні, на пред'явника, на поточні рахунки тощо.

Збір – особлива форма податкових платежів, але, на відміну від податків, які мають характер регулярних надходжень, збори є платежами разового, випадкового і незначного за розмірами характеру, що збираються за місцем події.

Непрямі податки – податки, які включаються до ціни товарів або тарифів на послуги.

Об'єкт оподаткування вказує на те, що саме оподатковується тим чи іншим податком, тобто явище, предмет чи процес, унаслідок чого сплачується податок.

Плата передбачає певну еквівалентність відносин платника з державою (плата за воду, плата за заготівлю деревини тощо). Розмір плати залежить від кількості ресурсів, що використовуються, а надходження плати саме державі визначається державною власністю на ці ресурси.

Платіж – виконання бюджетних, боргових, гарантійних чи податкових зобов'язань, що виникли в поточному або попередніх бюджетних періодах.

Податки – обов'язкові платежі, які законодавчо встановлюються державою, сплачуються юридичними та фізичними особами у процесі розподілу та перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту й акумулюються в централізованих грошових фондах для фінансування забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

Податкова політика – система відносин, які складаються між платниками податків і державою, а також стратегія їх дій за різних умов розвитку суспільства та економічного середовища.

Податкова система – сукупність податків і зборів, механізмів і способів їх розрахунку та сплати, а також суб'єктів податкової роботи, які забезпечують адміністрування і надходження податків і зборів до бюджету та інших державних цільових фондів.

Податкові пільги – законодавчо встановлені винятки із загальних правил оподаткування, які дають платникові можливість зменшити суму податку (збору), що підлягає сплаті, або звільняють його від виконання окремих обов’язків та правил, пов’язаних з оподаткуванням.

Прямі податки – обов’язкові платежі, які сплачуються платником безпосередньо до бюджету держави залежно від розміру об’єкта оподаткування. Сплата такого податку спричиняє вартісне зменшення об’єкта оподаткування.

Ставка податку – законодавчо встановлений залежно від об’єкта або одиниці, оподаткування розмір податку чи збору.

Суб’єкт оподаткування – фізична чи юридична особа, яка безпосередньо сплачує податок.

Контрольні питання

1. Що таке податок? Назвіть характерні особливості податку, які вирізняють його від інших видів обов’язкових платежів.

2. Які функції виконують податки? У чому виявляється зміст функцій податків?

3. Назвіть основні елементи податку.

4. На які види поділяють податки за економічним змістом об’єкта оподаткування?

5. Дайте визначення прямих і непрямих податків.

6. Назвіть принципи побудови ефективної податкової системи.

7. Які непрямі податки справляються в Україні?

8. Які місцеві податки і збори запроваджено в Україні?

9. Назвіть суб’єкти податкової роботи в Україні?

10. Назвіть основні функції Державної фіскальної служби України.

Використана та рекомендована література до розділу

1. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI, зі змінами та доповненнями (у ред. від 01.08.2016 р.). – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

2. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи [Електронний ресурс] : Закон України від 28 грудня 2014 р. № 71-VIII. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/71-19>

3. Про Державну фіскальну службу України [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 18 березня 2013 № 141/2013. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/15534.html>

4. Березовська Н. О. Оцінка регулюючої ролі податку на доходи фізичних осіб в Україні [Електронний ресурс] / Н. О. Березовська // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування

України. Серія : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2015. – Вип. 222. – С. 108–112. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvpaу_2015_222_19.

5. Василик О. Д. Теорія фінансів : підручник / Василик О. Д. – К. : НІОС. – 2001. – 416 с.

6. Данілов О. Д. Податкова система та шляхи її реформування / О. Д. Данілов, Н. П. Фліссак. – К.: Парламентське видавництво, 2001. – 215 с.

7. Економічний термінологічний словник-довідник: економіка, фінанси, менеджмент / [За заг. редакцією С. А. Корнієнка і В. Я. Олійника]. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2013. – 460 с.

8. Журавлев А. А. Эффективность бюджетно-налогового администрирования / А. А. Журавлев // Экономист. – 2008. – № 6. – С. 75–83.

9. Иванов Ю. Б. Современные проблемы налоговой политики : учебное пособие / Ю. Б. Иванов, А. Н. Тищенко. – Х. : ИНЖЭЖ, 2006. – 328 с.

10. Иванов Ю. Б. Податкова система : підручник / Ю. Б. Иванов, А. І. Крисоватий, О. М. Десятнюк. – К.: Атіка, 2007. – 920 с.

11. Касьяненко М. М. Організація роботи та управління органами державної податкової служби України : [навч. посібник] / М. М. Касьяненко, М. В. Гринюк, П. В. Цимбал. – Ірпінь : Академія ДПС України, 2001. – С. 31.

12. Крисоватий А. І. Податкова система: навчальний посібник / А. І. Крисоватий, О. М. Десятнюк. – Тернопіль: Карт-бланш, 2004. – 331 с.

13. Мельник В. М. Оподаткування: наукове обґрунтування та організація процесу : [монографія] / В. М. Мельник – К. : Комп'ютерпрес, 2006. – С. 121.

14. Податкова система : навч. посібник / [В. Г. Баранова, О. Ю. Дубовик та ін.] ; за заг. ред. В. Г. Баранової. – Одеса: ВМВ. – 2014. – 344 с.

15. Податкова система України: підручник / М. В. Федосов, В. М. Опарін, Г. О. П'ятаченко та ін.; за ред. В.М.Федосова. – К.: Либідь, 1994. – 464 с.

16. Полозенко Д. В. Монетарна і фіскальна політика в умовах бюджетного дефіциту України / Д. В. Полозенко // Економіка АПК. – 2015. – № 2. – С. 36–42.

17. Соколовська А. М. Основи теорії податків : навч. посібник. / Соколовська А. М. – К. : Кондор, 2010. – 326 с.

18. Фінанси : підручник. / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К., 2012. – 687 с.

19. Хомутенко В. П. Адміністрування податків, зборів, платежів: навч. посіб. / [В. П. Хомутенко, І. С. Луценко, А. В. Хомутенко] ; за заг. ред. В. П. Хомутенко. – Одеса : Атлант, 2015. – 314 с.

РОЗДІЛ 7. БЮДЖЕТ І БЮДЖЕТНА СИСТЕМА

7.1. Соціально-економічна сутність, необхідність і призначення бюджету

Бюджет держави є складним і багатограним явищем у суспільстві. Слово “бюджет” (англ. *budget* – сумка, гаманець). Бюджет як економічна категорія має різні форми прояву. Організаційно-правовими формами бюджету є конкретні його види: державний та різні види місцевих. Матеріально-речовою формою бюджету як втілення бюджетних відносин на всіх рівнях влади виступає грошовий (бюджетний) фонд [11] або фонд фінансових ресурсів [4, с. 155]. Формами акумуляції грошових коштів у бюджеті є податкові та неподаткові надходження. Тому бюджет – об’єктивно обумовлена економічна форма утворення і витрачання фонду грошових засобів, призначених для фінансового забезпечення повноважень, які суспільство покладає на органи державної влади і місцевого самоврядування.

Його треба розглядати у трьох напрямках: за економічним змістом; за формою прояву; за матеріальним змістом.

За *економічним змістом* бюджет становить сукупність грошових відносин між державою, з одного боку, і юридичними та фізичними особами – з іншого, з приводу формування і використання централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій. Основним джерелом формування бюджету є ВВП. Права держави в його розподілі ґрунтуються на двох чинниках.

За *формою прояву* бюджет є основним фінансовим планом, в якому відображається діяльність держави та місцевих органів влади й управління. Бюджет як фінансовий план відіграє дуже важливу роль у діяльності держави. Він визначає її можливості й пріоритети, її роль і форми реалізації закріплених за нею функцій. Це документ, що спрямовує фінансову діяльність держави, робить її конкретною і фінансово забезпеченою.

За *матеріальним змістом* бюджет становить централізований грошовий фонд держави. Обсяг бюджету – це річна сума коштів, що проходять через цей фонд. Він перебуває у постійному русі: практично щоденно до нього надходять кошти і здійснюється фінансування видатків.

Зміст бюджету, як і будь-якої іншої категорії, проявляється у його функціях. Функція економічної категорії – це спосіб її дії, або виявлення її суті в дії. Глумачний словник визначає, що функція відображає значення, призначення чого-небудь, у нашому випадку – бюджету. Отже, функції бюджету є проявом його сутності та суспільного призначення. Як правило, бюджет має досить широкий спектр функцій: перерозподільча, відтворювальна, регулівна, стимулівна, планова, контролююча, фіскальна і соціальна [5, с. 216]. Отже з цього переліку видно, що відбувається отождолення функції бюджету як об’єктивної властивості самої економічної категорії з функціональним призначенням економічного інструменту, який цілеспрямовано

використовується державою для виконання економічних і соціальних завдань, що стоять перед суспільством.

Бюджет повною мірою є інструментом розподілу і перерозподілу доходів. В. М. Опарін зазначає, що в бюджеті одночасно реалізуються “різні за змістом функції, пов’язані з перерозподілом ВВП, зокрема забезпечення загальносуспільних потреб (державне управління, національна оборона, судова влада та правопорядок, міжнародні відносини) та здійснення економічного (між окремими галузями та регіонами) і соціального (між окремими верствами населення) перерозподілу” [11, с. 180]. З цих позицій бюджет виконує розподільчу функцію. Контрольну функцію бюджету також визнає більшість учених [9]. Вона полягає в тому, що бюджет об’єктивно, через кількісні характеристики формування і використання суспільного грошового фонду відображає економічні процеси, які відбуваються в економіці. Завдяки цьому бюджет може сигналізувати про своєчасність і розмір грошових надходжень від різних суб’єктів господарювання, відповідність розміру надходжень обсягу потреб держави, наскільки ефективно здійснюються державні інвестиції тощо.

Окремого розгляду потребує регулівна функція бюджету, яку виокремлює ряд учених [9]. Як відомо, через бюджет проходить значна частина грошових потоків, через нього перерозподіляється ВВП, тому він концентрує основні економічні важелі державного регулювання темпів і пропорцій соціально-економічного розвитку. За допомогою бюджету державі дійсно вдається (тією чи іншою мірою) регулювати економіку, стабілізувати фінансовий стан держави. Однак на підставі цього не можна наділяти бюджет регулівною і стабілізаційною функціями. Адже такий вплив на економіку і фінанси є результатом використання двох функцій бюджету – розподільчої та контрольної.

Сукупність бюджетів усіх рівнів, яка ґрунтується на економічних відносинах і державному устрої країни, об’єднана як єдине ціле на основі встановлених принципів і форм міжбюджетних взаємовідносин, визначених чинним законодавством, утворює бюджетну систему. В ст. 2 Бюджетного кодексу України бюджетна система визначена як сукупність державного бюджету і місцевих бюджетів, яка побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіального устроїв і врегульована нормами права.

Бюджетна система – відображає сукупність усіх бюджетів, які формуються в даній країні згідно з її бюджетним устроєм (табл. 7.1).

Елементи бюджетної системи: органи управління, платники податків, отримувачі бюджетних коштів.

Бюджетна політика виявляється у формах і методах мобілізації бюджетних коштів та їх використанні на державні потреби й реалізується за допомогою двох органічних складових: бюджетної стратегії та бюджетної тактики. На практиці – це сукупність заходів держави з організації та використання бюджетних коштів для забезпечення економічного і соціального розвитку суспільства.

Трактування поняття бюджетна система

Автор	Визначення поняття
Алісов Е. О.	Бюджетна система – сукупність видів бюджетів, які існують на території держави, і базуються на економічних відносинах, врегульованих правовими нормами [2]
Василик О. Д.	Бюджетна система України – сукупність державного бюджету й місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного та адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права [5]
Пасічник Ю. В.	Бюджетна система – сукупність окремих її ланок, юридично пов'язаних між собою, яка базується на загальноприйнятих принципах, що відповідають міжнародним стандартам [13]

Бюджетна стратегія – довгостроковий курс бюджетної політики, **бюджетна тактика** – методи реалізації бюджетної політики на короткий термін.

Для практичної реалізації бюджетної політики в державі створюється бюджетний механізм.

Бюджетний механізм – сукупність засобів, які застосовує держава з метою організації бюджетних відносин та забезпечення належних умов для економічного і соціального розвитку.

У вивченні бюджетного механізму необхідно самостійно розглянути його складові, а саме бюджетне планування і регулювання, фінансові показники, нормативи, ліміти, резерви, система управління бюджетними коштами.

Бюджетний устрій показує, яким чином побудована бюджетна система, тобто це організація вертикальної структурної побудови бюджету держави за рівнями адміністративно-територіального поділу країни.

Основи бюджетного устрою: виділення видів бюджетів; установлення принципів побудови бюджетної системи; розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи; організація взаємовідносин між бюджетами.

Бюджетне фінансування може здійснюватись у таких формах: бюджетні інвестиції; державні трансферти; бюджетні кредити; кошторисне фінансування. Їх визначення наводиться у глосарії до теми.

Стан бюджету характеризується трьома показниками: рівновага доходів і видатків; перевищення доходів над видатками; перевищення видатків над доходами.

Процедура бюджетного планування – послідовність заходів і дій зі складання, розгляду і затвердження проекту бюджету, яка визначається відповідним законом.

Виконання бюджету полягає в мобілізації запланованих доходів і фінансуванні передбачених видатків. Бюджет виконується на підставі розпису доходів і видатків. Цей документ складається після затвердження бюджету відповідно до підрозділів бюджетної класифікації, яка містить повну деталізацію.

7.2. Бюджетна політика і бюджетний механізм

В економічній літературі бюджетна політика розглядається двома підходами: 1) як категорія управління бюджетним процесом, в основі якого лежать об'єктивні економічні (фінансові, бюджетні) відносини з надбудованими над ними організаційно-фінансовими відносинами державного управління (планування, організації, регулювання і контролю); 2) як категорія, що синтезує в собі суб'єктивні (управлінські) й об'єктивні (грошові) відносини, які виникають у процесі свідомого, цілеспрямованого впливу держави на суспільне виробництво шляхом використання функціональних можливостей категорії бюджету і системи обслуговуючих її інших організаційно-фінансових категорій управління бюджетним процесом (бюджетного права, бюджетної системи, бюджетного механізму).

Останній підхід до розуміння бюджетної політики важливий з практичного погляду. Він дозволяє усвідомити, що в процесі формування бюджетної політики мають повною мірою враховуватись об'єктивні закони і закономірності. У протилежному випадку бюджетна політика, яка проводиться, навряд чи відповідатиме вимогам, котрі до неї висуває суспільство за певними критеріями ефективності.

Аналіз різних підходів вітчизняних і зарубіжних учених дозволив узагальнити і зарахувати до найважливіших сутнісних ознак, які відображають різні сфери бюджетної політики, просторово-часовий, функціональний, організаційний, нормативно-методичний, планово-аналітичний, інформаційний, превентивний, інституціональний аспекти (рис. 7.1).

Зміст бюджетної політики полягає у використанні державою бюджетних відносин для досягнення певних політичних цілей. У цьому аспекті бюджетні відносини стосуються формування і використання державою централізованого фонду грошових коштів, відображаються в доходах бюджету, виявляються в формах і методах їх мобілізації, видатках бюджету і напрямках їх використання на суспільні потреби. Отже, за допомогою бюджетної політики закладається фінансова основа для виконання державою своїх функцій.

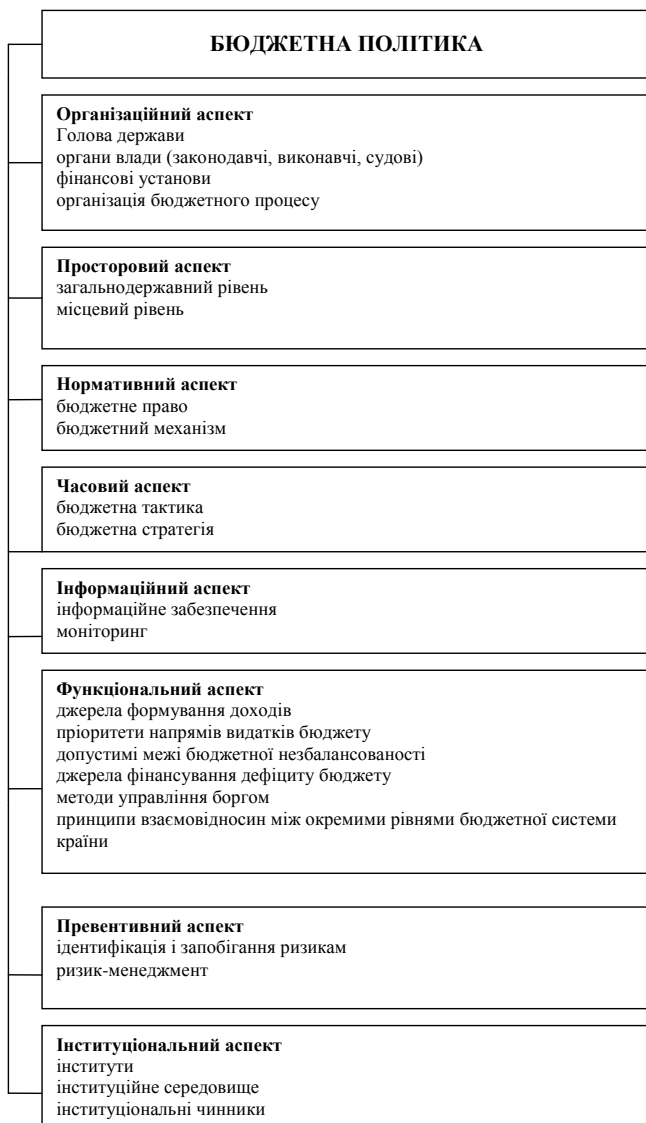

Рис. 7.1. Сутнісні ознаки бюджетної політики [9]

Побудова якісно сформульованої бюджетної політики, здатної ефективно впливати на соціально-економічні процеси, життєво необхідна в Україні для [9]:

– розв’язання проблем економічного, соціального, екологічного характеру тощо, адже не існує таких проблем суспільства, які було б розв’язано

остаточно, раз і назавжди. У кожному суспільстві (незалежно від рівня розвитку) є специфічні, виявлені та приховані (прогнозовані) проблеми, стосовно можливостей регулювання яких вибудовується бюджетна політика;

– визначення та врахування стану і тенденцій розвитку суспільства, а не інтересів окремих його груп. Іншими словами, має реалізуватися філософський підхід, який означає, що через *належне* політики може розкриватися *суцє* (сутнісне, істинне) суспільства. Цей процес тісно пов'язаний з прозорістю і відображає відкритість бюджетної політики;

– гармонії в досягненні соціальних, економічних та екологічних цілей у контексті сталого розвитку, визначаючи пріоритет Людини. З цих позицій будь-яке реформування (економічне, організаційне тощо) має розглядатися з позиції соціуму. Будь-яка політика має насамперед спрямовуватися на досягнення добробуту і розвитку населення, а також на заохочення його прагнення до соціального прогресу як основної мети у плануванні економічного розвитку¹⁷.

Бюджетна політика – суспільна політика, адже вона проводиться у суспільстві та для суспільства. Суспільні проблеми пронизують усі сфери суспільного життя: економічну, соціальну, політичну, ідеологічну. Людська спільнота має об'єктивні потреби, які задовольняються у суспільстві шляхом взаємодії індивідів у площині “людина–людина” та постійного ускладнення цих взаємодій, перехід їх у площину взаємодії та взаємовпливу груп, партій, громадянського суспільства, держави, природного середовища. Сучасне суспільство динамічно змінюється, зокрема внаслідок динамічного розвитку самої суспільної сфери та виникнення нових ризиків і конфліктів. Суспільство є складною цілісною системою соціального порядку, який потребує координації методами державного регулювання. В таких умовах бюджетна політика покликана створювати умови для розв'язання тих проблем суспільства, які не здатен розв'язати ринковий механізм обміну та координації. Бюджетна політика спрямована на нейтралізацію негативних суспільних явищ, тому об'єктивною вимогою до неї має бути адекватність її впливу на об'єктивні потреби та інтереси суспільства.

Основою бюджетної політики є розробка основних напрямів використання бюджетних коштів відповідно до пріоритетів соціально-економічного розвитку суспільства. Залежно від періоду розробляють бюджетну політику стратегічного і тактичного характеру. **Бюджетна стратегія** – довгостроковий курс бюджетної політики, розрахований на перспективу, що передбачає виконання глобальних завдань, визначених економічною стратегією [4, с. 53]. Бюджетна стратегія спрямовує заходи бюджетної політики на реалізацію перспективних масштабних тривалих стратегічних завдань. Вона реалізується шляхом бюджетного програмування та бюджетного прогнозування. **Бюджетна тактика** спрямована на виконання завдань конкретного етапу розвитку суспільства шляхом своєчасної зміни способів

---

¹⁷ Конвенция об основных целях и нормах социальной политики. Конвенции и рекомендации МОТ. – Женева, 1962. – С. 34.

організації бюджетних взаємовідносин, переорієнтації бюджетного механізму, перерозподілу фінансових ресурсів [4, с. 57].

Реалізація бюджетної політики нерозривно пов'язана з бюджетним механізмом. Бюджетний механізм здійснює розподільчі процеси у суспільстві, чим забезпечує реалізацію бюджетної політики.

Основне завдання держави під час формування фінансового механізму полягає в забезпеченні відповідності змісту його складових до вимог бюджетної політики відповідного періоду, що сприятиме найповнішій реалізації її мети та завдань. Ефективна дія фінансового механізму забезпечується шляхом злагодженого функціонування всіх його складових. Складовими бюджетного механізму є: бюджетне планування, прогнозування і регулювання, фінансові показники, бюджетні важелі, нормативи, ліміти, резерви, система управління бюджетними коштами, інформаційні ресурси [8, с. 185].

7.3. Бюджетна система

Бюджетна система України – сукупність державного бюджету і місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного та адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Принципи організації бюджетної системи закріплено в нормах Бюджетного кодексу України. У визначенні даних принципів було враховано положення Конституції України, Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” та Європейської хартії про місцеве самоврядування.

Розглянемо структуру бюджетної системи. Бюджетна система України складається з державного бюджету й місцевих бюджетів. Місцевими бюджетами є бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети і бюджети місцевого самоврядування.

Бюджетами місцевого самоврядування є бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах), бюджети об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад.

Зведений бюджет є сукупністю показників бюджетів, що використовуються для аналізу та прогнозування економічного і соціального розвитку держави. Зведений бюджет України включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим та зведених бюджетів областей, міст Києва та Севастополя.

Зведений бюджет Автономної Республіки Крим включає показники бюджету Автономної Республіки Крим, зведених бюджетів її районів та бюджетів міст республіканського значення.

Зведений бюджет області включає показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення цієї області.

Зведений бюджет району включає показники районного бюджету, бюджетів міст районного значення, селищних та сільських бюджетів цього району.

Зведений бюджет міста з районним поділом включає показники міського бюджету і бюджетів районів, що входять до його складу. Якщо місту або району в місті адміністративно підпорядковані інші міста, селища чи села, зведений бюджет міста або району в місті включає показники бюджетів цих міст, селищ та сіл.

Показники бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, включаються до відповідних зведених бюджетів.

Ураховуючи складність і багатогранність фінансової системи, у Бюджетному кодексі України окреслено принципи організації бюджетної системи (табл. 7. 2).

Таблиця 7.2

Принципи організації бюджетної системи України

Принцип	Сутність принципу
1	2
Принцип єдності бюджетної системи України	забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів і ведення бухгалтерського обліку та звітності
Принцип збалансованості	повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період
Принцип самостійності	Державний бюджет України та місцеві бюджети самостійні. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування. Органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування коштами відповідних місцевих бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом відповідних органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради Автономної Республіки Крим та відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети
Принцип повноти	до складу бюджетів підлягають зарахуванню всі надходження до бюджетів і витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування

1	2
Принцип обґрунтованості	бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та розрахунках надходжень до бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил
Принцип ефективності та результативності	під час складання та виконання бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом забезпечення якісного надання послуг, гарантованих державою, Автономною Республікою Крим, місцевим самоврядуванням (далі – гарантовані послуги), із залученням мінімального обсягу бюджетних коштів і досягненням максимального результату у використанні визначеного бюджетом обсягу коштів
Принцип субсидіарності	розподіл видів видатків між державним бюджетом і місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами має ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача
Принцип цільового використання коштів	бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями
Принцип справедливості й неупередженості	бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами
Принцип публічності та прозорості	інформування громадськості з питань складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету і місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету й місцевих бюджетів

Бюджетна класифікація використовується для складання і виконання державного та місцевих бюджетів, звітування про їх виконання, здійснення контролю за фінансовою діяльністю органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших розпорядників бюджетних коштів, проведення фінансового аналізу в розрізі доходів, організаційних, функціональних та економічних категорій видатків, кредитування, фінансування і боргу, а також для забезпечення загальнодержавної та міжнародної порівнянності бюджетних показників. Бюджетна класифікація обов'язкова для застосування всіма учасниками бюджетного процесу в межах бюджетних повноважень.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізацію державної фінансової та бюджетної політики (Міністерство фінансів України), затверджує бюджетну класифікацію, зміни до неї та інформує про це Верховну Раду України.

Бюджетна класифікація має такі складові частини:

- 1) доходи бюджету;
- 2) видатки й кредитування;
- 3) фінансування;
- 4) борг бюджету.

Класифікація доходів бюджету

1. Доходи бюджету класифікуються за такими розділами:

- 1) податкові надходження;
- 2) неподаткові надходження;
- 3) доходи від операцій з капіталом;
- 4) трансферти.

2. *Податковими надходженнями* визнаються встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні та місцеві податки і збори.

3. *Неподатковими надходженнями* визнаються:

- 1) доходи від власності та підприємницької діяльності;
- 2) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності;
- 3) інші неподаткові надходження.

4. *Трансферти* – кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

Класифікація видатків і кредитування бюджету

1. Видатки і кредитування бюджету класифікуються за:

- 1) бюджетними програмами (програмна класифікація видатків і кредитування бюджету);
- 2) ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків і кредитування бюджету);
- 3) функціями, з виконанням яких пов'язані видатки і кредитування бюджету (функціональна класифікація видатків і кредитування бюджету).

2. Програмна класифікація видатків і кредитування бюджету використовується в разі застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі. Програмна класифікація видатків і кредитування державного бюджету (місцевого бюджету) формується Міністерством фінансів України (місцевим фінансовим органом) за пропозиціями, поданими головними розпорядниками бюджетних коштів під час складання проекту закону про Державний бюджет України (проекту рішення про місцевий бюджет) у бюджетних запитах.

Програмна класифікація видатків і кредитування місцевого бюджету формується з урахуванням типової програмної класифікації видатків і кредитування місцевого бюджету, яка затверджується Міністерством фінансів України.

До застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі на рівні місцевих бюджетів використовується тимчасова класифікація видатків і кредитування місцевих бюджетів, яка затверджується Міністерством фінансів України. Складові частини цієї класифікації, що конкретизують програми і заходи з виконання повноважень органів влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, для цілей цього Кодексу трактуються як бюджетна програма.

3. Відомча класифікація видатків і кредитування бюджету містить перелік головних розпорядників бюджетних коштів для систематизації видатків і кредитування бюджету за ознакою головного розпорядника бюджетних коштів.

На основі відомчої класифікації видатків і кредитування бюджету, Казначейство України складає та веде єдиний реєстр розпорядників бюджетних коштів та їх одержувачів.

Головні розпорядники бюджетних коштів визначають мережу розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів з урахуванням вимог щодо формування єдиного реєстру розпорядників бюджетних коштів і одержувачів бюджетних коштів та даних такого реєстру.

4. Функціональна класифікація видатків і кредитування бюджету має такі рівні деталізації:

1) розділи, в яких систематизуються видатки та кредитування бюджету, пов'язані з виконанням функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування;

2) підрозділи та групи, в яких конкретизуються видатки та кредитування бюджету на виконання функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування.

5. Видатки бюджету класифікуються за економічною характеристикою операцій, що здійснюються під час їх проведення (економічна класифікація видатків бюджету).

За економічною класифікацією видатків бюджету вони поділяються на поточні та капітальні.

6. Класифікація кредитування бюджету систематизує кредитування бюджету за типом позичальника та поділяє операції з кредитування на надання кредитів з бюджету і повернення кредитів до бюджету.

7. У складі витрат (видатків) бюджету виділяються витрати (видатки) споживання і витрати (видатки) розвитку відповідно до бюджетної класифікації.

Класифікація фінансування бюджету

1. Класифікація фінансування бюджету містить джерела отримання фінансових ресурсів, необхідних для покриття дефіциту бюджету, і напрямки витрачання фінансових ресурсів, що утворилися в результаті профіциту бюджету. Витрати на погашення боргу належать до складу фінансування бюджету.

2. Фінансування бюджету класифікується за:

1) типом кредитора (за категоріями кредиторів або власників боргових зобов'язань);

2) типом боргового зобов'язання (за засобами, що використовуються для фінансування бюджету).

Класифікація боргу

1. Класифікація боргу систематизує інформацію про всі боргові зобов'язання держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади міста.

2. Борг класифікується за типом кредитора та за типом боргового зобов'язання.

Складові частини бюджету

1. Бюджет може складатися із загального та спеціального фондів.

2. Складові частини загального фонду бюджету це:

1) всі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду бюджету;

2) всі видатки бюджету, що здійснюються за рахунок надходжень загального фонду бюджету;

3) кредитування бюджету (повернення кредитів до бюджету без визначення цільового спрямування та надання кредитів з бюджету, що здійснюється за рахунок надходжень загального фонду бюджету);

4) фінансування загального фонду бюджету.

3. Складові частини спеціального фонду бюджету:

1) доходи бюджету (включаючи власні надходження бюджетних установ), які мають цільове спрямування;

2) видатки бюджету, що здійснюються за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету (в тому числі власних надходжень бюджетних установ);

3) кредитування бюджету (повернення кредитів до бюджету з визначенням цільового спрямування та надання кредитів з бюджету, що здійснюється за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету);

4) фінансування спеціального фонду бюджету.

4. Власні надходження бюджетних установ отримуються додатково до коштів загального фонду бюджету і включаються до спеціального фонду бюджету.

7.4. Бюджетний процес

Бюджетний процес – регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

Стадіями бюджетного процесу визнаються:

1) складання проектів бюджетів;

2) розгляд проекту і прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

3) виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються контроль за дотриманням бюджетного законодавства, аудит та оцінка ефективності управління бюджетними коштами відповідно до законодавства.

Учасниками бюджетного процесу є органи, установи та посадові особи, наділені бюджетними повноваженнями (правами та обов'язками з управління бюджетними коштами).

Застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі

1. У бюджетному процесі програмно-цільовий метод застосовується на рівні державного бюджету й місцевих бюджетів (за рішенням Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної місцевої ради).

2. Особливими складовими програмно-цільового методу в бюджетному процесі є бюджетні програми, відповідальні виконавці бюджетних програм, паспорти бюджетних програм, результативні показники бюджетних програм.

3. Бюджетні програми визначають головні розпорядники бюджетних коштів з урахуванням вимог Бюджетного кодексу України.

4. Відповідальний виконавець бюджетних програм визначається головним розпорядником бюджетних коштів за погодженням з Міністерством фінансів України (місцевим фінансовим органом). Відповідальним виконавцем бюджетних програм може бути головний розпорядник бюджетних коштів за бюджетними програмами, виконання яких забезпечує його апарат, та/або розпорядник бюджетних коштів нижчого рівня, який виконує бюджетні програми у системі головного розпорядника.

Відповідальний виконавець бюджетних програм у процесі їх виконання забезпечує цільове та ефективне використання бюджетних коштів протягом усього строку реалізації відповідних бюджетних програм у межах визначених бюджетних призначень.

5. Результативні показники бюджетної програми використовуються для оцінки ефективності бюджетної програми і включають кількісні та якісні показники, які визначають результат виконання бюджетної програми, характеризують хід її реалізації, ступінь досягнення поставленої мети й виконання завдань бюджетної програми. Такі показники мають підтверджуватись офіційною державною статистичною, фінансовою та іншою звітністю, даними бухгалтерського, статистичного та внутрішньогосподарського (управлінського) обліку.

Перелік результативних показників щодо кожної бюджетної програми розробляють головні розпорядники бюджетних коштів згідно з нормативно-правовим актом Міністерства фінансів України.

6. На всіх стадіях бюджетного процесу його учасники в межах своїх повноважень оцінюють ефективність бюджетних програм, що передбачає заходи з моніторингу, аналізу та контролю за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів. Ефективність бюджетних програм оцінюється на підставі аналізу результативних показників бюджетних програм, а також іншої інформації, що міститься у бюджетних запитах, кошторисах,

паспортах бюджетних програм, звітах про виконання кошторисів і звітах про виконання паспортів бюджетних програм. Організаційно-методологічні засади оцінки ефективності бюджетних програм визначає Міністерство фінансів України.

Результати оцінки ефективності бюджетних програм, у тому числі висновки органів виконавчої влади, уповноважених на здійснення фінансового контролю за дотриманням бюджетного законодавства, є підставою для прийняття рішень про внесення в установленому порядку змін до бюджетних призначень поточного бюджетного періоду, відповідних пропозицій до проекту бюджету на плановий бюджетний період та до прогнозу бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди, включаючи зупинення реалізації відповідних бюджетних програм.

7. За бюджетними програмами, здійснення заходів за якими потребує нормативно-правового визначення механізму використання бюджетних коштів, головні розпорядники коштів державного бюджету розробляють проекти порядків використання коштів державного бюджету й забезпечують їх затвердження в установлені терміни.

Згідно з Бюджетним кодексом України, інформація про бюджет оприлюднюється відповідно до вимог. Міністерство фінансів України забезпечує оприлюднення:

- 1) проекту закону про Державний бюджет України;
- 2) закону про Державний бюджет України з додатками, які є його невід'ємною частиною, а також інформаційно-аналітичних матеріалів щодо основних показників та завдань державного бюджету (в доступній для громадськості формі) у місячний строк з дня опублікування закону про Державний бюджет України шляхом розміщення на своєму офіційному сайті;
- 3) інформації про виконання Державного бюджету України за підсумками місяця, кварталу та року;
- 4) інформації про виконання зведеного бюджету України;
- 5) іншої інформації про виконання Державного бюджету України.

Проект закону про Державний бюджет України підлягає обов'язковій публікації в газеті "Урядовий кур'єр" не пізніше ніж через сім днів після його подання Верховній Раді України.

Бюджетні запити, включаючи інформацію про мету, завдання та очікувані результати, яких передбачається досягти під час виконання бюджетних програм, розміщуються кожним головним розпорядником коштів державного бюджету на своєму офіційному сайті не пізніше ніж через три дні після подання Верховній Раді України проекту закону про Державний бюджет України.

Тести для самоперевірки знань

1. Бюджет – це:

а) сукупність державного бюджету і місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права;

б) регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання, звітування про виконання та контроль за дотриманням бюджетного законодавства;

в) план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

2. Бюджетний устрій – це:

- а) сукупність усіх бюджетів, які діють на території держави;
- б) організація, принципи побудови бюджетної системи, її структура, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи;
- в) державний бюджет і бюджети органів місцевого самоврядування.

3. Бюджетний період – це:

- а) термін, протягом якого складається, затверджується і виконується бюджет;
- б) термін, протягом якого складається і затверджується бюджет;
- в) термін, протягом якого діє складений і затверджений бюджет.

4. Бюджетний процес – це:

- а) регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, виконання бюджетів, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства;
- б) регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства;
- в) регламентований бюджетним законодавством процес складання, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання.

5. Регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства – це:

- а) бюджетне регулювання;
- б) бюджетний процес;
- в) бюджетне планування.

6. Сутність бюджету реалізується через такі функції:

- а) розподільчу і контролюючу;
- б) регулівну і контролюючу;
- в) розподільчу і стимулівну;
- г) регулівну і стимулівну.

7. Сукупність конкретних форм бюджетних відносин, методів мобілізації та витрачання бюджетних коштів:

- а) бюджетна система;
- б) бюджет;
- в) бюджетний механізм;
- г) бюджетна політика.

8. Бюджетний процес охоплює стадії:

- а) складання проекту бюджету, розгляд і затвердження бюджету, виконання бюджету, складання звіту про виконання бюджету і його затвердження;
- б) складання проекту бюджету, розгляд бюджету, затвердження бюджету, виконання бюджету;
- в) складання проекту бюджету, розгляд проекту бюджету, затвердження бюджету, складання і затвердження звіту про виконання бюджету;
- г) складання проекту бюджету, розгляд і затвердження бюджету, складання бюджетного розпису, виконання бюджету.

9. Бюджет держави є складовою ланкою:

- а) фінансів підприємств;
- б) місцевих фінансів;
- в) державних фінансів;
- г) міжнародних фінансів.

10. Принцип бюджетної системи, який ґрунтується на тому, що бюджет формується на розрахунках надходжень до бюджету і витрат бюджету:

- а) збалансованості;
- б) повноти;
- в) обґрунтованості;
- г) ефективності.

Практичні завдання

Завдання 1

Розставте елементи надходжень до певних груп за класифікацією:

Групи доходів за методами залучення коштів до бюджету	Елементи надходжень
1	2
а) податкові надходження	1. Дотації
б) неподаткові надходження	2. Акцизний податок
в) державні цільові фонди	3. Збір на обов'язкове державне пенсійне страхування
г) доходи від операцій з капіталом	4. Плата за утримання дітей у школах-інтернатах

1	2
д) офіційні трансферти	5. Надходження коштів від реалізації конфіскованого майна за матеріалами митних органів

Завдання 2

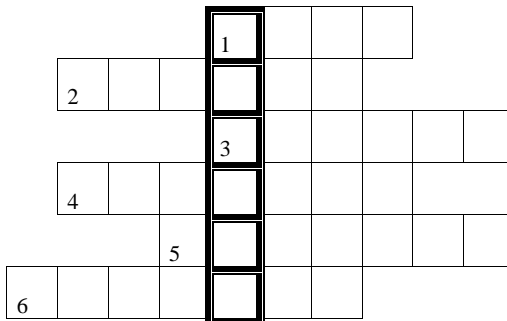
Об'єднайте принципи бюджетної системи з їх змістом:

Принципи бюджетної системи	Зміст
а) принцип єдності	1. Відображення в бюджеті всіх видатків і доходів
б) принцип збалансованості	2. Існування єдиного розрахунку доходів і видатків
в) принцип обґрунтованості	3. Досягнення максимального результату із залученням мінімального обсягу бюджетних коштів
г) принцип повноти	4. Відповідність видаткам бюджету й обсягу надходжень до нього
д) принцип ефективності	5. Формування бюджету на реалістичних макроекономічних і соціальних показниках

Завдання 3

За даними про виконання Державного бюджету України у 2015 р. необхідно визначити загальну суму поточних видатків бюджету.

Показник	Значення показника, грн.
Оплата праці й нарахування на заробітну плату	69 283 765,4
Використання товарів і послуг	65 431 560,9
Обслуговування боргових зобов'язань	51 018 249,3
Поточні трансферти	146 816 680,9
Соціальне забезпечення	81 491 975,3
Інші поточні видатки	8 775 943,1
Придбання основного капіталу	4 579 610,9
Капітальні трансферти	2 819 998,7

Криптограма

1. Сума заборгованості держави перед внутрішніми і зовнішніми кредиторами.
  2. Грошова одиниця держави.
  3. Сукупність різних видів грошових надходжень держави, що виконуються для виконання її функцій.
  4. Суб'єкт бюджетних відносин.
  5. Перевищення видатків бюджету над його доходами.
  6. Витрати держави з бюджету, які необхідні для виконання її функцій.
- Ключове слово:* головний фінансовий план країни.

Глосарій

Бюджет – розпис грошових доходів і витрат держави, підприємства, установи, сім'ї, окремої особи на визначений період. Термін “бюджет” походить від давньофранцузького *bougette* – шкіряний мішок, сумка.

Бюджетна класифікація – єдине систематизоване угруповання доходів, видатків, кредитування, фінансування бюджету, боргу відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів.

Бюджетна політика – 1) відображає управління бюджетним процесом, в основі якого лежать об'єктивні економічні відносини з надбудованими над ними організаційно-фінансовими відносинами державного управління (планування, організації, регулювання і контролю); 2) синтезує в собі суб'єктивні (управлінські) й об'єктивні (грошові) відносини, що виникають у процесі свідомого й цілеспрямованого впливу держави на суспільне виробництво шляхом використання функціональних можливостей категорії бюджету і системи інших організаційно-фінансових категорій управління бюджетним процесом (бюджетного права, бюджетної системи, бюджетного механізму), що її обслуговують.

З практичної точки зору бюджетна політика - сукупність цілеспрямованих заходів органів влади та місцевого самоврядування, спрямованих на зміцнення доходної частини державного бюджету, посилення соціальної направленості видатків бюджету, створення умов макроекономічної стабілізації.

Бюджетний процес – це регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

Бюджетний регламент – це документ, в якому визначено порядок і строки складання, розгляду, затвердження бюджету, а також організація його виконання.

Бюджетна система України – сукупність державного бюджету і місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Бюджетна стратегія – це довгостроковий курс бюджетної політики держави, що розрахований на перспективу, та зумовлює розв'язання великомасштабних завдань, які визначаються загальнонаціональною стратегією соціально-економічного розвитку країни.

Бюджетна тактика є швидкодіючим механізмом бюджетної політики в країні, гнучким методом пошуку короткострокової рівноваги, стабілізації та пристосування до умов, що постійно змінюються. Бюджетна тактика фактично є продовженням, конкретизацією бюджетної стратегії. За допомогою бюджетної тактики органи управління забезпечують реалізацію поточних завдань функціонування та розвитку бюджетної системи країни на певному історичному етапі.

Бюджетний устрій – це організація і принципи побудови бюджетної системи, її структури, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи. Бюджетний устрій України визначається з урахуванням державного устрою й адміністративно-територіального поділу України.

Видатки бюджету – кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом. До видатків бюджету не належать: погашення боргу; надання кредитів з бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування.

Державний бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, Автономної Республіки Крим, місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Державні фінанси – це сукупність розподільно-перерозподільних відносин, що виникають у процесі формування і використання фінансових ресурсів держави, призначених для забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

Доходи бюджету – податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ).

Загальний фонд бюджету – це кошти, що призначені для реалізації загальних функцій.

Спеціальний фонд бюджету – це кошти, що мають конкретне призначення, в тому числі позабюджетні кошти бюджетних установ та організацій.

Контрольні питання

1. Які ознаки властиві бюджетним відносинам?
2. Сукупність яких грошових відносин характеризує бюджет держави як об'єктивну економічну категорію?
3. У чому полягає сутність бюджету як економічної категорії?
4. Які функції виконує бюджет держави як економічна категорія? У чому їхні особливості?
5. У чому виявляються особливості бюджету держави за змістом, формою, організаційною будовою та правовим характером?
6. Яке основне призначення бюджету держави?

7. Що розуміють під бюджетною політикою?
8. Що розуміють під бюджетною стратегією та бюджетною тактикою?
9. Що розуміють під бюджетним устроєм країни?
10. На яких принципах ґрунтується бюджетна система України?

Використана та рекомендована література до розділу

1. Бюджетний кодекс України, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] : Закон України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

2. Алисов Е. А. Финансовое право Украины : учеб. пособие / Е. А. Алисов. - Харьков : Эспада, 2005. - 360 с.

3. Бюджетна система: навч. посібник / Н. І. Климаш, К. В. Багацька, Н. І. Дем'яненко та ін. ; за заг. ред. Т. А. Говорушко. – Львів : Магнолія 2006, 2014. – 296 с.

4. Бюджетна система : підручник / за наук. ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія // К. : Центр учбової літератури ; Тернопіль : Економ. думка, 2012. – 871 с.

5. Василик О. Д. Бюджетна система України : підручник / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К. : Центр учбовою літератури, 2004. – 544 с.

6. Государственные и муниципальные финансы : учебник / под общ. ред. И. Д. Мацкуляка. – Изд. 2-е доп. и перераб.– М. : Изд-во РАГС, 2007. – 640 с. – С. 216.

7. Економічний термінологічний словник-довідник: економіка, фінанси, менеджмент / [За заг. редакцією С. А. Корнієнка і В. Я. Олійника]. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2013. – 460 с.

8. Качула С. В. Бюджет як джерело фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу в Україні [Електронний ресурс] / С. В. Качула // Економічний вісник університету. – 2015. – Вип. 26 (1). – С. 176–183. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/есву_2015_26\(1\)__33](http://nbuv.gov.ua/UJRN/есву_2015_26(1)__33)

9. Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія / Л. В. Лисяк – К. : НДФІ, 2009. – 600 с.

10. Лисяк Л. В. Реформування бюджетної системи в Україні: стан та перспективи / Л. В. Лисяк // Наукові записки. – 2011. – № 4 (37). – С. 14–21.

11. Міронова Л. О. Бюджетний процес: сутність, стадії здійснення та методи управління / Л. О. Міронова, В. Є. Дем'яненко, М. І. Буряк // Вісник ДДФА: Економічні науки. – 2012. – №2 (28). – С. 127–133.

12. Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти) : монографія / В. М. Опарін. – К. : КНЕУ, 2005.

13. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України : навч. посіб. / Пасічник Ю. В. – К. : Знання-Прес, 2006. – 607 с.

РОЗДІЛ 8. БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ

8.1. Поняття дефіциту бюджету і його соціально-економічні наслідки

Бюджетний дефіцит – складне економічне явище, яке характеризується різними формами прояву чинників і наслідків. На сучасному етапі розвитку фінансової науки існує класифікація бюджетного дефіциту за ознаками, поданими в табл. 8.1.

Таблиця 8.1

Класифікація бюджетного дефіциту

Ознака	Види бюджетного дефіциту
термін виникнення	Плановий
	Звітний
місце виникнення	Зовнішній Внутрішній
форми прояву	Відкритий Прихований
причини виникнення	Вимушений свідомий (невимушений)
напрями фінансування дефіциту бюджету	Активний Пасивний
критерій змін у фіскальній політиці уряду	фактичний (наочно-реальний) структурний циклічний
термін дії	стійкий тимчасовий (касовий)
зв'язок з державним боргом	первинний операційний

За *терміном виникнення* розрізняють плановий і звітний бюджетний дефіцит. Плановий дефіцит – затверджений обсяг перевищення видатків над доходами, що відображається у Законі України “Про Державний бюджет України”. Звітний бюджетний дефіцит – фактичний обсяг дефіциту відповідно до річного звіту про виконання державного бюджету України. Як правило, величина планових та звітних обсягів не збігається у різних співвідношеннях.

За *місцем виникнення* бюджетний дефіцит поділяється на зовнішній і внутрішній. Зовнішній дефіцит являє собою різницю між зовнішніми видатками та надходженнями від зовнішніх джерел. Внутрішній дефіцит характеризує перевищення обсягів загального дефіциту над зовнішнім.

За *формою прояву* розрізняють відкритий і прихований бюджетний дефіцит. Відкритий дефіцит – дефіцит, який офіційно затверджується За-

коном України “Про Державний бюджет України” чи рішеннями сесій місцевих рад про відповідний місцевий бюджет, з визначенням джерел його фінансування. Прихований бюджетний дефіцит офіційними документами не визнається, а проявляється через завищення планових обсягів доходів, включення до складу доходів таких джерел, які використовують не для фінансування планових видатків, а для покриття бюджетного дефіциту.

За *причинами виникнення* бюджетний дефіцит класифікують на вимушений і свідомий (невимушений). Вимушений дефіцит пов’язаний з необхідністю витратити коштів більше, ніж є в наявності, що може бути обумовлено різноманітними надзвичайними подіями: стихійними лихами, епідеміями, війнами, економічними кризами тощо. Свідомий (невимушений) бюджетний дефіцит ґрунтується на необхідності обмеження рівня оподаткування для стимулювання економіки в період її спаду і забезпечення частини бюджетних видатків за рахунок позикових коштів.

За *напрямами фінансування* дефіциту розрізняють активний і пасивний бюджетний дефіцит. Активний бюджетний дефіцит пов’язаний із браком бюджетних ресурсів для фінансування інноваційно-інвестиційної діяльності. Пасивний бюджетний дефіцит характеризується спрямуванням дефіцитних коштів на фінансування поточних видатків.

За *критерієм змін* у фіскальній політиці уряду виділяють три види бюджетного дефіциту: фактичний (наочно-реальний), структурний і циклічний. Фактичний (наочно-реальний) дефіцит становить різницю між поточними видатками і поточними доходами держави. Циклічний дефіцит бюджету є результатом недискреційної політики уряду, спрямованої на скорочення циклічних коливань виробництва. Структурний дефіцит відображає різницю між видатками і доходами бюджету в умовах повної зайнятості. Обсяг циклічного дефіциту визначається як різниця між фактичним (наочно-реальним) і структурним дефіцитом.

За *терміном дії* бюджетний дефіцит поділяється на стійкий і тимчасовий (касовий). Стійкий дефіцит спостерігається у довгостроковому періоді. Тимчасовий (касовий) дефіцит бюджету пов’язаний з покриттям тимчасових касових розривів між доходами і видатками, що виникають під час виконання бюджету.

За *ознакою зв’язку* з державним боргом розрізняють первинний та операційний бюджетний дефіцит. Первинний дефіцит – різниця між величиною дефіциту бюджету і виплатою відсотків за борг. Операційний дефіцит – дефіцит бюджету з вирахуванням інфляційної частини відсоткових платежів з обслуговування державного боргу.

Отже, бюджетний дефіцит – складне і багатогранне явище, яке потребує визначення методів і джерел його покриття, пошуку шляхів його зменшення/подолання.

Наслідки впливу дефіциту бюджету на соціально-економічні процеси у суспільстві оцінюються дослідниками неоднозначно. Для цього слід враховувати різні чинники (рівень розвитку економіки країни, соціальної сфери, рівень соціального захисту населення тощо) та способи його впливу на

економіку й соціальну сферу. Загальноприйнято, що наслідки такого впливу можуть бути як позитивними, так і негативними. Позитивно те, що в умовах демократичного суспільства дефіцит бюджету стає додатковим стимулом економічного розвитку, розвитку фінансової науки, стимулом для законодавчої діяльності, до економії бюджетних коштів, підвищення бюджетної дисципліни. Згідно з кейнсіанським підходом збалансованості бюджету слід дотримуватись у часі, тобто використовувати його як антикризовий інструмент регулювання фінансової політики: нагромаджувати кошти у період піднесення економіки і витратити у період кризи. Водночас неконтрольоване нарощування дефіцитів бюджету стає джерелом економічних криз, посилення інфляційних процесів, зниження заощаджень населення та суб'єктів господарювання, падіння споживчого та виробничого попиту, високої ціни кредитних ресурсів для реального сектора економіки, впливу іноземних інвестицій, розбалансування державних фінансів, фінансових зловживань тощо. В умовах глобалізації бюджетні дефіцити стають загрозою фінансовій безпеці, створюють у країнах ризику дефолту, який має значні негативні наслідки для їх економік.

Водночас дефіцитне фінансування за умови ефективного управління може бути виправданим і вигідним для країни. Необхідною умовою є випередження темпів приросту ВВП порівняно з приростом обсягів видатків бюджетів, бюджетних дефіцитів і видатків на обслуговування державного боргу.

Бюджетний дефіцит притаманний державним фінансам більшості країн світу з різним рівнем розвитку. Слід урахувувати, що політика зведення бюджету з дефіцитом шляхом мобілізації ресурсів та використання механізмів запозичень за умов, наприклад, низьких ставок процентних платежів, за користування коштами, забезпечення ефективного використання залучених ресурсів сприяє здійсненню державних інвестицій, розширенню ділової активності, фінансуванню реформ.

Фінансово-економічна криза суттєво вплинула на збалансованість публічних фінансів багатьох країн світу і поставила уряди перед необхідністю проведення стабілізаційної бюджетної політики. Невідкладним завданням стало здійснення відповідної політики у сфері управління бюджетним дефіцитом, державними запозиченнями й нагромадженим боргом.

Пріоритетність позикового фінансування над податковим в умовах кризи пов'язана з необхідністю вирішувати дилему збільшення податкового навантаження чи стимулювання економічного зростання. Досвід країн ЄС свідчить, що порівняно з податками (збільшення податкового навантаження для покриття дефіциту бюджету) і грошовою емісією державні запозичення в сучасних умовах мають більше переваг.

Як наслідок реакції державних фінансів на світову кризу, наприкінці ХХ ст. у багатьох країнах світу різко підвищилися бюджетні дефіцити і накопичилися державні борги. Експерти МВФ зазначають, що швидке накопичення державних боргів і нарощування бюджетних дефіцитів змінили характер глобальних ризиків, тобто фактори вразливості нині в основному пов'язуються зі стійкістю балансів органів державного управління.

8.2. Методи обмеження та шляхи скорочення дефіциту бюджету

Світовій практиці відомі два основні методи покриття дефіциту бюджету: емісійний (проведення грошово-кредитної емісії) та беземісійний, який не передбачає додаткового випуску грошей в обіг, а допомагає позбутися дефіциту шляхом залучення внутрішніх та зовнішніх джерел.

Бюджетний кодекс України визначає такі джерела фінансування бюджетного дефіциту:

- кошти від державних (місцевих) внутрішніх та зовнішніх запозичень;
- кошти від приватизації державного майна (включно з іншими надходженнями, безпосередньо пов'язаними із процесом приватизації) щодо державного бюджету;
- повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів;
- вільний залишок бюджетних коштів.

Проте Бюджетний кодекс України встановлює, що джерелом фінансування бюджету не можуть бути емісійні кошти Національного банку України.

Державні внутрішні та зовнішні запозичення здійснюються в межах граничного обсягу державного боргу.

Право на здійснення державних внутрішніх та зовнішніх запозичень у межах, визначених законом про Державний бюджет України, належить державі в особі Міністра фінансів України або особі, яка виконує його обов'язки за дорученням Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України визначає умови здійснення державних запозичень, у тому числі вид, валюту, строк та відсоткову ставку державного запозичення.

Крім методів і джерел фінансування бюджетного дефіциту, фінансова теорія та практика розглядають шляхи зменшення/подолання бюджетного дефіциту, наприклад:

- оздоровлення економіки країни;
- удосконалення системи оподаткування в напрямі зниження податкового тиску на суб'єктів господарювання та стимулювання ділової активності;
- перегляд напрямів та структури витрачання бюджетних коштів;
- скорочення бюджетних дотацій;
- оптимізація мережі бюджетних установ;
- удосконалення фінансового законодавства тощо.

Із 2010 р. у сфері публічних фінансів в Україні відбуваються реформи, які особливо торкнулися податково-бюджетного законодавства, насамперед прийняття оновленого Бюджетного кодексу та після тривалого процесу обговорення – Податкового кодексу. Водночас низка подальших змін, що були спрямовані на зниження податкового навантаження, спричинила стрімке зростання дефіциту бюджету. Певною мірою це сталося внаслідок прорахунків у формуванні альтернативних джерел наповнення доходної частини бюджету, а отже, неможливості виконання державою своїх функцій та зобов'язань повною мірою.

Ст. 16 Бюджетного кодексу України (далі – БКУ) регламентує право на здійснення державних (місцевих) запозичень та управління борговими зобов'язаннями. Основні положення ст. 16 БКУ такі:

– державні внутрішні та зовнішні запозичення здійснюються в межах граничного обсягу державного боргу, що встановлюється законом про Державний бюджету України;

– право на здійснення державних внутрішніх і зовнішніх запозичень належить у державі міністру фінансів України (або особі, яка виконує його обов'язки) за дорученням Кабінету Міністрів України (далі – КМУ). КМУ визначає умови здійснення державних запозичень, у тому числі: вид, валюту, строк та процентну ставку державного запозичення;

– у разі зменшення обсягу коштів від державних внутрішніх (зовнішніх) запозичень порівняно з обсягом, визначеним законом про Державний бюджет України, що виникло у зв'язку з погіршенням умов таких запозичень та/або кон'юнктури фінансового ринку, збільшується обсяг запозичень від зовнішніх (внутрішніх) позичок з дотриманням граничного обсягу державного боргу;

– у разі зменшення/збільшення обсягу платежів з погашення державного боргу у зв'язку з поліпшенням (погіршенням) умов на фінансовому ринку порівняно з обсягом, визначеним законом про Державний бюджету України, зменшується/збільшується обсяг державних запозичень з дотриманням, визначеного законом граничного обсягу державного боргу.

Для покриття дефіциту бюджету використовуються кошти від внутрішніх (розміщених у межах країни) і зовнішніх (розміщених за кордоном) запозичень. Проте у ст. 16 БКУ (ч. 3) зазначено, що кредити (позики), залучені державою від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних програм (проектів), належать до державних зовнішніх запозичень. Тобто підкреслюється, що зовнішні запозичення орієнтовані виключно на наповнення бюджету розвитку.

Дослідники стверджують, що за умов ефективного використання запозичень переваги боргової політики над політикою фіскальної консолідації очевидні¹⁸. Однак різке зростання боргів спонукало країни-члени ЄС останніми роками запровадити політику фіскальної консолідації. Тобто “в умовах економічної кризи на зміну виправданню державної заборгованості прийшло теоретичне обґрунтування і практичне розуміння реальних небезпек нарощування боргів, здійснюються заходи по їх скороченню”, – такий узагальнений висновок з оцінки імперативів західних країн наводять автори монографії¹⁹.

---

¹⁸ Див.: Богдан Т. П. Боргова політика держави в умовах глобальної нестабільності / Т. П. Богдан // Економіка України. – 2013. – № 2 (615). – С. 4–17; Молдован О. О. Бюджетна політика в Україні в умовах ризиків сповільнення економічної динаміки: аналітична доповідь / О. О. Молдован, С. О. Біла, О. В. Шевченко та ін. – К.: НІСД, 2012. – 25 с.

¹⁹ Андрущенко В. Л. Морально-етичні імперативи податків та одаткування (західна традиція): монографія / В. Л. Андрущенко, Т. В. Тучак. – К.: Алерта, 2013. – С. 352.

Тести для самоперевірки знань

1. Як розрізняється бюджетний дефіцит відповідно до форм прояву?

- а) активний, пасивний;
- б) вимушений, свідомий;
- в) відкритий, прихований;
- г) негативний, позитивний.

2. За критерієм визначення складових частин бюджетного дефіциту виділяють:

- а) активний, пасивний;
- б) стійкий, тимчасовий;
- в) фактичний, структурний, циклічний;

3. За впливом на економіку бюджетні дефіцити розрізняють як:

- а) активний, пасивний;
- б) стійкий, тимчасовий;
- в) фактичний, структурний, циклічний;
- г) негативний, позитивний.

4. За причинами виникнення бюджетний дефіцит буває:

- а) активний, пасивний;
- б) вимушений, свідомий;
- в) фактичний, структурний, циклічний;
- г) негативний, позитивний.

5. Перевищення доходів над видатками – це:

- а) профіцит;
- б) дефіцит;
- в) баланс;
- г) усі відповіді правильні.

6. Перевищення видатків над доходами – це:

- а) профіцит;
- б) дефіцит;
- в) баланс;
- г) усі відповіді правильні.

7. Види бюджетного дефіциту:

- а) податковий;
- б) фіскальний;
- в) циклічний і структурний;
- г) внутрішній.

8. *Причини виникнення дефіциту бюджету:*

- а) зниження ефективності функціонування окремих галузей;
- б) корупція;
- в) виплата заробітної плати в конвертах;
- г) немає правильної відповіді.

9. *Дефіцит державного бюджету – це явище:*

- а) негативне;
- б) позитивне;
- в) нейтральне;
- г) є різні оцінки.

10. *Дефіцит, який характеризується спрямуванням коштів на інвестування економіки, що сприяє зростанню ВВП:*

- а) активний;
- б) фактичний;
- в) стійкий;
- г) свідомий.

Практичні завдання

Завдання 1

Потенційний рівень ВВП становить 480 млрд грн, а фактичний ВВП дорівнює 460 млрд грн. Сума податкових надходжень до державного бюджету становить 50 % від обсягу ВВП. Державні видатки на товари й послуги дорівнюють 150 млрд грн. Трансфертні платежі – 84 млрд грн. Державний борг країни дорівнює 220 млрд грн, ставка відсотка з обслуговування боргу – 10 % річних.

Визначте розмір дефіциту або надлишку державного бюджету і його рівень.

Завдання 2

Визначте дефіцит або надлишок державного бюджету за такими даними:

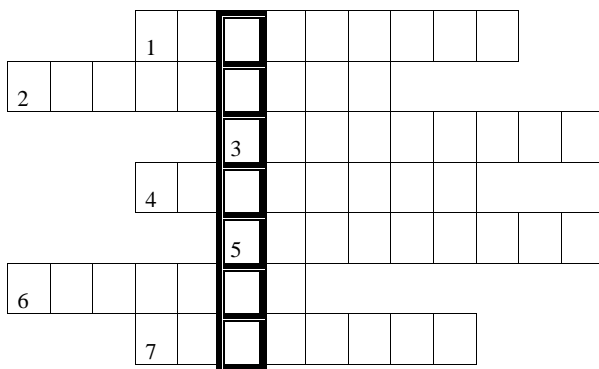
№ з/п	Статті державного бюджету	Значення, млрд грн
1	акцизний податок	120
2	податок на прибуток	240
3	ПДВ	300
4	Оборона	85
5	обслуговування внутрішнього боргу	140
6	податок на доходи фізичних осіб	19
7	соціальні видатки	718
8	кошти на надзвичайні обставини	100
9	кошти від приватизації	180
10	місцеві податки та збори	160

Завдання 3

Проаналізуйте динаміку Зведеного бюджету України за 2010–2015 рр. та визначте дефіцит або профіцит бюджету.

Роки	Доходи	Видатки	Дефіцит (-)/ профіцит (+)
2010	314,5	377,8	
2011	398,5	416,8	
2012	445,5	492,4	
2013	442,7	505,8	
2014	456,0	523,1	
2015	652,0	679,8	

Криптограма

1. Дефіцит, який офіційно оголошений у законі про бюджет на відповідний рік.
2. Дефіцит, що є наслідком скорочення обсягів ВВП і відповідно обмеженості фінансових ресурсів країни.
3. Дефіцит, котрий відображає реальні доходи і видатки бюджету за певний період.
4. Дефіцит, що виникає внаслідок дискреційної фіскальної політики, яка передбачає цілеспрямовані зміни в розмірі державних витрат, податків і сальдо державного бюджету.
5. Дефіцит, що показує вплив ділового циклу на бюджет.
6. Дефіцит, що існує в довгостроковому періоді.
7. Дефіцит, який характеризується спрямуванням коштів на інвестування економіки.

Ключове слово: перевищення видатків над доходами.

Глосарій

Бюджетний дефіцит – перевищення видаткової частини бюджету над доходною.

Бюджетний профіцит – відносний показник, який свідчить про перевищення доходів бюджету над видатками.

Дефіцитне фінансування – це фінансування економіки, яке перевищує бюджетні можливості й спричиняє дефіцит державного бюджету (перевищення державними витратами доходів).

Дефолт (англ. *default* – невиконання обов’язків) – стан у кредитних відносинах, який настає, коли позичальник не виплачує свої борги або платежі, порушення платіжних зобов’язань позичальника перед кредитором, нездатність проводити своєчасні виплати за борговими зобов’язаннями або виконувати інші умови договору позики.

Секвестр бюджету (економіка) (від лат. *sequestro* – ставлю зовні, віддаляю) – скорочення витрат у виконанні окремих статей або всього державного бюджету. Обумовлюється різними причинами: прорахунками у складанні бюджету, виникненням форс-мажорних обставин тощо.

Фінансування бюджету – надходження та витрати бюджету, пов’язані зі зміною обсягу боргу, обсягів депозитів і цінних паперів, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), зміна залишків бюджетних коштів, які використовуються для покриття дефіциту бюджету або визначення профіциту бюджету.

Контрольні питання

1. Що розуміють під бюджетним профіцитом?
2. Про що свідчить показник бюджетного дефіциту?
3. Які класичні концептуальні підходи до збалансування державного бюджету вам відомі? Назвіть їхні переваги та недоліки.
4. За якими класифікаційними ознаками групуються види бюджетного дефіциту?
5. Які існують причини виникнення бюджетного дефіциту?
6. Якими можуть бути соціально-економічні наслідки бюджетного дефіциту?
7. Назвіть наслідки бюджетного дефіциту в Україні.
8. У чому полягає причинно-наслідкова діалектика бюджетних дефіцитів?
9. Як класифікуються джерела фінансування бюджетного дефіциту за Бюджетним кодексом України?
10. Які можливі стратегічні напрями боротьби з бюджетним дефіцитом?

Використана та рекомендована література до розділу

1. Бюджетний кодекс України зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] : Закон України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
2. Бюджетна система : навч. посібник / Н. І. Климаш, К. В. Багацька, Н. І. Дем'яненко та ін. ; за заг. ред. Т. А. Говорушко. – Львів : Магнолія 2006, 2014. – 296 с.
3. Економічний термінологічний словник-довідник: економіка, фінанси, менеджмент / [За заг. редакцією С. А. Корнієнка і В. Я. Олійника]. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2013. – 460 с.
4. Лисяк Л.В. Роль і значення державного боргу в грошово-кредитній та податковій політиці України / Л.В.Лисяк // Світ фінансів. – 2016. - №1. – С.16-26.
5. Маргіта Н. О. Теоретико-методологічні засади регулювання бюджетного дефіциту [Електронний ресурс] / Н. О. Маргіта, М. В. Маргіта // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – Вип. 24.1. – С. 238–243. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2014_24
6. Нечаюк І. Б. Шляхи подолання негативних наслідків бюджетного дефіциту в державі [Електронний ресурс] / І. Б. Нечаюк // Економічний форум. – 2014. – № 1. – С. 209–213. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2014_1_39
7. Пасічний М. Д. Бюджетний дефіцит у системі фінансової політики України [Електронний ресурс] / М. Д. Пасічний. – Вісник ДДФА. Економічні науки. – 2014. – № 1. – С. 137–144. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vddfae_2014_1_20

РОЗДІЛ 9. ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ

9.1. Економічна природа державного кредиту

Державні запозичення здійснюються для покриття дефіциту бюджету. Відбувається це завдяки існуванню специфічних кредитних відносин – державного кредиту.

Дослідження підходів різних економічних шкіл до дотримання бюджетної рівноваги, утворення бюджетного дефіциту і використання державного кредиту свідчать, що вони розвивалися від повного його неприйняття до використання як інструменту державного регулювання економічної активності. Так, представники класичної політекономії (Дж. Мілля, А. Сміт, Д. Рікардо) вважали обов'язковою умовою стабільного розвитку економіки щорічне збалансування бюджету держави без застосування кредитних інструментів. Зокрема, А. Сміт зазначав, що державне споживання непродуктивне, оскільки запозичені державою кошти фактично є втратою для її економіки. Д. Рікардо також обґрунтовує недоцільність залучення державою позик, адже заборгованість держави стає все більшою проблемою під тиском необхідності сплати все більших відсотків. Також борги держави спричинюють відплив капіталів з країни, зменшення приватних заощаджень. У своїх працях він зазначає, що “найбільш обтяжливі податки є легшими за найкращі кредити” [8].

Д. Юм писав, що “нація повинна звести державний кредит до нуля, або державний кредит знищить націю” [2].

Представники німецької школи (А. Вагнер, К. Дітцель, В. Зомбарт, Л. Штейн) дотримувались капіталотвірної теорії, згідно з якою за рахунок державного кредиту може формуватися новий капітал. К. Дітцель стверджував, що державний кредит підвищує ефективність національного капіталу та виступає “рушійною силою прогресу” [2]. А. Вагнер вважав, що всі надзвичайні видатки держави слід фінансувати за рахунок позик, а основним чинником розвитку державного кредиту є його виробниче призначення: фінансування будівництва портів, залізниць тощо [2].

К. Маркс у праці “Капітал” державні позики називав потужним засобом накопичення початкового капіталу, при цьому негативно ставився до державних боргових цінних паперів. Зокрема, облігації державних позик вважав “гіршою формою фіктивного капіталу ... дублікатами неіснуючого капіталу”.

Дж. Кейнс розглядав державний кредит як ефективний інструмент регулювання економіки. Вчений довів необхідність фінансування видатків бюджету за рахунок позик в умовах економічного спаду з метою збільшення інвестицій та стимулювання сукупного попиту. Скорочення рівня зайнятості із подальшим зменшенням сукупного попиту на ринку, як вважав Дж. Кейнс, коштують суспільству набагато дорожче, ніж тягар державного боргу. Тому, використовуючи засоби бюджетної політики під час

спаду зниження доходу країни, уряду не слід значно скорочувати видатки, а потрібно компенсувати зниження податкових надходжень шляхом запозичень. Під час піднесення економіки надходження мають використовуватися не для збільшення державного споживання, а для підвищення державних заощаджень. Тобто держава нагромаджує ресурси під час піднесення і витрачає у період спаду. Піднесення економіки дає можливість державі виплатити борг, нагромаджений під час спаду.

Державний кредит – об’єктивне явище, притаманне ринковій економіці. У сучасних дослідженнях визначено сутність державного кредиту, що полягає в сукупності економічних відносин між державою (в особі її органів влади й управління), з одного боку, і фізичними та юридичними особами – з іншого, за яких держава виступає позичальником, кредитором і гарантом позик окремих суб’єктів національної економіки.

Як самостійна економічна категорія державний кредит – це сукупність економічних відносин між державою (в особі органів влади й управління) та нерезидентами (фізичними та юридичними особами) з приводу залучення тимчасово вільних коштів для державних потреб. Тобто держава є позичальником на внутрішньому ринку. У сфері міжнародних відносин держава також може виступати і кредитором інших держав, і позичальником.

Матеріально-речове втілення державного кредиту – рух позикового капіталу в результаті вторинного перерозподілу ВВП. Позичені кошти надходять до бюджету і перерозподіляються через нього.

Конкретними проявами державного кредиту є державні позики та гарантії. На фінансовому ринку мобілізуються кошти з використанням державних цінних паперів.

Державний кредит врегульовується нормами фінансового права. Юридичною основою державного кредиту є договір (угода). Принципи надання державного кредиту – добровільність, строковість, зворотність, платність.

Державний кредит інтегрує ознаки двох видів грошових відносин: фінансів і кредиту, що зумовлює його багатоплановість, тісний зв’язок з рухом позикового капіталу та податковими потоками.

Основна форма державного кредиту – це державні позики, які класифікують за певними ознаками [3].

Із 2010 р. у сфері публічних фінансів в Україні відбуваються реформи, які особливо стосуються податково-бюджетного законодавства, насамперед прийняття оновленого Бюджетного кодексу та після тривалого процесу обговорення – Податкового кодексу. Водночас низка подальших змін, що були спрямовані на зниження податкового навантаження, спричинила стрімке зростання дефіциту бюджету. Певною мірою це сталося внаслідок прорахунків у формуванні альтернативних джерел наповнення доходної частини бюджету, а отже, неможливості виконання державою своїх функцій та зобов’язань повною мірою.

Ст. 16 Бюджетного кодексу України регламентує право на здійснення державних (місцевих) запозичень та управління борговими зобов'язаннями. Основні положення ст. 16 БКУ такі:

– державні внутрішні та зовнішні запозичення здійснюються в межах граничного обсягу державного боргу, що встановлюється законом про Державний бюджет України;

– право на здійснення державних внутрішніх і зовнішніх запозичень належить у державі міністру фінансів України (або особі, яка виконує його обов'язки) за дорученням Кабінету Міністрів України. КМУ визначає умови здійснення державних запозичень, у тому числі: вид, валюту, строк та процентну ставку державного запозичення;

– у разі зменшення обсягу коштів від державних внутрішніх (зовнішніх) запозичень порівняно з обсягом, визначеним законом про Державний бюджет України, що виникло у зв'язку з погіршенням умов таких запозичень та/або кон'юнктури фінансового ринку, збільшується обсяг запозичень від зовнішніх (внутрішніх) позичок з дотриманням граничного обсягу державного боргу;

– у разі зменшення (збільшення) обсягу платежів з погашення державного боргу у зв'язку з поліпшенням (погіршенням) умов на фінансовому ринку порівняно з обсягом, визначеним законом про Державний бюджет України, зменшується (збільшується) обсяг державних запозичень з дотриманням визначеного законом граничного обсягу державного боргу.

Для покриття дефіциту бюджету використовуються кошти від внутрішніх (розміщених у межах країни) і зовнішніх (розміщених за кордоном) запозичень. Проте у ст. 16 БКУ (ч. 3) зазначено, що кредити (позики), залучені державою від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних програм (проектів), належать до державних зовнішніх запозичень. Тобто підкреслюється, що зовнішні запозичення орієнтовані виключно на наповнення бюджету розвитку.

9.2. Державний борг

Державний борг утворюється в результаті здійснення запозичень державою за необхідності збалансування доходів і видатків бюджету.

Наукові твердження видатного економіста Дж. Кейнса, розглянуті у попередньому підпункті, знайшли обґрунтування в його концепції “компенсаційних боргових фінансів”, яка базується на мультиплікативному ефекті розширення сукупного попиту шляхом збільшення державних видатків за рахунок позикових коштів.

Послідовники Дж. М. Кейнса (Е. Домар, А. Лернер, П. Самуельсон, Е. Хансен) відводили державному боргу роль ефективного інструменту фінансової політики держави, що має бути спрямована на забезпечення макроекономічної рівноваги і циклічного згладжування. Згідно з концепцією “функціональних фінансів”, обґрунтованою А. Лернером, у розробці та реалі-

зації економічної політики уряд насамперед має забезпечити збалансування економіки, а не бюджету. Бюджет у такому разі використовується як інструмент державного регулювання. У довгостроковому ж періоді відповідно до принципів “функціональних фінансів”, все одно буде досягнуто збалансованості бюджету. Тому основне завдання держави – забезпечення видатків бюджету, повної зайнятості та мінімального рівня інфляції за рахунок дефіцитного фінансування, що є запорукою довгострокового економічного зростання. Е. Хансен вказує на переваги циклічного регулювання економіки шляхом застосування кредитних інструментів для покриття бюджетного дефіциту. Е. Домар доводить, що для ефективного використання боргових інструментів збалансування економіки зростання ВВП має перевищувати вартість залучених державою позик.

У ХХ ст. значного розвитку набувають наукові течії неокласичного напрямку, спільним для яких є обґрунтування необхідності обмеження державного втручання в економічні процеси, що потребує скорочення державних видатків, зниження податків і державних запозичень.

Сучасні концепції – неокласичні, неоконсервативні та посткейнсіанські – в основному вони ґрунтуються на концепції функціональних фінансів, згідно з якою головною метою державних фінансів вважається забезпечення макроекономічної рівноваги шляхом бюджетного регулювання економіки. Відмінності у поглядах неокласиків, неоконсерваторів та посткейнсіанців стосуються різних моделей економічного розвитку, що ними пропонуються. Так, прихильники неокласичних теорій (Мід, Роббінс, Солоу, Кендрик), підтримуючи ідею розвитку вільного підприємництва, вважають, що сферу державного регулювання необхідно обмежити й не слід допускати дефіциту бюджету. Неоконсерватори (Хау, Волтерс, Стейн, Вейденбаум) вважають, що держава має створювати умови для економічного зростання, збільшення заощаджень та інвестицій як його факторів шляхом бюджетних асигнувань. Посткейнсіанці (Шекл, Мінський, Клауер) наполягають на розширенні державного впливу, спрямованого через використання фінансів на обмеження монополій і скорочення військових видатків, а також на одночасному збільшенні частки соціальних видатків.

Представники монетаристського напрямку виступають проти застосування державних запозичень, підкреслюючи, що останні сприяють збільшенню відсоткових ставок, яке веде до витіснення приватних інвестицій. М. Фрідмен зазначає, що причиною розбалансованості державних фінансів і монетарного сектора є негативний вплив державного кредиту на процентні ставки й структуру грошової маси.

Прихильник теорії раціональних очікувань М. Блауг зазначає, що “всі передбачувані зміни у державній політиці негайно враховують економічні агенти у формуванні конкретних рішень”.

Проблеми реалізації суспільних інтересів в умовах зростання державної заборгованості теоретично обґрунтували Р. Барро, Дж. Б'юкенен, Р. Масгрейв. Так, Р. Барро вказував на взаємозамінність поточних податкових платежів та державних запозичень з метою покриття видатків бюджету. Він зазначав,

що за допомогою державного кредиту держава може розподіляти податковий тягар у часі, що дозволяє урядовцям приймати певні макроекономічні рішення, незважаючи на фіскальні обмеження. Так, державний кредит виправдовує себе у разі залучення позик з метою фінансування спорудження об'єктів, здатних задовольняти не лише потреби сучасників, але й майбутніх поколінь (об'єкти інфраструктури, монументальні споруди тощо). Тобто фінансування інвестицій, дія яких розрахована на тривалі періоди, лише за рахунок оподаткування сучасників несправедливе, оскільки майбутні покоління отримували б такі послуги задарма. Таким чином, державні позики доповнюють податки, які є важливим фіскальним інструментом, що дозволяє державі проводити гнучкішу бюджетну політику.

Основоположник теорії суспільного вибору Дж. Б'юкенен зазначає, що державний борг призводить до тих самих проблем, з якими мають справу інші боржники, тобто юридичні чи фізичні особи. У зв'язку з цим необхідно обмежити використання державою кредитних інструментів для збалансування бюджету. Тим більше, що на практиці все частіше рішення про залучення позик приймає один уряд, а проблеми з погашенням боргу розв'язує інший. Зазначена особливість може спонукати чинну владу до певного "перевитрачання" бюджетних коштів за рахунок прийдешніх урядів. Адже можливість залучення державних позик для покриття видатків бюджету є свого роду "спокуюсою" для влади у вигляді легкого розв'язання проблеми бюджетного дефіциту, спонукаючи до перевитрачання бюджетних коштів за рахунок прийдешніх урядів.

Також Дж. Б'юкенен вважав зростання державних видатків понад доходи, що породжує борг, ефективнішим засобом у боротьбі за голоси виборців, ніж збільшення податків. В умовах представницької демократії ця специфічна риса державного кредиту може використовуватись владними структурами як своєрідний засіб "недобросовісної конкуренції" в боротьбі за владу між різними політичними силами. Прихильність виборців може бути завойована шляхом проведення політики збільшення бюджетних видатків за рахунок державного кредиту як на певний момент часу "невідчутного" для населення джерела надходжень бюджетних ресурсів.

Сучасні підходи до бюджетного дефіциту ґрунтуються на постулаті, що він допустимий і може виступати дійовим інструментом регулювання економіки, проте потребує постійного моніторингу й ефективного управління. "За певних сприятливих умов державний борг в змозі виступати в ролі джерела національного багатства, ознаки політичної мудрості, показника суспільного добробуту, фактора могутності держави" – справедливо констатують автори монографії.

В умовах соціально-економічних перетворень в українському суспільстві та поглиблення кризових явищ особливого значення набуває проблема збалансування бюджету, пошуку внутрішніх резервів забезпечення виходу на траєкторію стійкого розвитку.

Проблематику державного боргу досліджують вітчизняні науковці: Т. Богдан, В. Козюк, І. Лютий, І. Чугунов, С. Юрій та ін. Однак вона зали-

шається надзвичайно гострою і потребує подальшого вивчення з урахуванням реформ, що здійснюються в Україні, та реалізації домінантних напрямів суспільного розвитку. Впровадження бюджетної та податкової реформи, реформи місцевого самоврядування, децентралізації влади потребують удосконалення бюджетної політики, управління державним боргом, а отже, забезпечення фінансової стійкості державного і місцевих бюджетів, зниження ризиків настання фіскальних розривів. Поглиблення кризових явищ в економіці та одночасне продовження процесу реформування системи публічних фінансів в Україні актуалізують питання проведення виваженої бюджетної політики та її невід'ємної компоненти – боргової політики. Важливе окреслення напрямів удосконалення боргової політики України в умовах реформування системи публічних фінансів і підвищення її ролі в реалізації домінантних напрямів суспільного розвитку.

Бюджетний дефіцит – це обсяг бюджетних видатків, які здійснені урядом за рахунок внутрішніх і зовнішніх фінансових запозичень на добровільних засадах упродовж поточного року. Відповідно до Бюджетного кодексу України, дефіцит бюджету – перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету і поверненням кредитів до бюджету). Розрив між доходами і видатками бюджету покривається за рахунок дефіцитного фінансування.

Незважаючи на неоднозначне ставлення до державного боргу, можна вважати, що завдяки його існуванню здійснюється акумуляція коштів, необхідних для видатків економічного, соціального, екологічного характеру, а також для погашення й обслуговування боргових зобов'язань. Виникнення бюджетного дефіциту обумовлюється багатьма причинами і водночас є наслідком перевищення видатків бюджету над його доходами.

Бюджетний дефіцит притаманний державним фінансам більшості країн світу з різним рівнем розвитку. Водночас слід ураховувати, що політика зведення бюджету з дефіцитом шляхом мобілізації ресурсів та використання механізмів запозичень за умов, наприклад, низьких ставок процентних платежів за користування коштами, забезпечення ефективного використання залучених ресурсів тощо сприяє здійсненню державних інвестицій, розширенню ділової активності, фінансуванню реформ.

Вагомими неборговими джерелами фінансування дефіциту бюджету можуть бути податкові й неподаткові надходження, а також кошти від приватизації державного майна та проведення операцій з капіталом. Важливим стає питання формування портфеля зобов'язань уряду, виплати яких здійснюються з державного бюджету. Йдеться про обслуговування боргу, строковість запозичень, графіки погашення боргу тощо.

Дефіцит бюджету може свідчити про максимальний рівень використання податкового потенціалу, тому за таких умов для відновлення збалансованості бюджету необхідна оптимізація та підвищення ефективності видатків бюджету.

9.3. Управління державним боргом

Ланцюг “дефіцит бюджету – державні запозичення – державний борг” є логічною укрупненою послідовністю формування боргових фінансових ресурсів і зобов’язань держави та потребує ефективного управління цим процесом. Підвищення ефективності управління державним боргом передбачає використання різноманітних методів, серед яких: регулювання, рефінансування, оптимізація, консолідація, скорочення, оптимізація, списання, відстрочка, дострокове погашення, уніфікація, конверсія тощо. За загрозового зростання боргового тягаря необхідно застосовувати всі можливі методи. Уряди мають здійснювати операції дострокового викупу, запроваджувати практику використання деривативів за емісії боргових зобов’язань, використовувати інструменти хеджування та сек’юритизації боргу.

Узагальнення напрацювань дослідників свідчить, що головні завдання активної боргової політики в сучасних умовах такі:

- покращання якості боргу за рахунок зниження вартості його обслуговування, вдосконалення структури;
- забезпечення стабільного обслуговування зовнішніх і внутрішніх зобов’язань країни за будь-яких умов;
- підвищення інвестиційного кредитного рейтингу країни;
- гнучке реагування на мінливі умови зовнішнього і внутрішнього фінансового ринків та використання найсприятливіших форм запозичень і джерел;
- розробка і використання дійового механізму спрямування залучених коштів в інвестиції на домінантні напрями суспільного розвитку, визначені пріоритети і програми, їх ефективне використання;
- збільшення привабливості боргових паперів для широкого кола інвесторів, заходи із запобігання різким коливанням цін на них;
- прогнозування і запобігання ризикам, пов’язаним зі структурою боргу, більш ефективне використання валютного фактора при зниженні боргових виплат;
- максимальне використання для обслуговування боргу закордонних фінансових активів (дебіторської заборгованості зарубіжних країн) та заборгованості підприємств за гарантованими державою валютними кредитами;
- тісна координація державної політики і політики зовнішніх запозичень корпоративних структур;
- створення комплексної системи управління державним боргом, яка дозволить адекватно формулювати і реалізовувати національні інтереси у цій сфері;
- здійснення моніторингу державного боргу, контроль стану боргового навантаження і процесів виконання державних зобов’язань у режимі реального часу.

Більшість із цих заходів уряди зарубіжних країн намагаються запровадити для запобігання борговій кризі чи її пом’якшення.

Нераціональне використання запозичених коштів в Україні, які переважно спрямовуються на споживання, є доволі негативною практикою та свідчать про неефективну боргову політику. Міністерство фінансів України з метою оптимізації структури державного боргу та зменшення видатків на його обслуговування має проводити активну та раціональну політику управління державним боргом.

Управління державним боргом має здійснюватись із дотриманням таких принципів:

- безумовності – забезпечення безумовного виконання державою всіх зобов'язань перед інвесторами і кредиторами, які держава як позичальник прийняла на себе в укладенні договорів запозичення коштів;

- єдності – врахування у процесі управління державним боргом всіх видів зобов'язань, емітованих країною як сувереном, а також суб'єктами господарювання і муніципальними утвореннями;

- зниження ризиків – розміщення і погашення позик таким чином, щоб максимально знизити вплив кон'юнктури ринку капіталів і спекулятивних тенденцій ринку цінних паперів на ринок державних зобов'язань;

- оптимальності структури боргових зобов'язань за термінами обігу та погашення;

- збереження фінансової незалежності – підтримання оптимальної структури боргових зобов'язань між інвесторами-резидентами і інвесторами-нерезидентами;

- прозорості – дотримання відкритості під час випуску позик, забезпечення доступу міжнародних рейтингових агентств до достовірної інформації про економічне становище в країні для підтримки високої кредитної репутації та рейтингу країни-позичальника.

Багато вчених справедливо зазначають, що для України розробка стратегії держави з питань зовнішніх запозичень актуальна й необхідна. Концептуальними засадами ефективної боргової політики є використання державного боргу як інструменту державного регулювання, реалізації домінуючих напрямів суспільного розвитку.

Для активізації державної бюджетної політики ресурси, залучені з використанням дефіцитного фінансування, доцільно направляти на прискорення економічного розвитку країни шляхом як посилення державної інвестиційної політики, так і стимулювання інвестиційної та інноваційної діяльності приватного сектора економіки, розвитку людського потенціалу. Боргова політика як вагома складова бюджетної політики, за певних умов, може бути вагомим інструментом активізації інвестиційних та інноваційних процесів у суспільстві, сприяючи економічному і соціальному розвитку.

Основна мета – подолання хронічної дефіцитності бюджету шляхом утримання граничного обсягу дефіциту і державного боргу в межах науково обґрунтованого рівня. Пріоритети у сфері дефіцитного фінансування мають бути орієнтовані на визначення оптимального співвідношення між внутрішнім і зовнішнім фінансуванням. Для цього фінансування дефіциту

загального фонду державного бюджету має відбуватись переважно шляхом використання внутрішніх запозичень. Водночас кошти, отримані за рахунок кредитів (позик) вітчизняних суб'єктів господарювання під державні гарантії від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних програм (проектів), необхідно використовувати для фінансування дефіциту бюджету розвитку.

До головних стратегічних завдань бюджетної політики належить зниження рівня дефіциту державного бюджету і частки державного боргу у ВВП; підтримка структурних реформ у реальному секторі економіки і соціальній сфері, інноваційного розвитку та залучення інвестицій в економіку; зміцнення фінансової самостійності місцевих бюджетів. При цьому обсяг запозичень має визначатися порогом боргової безпеки та економічної ефективності. Пріоритетне – використання запозичень на інвестиційні цілі поряд із заборонаю перенесення боргового навантаження на наступні покоління.

Ураховуючи, що боргова політика держави – невід'ємна складова бюджетної політики, їх ефективна реалізація тісно взаємопов'язана. Тому в руслі сучасних економічних реформ (децентралізації бюджетних відносин, розширення бюджетних прав місцевих органів влади і надання самостійності в бюджетних повноваженнях регіонам та органам самоврядування) ефективна боргова політика має здійснюватися згідно зі стратегічними і тактичними напрямками бюджетної політики, спрямованими на: підвищення ефективності державних видатків; удосконалення механізму середньострокового бюджетного прогнозування й планування; продовження процесу оптимізації кількості бюджетних програм та кількості головних розпорядників бюджетних коштів; удосконалення програмно-цільового методу бюджетування; забезпечення прозорості та відкритості бюджетного процесу; підвищення ефективності державних інвестицій; зменшення дефіциту бюджету; підвищення ефективності боргової політики; забезпечення високого рівня та ефективності інвестиційних видатків зведеного бюджету; підвищення соціальних стандартів та оптимізації видатків на соціальні проекти.

Бюджетна політика у сфері державного боргу має вирішувати взаємопов'язані питання зниження боргової залежності країни й ефективного використання запозичених коштів. Тобто зростання ролі боргової політики для реалізації стратегії соціально-економічного розвитку України потребує розробки та реалізації ефективного механізму інвестування запозичених ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій одночасно із дотриманням безпечного рівня і структури державного боргу. Ця комплексна проблема має перейти з площини декларативних намірів у площину практичних дій, включаючи вдосконалення організаційних, фінансових, правових та контрольних механізмів.

Подолання економічної кризи в Україні актуалізує зосередження уваги на підвищенні ефективності управління державним боргом, самої боргової політики і зниженні динаміки бюджетного боргу. Бюджетна політика має включати не лише низку пріоритетів та орієнтирів видаткової політики

в умовах невизначеності стосовно економічних перспектив, але й сприяти продовженню реформування бюджетної та податкової систем з метою підвищення дієвості й ефективності бюджетних і податкових механізмів .

Тести для самоперевірки знань

1. *Загальна сума заборгованості України, яка складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань – це:*

- а) державне запозичення;
- б) державний борг;
- в) дефіцит бюджету;
- г) гарантійне зобов'язання.

2. *Форми державного кредиту*

- а) державні позики;
- б) акції;
- в) трансферти;
- г) усі відповіді правильні.

3. *Роль держави, юридичних і фізичних осіб у державному кредиті:*

- а) держава – позичальник, а юридичні та фізичні особи – кредитори;
- б) держава – кредитор, юридичні й фізичні особи – позичальники;
- в) держава, юридичні та фізичні особи можуть бути як кредиторами, так і позичальниками;
- г) не відіграють жодної ролі.

4. *З чим пов'язані становлення і розвиток державного кредиту:*

- а) з перевищенням видатків над доходами бюджету;
- б) з розвитком товарно-грошових відносин і посиленням ролі держави;
- в) з боротьбою з корупцією за організації функціонування урядового апарату;
- г) усі відповіді правильні?

5. *Функції кредиту, наданого державою:*

- а) розподільча;
- б) контрольна;
- в) перерозподільна;
- г) регулівна.

6. *Внутрішній державний кредит виступає в такій формі:*

- а) міжурядові позики;
- б) банківські кредити держави;
- в) гарантовані позики;
- г) усі відповіді правильні.

7. *Зовнішній державний кредит виступає в такій формі:*

- а) запозичення коштів загальнодержавного позикового фонду;
- б) банківські кредити держави;
- в) гарантовані позики;
- г) усі відповіді правильні.

8. *Позики як форма кредиту, що виражають відносини з надання фінансової допомоги підприємствам і організаціям органами державної влади й управління за рахунок бюджетних коштів на умовах терміновості, платності, зворотності, – це:*

- а) гарантовані позики;
- б) запозичення коштів загальнодержавного позикового фонду;
- в) казначейські позики;
- г) позики міжнародних фінансових органів.

9. *За характером використання цінних паперів позики бувають:*

- а) державні й місцеві;
- б) ринкові та неринкові;
- в) внутрішні й зовнішні;
- г) урядів інших країн.

10. *За правом емісії розрізняють позики:*

- а) державні й місцеві;
- б) ринкові та неринкові;
- в) внутрішні й зовнішні;
- г) урядів інших країн.

Практичні завдання

Завдання 1

Доберіть до наведених визначень терміни: державний кредит, державні позики, облігації, казначейське зобов'язання, державний борг, державна заборгованість, реструктуризація.

1. Сума фінансових зобов'язань, грошових боргів, що підлягає погашенню, поверненню в певний термін.

2. Сукупність економічних відносин, що виникають між державою та фізичними або юридичними особами (фінансово-кредитними установами, корпораціями, іноземними урядами, міжнародними фінансовими організаціями і приватними особами) стосовно питання мобілізації додаткових грошових коштів на кредитній основі, тобто на умовах зворотності, строковості та платності, в процесі формування загальнодержавного фонду фінансових ресурсів, в яких держава може бути позичальником, кредитором або гарантом.

3. Один з видів боргових цінних паперів, що підтверджують наявність кредиторсько-дебіторських взаємовідносин.

4. Тимчасові заходи, спрямовані на створення сприятливих умов погашення кредиту під час фінансових труднощів позичальника.

5. Боргові цінні папери, що емітуються державою в особі її вповноважених органів і поширюються виключно на добровільних засадах серед фізичних та юридичних осіб.

6. Основна форма державного кредиту, коли держава виступає в основному позичальником.

7. Загальна сума заборгованості, яка складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань.

Завдання 2

Проаналізуйте динаміку державного боргу України за даними таблиці.

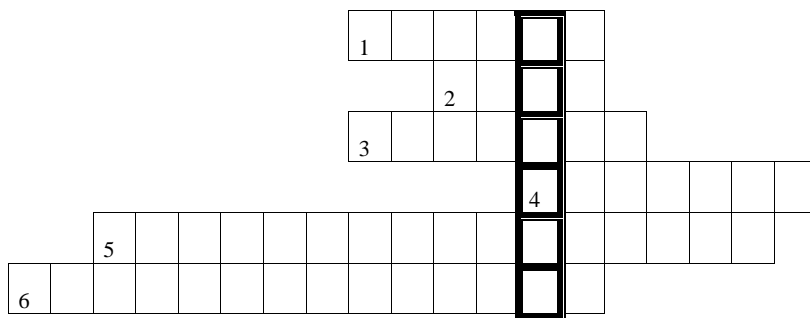
Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Внутрішній борг	105,1	155,4	173,7	206,5	284,0	488,8
Зовнішній борг	211,7	276,7	299,4	308,9	300,0	611,6
Усього	316,8	432,2	473,1	515,5	584,1	1100,5

Завдання 3

Уряд країни вирішив отримати кредит від МВФ у розмірі 5 млн дол. США із річною ставкою 5 %. Ці кошти будуть вкладені в інвестиційні проекти, які забезпечать щорічний приріст ВВП у розмірі 500 тис. дол.

Необхідно визначити величину, на яку збільшився державний борг країни. Обчисліть, яку суму щорічних відсоткових виплат необхідно виплачувати за кредитом МВФ і через скільки років країна зможе виплатити цей кредит.

Криптограма

1. Основна форма державного кредиту, коли держава виступає в основному позичальником.

2. Загальна сума заборгованості держави.

3. Вид державного цінного паперу, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання Державного казначейства України.

4. Найвища форма організації суспільства, яка забезпечує захист і погодження індивідуальних, групових та загальносуспільних інтересів за допомогою права на певній території.

5. Одна із форм реорганізації умов боргу, під час якої боржники і кредитори домовляються про відстрочення виплат заборгованостей за основною сумою кредиту і за відсотками, термін яких має настати в певний період часу, а також про новий графік таких платежів.

6. Сума фінансових зобов'язань, грошових боргів, що підлягає погашенню, поверненню у певний термін.

Ключове слово: специфічна ланка державних фінансів; він не має ні окремого грошового фонду (кошти, що мобілізуються з його допомогою, потрапляють, як правило, до бюджету), ні відокремленого органу управління; водночас він характеризує особливу форму фінансових відносин держави і тому виділяється в окрему ланку.

Глосарій

Внутрішній державний борг – боргові зобов'язання уряду у формі кредитів, отриманих урядом, державних позик, здійснюваних за допомогою випуску цінних паперів від імені уряду і за його дорученням.

Державна заборгованість – сума фінансових зобов'язань, грошових боргів держави, що підлягає погашенню, поверненню у певний термін.

Державний борг – загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають унаслідок державного запозичення.

Державний кредит – сукупність економічних відносин, що виникають між державою та фізичними або юридичними особами (фінансово-кредитними установами, корпораціями, іноземними урядами, міжнародними фінансовими організаціями і приватними особами) стосовно питання мобілізації додаткових грошових коштів на кредитній основі, тобто на умовах зворотності, строковості та платності, в процесі формування загальнодержавного фонду фінансових ресурсів, в яких держава може бути позичальником, кредитором або гарантом.

Державні позики – основна форма державного кредиту, коли держава виступає в основному позичальником. Заборгованість держави за державними позиками включається в суму державного боргу країни.

Зовнішній державний борг – борг фізичним, юридичним особам за кордоном та іноземним державам.

Капітальний державний борг – вся сума випущених та непогашених зобов'язань за всіма видами позик, включаючи відсотки за ними.

Обслуговування державного боргу – комплекс заходів держави з погашення позик, виплати відсотків за ними, уточнення і зміни умов погашення випущених позик. Обслуговування зовнішнього боргу здійснюється в процесі виконання державного бюджету.

Погашення державного боргу – операції щодо здійснення плати за користування кредитом (позикою), сплати комісій, штрафів та інших платежів, пов'язаних з управлінням державним боргом.

Поточний державний борг включає витрати, пов'язані з виплатою доходів кредиторам за борговими зобов'язаннями держави і самими борговими зобов'язаннями, термін погашення яких уже настав.

Управління державним боргом – сукупність заходів держави з виплати відсоткових доходів кредиторам і погашення позик, зміни умов уже випущених позик, визначення умов і випуску нових позик. Проблема управління державним боргом полягає в забезпеченні платоспроможності держави, реальних джерел його погашення.

Контрольні питання

1. Розкрийте суть державного кредиту за економічним змістом, матеріально-речовим втіленням, зовнішньою формою вияву і юридично-правовим статусом.

2. У чому полягає об'єктивна необхідність державного кредиту? Розкрийте роль державного кредиту за умов розвинутої ринкової економіки і демократичних форм державності.

3. Розкрийте особливості державного кредиту як фінансової категорії. Що спільного й відмінного між державним кредитом і податками як фінансовими категоріями?

4. Які функції виконує державний кредит? Охарактеризуйте дію регулювальної функції державного кредиту на розвиток фінансового ринку, рівень оподаткування і масштаби бюджетного фінансування, економічне зростання і розподіл доходів, бюджетний дефіцит і розмір грошової маси в обігу.

5. Які існують форми державного кредиту?

6. За якими ознаками класифікуються державні позики?

7. Що таке державний борг? Розкрийте відмінності між державним боргом і державною заборгованістю.

8. За якими ознаками класифікується державний борг? Що таке поточний і капітальний борг? Що лежить в основі класифікації державного боргу на внутрішній і зовнішній?

9. Розкрийте соціально-економічні наслідки державного боргу.

10. У чому полягає сутність системи управління державним боргом? Які завдання виконуються у процесі управління державним боргом? На яких принципах базується політика управління державним боргом?

Використана та рекомендована література до розділу

1. Бюджетний кодекс України зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] : Закон України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

2. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів) : монографія / Андрущенко В. Л. – Львів : Каменярь, 2000. – С. 202.

3. Бюджетна система : навч. посібник / Н. І. Климаш, К. В. Багацька, Н. І. Дем'яненко та ін. ; за заг. ред. Т. А. Говорушко. – Львів : Магнолія 2006, 2014. – 296 с.

4. Богдан Т. П. Боргова політика держави в умовах глобальної нестабільності / Т. П. Богдан // Економіка України. – 2013. – № 2 (615). – С. 4–17.

5. Вівчар О. Й. Державний кредит та боргова політика в Україні / О. Й. Вівчар, В. М. Кащишин // Наука й економіка. – 2015. – Вип. 2. – С. 13–19. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nie_2015_2_4

6. Економічний термінологічний словник-довідник: економіка, фінанси, менеджмент / [За заг. редакцією С. А. Корнієнка і В. Я. Олійника]. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2013. – 460 с.

7. Лисяк Л.В. Політика фіскальної консолідації в Україні як інструмент стабілізації державних фінансів / Л.В. Лисяк // Ефективна економіка. – 2015. – №8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4239>

8. Рикардо Д. Сочинения. Парламентские речи ; пер. с англ. / Рикардо Д. – М. : Соцэкгиз, 1958. – Т. 4. – С. 165.

9. Сорос Дж. Спасите новую Украину [Электронный ресурс] / Дж. Сорос, Б.-А. Леви. – Режим доступа : <http://www.liga.net>

10. Фінанси : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К., 2012. – 687 с.

11. G7 и МВФ допускают выделение Украине 40 млрд долл. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rbc.ua>

12. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>

РОЗДІЛ 10. МІСЦЕВІ ФІНАНСИ. БЮДЖЕТНИЙ ФЕДЕРАЛІЗМ І ФІНАНСОВЕ ВИРІВНЮВАННЯ

10.1. Місцеві фінанси та значення місцевих бюджетів

Вирішальне значення в забезпеченні функціонування органів місцевого самоврядування відводиться місцевим фінансам, що являють собою самостійний структурний рівень фінансової системи держави.

Як зазначають вітчизняні науковці [10; 12; 14], місцеві фінанси забезпечують органи місцевого самоврядування достатнім обсягом фінансових ресурсів; сприяють розподілу доходних джерел між рівнями влади, галузями економіки, домогосподарствами з метою досягнення соціально-економічного ефекту на рівні адміністративно-територіальних одиниць. Місцеві фінанси – підґрунтям фінансової незалежності органів місцевого самоврядування, стимулюють зростання фінансового потенціалу територій, а також націлені на забезпечення громадян якісними суспільними послугами.

У сучасних умовах трансформаційної економіки України місцеві фінанси слід розглядати як систему соціально-економічних відносин, пов'язану з формуванням, розподілом та перерозподілом фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування, що сприяють економічному розвитку територій, а також підвищують добробут членів територіальних громад.

Протягом останніх років близько 10 % вартості ВВП України перерозподіляється через систему місцевих фінансів. Слід зауважити, що значна частина цих коштів акумулюється у місцевих бюджетах, близько третини бюджетних ресурсів країни зосереджено саме в місцевих бюджетах.

Можливість формування місцевих бюджетів дає змогу органам місцевого самоврядування мати фінансову базу для реалізації повноважень, визначених Конституцією України, законами та іншими нормативно-правовими актами.

Згідно з положеннями Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” місцевий бюджет – це план утворення і використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення функцій та повноважень місцевого самоврядування. Наведене визначення достатньо обмежено розкриває сутність і значення даної категорії, адже характеризує місцеві бюджети лише за формою. Розглядаючи місцеві бюджети як об'єктивну економічну категорію, провідні вітчизняні науковці зазначають, що місцеві бюджети відіграють ключову роль у формуванні системи фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування.

У сучасних підходах вітчизняних науковців щодо визначення сутності місцевих бюджетів чітко простежується орієнтація на посилення процесів децентралізації та демократизації влади в країні.

Організаційна побудова місцевих фінансів в умовах трансформаційної економіки має складну та розгалужену структуру, при цьому в результаті посилення процесів децентралізації та демократизації влади значення місцевих бюджетів у цій структурі має тенденції до зростання.

Об'єктом організаційної структури та реальним вираженням місцевих фінансів є фінансові ресурси органів місцевого самоврядування. Фінансові ресурси органів місцевого самоврядування слід розглядати як матеріальні носії фінансових відносин, а саме: конкретні фонди грошових коштів, які перебувають у розпорядженні місцевої влади певної територіальної одиниці та використовують на розвиток цієї території. Фінансові ресурси органів місцевого самоврядування існують як у фондovій, так і нефондовій формах. Призначенням фінансових ресурсів є забезпечення відтворювального процесу на рівні адміністративно-територіальних одиниць.

Згідно зі ст. 142 Конституції України, матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування виступає рухоме й нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що перебувають у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад. У Законі України “Про місцеве самоврядування в Україні” було охарактеризовано фінансові основи місцевого самоврядування, а саме: визначено умови формування місцевих бюджетів, створення цільових фондів, участь органів місцевого самоврядування у фінансово-кредитних відносинах та окреслено право комунальної власності.

Нормами Бюджетного кодексу України деталізовано особливості формування фінансових основ органів місцевого самоврядування. Таким чином, місцеві фінанси охоплюють дві сфери, а саме: економічні відносини, пов'язані з формуванням і використанням централізованих фінансових ресурсів, акумульованих у місцевих бюджетах і цільових фондах органів місцевого самоврядування, що є структурною складовою місцевих бюджетів; економічні відносини, пов'язані з формуванням і використанням фінансових ресурсів підприємств та організацій комунальної форми власності. Відповідна значна частка фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування акумулюється безпосередньо у місцевих бюджетах.

Щодо суб'єктів фінансових відносин, то на місцевому рівні вони представлені органами законодавчої та виконавчої влади, а також органами оперативного управління бюджетом. Правовий статус суб'єктів системи місцевих фінансів закріплено в Конституції України.

Головним, або первинним, суб'єктом фінансових відносин у сфері місцевих фінансів є територіальна громада та органи місцевого самоврядування.

До органів оперативного управління бюджетом, які виступають суб'єктами даної системи, належать: Міністерство фінансів України, Державна казначейська служба України, Рахункова палата України, Державна фіскальна служба України, Державна фінансова інспекція України.

Формування дієвої системи фінансового забезпечення місцевих органів самоврядування передбачає досягнення стратегічних і тактичних цілей.

Як зазначає І. Копитіна, “метою фінансової діяльності місцевих органів влади є задоволення суспільних інтересів і потреб та сприяння соціально-економічному розвитку регіону”. Тобто стратегічна мета місцевих фінан-

сів – забезпечення соціально-економічного розвитку територій з урахуванням потреб та інтересів членів територіальних громад.

Досягнення стратегічних цілей можливе лише за умов реалізації практичних цілей, а саме: забезпечення збалансованості доходів і видатків місцевих бюджетів, формування фінансово стійких бюджетів і досягнення певного рівня їх фінансової самостійності.

Відповідно до зазначених цілей перед системою місцевих фінансів постає низка завдань: визначення суми коштів, необхідних для забезпечення членів територіальних громад мінімальним обсягом суспільних благ та послуг; формування доходів місцевих бюджетів; ефективний розподіл фінансових ресурсів відповідно до власних та делегованих повноважень.

Наступна структурна складова системи місцевих фінансів – принципи їх організації. Принципи організації місцевих фінансів тісно пов'язані з принципами організації бюджетної системи країни, оскільки основна частина фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування перебуває у фондовій формі.

Ще однією структурною складовою системи місцевих фінансів є місцеві фінансові інститути. На сучасному етапі розвитку науки про місцеві фінанси значна увага приділяється саме їх дослідженню. В наукових працях вітчизняних учених існують певні розбіжності щодо визначення складу місцевих фінансових інститутів, що дійсно отримали розвиток в Україні (табл. 10.1).

Таблиця 10.1

Підходи до визначення складу фінансових інститутів місцевих фінансів

Автори	Зміст підходу
1	2
В. Кравченко [12], К. Владимиров, Н. Чуйко, О. Рогальський [4]	Формування даних інститутів в Україні – складний і неоднозначний процес. Місцеві фінансові інститути формуються в тісному взаємозв'язку один з одним і утворюють певну систему. В структурі системи місцевих фінансів України існують такі інститути: самостійні місцеві бюджети, позабюджетні, валютні та цільові фонди органів місцевого самоврядування, комунальна форма власності, місцеві податки і збори, комунальний кредит, комунальні платежі, фінанси комунальних підприємств. У зародковому стані перебуває інститут громадських послуг
О. Кириленко [14]	Місцеві фінансові інститути представлені: місцевими бюджетами, місцевими податками та зборами, цільовими фондами органів місцевого самоврядування, комунальним кредитом, місцевими позиками, об'єктами комунальної власності
О. Романенко [15]	У системі місцевих фінансів виділяються такі інститути, як: самостійний місцевий бюджет, позабюджетні, валютні та цільові фонди, комунальна власність, місцеві податки і збори, комунальний кредит, комунальні позики, фінансові ресурси комунальних підприємств, комунальні платежі, поточні видатки і видатки розвитку, поточний бюджет і бюджет розвитку тощо

Зауважимо, що нині до фінансових інститутів даної системи слід зарахувати: громадські послуги, місцеві бюджети, інститут місцевого оподаткування, цільові фонди, комунальний кредит, комунальну форму власності, фінанси комунальних підприємств.

Так, зарубіжний досвід демонструє, що ключовим у системі місцевих фінансів є інститут громадських послуг, який визначає модель системи місцевих фінансів. Інститут громадських послуг функціонує і в Україні. По-перше, це зумовлено тим, що основна функція місцевої влади – надання суспільних благ, які відповідно до зарубіжної практики можна визначити як громадські послуги. По-друге, наявність і функціонування комунального сектора економіки забезпечують надання низки громадських послуг. По-третє, нормами ст. 119 і ст. 143 Конституції України за місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування передбачено закріплення ряду функцій та компетенції з надання суспільних благ.

Якість та ефективність надання громадських послуг істотно впливають на рівень добробуту членів територіальної громади.

Наступний фінансовий інститут, який виділяють в організаційній побудові місцевих фінансів, – місцеві бюджети. Як зазначалось вище, саме місцеві бюджети відіграють ключову роль у системі місцевих фінансів, виступають фінансовим підґрунтям у діяльності та функціонуванні органів місцевого самоврядування. За рахунок фінансових ресурсів, що акумулюються в місцевих бюджетах, забезпечується соціально-економічний розвиток територіальних громад.

Місцеві бюджети – досить самостійні, вони не включені до державного бюджету України та інших місцевих бюджетів.

Згідно з Бюджетним кодексом України, бюджети формуються з двох частин, а саме із загального та спеціального фондів. Загальний фонд бюджету включає надходження, що визначені для забезпечення загальних виплат і не призначаються на конкретні цілі. Даний фонд виступає джерелом забезпечення більшості видатків бюджету. Спеціальний фонд місцевих бюджетів формується з конкретно визначених джерел надходжень і використовується на фінансування чітко визначених цілей.

Розглядаючи місцеві бюджети як фінансовий план, слід зазначити, що в результаті внесення змін до Бюджетного кодексу України, в рамках реалізації реформи міжбюджетних відносин, передбачено формування єдиного кошику доходів загального фонду. Наявність єдиного кошику доходів місцевих бюджетів передбачає зміцнення їх фінансових основ, а також стимулювання органів місцевого самоврядування до нарощення їх доходної бази. Крім того, в результаті реалізації бюджетної та податкової реформ було розширено доходну базу загального фонду місцевих бюджетів з одночасним скороченням доходів спеціального фонду.

До 2015 р. доходна частина місцевих бюджетів формувалася за рахунок доходів, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховувались у визначенні міжбюджетних трансфертів, або кошик I; доходів, що не враховувались у визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, або кошик II; міжбюджетних трансфертів.

Місцеві бюджети поділяються на дві функціональні складові, а саме: поточний бюджет і бюджет розвитку.

Фінансові ресурси, які акумулюються в поточному бюджеті, спрямовуються на фінансування установ і закладів виробничої та соціальної інфраструктури, що утримуються за рахунок бюджетних асигнувань, а також на фінансування заходів щодо соціального захисту населення. Тобто поточний бюджет є бюджетом споживання.

Щодо бюджету розвитку, то його кошти спрямовуються на реалізацію програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов'язаних зі здійсненням інвестиційної та інноваційної діяльності, на фінансування субвенцій та інших видатків, пов'язаних з розширенням відтворенням.

Бюджет розвитку – виключно складова спеціального фонду місцевих бюджетів, джерела формування та напрями використання фінансових ресурсів якого чітко окреслено в Бюджетному кодексі України.

Бюджет розвитку – основа фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку місцевих органів самоврядування. Проте в рамках реалізації бюджетної реформи з метою посилення фінансової самостійності місцевих бюджетів з бюджету розвитку до загального фонду було передано податкові надходження, а саме єдиний податок та податок на майно. У результаті доходна частина бюджетів розвитку місцевих бюджетів формується за рахунок нестабільних та незначних доходних джерел. Такий перерозподіл доходних джерел між загальним фондом і бюджетом розвитку місцевих бюджетів, навіть у короткостроковому періоді, негативно позначиться на якості громадських благ та послуг, а з часом призведе до посилення фінансової залежності органів місцевого самоврядування від фінансової допомоги органів влади вищого рівня.

Наступною складовою, яку слід виділити в організаційній структурі місцевих фінансів, є інститут місцевого оподаткування. Саме інститут місцевого оподаткування покликаний зміцнювати місцеві бюджети, розширювати їхню фінансову незалежність. Ефективне використання місцевих податків і зборів сприяє акумуляції фінансових ресурсів, необхідних для розвитку територіальних громад, оскільки, як свідчить досвід розвинутих країн, є стабільним і самостійним джерелом доходів до місцевих бюджетів. Відповідно, до місцевих податків, окрім загальних принципів оподаткування, висувається низка характерних вимог, які зумовлені їх особливим значенням у складі фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування, забезпеченні соціально-економічного розвитку територій, найповнішому задоволенні потреб населення.

Система місцевого оподаткування має передбачати такі підходи до вибору місцевих податків:

– забезпечення достатніх обсягів та справедливого розподілу коштів. Надходження від місцевих податків і зборів мають бути відчутними у загальному обсязі фінансових ресурсів місцевих органів влади, а потреби місцевого бюджету повинні задовольнятися переважно за рахунок надходжень місцевих податків і зборів;

– незначні адміністративні та виконавські витрати. Істотного зниження адміністративних витрат можна досягти за допомогою використання єдиного фіскального апарату, спільних форм і баз оподаткування у справлянні загальнодержавних та місцевих податків;

– місцеві податки не мають суттєво впливати на соціальну поведінку громадян, не повинні сприяти переміщенню податкових баз. У зв'язку з цим найдоцільнішими місцевими податками є майнові податки та податки з доходів. Обсяг місцевих податків має бути безпосередньо пов'язаний з рівнем надання місцевих послуг;

– рівень ефективності витрат означає, що місцеве оподаткування має сприяти досягненню оптимального рівня видатків органів місцевого самоврядування [13].

Щодо інституту позабюджетних, валютних і цільових фондів, то в Україні наявний та функціонує тільки такий місцевий фінансовий інститут, як інститут цільових фондів коштів.

Комунальний кредит – самостійний фінансовий інститут. Як правило, він виступає одним із засобів залучення додаткових фінансових ресурсів з метою забезпечення запланованих видатків, тобто є альтернативним джерелом формування фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування. Рідше місцеві органи влади виступають кредиторами.

Залучення додаткових фінансових ресурсів національного та міжнародного фондів ринків активізує здійснення довгострокових інвестиційних проектів органами місцевого самоврядування. Дані ресурси спрямовуються на розв'язання стратегічних проблем.

Комунальний кредит має різні форми, а саме: облігаційні позики, безоблігаційні позики, комунальний банківський кредит, комерційний комунальний банківський кредит, комунальний кредит державних банків, взаємний комунальний кредит тощо. Більшість із цих форм в Україні не застосовується і не передбачена в законодавстві.

Органи місцевого самоврядування в Україні мають досить обмежений доступ як до внутрішнього, так і до зовнішнього ринку позикового капіталу, адже згідно зі ст. 16 Бюджетного кодексу України місцеві внутрішні запозичення до бюджету розвитку мають право здійснювати виключно міські ради. Щодо зовнішніх місцевих запозичень, то використовувати їх можуть лише міські ради міст обласного значення.

10.2. Бюджетний федералізм і фінансове вирівнювання

Доробки вчених свідчать, що для зарубіжних країн характерна організація місцевого самоврядування, а відповідно і його фінансове забезпечення згідно з положеннями міжнародних правових актів: Європейської хартії про місцеве самоврядування та Всесвітньої декларації місцевого самоврядування.

У результаті дотримання вимог даних міжнародних правових актів в економічно розвинутих країнах створюються умови для самодостатнього та ефективного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Зазначені правові акти є підґрунтям для забезпечення децентралізації, адже враху-

вання їх положень у бюджетно-податковому законодавстві країни дозволяє забезпечити достатній рівень фінансової самостійності органів місцевого самоврядування, нівелювати розбіжності, що виникають у межах фінансового потенціалу, розвитку галузей економіки, стану соціальної інфраструктури, демографічної ситуації, географічного розташування адміністративно-територіальних одиниць.

Поняття “децентралізація” є багатоаспектним і розглядається різнопланово. На семантичному рівні децентралізація (від лат. *de* – протиставлення, *centralis* – центральний) трактується як знищення, ослаблення або скасування централізації.

Засновником теорії фінансової децентралізації є американський економіст Чарльз Тібу. У своїх працях “Чиста теорія локальних витрат” (1956 р.) та “Економічна теорія фіскальної децентралізації в публічних фінансах: необхідність, джерела й використання” (1961 р.). Вчений зазначає, що фіскальна децентралізація забезпечує зростання ефективності органів місцевого самоврядування, оскільки вони мають більш точну інформацію про потреби своїх резидентів на відміну від центральної влади. Розвитком теорії фіскальної децентралізації також займався англійський учений Уоллес Оутс, який в 1972 р. в праці “Фіскальна децентралізація” вивів “теорему децентралізації”.

У країнах з розвинутою ринковою економікою фіскальну децентралізація розглядають як природний процес та інструмент демократизації суспільства, підвищення ефективності адміністративної системи, якісного людського розвитку.

У нормах чинного вітчизняного законодавства ця категорія не відображена. Вітчизняні науковці, визначаючи один і той самий процес, паралельно використовують такі поняття, як “фіскальна децентралізація” або “фінансова децентралізація” та “бюджетна децентралізація”.

У підходах вітчизняних науковців до визначення понять фіскальної децентралізації (табл. 10.2) та фінансової децентралізації (табл. 10.3) простежується певна єдність.

Таблиця 10.2

Систематизація наукових поглядів щодо трактування поняття “фіскальна децентралізація”

Автор	Визначення поняття “фіскальної децентралізації”
В. Зайчикова [10]	Являє собою передачу повноважень органам місцевого самоврядування самостійно вирішувати питання щодо програмних видатків та автономного збільшення власної доходної бази
С. Герчаківський, О. Кабаш [6]	Здатність місцевого самоврядування незалежно й ефективно забезпечувати суспільними послугами шляхом узгодження видатків органів влади з місцевими потребами й уподобаннями

**Систематизація наукових поглядів щодо трактування поняття
“фінансова децентралізація”**

Автор	Визначення поняття “фінансової децентралізації”
І. Волохова [5]	Достатньо широкий процес, який включає передачу не лише фінансових ресурсів, але й повноважень у фінансовій сфері (видаткових, доходних, податкових)
Н. Бикадорова [2], Т. Сало [17]	Процес розподілу функцій, фінансових ресурсів і відповідальності за їх використання між центральним і локальним рівнями Управління
Т. Бутурлакiна, В. Мiнкович [3]	Сприяє ефективному забезпеченню населення “соціально-інфраструктурними” послугами шляхом ретельнішого узгодження структури видатків місцевих бюджетів із місцевими потребами та вподобаннями

Спільною рисою всіх наведених визначень є те, що даний процес охоплює всю систему місцевих фінансів і визначається набуттям органами місцевого самоврядування не лише ряду видаткових повноважень щодо забезпечення власних самоврядних функцій і делегованих видаткових повноважень, але й розширення фінансової самостійності в межах формування централізованих та децентралізованих фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування.

Наявність певних розбіжностей у самій назві категорій обумовлено особливостями перекладу та врахуванням вітчизняними науковцями, які використовують термін “фіскальна децентралізація”, закордонного досвіду в рамках дослідження процесів децентралізації влади в країні та становлення інституту місцевих фінансів.

Щодо визначення сутності поняття “бюджетна децентралізація”, то в працях вітчизняних науковців (табл. 10.4) даний процес характеризує розподіл видаткових повноважень між рівнями бюджетної системи, визначає особливості формування доходів місцевих бюджетів, а також характеризує систему міжбюджетних відносин. Тобто бюджетна децентралізація охоплює процес формування та використання фінансових ресурсів, що акумулюються в місцевих бюджетах.

Також доцільно виділити такий підвид бюджетної децентралізації, як податкова децентралізація. Податкову децентралізацію характеризують як процес розширення і зміцнення прав та повноважень місцевого та регіонального самоврядування стосовно незалежного прийняття рішень та виконання делегованих державною владою повноважень щодо формування територіальних бюджетів за рахунок надходжень податків, зборів та інших обов’язкових платежів.

**Систематизація наукових поглядів щодо трактування поняття
“бюджетна децентралізація”**

Автор	Визначення поняття “бюджетної децентралізації”
С. Савчук [16]	Розподіл повноважень щодо доходних джерел та видатків за відповідними рівнями бюджетної системи, а також установа повноважень, у межах яких місцеві органи влади можуть визначити свої власні доходи і видатки
В. Кудряшов, Б. Селінков [13]	Передбачає реформування бюджетної системи в напрямі формування всіх її ланок як порівняно автономних і фінансово спроможних для виконання прийнятих бюджетних повноважень
О. Дем’янчук [8]	Це поняття має не лише економічні аспекти міжбюджетних відносин, але й політичні та інституційні, які охоплюють широкі сфери діяльності, починаючи від прийняття управлінського рішення органами місцевого самоврядування щодо виконання як власних, так і делегованих повноважень відповідно до бюджетного законодавства до вдосконалення бюджетного планування видатків із місцевих бюджетів з урахуванням міжбюджетних трансфертів

Отже, в результаті аналізу підходів вітчизняних науковців щодо визначення сутності категорій “фінансова децентралізація”, “бюджетна децентралізація” та “податкова децентралізація” можна зробити висновок, що ширшим поняттям, котре включає в себе бюджетну децентралізацію, до якої, у свою чергу, належить податкова децентралізація, є децентралізація фінансових ресурсів. Застосування даного терміна в сучасних умовах розвитку інституту місцевих фінансів більш виправдане, оскільки фінансова децентралізація охоплює безпосередньо всю фінансову систему країни.

Підвидами децентралізації фінансових ресурсів є бюджетна та податкова децентралізація, які створюють основу для забезпечення фінансової самостійності органів місцевого самоврядування.

Таким чином, поняття децентралізації фінансових ресурсів пропонуємо в подальшому розглядати як комплексне поняття, яке охоплює процес розподілу повноважень між рівнями влади щодо формування фінансових ресурсів, дає можливість акумулювати і накопичувати такий обсяг фінансових ресурсів у місцевих бюджетах, який забезпечує зміцнення фінансової бази органів місцевого самоврядування, що дозволить забезпечити фінансову самостійність органів місцевого самоврядування у виконанні власних самоврядних функцій та повноважень.

Нині в Україні ключова роль у розвитку системи фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування належить саме реалізації політики бюджетної децентралізації, оскільки основу даної системи становлять місцеві бюджети. При цьому слід зауважити, що процес становлення та імплементації положень бюджетної децентралізації в Україні проходить досить повільно та з певними труднощами.

У розбудові децентралізованої моделі управління Україна стикнулася з проблемами, в результаті чого отримано достатньо негативні наслідки, а саме:

- розпочаті трансформаційні процеси в межах державних фінансів відбуваються з урахуванням, а також під впливом попередньої практики та досвіду розбудови, організації, управління централізованою бюджетною системою;

- процес удосконалення податкової, бюджетної, пенсійної, митної систем та інших складових державних фінансів, як правило, був спрямований суто на розв'язання тих проблем, які нагромадилися в окремих ланках фінансової системи, і не торкався поліпшення державного господарства загалом;

- відсутність комплексного підходу щодо реформування місцевого самоврядування, яке має включати конституційну, адміністративну, територіальну та бюджетну реформи;

- фрагментарність і непослідовність розвитку всієї сукупності складових організаційної структури місцевих фінансів, а також системне недовиконання розпочатих реформ у галузі публічних фінансів.

Таким чином, нині простежується тенденція до посилення процесів централізації, що суперечить загальній практиці бюджетної децентралізації, що негативно впливає на ефективність організації та функціонування місцевих бюджетів.

На підтвердження цього висновку вважаємо доцільним хронологічно дослідити етапи реалізації політики бюджетної децентралізації в Україні та окреслити її особливості.

Перший етап (1991–2001 рр.). У даний період створено передумови для розвитку принципів децентралізму, запровадження так званого бюджетного федералізму, оскільки конституційні положення передбачають розмежування і самостійність державного та місцевих бюджетів, а також визначено фінансову та матеріальну базу органів місцевого самоврядування. Крім того, ст. 132 Конституції України закріплює децентралізацію як один із принципів здійснення державної влади. Однак, дані положення залишились продекларованими. По-перше, незважаючи на те, що було задекларовано право на існування інституту місцевого самоврядування та проголошено принцип самостійності місцевих бюджетів, бюджетна система України залишилась організованою за суворо централізованою схемою. В результаті функції та видаткові повноваження залишилися здебільшого нерозмежованими між рівнями бюджетної системи.

По-друге, місцеві бюджети фактично не мали власної доходної бази. Левова частка їх доходів формувалася за рахунок відрахувань від загальнодержавних податків.

Щодо місцевого оподаткування, то місцеві податки і збори в Україні фактично не виконували ні фіскальної, ні регулівної функції.

По-третє, не було визначено чіткого механізму перерахування дотацій, субвенцій, джерел їх виплат і напрямів використання. Не забезпечувалась повнота, своєчасність і прозорість перерахування трансфертів, особливо на рівні селищних і сільських рад, трансферти не стали ефективним інструментом міжбюджетних відносин.

Таким чином, у даний період процес бюджетної децентралізації в Україні не набув рис усталеності, а тому потребував свого поживлення та поглиблення, тобто радикалізації політики держави в цій галузі. Адже здійснення системи заходів, спрямованих не тільки на передачу функціональних повноважень зверху вниз, але й на забезпечення їхнього повного фінансування за рахунок внутрішніх та зовнішніх джерел, спроможне поглибити започатковану тенденцію до децентралізації суспільних фінансів.

Наступний етап реалізації політики бюджетної децентралізації в Україні тривав з 2001 до 2010 рр.

Найбільш значущим кроком у напрямі бюджетної децентралізації було прийняття у 2001 р. Бюджетного кодексу України.

У даний період в Україні стрімко зростає рівень вертикального та горизонтального фіскального дисбалансу, відсутність в органів місцевого самоврядування стимулів до проведення політики, яка відповідає інтересам центральних органів влади, відсутність рівного доступу громадян до суспільних послуг.

Із прийняттям Закону України “Про міжбюджетні відносини між районним бюджетом та бюджетами міст районного значення, сіл, селищ та їх об’єднань” зроблено спробу забезпечити подальшу децентралізацію бюджетної системи країни.

Наступним кроком у напрямі зміцнення фінансових основ місцевого самоврядування, посилення впливу системи формування місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток територій та поліпшення добробуту громадян України, що безпосередньо і забезпечує зростання рівня бюджетної децентралізації, було ухвалення у 2006 р. Концепції реформування місцевих бюджетів. Зазначена концепція не передбачала конкретних дій, а тільки окреслювала головні напрями, за якими повинна проводитись відповідна робота, і визначала строки її виконання. Без такого документа напевно чи можлива скоординована робота зі зміцнення політики бюджетної децентралізації. Проте реалізація завдань даної концепції не знайшла належного відображення в законодавстві України.

Крім того, положення Європейської хартії про місцеве самоврядування, які стосуються фінансових засад місцевого самоврядування в Україні, хоча й реалізовані в нормах зазначених вище законодавчих документів, проте все ще залишаються продекларованими.

Відповідно, ефективність реалізації політики бюджетної децентралізації можлива лише за умови забезпечення своєчасного та обґрунтованого проведення реформ, які насамперед мають комплексний характер.

Третій етап тривав з 2010 до 2014 рр. Одним із пріоритетних напрямів реформування в даний період визначено реформу міжбюджетних відносин та податкової системи, в результаті чого було прийнято Бюджетний кодекс України та Податковий кодекс України в новій редакції.

Новації, на яких базувалась нова редакція Бюджетного кодексу України, спрямовані насамперед на приведення у відповідність положень окре-

мих статей Кодексу до Конституції України та Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, що мало стати підґрунтям для підвищення якості управління бюджетними коштами, демократизації та децентралізації фінансових ресурсів, які акумулюються в місцевих бюджетах.

Із прийняттям Податкового кодексу України зроблено довгоочікуваний крок до оптимізації інституту місцевого оподаткування в Україні. Запровадження податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, а також скасування малоефективних місцевих податків і зборів, сутність яких у сучасних економічних умовах суперечила принципам оподаткування, як очікувалось, мали наблизити інститут місцевого оподаткування до вимог окреслених в Європейській хартії про місцеве самоврядування.

Четвертий етап розпочався наприкінці 2014 р. Ключовим напрямом реалізації реформ було обрано створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов функціонування органів місцевого самоврядування. Досягнення поставленої мети зумовило визначення векторів реалізації реформи міжбюджетних відносин в Україні, а саме:

- бюджетна незалежність і фінансова самостійність місцевих бюджетів;
- закріплення за місцевими бюджетами стабільних джерел доходів та розширення доходної бази місцевих бюджетів;
- новий механізм бюджетного регулювання та вирівнювання;
- нова трансфертна політика та посилення відповідальності профільних міністерств за реалізацію державної політики у відповідних галузях;
- створення умов для об’єднання територіальних громад;
- стимулювання громад до об’єднання та формування спроможних територіальних громад;
- децентралізація видаткових повноважень та чіткий розподіл компетенцій відповідно до принципу субсидіарності.

Значним кроком у напрямі посилення процесів децентралізації фінансових ресурсів та реалізації політики фінансової децентралізації в цілому було прийняття Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, яка розроблена відповідно до положень Європейської хартії про місцеве самоврядування на основі пропозицій вітчизняних та міжнародних експертів і за погодженням з представниками асоціації органів місцевого самоврядування. Концепція увібрала в себе всі основні ідеї теорії фінансової децентралізації.

Згідно з Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні й Плану заходів щодо її реалізації, до основних завдань політики децентралізації фінансових ресурсів слід зарахувати:

- створення матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень;
- розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, а також у системі органів місцевого са-

моврядування згідно з принципом субсидіарності. На підготовчому етапі реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні виконано значну частину поставлених завдань. Передусім результатом практичної імплементації урядових ініціатив у напрямі посилення процесів децентралізації фінансових ресурсів, що передбачало зміцнення фінансової спроможності місцевих бюджетів, реформування системи міжбюджетних відносин, стало прийняття законів України “Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформування міжбюджетних відносин” і “Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи”. Відповідно до положень зазначених законодавчих актів докорінно змінено систему фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування та впорядковано підходи до її організації.

За попередніми розрахунками Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, в результаті реалізації реформи в напрямі децентралізації фінансових ресурсів прогнозується зростання ресурсів місцевих бюджетів більш ніж на 30 млрд грн. Крім того, зазначені зміни забезпечать синергетичний ефект і доходи місцевих бюджетів зростуть у 2–3 рази, що надасть у розпорядження органів місцевого самоврядування ресурси для вирішення питань розвитку громад.

Проявом реалізації бюджетної та податкової реформ у напрямі децентралізації фінансових ресурсів, як уже зазначалось, є зростання рівня фінансової стійкості місцевих бюджетів, адже розширення податкових надходжень, посилення інституту місцевого оподаткування, а також зміна системи міжбюджетних відносин спрямовані на зміцнення фінансових основ та зростання рівня фінансової незалежності органів місцевого самоврядування. Таким чином, аналіз хронології реалізації політики децентралізації влади в Україні дозволяє зробити висновок, що реформи, які проводились у рамках бюджетної децентралізації, заклали підвалини для реалізації політики децентралізації фінансових ресурсів.

Комплексний та зважений підхід до реалізації бюджетної реформи сприятиме перетворенню децентралізації фінансових ресурсів на реальний інструмент забезпечення фінансової стійкості місцевих бюджетів, як основної ланки інституту місцевих фінансів.

Тести для самоперевірки знань

1. Місцеві фінанси – це:

- а) система формування, розподілу і використання грошових та інших фінансових ресурсів з метою забезпечення виконання місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань, як власних, так і делегованих;
- б) витрати, що здійснюють місцеві органи влади в обов'язковому порядку за переліком, визначеним законодавством;
- в) витрати, які здійснюють місцеві органи влади на власний розсуд на основі рішень, прийнятих їхніми представницькими зібраннями;
- г) усі відповіді правильні.

2. Законодавчо закріплена стратегія розподілу функціональних повноважень та відповідальності державної, регіональної, місцевої влади з компромісним розмежуванням на цій основі доходів і видатків між ланками бюджетної системи на засадах політичної доцільності, соціальної етики, міжрегіональної та міжнаціональної солідарності – це:

- а) фінансове вирівнювання;
- б) бюджетний федералізм;
- в) бюджетна стратегія;
- г) тактика.

3. Бюджетами місцевого самоврядування є:

- а) бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах);
- б) бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах;
- в) бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань;
- г) обласні та районні бюджети.

4. Місцеві бюджети – це:

- а) бюджет АРК, обласні, районні бюджети і бюджети місцевого самоврядування;
- б) бюджет АРК, обласні, районні бюджети;
- в) обласні, районні бюджети і бюджети місцевого самоврядування;
- г) обласні та районні бюджети.

5. Обласні, районні бюджети затверджуються в такий термін:

- а) не пізніше ніж у двотижневий строк з дня прийняття закону про Державний бюджет України;
- б) не пізніше ніж у двотижневий строк з дня офіційного опублікування закону про Державний бюджет України;
- в) до 25 грудня року, що передує плановому;
- г) до 15 грудня року, що передує плановому.

6. Сільські бюджети затверджуються в такий термін:

- а) до 15 грудня року, що передує плановому;
- б) до 25 грудня року, що передує плановому;
- в) не пізніше ніж у двотижневий строк з дня офіційного опублікування рішення про районний бюджет;
- г) до 30 грудня року, що передує плановому.

7. До зведеного бюджету області входять показники:

- а) лише обласного бюджету;
- б) лише бюджетів міст обласного значення цієї області;
- в) бюджетів міст районного значення цієї області;
- г) обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення цієї області.

8. *Горизонтальне вирівнювання податкоспроможності обласних бюджетів здійснюється за надходженнями:*

- а) податку на прибуток підприємств;
- б) місцевих податків і зборів;
- в) мита;
- г) акцизного податку.

9. *Горизонтальне вирівнювання податкоспроможності міст обласного значення, районів здійснюється за надходженнями:*

- а) податку на прибуток підприємств;
- б) місцевих податків і зборів;
- в) податку на доходи фізичних осіб;
- г) акцизного податку.

10. *Процес перерозподілу фінансових ресурсів на користь адміністративно-територіальних одиниць, які не мають достатньої власної доходної бази, – це:*

- а) фінансове вирівнювання;
- б) бюджетна стратегія;
- в) процес оподаткування;
- г) усі відповіді правильні.

Практичні завдання

Завдання 1

Доберіть до наведених визначень терміни: місцеві фінанси, місцеві бюджети, бюджетний федералізм, фінансове вирівнювання, комунальний кредит.

1. Законодавчо закріплена стратегія розподілу функціональних повноважень та відповідальності державної, регіональної, місцевої влади з компромісним розмежуванням на цій основі доходів і видатків між ланками бюджетної системи на засадах політичної доцільності, соціальної етики, міжрегіональної та міжнаціональної солідарності.

2. Процес перерозподілу фінансових ресурсів на користь адміністративно-територіальних одиниць, які не мають достатньої власної доходної бази.

3. Система формування, розподілу і використання грошових та інших фінансових ресурсів з метою забезпечення виконання місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань, як власних, так і делегованих.

4. Сукупність економічних відносин між органами місцевого самоврядування, з одного боку, та фізичними і юридичними особами – з іншого, за яких місцеве самоврядування найчастіше виступає позичальником, рідше – кредитором.

5. Фонди фінансових ресурсів, що мобілізуються та витрачаються на відповідній території.

Завдання 2

Відділення № 12 банку N розташовано в будівлі, що перебуває в комунальній власності територіальної громади м. Дніпра. Визначте розмір річної орендної плати за орендоване банком приміщення, якщо:

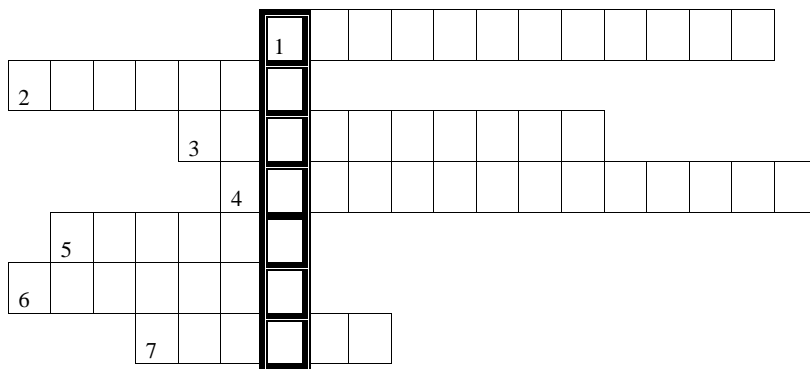
- вартість будівлі, в якій розміщується відділення банку, в цілому – 123 544 тис. грн;
- площа будівлі, в якій розміщується відділення банку, в цілому – 1986,5 м²;
- площа відділення банку (площа орендованого майна) – 87,3 м²;
- орендна ставка за використання нерухомого майна для розміщення фінансових установ – 35 %.

Завдання 3

Відповідно до загальноміської програми “Покрівля” необхідно відремонтувати 15 575 м² покрівлі. Згідно з проведеними розрахунками ця площа та вартість ремонту 1 м² покрівлі розподілилися за районами міста так: площа покрівлі, що потребує ремонту в Амур-Нижньодніпровському районі – 58,5 %, в Індустріальному районі – 41,5 %. Ціна ремонту 1 м² становить в Амур-Нижньодніпровському районі – 57,73 грн, в Індустріальному районі – 46,17 грн.

Визначте потребу в коштах для ремонту покрівлі за районами міста.

Криптограма

1. Процес перерозподілу фінансових ресурсів на користь адміністративно-територіальних одиниць, які не мають достатньої власної доходної бази.

2. Економічні відносини, які пов'язані із формуванням, розподілом і використанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів з метою виконання функцій і завдань держави та забезпечення умов розширеного відтворення.

3. Законодавчо закріплена стратегія розподілу функціональних повноважень та відповідальності державної, регіональної, місцевої влади з ком-

промiсним розмежуванням на цій основi доходiв i видаткiв мiж ланками бюджетної системи на засадах полiтичної доцiльностi, соцiальної етики, мiжрегіональної та мiжнацiональної солiдарностi.

4. Автономне функцiонування будь-якої органiзацiйної структури (пiдсистеми), правомочне прийняття нею рiшень щодо внутрiшнiх проблем, включення виконавцiв у процеси вироблення рiшень.

5. План формування та використання фiнансових ресурсiв для забезпечення виконання завдань i функцiй, якi здiйснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республiки Крим та органами мiсцевого самоврядування протягом бюджетного перiоду.

6. Обов'язковий, iндивiдуально безоплатний платiж, що стягується органами державної влади рiзних рiвнiв з юридичних i фiзичних осiб з метою фiнансового забезпечення дяльностi держави та (або) муніципальних утворень.

7. Кошти, якi надаються органам мiсцевого самоврядування на умовах вiдстрочки їх повернення з виплатою вiдсотка.

Ключове слово: кошти, спрямованi на здiйснення програм та заходiв, передбачених вiдповiдним бюджетом.

Глосарiй

Бюджети мiсцевого самоврядування – бюджети територiальних громад сiл, їх об'єднань, селищ, мiст (у тому числi районiв у мiстах), бюджети об'єднаних територiальних громад, що створюються згiдно iз законом та перспективним планом формування територiй громад.

Муніципальний кредит – система кредитних вiдносин, головним позичальником у якiй є органи мiсцевого самоврядування. Основна форма фiнансування муніципальних iнвестицiйних програм у зарубiжних краiнах. Муніципальний кредит вiдокремлений вiд державного. На вiдмiну вiд державного кредиту, муніципальний кредит має виключно цiльовий характер i пов'язаний iз реалiзацiєю конкретних соцiально-економiчних програм. Ко-мунальний кредит в Україні перебуває в процесі становлення

Місцеві бюджети – це бюджет Автономної Республiки Крим, обласні, районні бюджети i бюджети мiсцевого самоврядування.

Місцеві податки i збори – це податки та збори, якi встановлюються органами мiсцевого самоврядування вiдповiдно до законодавства, обов'язковi до сплати в межах адмiнiстративно-територiальних одиниць та зараховуються до їх бюджетiв.

Місцеві позики – форма мобiлiзацiї фiнансових ресурсiв для потреб мiсцевих органiв влади. Мiсцеві позики розмiщуються на ринку позикового капiталу.

Місцеві фiнansi – система формування, розподiлу i використання грошових та iнших фiнансових ресурсiв для забезпечення виконання мiсцевими органами влади покладених на них функцiй i завдань, як власних, так i делегованих.

Фінансова незалежність місцевого самоврядування – важливий чинник побудови демократичної держави, що характеризує незалежність держави в цілому, рівень демократичних прав і свобод громадян, потенційні можливості її економічного розвитку та створює об’єктивну необхідність формування нових економічних відносин.

Контрольні питання

1. У чому полягає сутність місцевих фінансів? Назвіть спільні та відмінні риси місцевих фінансів і економічної категорії “фінанси”.
2. Яку роль відіграють місцеві фінанси в реалізації соціально-економічної та регіональної політики, у зміцненні демократичних засад суспільного життя й розвитку місцевого самоврядування?
3. Назвіть основні нормативно-правові документи, що регламентують місцеві фінанси в Україні.
4. У чому сутність фінансової незалежності органів місцевого самоврядування? Зазначте основні напрями її зміцнення.
5. Яку роль відіграють місцеві бюджети в системі місцевих фінансів? Дайте оцінку чинного порядку формування та використання коштів місцевих бюджетів.
6. Як реалізуються функції місцевих фінансів за допомогою бюджетних видатків?
7. Дайте визначення міжбюджетним відносинам.
8. Назвіть види трансфертів.
9. Розкрийте сутність базової та реверсної дотацій.
10. Що являють собою субвенції? Для чого і кому вони надаються?

Використана та рекомендована література до розділу

1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 № 333-р.
2. Бикадорова Н. О. Фінансова децентралізація місцевого самоврядування / Н. О. Бикадорова // Економічний вісник Донбасу : наук. журн. / Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; Ін-т екон. промисловості Нац. акад. наук України. – 2010. – № 2(20). – С. 145–151.
3. Бутурлакiна Т. О. Фінансова децентралізація як фактор економічного зростання регіонів / Т. О. Бутурлакiна, В. Т. Мiнкович // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2010. – Вип. 31. – С. 237–243.
4. Владимиров К. М. Місцеві фінанси: навч. посiбник / К. М. Владимиров, Н. Г. Чуйко, О. Ф. Рогальський. – Херсон : Олді-плюс; 2006. – 352 с.
5. Волохова І. С. Фінансова децентралізація, її недоліки та переваги / І. С. Волохова // Прометей. – 2011. – №3 (36). – С. 281–285.
6. Герчаківський С.Д. Теоретичний логос фiскальної децентралізації / С. Д. Герчаківський, О.Р. Кабаш // Регiональна економіка. – 2009. – №2. – С. 133–141.

7. Глушенко Ю. А. Місцеві бюджети України в процесі реалізації фінансової децентралізації [Електронний ресурс] / Ю. А. Глушенко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2015. – № 2. – С. 106–112. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2015_2_21

8. Дем'янчук О. І. Децентралізація фінансових ресурсів місцевими бюджетами України / О. І. Дем'янчук // Наукові записки НУ «Острозька академія»: зб. наук праць. – Острог, 2013 – Вип. 21. – С. 139–143.

9. Економічний термінологічний словник-довідник: економіка, фінанси, менеджмент / [За заг. редакцією С. А. Корнієнка і В. Я. Олійника]. – Дніпропетровськ: ДДФА, 2013. – 460 с.

10. Зайчикова В. В. Місцеві фінанси України та європейських країн. / В. В. Зайчикова. – К.: НДФІ, 2007. – 299 с.

11. Карамушка Л. І. Місцевий бюджет як фінансова основа розвитку територіальних громад [Електронний ресурс] / Л. І. Карамушка // Економічний вісник університету. – 2014. – Вип. 23 (1). – С. 206–210. – Режим доступу: [http://www.nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2014_23\(1\)_39](http://www.nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2014_23(1)_39)

12. Кравченко В. І. Місцеві фінанси України: дис. д-ра екон. наук: 08.04.01 / В. І. Кравченко; Київський ун-т ім. Т. Шевченка. К. – с. 391.

13. Кудряшов В. П. Поняття бюджетної системи та її децентралізації / В. П. Кудряшов, Б. П. Селінков // Фінанси України. – 2006. – № 8. – С. 25–32.

14. Місцеві фінанси: підручник / [О. Р. Квасовський, А. В. Лучка, Б. С. Малиняк та ін.] / за ред. О. П. Кириленко. – К.: Знання, 2006. – 677 с.

15. Романенко О. Р. Фінанси: підручник. / О. Р. Романенко – 4-те вид. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 312 с.

16. Савчук С. Теоретичні аспекти бюджетної децентралізації / С. Савчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Економіка. – 2004. – № 16. – С. 81–85.

17. Сало Т. Децентралізація фінансової системи: стан та оцінка рівня в Україні / Т. Сало // Ефективність державного управління: зб. наук. пр. / Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. – 2013. – Вип. 35. – С. 324–330.

18. Фінанси: підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К., 2012. – 687 с.

РОЗДІЛ 11. СОЦІАЛЬНІ ПОЗАБЮДЖЕТНІ ФОНДИ

11.1. Сутність соціальних позабюджетних фондів

Самостійною ланкою фінансової системи у складі державних фінансів є фонди фінансових ресурсів цільового призначення, їх створення зумовлене потребою в наданні певних соціальних гарантій населенню у разі втрати працездатності, годувальника, роботи, досягнення непрацездатного віку, настання нещасних випадків чи інших непередбачуваних витрат.

Принципи, на яких побудована система організації соціальних позабюджетних фондів: законність (діяльність фондів визначається державою, відповідними законами і є власністю держави); обов'язкова участь (обов'язковість здійснення платежів усіх роботодавців і працівників за наймом); гарантованість (державна гарантує виплати всім учасникам фондів); цільовий характер використання коштів фондів; самостійність та автономність управління діяльністю фондів; рівноправність учасників (усі учасники мають рівні права стосовно зобов'язань щодо фінансування витрат і одержання в результаті цього прав та гарантій); прозорість (вільний доступ до інформації про діяльність фондів).

Соціальні позабюджетні фонди класифікуються за: юридичним статусом (державні, громадських організацій, змішані, підприємств); місцем дії (міжнародні, загальнодержавні, регіональні); предметом дії (постійні, тимчасові); джерелами фінансування (бюджетні, позабюджетні); напрямом дії (економічні, соціальні, науково-дослідні, військові, природоохоронні).

Велике значення для розвитку держави мають соціальні позабюджетні фонди. Від того, наскільки ефективно вони функціонують, залежить рівень соціальних стандартів кожного громадянина країни. За економічним змістом соціальні позабюджетні фонди становлять сукупність грошових відносин, пов'язаних з розподілом, перерозподілом і використанням частини вартості національного доходу, яка призначена для фінансування цільових програм та підтримки певного рівня життя різних соціальних верств населення.

В Україні сучасні фонди соціального забезпечення поділяються на бюджетні та позабюджетні. Бюджетні фонди соціального забезпечення входять до структури Державного бюджету України та створюються для виконання пріоритетних завдань економічного і соціального розвитку загальнодержавного рівня. Нині в Україні існує один бюджетний фонд соціального забезпечення – Фонд соціального захисту інвалідів. Позабюджетні фонди соціального забезпечення (цільові позабюджетні фонди) створюються з метою фінансування цільових програм і підтримки певного рівня життя різних соціальних верств населення в разі виникнення страхових випадків за всіма видами соціального страхування (досягнення непрацездатного віку, втрата працездатності, годувальника, безробіття тощо).

Соціальне страхування є системою специфічних відносин, що складаються в суспільстві з приводу перерозподілу національного доходу, фор-

мування спеціальних страхових фондів і використання їх для компенсації втрати трудового доходу громадянина чи його підтримки внаслідок дії універсальних соціальних ризиків. За визначенням Міжнародної організації праці, соціальний ризик – це втрата доходу, що спричиняє необхідність матеріальної підтримки громадян для задоволення мінімальних потреб незалежно від їхніх індивідуальних можливостей.

Державні позабюджетні фонди соціального забезпечення, що представлені у вигляді декількох фондів соціального страхування в Україні, виконують вагомую роль для забезпечення соціального захисту населення.

Згідно з чинним законодавством нині в Україні діють такі соціальні позабюджетні фонди:

- Пенсійний фонд;
- Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття;
- Фонд соціального страхування України.

11.2. Пенсійний фонд України

Пенсійна система України – сукупність створених у країні правових, економічних і організаційних інститутів і норм, метою яких є надання громадянам матеріального забезпечення у вигляді пенсії. Пенсійна система України в сучасному вигляді започаткована в січні 2004 р. і забезпечує формування, призначення і виплату пенсій на трьох рівнях. Пенсійне забезпечення – важливе питання життєдіяльності суспільства і соціальної політики держави. Розміри пенсій відображають зрілість суспільних відносин і реальне втілення в життя положень Конституції про побудову соціальної держави.

З прийняттям законів України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” і “Про недержавне пенсійне забезпечення” у 2004 р. розпочато впровадження пенсійної реформи, сутність якої полягає в переході до трирівневої пенсійної системи:

– перший рівень – це солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, в якій усі кошти, що перераховуються підприємствами та застрахованими особами до Пенсійного фонду України, одразу ж виплачуються нинішнім пенсіонерам;

– другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка передбачає, що частина обов'язкових пенсійних відрахувань (до 7 % від заробітної плати працівника) буде спрямована на персональні рахунки громадян. Ці кошти інвестуватимуться в українську економіку, а інвестиційний дохід збільшуватиме розмір майбутніх пенсійних виплат;

– третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення. В цій системі можуть брати участь добровільно як фізичні особи, так і юридичні особи – роботодавці.

Солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування базується на засадах солідарності та субсидування, а також на виплаті пенсій і наданні соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду України.

Перший і другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему загальнообов'язкового державного пенсійного забезпечення, другий і третій – систему накопичувального пенсійного забезпечення.

Провідне місце серед державних цільових фондів соціального страхування в Україні посідає Пенсійний фонд.

Управління Пенсійним фондом здійснюється на основі паритетності представниками держави, застрахованих осіб і роботодавців. Така форма управління дає можливість соціальним партнерам ефективно виконувати спільні завдання з урахуванням інтересів кожної зі сторін, сприяє прозорості, підзвітності, фінансовому контролю та надійному регулюванню страхової системи.

Органами управління Пенсійного фонду є правління та виконавча дирекція. Вищий орган управління Пенсійного фонду – правління.

Виконавчими органами правління Пенсійного фонду згідно із Законом є виконавча дирекція та підвідомчі їй територіальні органи. Нині функції виконавчої дирекції Пенсійного фонду, її територіальних органів виконують відповідно Пенсійний фонд України, головні управління та управління Пенсійного фонду в областях, районах, містах. Нагляд за діяльністю Фонду здійснює наглядова рада, яка діє на громадських засадах.

Бюджет Пенсійного фонду – це план утворення і використання цільового страхового фонду, що формується за рахунок страхових внесків до солідарної системи та надходжень з інших джерел, визначених законом. Бюджет Пенсійного фонду формується відповідно до норм чинного законодавства та основних напрямів бюджетної політики держави на наступний рік. Показники бюджету Пенсійного фонду розробляються з урахуванням основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України на плановий рік та результатів аналізу виконання показників бюджету Пенсійного фонду за минулі періоди.

Бюджет Пенсійного фонду складається з бюджетів головних управлінь Пенсійного фонду в областях, міста Києва, які включають бюджети управлінь Пенсійного фонду в районах, містах і районах у містах, які є учасниками бюджетного процесу в Пенсійному фонді.

Згідно зі ст. 72 Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”, джерела формування коштів Пенсійного фонду такі:

– надходження від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що спрямовуються на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, у розмірах, визначених законом, крім частини страхових внесків, що спрямовується до накопичувальної системи пенсійного страхування;

- інвестиційний дохід, який отримується від інвестування резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах;
- кошти державного бюджету і цільових фондів, що перераховуються до Пенсійного фонду у випадках, передбачених цим Законом;
- кошти, сплачені виконавчій дирекції Пенсійного фонду за надання послуг з адміністрування Накопичувального фонду та послуг недержавним пенсійним фондам – суб'єктам другого рівня системи пенсійного забезпечення;
- суми від фінансових санкцій та пені (крім сум пені, сплачених роботодавцем за несвоєчасне перерахування з його вини сум страхових внесків застрахованої особи до накопичувальної системи пенсійного страхування), застосованих відповідно до цього Закону та інших законів до юридичних та фізичних осіб за порушення встановленого порядку нарахування, обчислення і сплати страхових внесків та використання коштів Пенсійного фонду, а також суми адміністративних стягнень, накладених відповідно до закону на посадових осіб та громадян за ці порушення;
- благодійні внески юридичних та фізичних осіб;
- добровільні внески;
- інші надходження відповідно до законодавства.

11.3. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття в Україні забезпечується за рахунок коштів фонду соціального страхування на випадок безробіття. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України є комерційною самоврядною організацією. Фондом керує його правління та виконавча дирекція. Виконавча дирекція Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття представлена Державною службою зайнятості, яка здійснює заходи зі сприяння зайнятості населення. До складу правління Фонду входять представники від держави, застрахованих осіб та роботодавців. Нагляд за діяльністю Фонду здійснює наглядова рада, яка контролює виконання Фондом статутних завдань і цільове використання коштів.

Фонд соціального страхування на випадок безробіття створений для фінансування програм зайнятості населення. Він здійснює управління страхуванням на випадок безробіття, контроль за використанням коштів, надає забезпечення та соціальні послуги.

Гарантом забезпечення застрахованих осіб та надання їм відповідних соціальних послуг є держава. Права, обов'язки та відповідальність суб'єктів соціального страхування на випадок безробіття визначені у Законі України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття".

Джерела формування коштів Фонду соціального страхування на випадок безробіття:

1) страхові внески страховальників (суми ЄСВ, визначені пропорційно за цим видом соціального страхування);

2) суми фінансових санкцій за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків та використання коштів Фонду;

3) кошти державного бюджету, які спрямовуються до Фонду у випадках, встановлених Законом;

4) доходи від розміщення тимчасово вільних коштів, у тому числі резерву коштів Фонду;

5) благодійні внески підприємств, установ та організацій;

6) інші надходження відповідно до законодавства України.

Кошти Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття використовуються на: виплату матеріального забезпечення безробітних; надання соціальних послуг у сприянні працевлаштуванню незайнятого населення.

Види матеріального забезпечення за рахунок коштів фонду: допомога з безробіття, у тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності; матеріальна допомога у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації безробітного; допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні.

Виплати допомоги з безробіття є захищеною статтею видатків Фонду, що свідчить про першочерговість здійснення даних виплат.

Види соціальних послуг за рахунок коштів Фонду: професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації та профорієнтація; пошук роботи та сприяння у працевлаштуванні, у тому числі шляхом надання роботодавцю дотації на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних та фінансування організації оплачуваних громадських робіт для безробітних; інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням.

11.4. Фонд соціального страхування України

Фонд соціального страхування України був створений у 2015 р., шляхом злиття Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України та Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Даний фонд забезпечує виплати в разі виникнення страхового випадку за такими видами соціального страхування: у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; медичне.

Хоча фонд передбачає здійснення виплат за трьома видами соціального страхування, об'єднанню підлягають тільки два фонди соціального страху-

вання: Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втраченою працездатності та Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. Це пов'язано з тим, що в нашій державі медичне страхування, попри велику кількість внесених законопроектів від депутатів, так і не було прийнято як загальнообов'язкове, а отже, немає і фонду медичного страхування.

Фонд соціального страхування України є некомерційною самоврядною організацією, що діє на підставі статуту, який затверджується його правлінням.

Управління фондом здійснюється на паритетній основі державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців. Безпосередньо керують Фондом його правління та виконавча дирекція.

Основні завдання Фонду соціального страхування України:

– реалізація державної політики у сферах соціального страхування, що забезпечується даним фондом;

– надання матеріального забезпечення, страхових виплат і соціальних послуг;

– профілактика нещасних випадків;

– зарахування страхувальника до класу професійного ризику виробництва з урахуванням виду його економічної діяльності;

– проведення перевірок достовірності поданих страхувальниками відомостей про види економічної діяльності (у тому числі основний) усіх підприємств незалежно від форми власності;

– здійснення перевірки обґрунтованості видачі та продовження листків непрацездатності застрахованим особам, у тому числі на підставі інформації з електронного реєстру листків непрацездатності;

– здійснення контролю за використанням роботодавцями та застрахованими особами коштами Фонду;

– аналіз та прогнозування надходження коштів від сплати єдиного внеску.

Бюджет Фонду соціального страхування України затверджує Кабінет Міністрів.

Джерела формування коштів фонду соціального страхування: страхові внески страхувальників та застрахованих осіб; суми фінансових санкцій, застосованих до підприємств, установ, організацій та фізичних осіб–підприємців за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків та використання коштів Фонду; суми штрафів за недотримання законодавства про соціальне страхування; суми адміністративних штрафів, накладених відповідно до закону на посадових осіб та громадян за порушення; суми неприйнятних до зарахування витрат страхувальника за соціальним страхуванням; доходи від розміщення тимчасово вільних коштів, у тому числі резерву коштів Фонду; капіталізовані платежі, що надійшли у випадках ліквідації страхувальників; доходи від реалізації майна, придбаного за рахунок коштів Фонду; добровільні внески та інші надходження.

Кошти фонду не включаються до складу державного бюджету України та використовуються тільки за цільовим призначенням.

Кошти фонду витрачаються на: виплату матеріального забезпечення, страхових виплат і надання соціальних послуг, фінансування заходів з профілактики страхових випадків; фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності Фонду, робочих органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, розвиток та функціонування інформаційно-аналітичних систем Фонду; формування резерву коштів Фонду.

Тести для самоперевірки знань

1. *Структуру системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування становить:*

- а) перший і другий рівні;
- б) другий рівень;
- в) перший рівень;
- г) другий і третій рівні;
- д) перший, другий, третій і четвертий рівні.

2. *Одне з основних завдань Пенсійного фонду України:*

- а) виплата пенсій за віком;
- б) фінансування санаторно-курортного лікування застрахованих осіб;
- в) виплата пенсій у зв'язку із втратою годувальника внаслідок нещасного випадку на виробництві;
- г) виплата допомоги у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;
- д) немає правильної відповіді.

3. *Пенсійний фонд України забезпечує реалізацію таких соціальних послуг:*

- а) допомога на лікування пенсіонера;
- б) видача матеріального забезпечення;
- в) видача пенсійних посвідчень;
- г) допомога на поховання пенсіонера.

4. *Персоніфікований облік:*

- а) організація та ведення обліку відомостей про застрахованих осіб, що використовуються в системі пенсійного страхування;
- б) інформаційна база даних про облік коштів на накопичувальних пенсійних рахунках застрахованих осіб;
- в) автоматизована система розрахунку й обліку страхових внесків на пенсійне страхування;
- г) організація обліку відомостей про кількість страхувальників у системі пенсійного страхування
- д) немає правильної відповіді.

5. Джерело формування накопичувального фонду в накопичувальному пенсійному страхуванні:

- а) банківські кредити;
- б) страхові внески роботодавців;
- в) трансферти з державного бюджету;
- г) інвестиційний дохід;
- д) немає правильної відповіді.

6. Серед основних принципів недержавного пенсійного забезпечення можна виділити:

- а) добровільну участь певних категорій громадян у системі пенсійного страхування;
- б) розподіл розмірів пенсій залежно від мінімальної заробітної плати;
- в) розподіл розмірів пенсій залежно від страхового стажу;
- г) створення пенсійних фондів юридичними та фізичними особами на добровільних засадах;
- д) немає правильної відповіді.

7. У системі соціального страхування на випадок безробіття страховим випадком вважається:

- а) припинення трудового договору з роботодавцем;
- б) зміна виду трудової діяльності;
- в) втрата особою роботи з незалежних від роботодавця причин;
- г) втрата особою роботи з незалежних від неї обставин;
- д) немає правильної відповіді.

8. Система соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності забезпечує:

- а) виплату пенсій з інвалідності;
- б) виплату одноразової матеріальної допомоги непрацездатним особам, що перебувають на утриманні безробітного;
- в) організацію лікування працівника, що постраждав на виробництві;
- г) виплату допомоги з догляду за хворою дитиною;
- д) немає правильної відповіді.

9. Система соціального страхування від нещасних випадків передбачає:

- а) надання допомоги в разі тимчасової непрацездатності внаслідок професійного захворювання;
- б) надання путівок на санаторно-курортне лікування;
- в) допомогу в разі тимчасової непрацездатності через загальне захворювання;
- г) виплату допомоги у зв'язку з частковим безробіттям;
- д) немає правильної відповіді.

10. Фонд соціального страхування України фінансується з таких джерел:
а) кошти Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;

- б) внески застрахованих осіб;
- в) внески роботодавців та найманих працівників;
- г) внески роботодавців;
- д) немає правильної відповіді.

Практичні завдання

Завдання 1

Використовуючи статистичні дані, проаналізуйте доходи і видатки Пенсійного фонду України впродовж трирічного періоду (2013–2015 рр.).

Роки	2013	2014	2015
Доходи	166 864	168 463	171 724
Видатки	252 755	245 246	257 208

Завдання 2

Порівняйте Пенсійну систему України з аналогічними системами країн ЄС.

Завдання 3

Проаналізуйте визначення терміна “державні цільові фонди” різними авторами та аргументуйте свій вибір найповнішого і найточнішого, а також найменш повного і найменш точного визначення:

1) державні цільові фонди – сукупність фінансових ресурсів, які створюються і використовуються з метою фінансування програм, що виконуються державними органами управління (Кудряшов В. П. Курс фінансів : навч. посіб. / Кудряшов В. П. – К : Знання, 2008. – 431 с.);

2) централізовані спеціалізовані фонди – особлива ланка фінансової системи держави, яка має конкретне цільове призначення та визначену законодавством самостійність (Мацелик М. О. Фінансове право : навч. посіб. / М. О. Мацелик, Т. О. Мацелик, В. А. Пригоцький ; за ред. В. К. Шкарупи. – К. : Знання, 2011. – 815 с.);

3) фонди цільового призначення – сукупність коштів, що перебувають в розпорядженні центральних або місцевих органів влади і мають цільове призначення (Теорія фінансів : підручник / П. І. Юхименко, В. М. Федосов, Л. Л. Лазебник та ін. ; за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К. : Центр навчальної літератури, 2010. – 576 с.).

4) державні цільові фонди – форма перерозподілу і використання фінансових ресурсів, що залучаються державою для фінансування деяких суспільних потреб (Романенко О. Р. Фінанси : підручник / Романенко О. Р. – 4-те вид. – К. : Центр навчальної літератури, 2009. – 312 с.).

Завдання 4

Визначте, правильне чи неправильне твердження.

1. Відповідно до чинного вітчизняного законодавства створювати по-

забюджетні фонди мають право органи державної влади, органи місцевого самоврядування й інші бюджетні установи.

2. Формування фондів цільового призначення здійснюється для надання певних соціальних гарантій населенню у разі досягнення непрацездатного віку, втрати працездатності, годувальника, роботи й інших непередбачуваних подій.

3. Правовий статус державних цільових фондів визначається нормами Конституції України, що встановлюють напрями соціальної політики держави.

4. Розмір джерел формування коштів позабюджетних цільових фондів не залежить від економічного і фінансового стану держави на тому чи іншому етапі її розвитку.

5. Напрями використання коштів позабюджетних цільових фондів залежать від призначення фондів, конкретних економічних умов і змісту розроблених програм, що реалізуються.

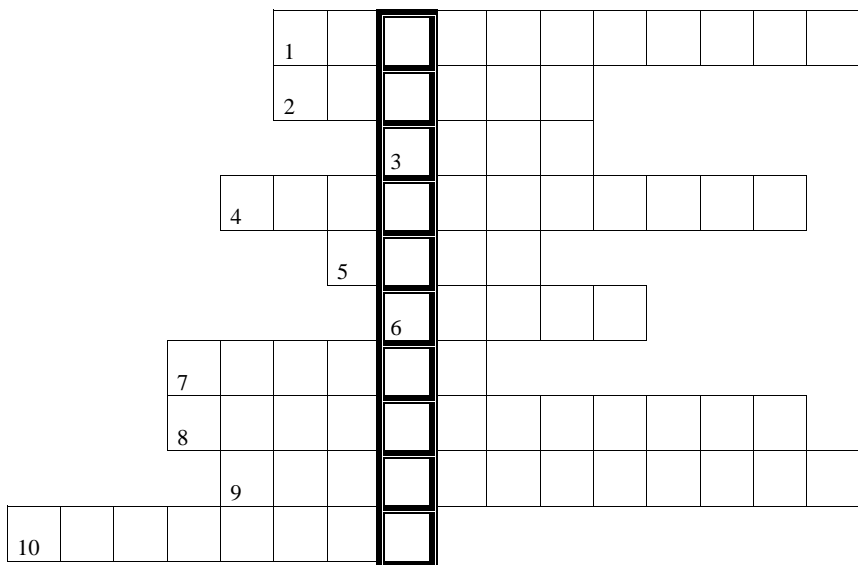
6. Пенсійний фонд України має право вести комерційну діяльність і отримувати доходи від розміщення тимчасово вільних коштів Фонду.

7. Позабюджетні цільові фонди належать до комерційних самоврядних організацій.

8. У системі державного соціального страхування страховиком є держава, яка зобов'язується створювати колективні страхові фонди і виплачувати страхове відшкодування.

9. Головним централізованим фондом грошових коштів держави є Пенсійний фонд.

Криптограма

1. Одна з ознак, якою характеризуються централізовані фонди грошових коштів.

2. Обов'язкові платежі до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування з метою забезпечення страхових виплат за поточними видами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

3. Обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди.

4. Особа у віці 15–70 років, що одночасно відповідає трьом умовам: не має роботи (прибуткового заняття); активно шукає роботу або намагається організувати власну справу; готова стати до роботи впродовж двох найближчих тижнів.

5. Форма фінансових ресурсів, які держава використовує для підтримки соціальної сфери.

6. Макет документа у вигляді паперового листа, що містить елементи фірмового стилю або інформацію постійного характеру; призначений для подальшого заповнення та внесення записів у відведені місця від руки або машинним способом.

7. Регулярна грошова виплата, яка призначається у встановленому державою порядку як захід матеріального забезпечення певних категорій осіб за принципами пенсійного страхування, загальнолюдської солідарності та субсидування.

8. Власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган, незалежно від форм власності, виду діяльності, господарювання, і фізична особа, яка використовує найману працю і найняла працівника за трудовим договором (контрактом).

9. Особа, яка відповідно до законодавства підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню і сплачує єдиний внесок у встановленому законом порядку

10. Вид цільової допомоги визначеним особам, що надається за рахунок коштів бюджетів або цільових фондів.

Ключове слово: соціально-економічне явище, за якого частина економічно активного населення не має роботи й заробітку.

Глосарій

Державні цільові фонди – фонди спеціального призначення, які створюються з метою фінансування відповідних загальнодержавних програм і мають конкретні джерела фінансування та напрями використання.

Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ) – консолідований страховий внесок, збирання якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту, прав застрахованих осіб і членів їхніх сімей на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування у випадках, передбачених законодавством.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – система, що передбачає матеріальне забезпечення громадян у разі настання страхового випадку (досягнення пенсійного віку, непрацездатність, хвороба тощо), а також надання соціальних послуг за рахунок бюджету відповідного Фонду соціального страхування, що формується шляхом сплати обов'язкових страхових внесків юридичними та фізичними особами, а також за рахунок інших джерел.

Недержавний пенсійний фонд – фонд, який створений і діє відповідно до законодавства про недержавне пенсійне забезпечення.

Пенсія – установлені законодавством регулярні грошові виплати, які отримують громадяни від держави й, за певних умов, недержавних організацій після досягнення встановленого віку, у разі інвалідності, утраті годувальника та ін.

Позабюджетні фонди – сукупність фінансових коштів, які перебувають у розпорядженні центральних або регіональних (місцевих) органів влади, що мають цільове призначення.

Контрольні питання

1. Поясніть необхідність створення та призначення державних цільових фондів в Україні.

2. Назвіть джерела формування та основні напрями використання коштів Пенсійного фонду України.

3. Які функції виконує Фонд соціального страхування на випадок безробіття в системі державних цільових фондів України?

4. Охарактеризуйте загальнодержавні соціальні фонди та їх значення для забезпечення системи соціального страхування.

5. Які види соціального страхування забезпечуються за рахунок Фонду соціального страхування України?

6. За рахунок яких джерел формується Фонд соціального страхування України?

7. Назвіть позабюджетні фонди соціального забезпечення України та поясніть чим вони відрізняються від бюджетних фондів соціального забезпечення.

8. Назвіть основні принципи організації державних цільових фондів.

9. Які функції виконує Пенсійний фонд України?

10. Назвіть керівні органи Пенсійного фонду України та охарактеризуйте їх повноваження.

Використана та рекомендована література до розділу

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці [Електронний ресурс]: Закон України від 28 грудня 2014 р. № 77-VIII – Режим доступу : <http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/77-19>

2. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування [Електронний ресурс] : Закон України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV – Режим доступу : <http://www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>

3. Про зайнятість населення [Електронний ресурс] : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5067-VI – Режим доступу : <http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

4. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи [Електронний ресурс] : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3668-VI – Режим доступу : <http://www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3668-17>

5. Про недержавне пенсійне забезпечення [Електронний ресурс] : Закон України від 9 липня 2003 р. № 1057-IV – Режим доступу : <http://www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>

6. Великсар Т. І. Медичне страхування як елемент системи соціального захисту населення / Т. І. Великсар // Економіка. Фінанси. Право. – 2013. – № 9/1. – С. 4–8.

7. Економічний термінологічний словник-довідник: економіка, фінанси, менеджмент / [За заг. редакцією С. А. Корнієнка і В. Я. Олійника]. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2013. – 460 с.

8. Стойко О. Я. Фінанси : навч. посібник / О. Я. Стойко, Д. І. Дема. – К. : Алерта, 2013. – 425 с.

9. Фінанси : навч. посібник у 2 част. / В. Г. Баранова, І. С. Волохова, В. П. Хомутенко та ін. ; за заг. ред. В. Г. Баранової. – Одеса : Атлант, 2015. – 344 с.

10. Фінанси : практикум / І. О. Школьник, Н. А. Дехтяр, О. В. Люта та ін. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2015. – 218 с.

РОЗДІЛ 12. ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

12.1. Домогосподарства як суб'єкт економічних і фінансових відносин

Домогосподарство – соціально-економічне явище, основа життєдіяльності будь-якого суспільства у світі.

Особливістю домогосподарств є те, що вони виступають основним споживачем ринкових і неринкових продуктів і послуг, а також власником факторів виробництва.

Згідно з рекомендаціями ООН, “домогосподарство” тлумачиться як “особа або група осіб, поєднаних з метою забезпечення всім необхідним для життя, тобто об'єднаних спільним веденням господарства”.

В українській практиці найпоширеніше таке визначення цього поняття: “Домогосподарство – сукупність осіб (або одна особа), які спільно проживають в одному житловому приміщенні (його частині), ведуть спільне господарство (мають спільні витрати на утримання житла, харчування тощо), повністю або частково об'єднують або витрачають кошти. Ці особи мають перебувати у родинних стосунках або у стосунках свояцтва, не перебувати в будь-яких із цих стосунків або бути й у тих і в тих стосунках”.

Домогосподарство – це повноправний учасник економічних відносин, що виступає окремим суб'єктом, складається з однієї або більше осіб, має певні джерела надходження коштів за рахунок використання різноманітних ресурсів та спільно витрачає отримані кошти (або їх еквіваленти) на власний розсуд з метою задоволення своїх потреб для стабільного відтворення кожного індивіда, що входить до складу цього домогосподарства. Через використання ресурсів, які постачаються домогосподарством на різноманітні ринки та споживання, домогосподарства активно впливають на економічні процеси.

Ринкові засади функціонування економіки дають можливість домогосподарствам бути повноцінними учасниками економічних відносин. Така змога базується на певних економічних передумовах: існування інституту приватної власності дає право користуватися ресурсами, що є в розпорядженні домогосподарства, на власний розсуд членів даного утворення та використовувати їх із найбільшою для домогосподарства прибутковістю і корисністю, отже, позиціонує домогосподарство як самостійний економічний суб'єкт; попит домогосподарств на товари та послуги – складова сукупного попиту, наявність якого є однією з основ забезпечення стабільності в економіці, відтак, економіка країни значною мірою залежить від попиту, який формують домогосподарства як основні споживачі виробленої продукції; в ринковій економіці роль домогосподарства не обмежується лише споживанням. Домогосподарства, виробляючи та реалізуючи певну продукцію, виступають продавцями. Крім того, вони мають важливе значення на ринку ресурсів, зокрема домогосподарства постачають такі ресурси, як

здібність до праці, капітал тощо; домогосподарство апріорі має значний інвестиційний потенціал: завдяки здатності заощаджувати кошти, що залишаються після задоволення найнеобхідніших потреб його членів, дане утворення перетворюється на вагомий інвестор вітчизняної економіки.

Значення та роль домогосподарств в економіці значною мірою залежать від економічної системи, політичного ладу й устрою, що панує в країні, від рівня розвитку продуктивних сил тощо. Домогосподарства не можуть існувати й розвиватися відокремлено: відчуваючи певний зовнішній вплив, через систему своїх потреб та інтересів і самі здатні впливати на процеси, що відбуваються в суспільстві.

Функціонування домашнього господарства як самостійного суб'єкта ринкових відносин провокує створення руху грошових коштів, який відображається у формуванні грошових потоків. Ці потоки пов'язують домогосподарство з іншими учасниками, створюють умови для належного розвитку і задоволення потреб членів даного утворення та становлять матеріальну основу фінансів домогосподарств.

12.2. Сутність фінансів домогосподарств

Фінанси домогосподарств – це економічні відносини, в які вступають домогосподарства в процесі виробництва, розподілу та використання ВВП і НД. Фінанси домогосподарств як економічні відносини реалізуються в родинних, домашніх господарствах, міжособистісних зв'язках, відрізняючись при цьому своєрідністю з погляду одержання доходів і формування цільових фондів і використання коштів.

Однією з головних функцій фінансів населення є розподільча функція. Дана функція проявляється в процесі первинного розподілу ВВП, у результаті якого утворюються первинні доходи учасників відносин, зокрема, для домогосподарств це: заробітна плата як плата за безпосередню працю, рентні платежі як дохід від земельних ділянок, відсотки чи дивіденди як дохід інвесторів чи кредиторів тощо. Також необхідно пам'ятати, що фінанси домогосподарств беруть участь і в перерозподільних відносинах, зокрема формування такої складової доходів, як трансферти, чи сплата населенням низки податків, що зменшують отримані грошові доходи.

Регулівна функція реалізується всередині домогосподарства в процесі узгодження інтересів усіх його членів та вибору пріоритетності забезпечення тих чи інших потреб. Регулівна функція фінансів домогосподарств реалізується й у зовнішньому середовищі через взаємопов'язаність домогосподарств з іншими секторами економіки, а отже дає можливість домогосподарству через фінансові відносини певним чином впливати на економічні процеси. Крім того, держава як суб'єкт фінансових відносин за допомогою регулівної функції фінансів домогосподарств через податкову, грошово-кредитну, соціальну політику має змогу регулювати процеси, що відбуваються в економіці.

Фінанси домогосподарств виконують відтворювальну функцію, формуючи основу для відтворення кожного індивіда, адже передусім покликані забезпечити належні умови для існування та розвитку членів даного утворення. Однак ця функція фінансів домогосподарств реалізується і для всієї економічної системи взагалі, оскільки домогосподарства формують основу споживчого попиту, який є рушійною силою сталого розвитку економіки. Крім того, зовнішній прояв функції відтворення фінансів домогосподарств реалізується не просто як запорука відтворення виробництва, а як можливість розширеного відтворення через залучення до економіки вільних фінансових ресурсів населення.

Участь домогосподарства у фінансових відносинах пов'язана насамперед із забезпеченням фінансовими ресурсами, які утворюються саме в процесі взаємодії з іншими суб'єктами. Кожен учасник має на меті забезпечити свої потреби та свою вигоду в такій взаємодії, проте ці взаємовідносини підконтрольні з боку контрагента.

Отже, фінанси домогосподарств виконують контрольну функцію у формуванні власних доходів і здійсненні витрат, адже йдеться про захист вигоди та прав на отримання певного рівня прибутку і можливості на його основі забезпечувати належні умови функціонування учасників домогосподарства. Розмір отримуваних доходів залежить від ступеня участі домогосподарства в їх створенні, а контрольна функція фінансів домогосподарств дає змогу цьому суб'єкту контролювати зміни щодо розміру отримуваних доходів і миттєво на них реагувати.

12.3. Фінансові ресурси домогосподарства

Фінансові ресурси домогосподарства – це грошові кошти і матеріальні активи, що перебувають у розпорядженні домогосподарства, авансуються у фінансові інструменти й перетворюються на фінансові активи.

Реалізація функцій фінансів домогосподарств, а також процеси формування та використання фінансових ресурсів тісно пов'язані з процесами взаємодії та співпраці з іншими учасниками фінансових відносин. Це зумовлює залучення фінансів домогосподарств до складу фінансової системи країни як самостійної сфери фінансових відносин.

Головне призначення фінансових ресурсів домогосподарств (як матеріального втілення фінансів) – формування певного обсягу грошових коштів, яких має бути достатньо для забезпечення нормального процесу відтворення, задоволення матеріальних та духовних потреб, створення умов для розвитку і відпочинку членів даного утворення. Рух грошових коштів відображається в бюджеті домогосподарства.

Бюджет домогосподарства з прагматичного погляду доцільно розглядати як загальну суму (фонд) грошових коштів і фінансових активів, що перебувають у розпорядженні домогосподарства на конкретний момент часу. Такий фонд можна вважати матеріальним відображенням загального фінансового становища домогосподарства.

Отримання грошових надходжень, що формують бюджет домогосподарства, як і здійснення будь-яких витрат, пов'язано з процесом взаємодії з іншими учасниками фінансових відносин. Отже, бюджет домогосподарства можна розглядати як економічну категорію відображення відносин, що виникають між домогосподарством та іншими суб'єктами у процесі формування та використання грошових коштів домогосподарства.

Джерелами формування доходної частини бюджету домогосподарства виступають доходи домогосподарства, які становлять частину національного доходу країни, що надходить у розпорядження домогосподарства в результаті розподілу і перерозподілу виробленого валового внутрішнього продукту, та призначена для задоволення матеріальних і духовних потреб членів даного утворення.

Доходи можуть надходити до домогосподарства, як у грошовій, так і в натуральній формі. До останніх належить продукція, отримана з особистого підсобного господарства, натуральна оплата праці, пільги та субсидії від держави, що надійшли в натуральній формі, тощо. Однак якщо домогосподарство реалізує продукцію отриману в натуральній формі, то дохід набуває грошової форми вираження та дорівнює виторгу від реалізації.

Доходи домогосподарств є базою для здійснення витрат. Здійснюючи витрати своїх коштів, члени домогосподарства задовольняють різноманітні потреби. Витрати домогосподарства – це сукупність грошових платежів, які здійснює домогосподарство на основі отриманих доходів, що призначенні для забезпечення належного його функціонування. В узагальненому вигляді витрати домогосподарства можна класифікувати на основі функціонального призначення на три групи, а саме: сплата податків та інших обов'язкових платежів; споживання; заощадження. Сума коштів, якою населення може розпоряджатися на власний розсуд (поточне споживання або здійснення заощаджень), менша від суми отриманих доходів на величину сплачених податків і зборів.

Грошові кошти, що залишились у розпорядженні домогосподарства після здійснення витрат на споживання, є основою для формування заощаджень, тобто здійснення накопичення грошових коштів. Залежно від наявності чи відсутності мети для здійснення накопичень заощадження поділяють на мотивовані та немотивовані. У здійсненні заощаджень населення керується різними мотивами, зокрема це може бути прагнення придбання у майбутньому доволі коштовної речі чи організації відпустки, необхідність коштів для власного навчання або для освіти дітей, бажання накопичення коштів на "старість" тощо.

Тести для самоперевірки знань

1. *Домогосподарство – це:*

- а) громада мешканців багатоквартирного будинку;
- б) об'єднання приватних підприємств;
- в) житлово-комунальне підприємство;
- г) економічна одиниця;
- д) немає правильної відповіді.

2. *Фінанси домогосподарств реалізують розподільчу функцію:*

- а) в процесі витрачання коштів;
- б) під час формування заощаджень;
- в) під час отримання доходів;
- г) у ході погодження інтересів членів домогосподарства;
- д) немає правильної відповіді.

3. *Відповідно до якої концепції бюджет домогосподарства розглядається як загальний фонд грошових коштів, що перебувають у розпорядженні домогосподарства у певний момент часу:*

- а) прагматична;
- б) економічна;
- в) облікова;
- г) історична;
- д) немає правильної відповіді.

4. *Оплата праці у натуральному вираженні здійснюється у формі:*

- а) безготівковій;
- б) готівковій;
- в) грошовій;
- г) натуральній;
- д) немає правильної відповіді.

5. *Домогосподарства отримують доходи за використання власних ресурсів у вигляді:*

- а) надходжень на вкладений капітал;
- б) первісних надходжень;
- в) грошових надходжень;
- г) матеріальних надходжень;
- д) немає правильної відповіді.

6. *Не зараховують до витрат на товари, що використовуються у короткостроковому періоді, придбання:*

- а) медичних послуг;
- б) продуктів харчування;
- в) одягу;
- г) пального;
- д) немає правильної відповіді.

7. *Немотивовані заощадження домогосподарств виникають унаслідок:*

- а) перевищення надходжень над видатками;
- б) потреби формування значного обсягу коштів для великих покупок;
- в) потреби створення резервів на випадок непередбачуваних подій;
- г) браку в домогосподарстві коштів;
- д) немає правильної відповіді.

8. *Неорганізовані заощадження домогосподарств формуються:*

- а) лише в іноземній валюті;
- б) як у грошовій, так і в натуральній формах;
- в) тільки в натуральній формі;
- г) тільки у грошовій формі;
- д) немає правильної відповіді.

9. *Банківські установи у взаємодії з домогосподарствами використовують:*

- а) ощадні вклади;
- б) банківські депозити;
- в) угоди страхування життя;
- г) ощадні сертифікати;
- д) немає правильної відповіді.

10. *У процесі створення заощаджень домогосподарства не здійснюють:*

- а) страхування життя;
- б) пенсійне страхування;
- в) страхування автомобіля;
- г) банківських вкладів;
- д) немає правильної відповіді.

Практичні завдання

Завдання 1

Заробітна плата громадянина А становить 8500 грн на місяць. Річний темп інфляції дорівнює 12 %. Необхідно визначити реальний річний дохід громадянина А.

Завдання 2

Працівник отримує 6500 грн заробітної плати на місяць. Визначити його реальний сукупний річний дохід, якщо динаміка індексів інфляції за рік з розбивкою за кварталами така: 104,1 %; 105,7 %; 106,4 %; 107,2 %.

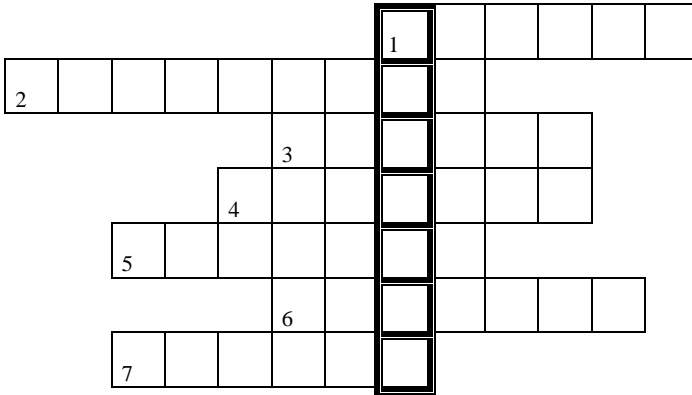
Завдання 3

На основі даних Державної служби статистики проаналізуйте склад і структуру доходів та витрат домогосподарств за останні три роки.

Завдання 4

Яким чином соціальна політика держави впливає на рівень і якість життя населення? Аргументуйте свою відповідь фінансово-економічними показниками.

Криптограма

1. Грошові кошти і фінансові активи, що перебувають у розпорядженні домогосподарства на конкретний момент часу, розглядаються у вигляді...

2. Постійна грошова виплата, що надається регулярно (зазвичай щомісяця) учням і студентам середніх спеціальних та вищих навчальних закладів, а також аспірантам і докторантам за умови успішного навчання.

3. Одноразова або регулярна грошова виплата (у розрахунку на місяць), котра призначається в установленому державою порядку як захід матеріального забезпечення певних категорій осіб за принципами пенсійного страхування, загальнонародської солідарності та субсидування.

4. Сукупність платежів, що здійснюються домогосподарством у звітному періоді з метою забезпечення своєї життєдіяльності.

5. Доходи, які є узагальнюючим показником рівня життя народу, що відображає кількість матеріальних, соціальних, духовних благ і послуг, котрі можна придбати на грошові доходи (заробітну плату, соціальні витрати держави, відсотки від вкладів, дивідендів тощо), натуральне споживання продукції індивідуального господарства та її часткової реалізації з урахуванням зміни роздрібних цін, за винятком різних видів відрахувань.

6. Сукупність активів, що перебувають у розпорядженні громадян і використовуються з метою забезпечення їх діяльності.

7. Загальна сума грошей, яку отримала особа або родина протягом певного періоду.

Ключове слово: економічна категорія, що відображає економічні відносини в процесі створення і розподілу фондів грошових коштів.

Глосарій

Бюджет домогосподарства – сукупність економічних відносин з приводу формування розподілу та використання особистих грошових фондів з метою задоволення потреб окремого домогосподарства.

Грошові доходи домогосподарства – сукупність грошових і натуральних (у грошовій оцінці) надходжень, одержаних членами домогосподарства у вигляді заробітної плати, доходів від підприємницької діяльності, доходів від власності, отриманих у вигляді відсотків, дивідендів, цінних паперів, доходів від продажу майна, пенсії, стипендії, соціальної допомоги, грошові допомоги від інших осіб тощо.

Домогосподарство – сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують і витрачають кошти.

Заощадження – частина грошових доходів населення, яка не витрачається на споживання і призначена для забезпечення потреб у майбутньому.

Прожитковий мінімум – мінімально необхідне споживання товарів і послуг для забезпечення життєдіяльності людини в умовах досягнутого розвитку продуктивних сил і загального рівня життя населення.

Фінанси домогосподарств – соціально-економічні грошові відносини щодо формування та використання фондів фінансових ресурсів з метою задоволення особистих потреб громадян.

Контрольні питання

1. Дайте визначення домогосподарства, назвіть його функції та завдання.
2. Обґрунтуйте роль домогосподарств у соціально-економічному розвитку суспільства.
3. Дайте визначення фінансів домогосподарств.
4. Які основні функції виконують фінанси домогосподарств?
5. Розкрийте сутність фінансових ресурсів домогосподарств.
6. В яких аспектах можна розглядати бюджет домогосподарства?
7. Охарактеризуйте види доходів домогосподарств.
8. Розкрийте напрями витрат домогосподарств.
9. Наведіть приклади мотивованих і немотивованих заощаджень домогосподарств.
10. Які чинники визначають ощадну активність домогосподарств у сучасних умовах?

Використана та рекомендована література до розділу

1. Ворошило В. В. Фінанси домашніх господарств у фінансовій системі держави : монографія / Ю. М. Воробійов, В. В. Ворошило. – Сімферополь : АРІАЛ, 2013. – 232 с.
2. Економічний термінологічний словник-довідник: економіка, фінанси, менеджмент / [За заг. редакцією С. А. Корнієнка і В. Я. Олійника]. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2013. – 460 с.

3. Кізіма Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанти розвитку : монографія / Т. О. Кізіма ; [вст. слово С. І. Юрія]. – К. : Знання, 2010. – 431 с.
4. Коцюрубенко Г.М. Джерела формування доходної частини бюджету домогосподарства / Г. М. Коцюрубенко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – Вип. 12 (115). – С. 249–252.
5. Коцюрубенко Г. М. Формування заощаджень українськими домогосподарствами / Г. М. Коцюрубенко // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2011. – № 5 (79). – С. 71–81.
6. Рамський А. Ю. Фінанси домогосподарств та їх роль у забезпеченні попиту та пропозицій на ринку капіталів / А. Ю. Рамський // Бізнес інформ. – 2013. – № 12. – С. 136–144.
7. Фінанси : практикум / І. О. Школьник, Н. А. Дехтяр, О. В. Люта та ін. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”. – 2015. – 218 с.

РОЗДІЛ 13. ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

13.1. Сутність суб'єктів господарювання

В економічній літературі під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність, мета якої – одержання прибутку.

Суб'єкт господарювання може бути утворений за рішенням власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу, а також за рішенням організацій і громадян шляхом заснування нового, реорганізації (злиття, приєднання, виділення, поділу, перетворення) діючого/діючих суб'єкта/суб'єктів господарювання згідно з чинним законодавством.

Суб'єкти господарювання – це учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи сукупність господарських прав та обов'язків, мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна.

На вибір правової форми організації бізнесу впливають такі чинники: кількість власників та рівень їхньої відповідальності; умови передачі права власності та правонаступництва; можливість участі в управлінні фінансово-господарською діяльністю суб'єкта господарювання; можливості фінансування; умови оподаткування; порядок організації та ведення бухгалтерського, податкового обліку; законодавчі вимоги щодо відповідності виду діяльності певним формам організації бізнесу.

До суб'єктів господарювання належать не лише юридичні чи фізичні особи, які провадять діяльність з виробництва, реалізації, придбання товарів, іншу господарську діяльність, але й будь-які юридичні або фізичні особи, котрі здійснюють контроль над суб'єктами, група суб'єктів господарювання, якщо один або кілька з них здійснюють контроль над іншими, та органи державної влади, місцевого самоврядування, адміністративно-господарського управління і контролю в частині їх діяльності з виробництва, реалізації, придбання товарів чи іншої господарської діяльності.

Отже, суб'єктами господарювання є власники майна і наділені майном незалежні учасники господарських відносин різних форм власності й організаційно-правових форм із властивою їм господарською компетенцією відповідно до функцій, які вони виконують у ринковій інфраструктурі, здатні нести майнову відповідальність за зобов'язаннями в рамках, передбачених суспільним господарським порядком, та мають на меті отримання вигоди або суспільно-корисну діяльність.

Отже, з урахуванням основних ознак суб'єктів господарювання до них належать: суб'єкти підприємницької діяльності (підприємства і господарські товариства та їх об'єднання) реального сектора економіки; фінансові установи (кредитні установи, інвестиційні фонди, страхові компанії тощо);

державні установи й організації, створені органами влади, що здійснюють господарські операції з метою одержання доходу; некомерційні організації, тобто організації, що обслуговують домашні господарства; підприємці.

Фінанси суб'єктів господарювання – це економічні відносини, що виникають у процесі розподілу та перерозподілу ВВП, пов'язані з формуванням і використанням фінансових ресурсів підприємств.

У процесі свого функціонування підприємства створюють і реалізують товари та послуги, виступають одним із головних суб'єктів, що формують фінансові ресурси держави (наприклад, шляхом сплати податкових платежів), та залучаються до взаємодії з іншими учасниками фінансових відносин.

До функцій фінансів підприємств зараховують: формування фінансових ресурсів у процесі функціонування суб'єкта господарювання через отримання доходів та їх акумулювання з метою розподілу за визначеними напрямками чи фондами; розподіл і використання фінансових ресурсів відповідно до потреб економічного (виробничого) циклу з метою забезпечення стабільності функціонування підприємства. Ця функція проявляється через використання грошових коштів на закупівлю сировини та матеріалів, формування фонду оплати праці, здійснення податкових платежів тощо; контроль за рухом вартості й розподільчими відносинами, що мають місце в процесі функціонування підприємства, з метою урахування економічних інтересів учасників та забезпечення отримання обґрунтованої норми прибутку на вкладений капітал.

Матеріально-речовим втіленням фінансів суб'єктів господарювання виступають фінансові ресурси. Фінансові ресурси суб'єктів господарювання – це сукупність грошових коштів, що перебувають у розпорядженні підприємства та призначені для здійснення його господарської діяльності.

13.2. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання

Фінансова діяльність посідає особливе місце в управлінні підприємством. Від неї залежить повнота фінансового забезпечення поточної виробничої діяльності та розвитку підприємства.

У нормативних актах оперують поняттями “фінансова діяльність”, “інвестиційна діяльність” та “операційна діяльність” суб'єктів господарювання.

Отже, **операційна діяльність** – основна діяльність підприємства, пов'язана з виробництвом та реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг), що є головною метою створення підприємства і забезпечує основну частку його доходу, а також інші види діяльності, які не підпадають під категорію інвестиційної чи фінансової діяльності.

До типових прикладів руху коштів у рамках операційної діяльності належать такі: грошові надходження від продажу товарів, робіт, послуг; надходження коштів за надання права користування активами (оренда, ліцензії тощо); грошові виплати постачальникам за товари і послуги; грошові виплати з оплати праці; сплата податків.

Інвестиційна діяльність – це придбання та реалізація тих необоротних активів, а також тих фінансових інвестицій, які не є складовою еквівалентів грошових коштів.

До типових прикладів руху коштів у результаті інвестиційної діяльності можна зарахувати такі: придбання фінансових інвестицій, необоротних активів, майнових комплексів; надходження коштів від продажу необоротних активів; отримання відсотків, дивідендів; дезінвестиції (повернення, тобто вивільнення заморожених у конкретних майнових об'єктах коштів).

Успішна інвестиційна та операційна діяльність можлива лише за наявності надійного фінансового фундаменту, тобто достатнього обсягу капіталу.

Фінансова діяльність – діяльність, яка веде до змін розміру і складу власного та позикового капіталу підприємства (який не є результатом операційної діяльності). Отже, основний зміст фінансової діяльності (у вузькому розумінні) полягає у фінансуванні підприємства.

Фінансування – мобілізація підприємством необхідних для виконання поставлених перед ним планових завдань фінансових ресурсів.

У теорії та практиці досить часто зміст фінансової діяльності трактується ширше, ніж фінансування. У широкому розумінні під фінансовою діяльністю розуміють усі заходи, пов'язані з мобілізацією капіталу, його використанням, примноженням (збільшенням вартості) та поверненням. Тобто, фінансова діяльність (у широкому розумінні) включає весь комплекс функціональних завдань, виконуваних фінансовими службами підприємства і пов'язаних із фінансуванням, інвестиційною діяльністю та фінансовим забезпеченням (обслуговуванням) операційної діяльності суб'єкта господарювання.

До типових прикладів руху коштів у результаті фінансової діяльності слід зарахувати: надходження власного капіталу; отримання позичок; випуск акцій власної емісії; сплата дивідендів.

Вивчаючи правові норми, які регулюють фінансову діяльність підприємств (у широкому розумінні слова), треба виходити з того, що ця діяльність відбувається в умовах певного правового простору, створеного в державі та найповніше відображеного в Конституції України. Вона регулює бюджетні права органів державної влади та управління і права, пов'язані із забезпеченням фінансової політики держави.

У процесі функціонування та проведення своєї господарської діяльності у підприємства формуються доходи та витрати, зіставлення яких дає змогу говорити про формування фінансового результату діяльності підприємства.

Доходи суб'єкта господарювання становлять певні надходження коштів від провадження діяльності підприємства.

Сукупний дохід підприємства має такі складові: доходи від операційної діяльності або виручка від реалізації (дохід від реалізації продукції, інші операційні доходи); фінансові доходи (дохід від участі в капіталі, інші фінансові доходи); інші доходи від операційної діяльності (дохід від реалізації фінансових інвестицій, від реалізації необоротних активів, від реалізації майнових комплексів); надзвичайні доходи (страхові відшкодування, сума зменшення податку на прибуток тощо).

Фінансова діяльність – це система застосування різних форм і методів фінансового забезпечення функціонування підприємств для досягнення ними поставлених цілей, тобто та практична фінансова робота, що забезпечує існування підприємства і поліпшує його результати.

В організації та управлінні підприємства фінансова діяльність посідає особливе місце. Від неї залежить своєчасність і повнота фінансового забезпечення виробничо-господарської діяльності й розвитку підприємства, а також виконання фінансових зобов'язань перед іншими суб'єктами господарювання і державою.

Фінансова діяльність суттєво впливає на процеси генерування вартості підприємства. Так, під час оптимізації структури капіталу зменшуються затрати на його залучення і створюється фінансова база для успішної операційної та інвестиційної діяльності. У вузькому розумінні зміст фінансової діяльності полягає у фінансуванні підприємства.

Тести для самоперевірки знань

1. *Фінанси підприємств – це:*

- а) грошові кошти, що використовуються підприємствами в процесі розширеного відтворення;
- б) економічні відносини, пов'язані з рухом грошових потоків, формуванням, розподілом і використанням доходів та грошових фондів суб'єктів підприємництва в процесі розширеного відтворення;
- в) відокремлена частка грошових коштів, які мають цільове призначення;
- г) фінансові ресурси, пов'язані із формуванням, розподілом і використанням грошових коштів суб'єктів підприємництва для виконання завдань держави.

2. *Метод ведення підприємницької діяльності, що визначається через співвідношення власних витрат і доходів:*

- а) комерційного розрахунку;
- б) неприбуткова діяльність;
- в) кошторисного фінансування;
- г) самофінансування.

3. *Власний капітал – це:*

- а) частина активів, яка залишається після виконання зобов'язань підприємства;
- б) частина коштів, що постійно перебувають в обігу підприємства, але які не належать його;
- в) частина коштів, що одержує підприємство на визначений термін за певну плату й умов повернення;
- г) частина коштів, авансованих на придбання активів підприємства.

4. *Залучений капітал – це:*

- а) частина активів, яка залишається після виконання зобов'язань підприємства;
- б) частина коштів, що постійно перебувають в обігу підприємства, але які не належать йому;
- в) частина коштів, що одержує підприємство на визначений термін за певну плату й умов повернення;
- г) частина коштів, авансованих на придбання активів підприємства.

5. *Відтворення, за якого здійснюється заміна окремих зношених частин основних засобів:*

- а) розширене;
- б) повторне;
- в) просте;
- г) часткове.

6. *Оборотні засоби – це:*

- а) матеріальні цінності, які повністю переносять свою вартість на виготовлену продукцію;
- б) матеріальні цінності, які частково переносять свою вартість на виготовлену продукцію;
- в) матеріальні цінності, які не переносять свою вартість на виготовлену продукцію;
- г) правильна відповідь б) і в).

7. *Фінансові ресурси:*

- а) грошові кошти, що є в розпорядженні підприємства у фондовій і не фондовій формі;
- б) рух грошових потоків;
- в) товарно-матеріальні цінності, що повністю споживаються в кожному виробничому циклі;
- г) сума доходу, отриманого від основної діяльності.

8. *Метод ведення підприємницької діяльності, за якого передбачається одержання максимального прибутку і мінімального ризику:*

- а) комерційного розрахунку;
- б) неприбуткова діяльність;
- в) кошторисного фінансування;
- г) самофінансування.

9. *Позичковий капітал:*

- а) частина активів, яка залишається після виконання зобов'язань підприємства;
- б) частина коштів, що постійно перебувають в обігу підприємства, але які не належать підприємству;

- в) частина коштів, що одержує підприємство на визначений термін за певну плату й умов повернення;
 г) частина коштів, авансованих на придбання активів підприємства.

10. *Кількісне збільшення діючих основних засобів:*

- а) розширене відтворення;
 б) повторне відтворення;
 в) просте відтворення;
 г) часткове відтворення .

Практичні завдання

Завдання 1

Визначте типові операції руху грошових коштів за видами діяльності (операційної, фінансової, інвестиційної): підприємство реалізувало готову продукцію на суму 958 тис. грн; сплата податку на додану вартість – 32 тис. грн; погашення позики 20 тис. грн; грошові виплати постачальникам – 56 тис. грн; придбання фінансових інвестицій – на суму 600 тис. грн; отримання дивідендів – 30 тис. грн; грошові надходження коштів від продажу необоротних активів – 180 тис. грн; дезінвестиції становлять 160 тис. грн; погашення позики – 40 тис. грн; грошові надходження від продажу матеріалів – 20 тис. грн; грошові виплати з оплати праці – 70 тис. грн; сплата інших податків – 30 тис. грн; отримання позики на суму 56 тис. грн.

Завдання 2

Поєднайте термін і його значення

Термін	Значення
а) оборотні кошти	1. Сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати
б) прибуток	2. Зафіксована в установчих документах загальна вартість активів, що є внеском власників до капіталу підприємства
в) статутний капітал	3. Матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або в інших видах діяльності, очікуваний строк використання яких більше одного року
г) фінансові ресурси	4. Матеріальні цінності, які повністю переносять свою вартість на виготовлену продукцію
д) основні кошти	5. Грошові кошти, що є в розпорядженні підприємства у фондовій і нефондовій формах

Завдання 3

Визначте чистий фінансовий результат діяльності підприємства за такими даними: дохід від реалізації продукції – 980 тис. грн, собівартість реалізованої продукції – 525 тис. грн, адміністративні витрати – 75 тис. грн, витрати на збут – 105 тис. грн, інші операційні витрати – 25 тис. грн, фінансові витрати – 17 тис. грн.

Завдання 4

Проаналізуйте визначення терміна “фінанси підприємств” різними авторами та аргументуйте вибір найповнішого і найточнішого:

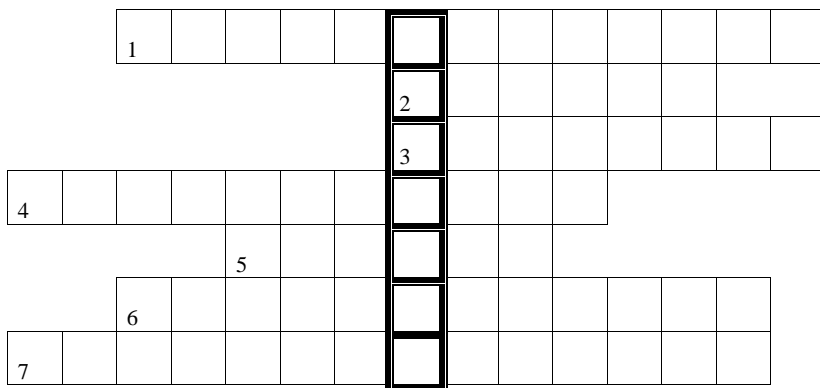
1) фінанси господарських суб'єктів – це економічні відносини, що пов'язані з рухом грошових потоків, формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів на мікроекономічному рівні в процесі відтворення (Романенко О. Р. Фінанси : підручник / Романенко О. Р. – 4-те вид. – К. : Центр навчальної літератури, 2009. – 312 с.);

2) фінанси підприємств – це система економічних відносин щодо формування, розподілу й ефективного використання фінансових ресурсів на всіх стадіях життєвого циклу (Теорія фінансів : підручник / П. І. Юхименко, В. М. Федосов, Л. Л. Лазебник та ін. ; за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К. : Центр навчальної літератури, 2010. – 576 с.).

3) фінанси підприємств – це сукупність обмінно-розподільних відносин, що виникають на підприємстві у процесі формування, розміщення і використання фінансових ресурсів, здійснення витрат, отримання і розподілу доходів (Венгер В. В. Фінанси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Венгер В. В. – К. : Центр навчальної літератури, 2009. – 432 с.);

4) фінанси підприємств являють собою систему грошових відносин, які виникають у процесі створення підприємства, отримання і розподілу грошових доходів і накопичень, формування і використання відповідних фондів грошових коштів (Філімоненков О. С. Фінанси підприємств : підручник / О. С. Філімоненков, Д. І. Дема. – К. : Алерта, 2009. – 496 с.).

Криптограма

1. Один із принципів підприємницької діяльності, що передбачає відшкодування підприємством поточних витрат за рахунок власних доходів.

2. Економічні ресурси підприємства у формі сукупних майнових цінностей.

3. Частина отриманого на вкладений капітал чистого доходу підприємства, що характеризує його винагороду за ризик підприємницької діяльності.

4. Показник, що характеризує ефективність використання оборотних активів.

5. Негативний фінансовий результат діяльності підприємства.

6. Грошове вираження загальної суми витрат підприємства на виробництво та реалізацію продукції (робіт, послуг).

7. Показник рівня ефективності діяльності підприємства.

Ключове слово: вартість, яка в результаті виробництва дає нову додану вартість.

Глосарій

Акціонерне товариство – форма об'єднання капіталів шляхом випуску акцій на суму консолідованого капіталу. Кошти акціонерного товариства складаються від продажу акцій, позикових засобів (кредити банку) і від випуску облігацій. По зобов'язаннях акціонерного товариства своїм майном відповідає тільки воно. Акціонерне товариство публікує щорічні звіти про свою діяльність. Відповідальність акціонерів обмежується сумою, сплаченою за акції. Управління акціонерним товариством здійснює правління, що обирається загальними зборами акціонерів. Контрольний пакет акцій становить 51% від загальної кількості акцій, але в силу розпорошеності маси акцій між власниками, для повного контролю над підприємством досить бути власником 20% акцій.

Оборотні засоби – сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого і невиробничого призначення, що віднесено законодавством до оборотних засобів

Основні засоби – матеріальні активи, у тому числі запаси корисних копалин наданих у користування ділянок надр (крім вартості землі, незавершених капітальних інвестицій, автомобільних доріг загального користування, бібліотечних і архівних фондів, матеріальних активів, вартість яких не перевищує 2500 грн, невиробничих основних засобів і нематеріальних активів), що призначаються платником податку для використання у господарській діяльності платника податку, вартість яких перевищує 2500 грн і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом та очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких з дати введення в експлуатацію становить понад один рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік).

Прибуток – одна з форм чистого доходу, що виражає вартість додаткового продукту. Узагальнюючий показник ефективності господарювання підприємства, фірми, об'єднання, акціонерного товариства. Визначається як різниця між валовою виручкою і витратами на виробництво й реалізацію продукції (послуг), тобто прибуток дорівнює сумі, що залишилася після того, як підприємство сплатило по усіх своїх рахунках. Враховується за визначений звітний період часу.

Суб'єкти господарювання – юридична особа незалежно від організаційно-правової форми та форми власності чи фізична особа, яка займається діяльністю з виробництва, реалізації, придбання товарів, іншою господарською діяльністю; будь-яка юридична або фізична особа, яка здійснює ко-

нтроль над суб'єктами господарювання, група суб'єктів господарювання, якщо один або декілька з них здійснюють контроль над іншими. Суб'єктами господарювання визнаються також органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також органи адміністративно-господарського управління та контролю в частині їх діяльності

Фінанси суб'єктів господарювання – самостійна ланка національної фінансово-кредитної системи з індивідуальним кругообігом коштів, що забезпечує покриття витрат виробництва продукції (робіт, послуг) і одержання прибутку

Фінансові ресурси – фонди грошових засобів, що формуються суб'єктами господарювання, державою й населенням і використовуються для розширеного виробництва, матеріального стимулювання працівників, задоволення соціальних потреб, як витрати на оборону й державне управління тощо.

Контрольні питання

1. Дайте визначення суб'єктів господарювання. Назвіть їх основні ознаки.
2. Наведіть визначення фінансів суб'єктів господарювання.
3. Які функції виконують фінанси підприємств?
4. Розкрийте сутність фінансових ресурсів підприємств.
5. Які ознаки характерні для фінансових ресурсів підприємств?
6. Розкрийте сутність фінансового результату діяльності підприємства.
7. Які складові має сукупний дохід підприємства?
8. Дайте визначення виручці від реалізації продукції.
9. Назвіть методи та принципи організації фінансів суб'єктів господарювання.
10. Дайте визначення фінансовій діяльності підприємства.

Використана та рекомендована література до розділу

1. Глушенко А. С. Фінанси : навч. посібник / Глушенко А. С. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – 190 с.
2. Економічний термінологічний словник-довідник: економіка, фінанси, менеджмент / [За заг. редакцією С. А. Корнієнка і В. Я. Олійника]. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2013. – 460 с.
3. Фінанси підприємств : підручник / [А. М. Поддєрьогін, М. Д. Білик, Л. Д. Бурак та ін.]; кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. – 7-ме вид., [без змін]. – К. : Вид-во КНЕУ, 2008. – 552 с.
4. Шелудько В.М. Фінансовий менеджмент : підручник / В. М. Шелудько // К. : Знання, 2013. – 375 с.
5. Юхименко П. І. Теорія фінансів : підручник / Юхименко П. І. ; за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 576 с.

РОЗДІЛ 14. ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

14.1. Сутність та функції фінансового менеджменту

Основними чинниками, що обумовили виникнення фінансового менеджменту як науки, так і системи практичних методів і прийомів, були:

– активне становлення і розвиток акціонерних компаній у промисловості, будівництві, торгівлі, фінансовій сфері. Необхідність залучення значних фінансових ресурсів та підвищення ефективності управління ними потребували розробки стратегічних і тактичних заходів, які спиралися б на теоретичні моделі та прогнози;

– поява значної кількості великих фінансових інституцій, які були зацікавлені в об'єднанні фінансових капіталів з капіталами виробничої сфери, створенні фінансово-промислових груп, що також потребувало формування системи управління фінансовими процесами;

– розвиток фінансового ринку, концентрація на ньому значних обсягів фінансового капіталу;

– концентрація значних фінансових ресурсів у державному та місцевих бюджетах і розширення їх функцій;

– процеси інтеграції та глобалізації, а також застосування новітніх інформаційних технологій, що значно скорочували час отримання й обробки інформації.

Фінансовий менеджмент як напрям досліджень і практичну сферу застосування розглядають у двох позиціях: фінансовий менеджмент у державній сфері та фінансовий менеджмент у секторі підприємницької діяльності.

Узагальнено фінансовий менеджмент можна визначити як мистецтво управління фінансовими ресурсами на рівні держави або суб'єкта господарювання.

Фінансовий менеджмент (державний рівень) – це сукупність процедур і процесів, які забезпечують ефективність і результативність використання бюджетних коштів та охоплюють усі елементи бюджетного процесу. Головною метою фінансового менеджменту в бюджетній сфері стає використання з максимальною віддачею фінансових ресурсів, які належать усьому суспільству, а завдання полягає в наданні більшої кількості якісних послуг.

Фінансовий менеджмент (рівень суб'єкта господарювання) – це система принципів і методів розробки й реалізації управлінських рішень, пов'язаних із формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів суб'єкта господарювання, а також організації обігу його грошового потоку.

Теоретичними засадами фінансового менеджменту є низка концепцій: вартість грошей у часі; альтернативних витрат; агентських угод; ефективного ринку; асиметричної інформації; необмеженості часу існування суб'єкта господарювання тощо.

Ці концепції передбачають використання певних припущень, обмежень та інструментарію щодо управління фінансовими ресурсами.

Відповідно до головних цілей фінансового менеджменту й необхіднос-

ті виконання стратегічних і тактичних завдань визначаються: забезпечення формування достатніх обсягів фінансових ресурсів згідно з поставленими завданнями розвитку; забезпечення ефективного використання сформованих обсягів фінансових ресурсів у розрізі основних напрямів діяльності підприємства; оптимізацію грошового обігу; забезпечення максимального прибутку з передбачуваним рівнем фінансового ризику; забезпечення мінімального рівня фінансового ризику з передбачуваним рівнем прибутку; забезпечення постійної фінансової рівноваги підприємства в процесі його розвитку.

До функцій фінансового менеджменту як керівної системи належать:

- розробка фінансової стратегії;
- створення організаційної структури забезпечення ухвалення і реалізації управлінських рішень;
- формування ефективної інформаційної системи, що забезпечує обґрунтування альтернативних рішень;
- здійснення аналізу різних аспектів фінансової діяльності;
- планування фінансової діяльності;
- розробка системи стимулювання реалізації ухвалення рішень;
- здійснення ефективного контролю за реалізацією прийнятих управлінських рішень.

До функцій фінансового менеджменту як спеціальної галузі управління підприємством зараховують:

- управління активами;
- управління капіталом;
- управління інвестиціями;
- управління грошовими потоками;
- управління фінансовими ризиками;
- антикризове управління підприємством і запобігання банкрутства.

14.2. Система забезпечення фінансового менеджменту

Система організаційного забезпечення фінансового менеджменту – це взаємопов'язана сукупність внутрішніх структурних служб і підрозділів підприємства, що забезпечують розробку й ухвалення управлінських рішень з окремих аспектів фінансової діяльності та несуть відповідальність за результати цих рішень.

Завдання, які виконує організаційна структура:

- 1) формування системи прав, обов'язків і ступеня відповідальності службовців;
- 2) розробка і доведення планових фінансових показників у формі поточних або капітальних бюджетів до відповідних служб;
- 3) забезпечення контролю за виконанням нормативів і усунення причин відхилення;
- 4) розробка заходів запобігання кризовим явищам на підприємстві та протидія рейдерським захопленням.

Оскільки система фінансового менеджменту є складовою частиною загальної системи управління підприємством, його організаційне забезпечення має бути інтегрованим в організаційну структуру управління. Такий підхід дозволяє знизити рівень управлінських витрат, забезпечити координацію дій системи фінансового менеджменту з іншими керівними системами підприємства, підвищити комплексність і ефективність контролю реалізації прийнятих рішень. Організаційне забезпечення інтегрується в загальну організаційну структуру підприємства, а його завдання та цілі не можуть суперечити загальній меті функціонування підприємства.

Нині загальноновизнаними вважаються два підходи до побудови організаційного забезпечення: ієрархічний і функціональний.

За *ієрархічним підходом* побудови центрів управління підприємством виділяються різні рівні управління: від фінансового директора до співробітників окремих служб і підрозділів. Як правило, така структура повторює організаційну структуру підприємства в цілому.

За *функціональній побудові* центрів управління підприємством відбувається їх поділ за функціями управління або видами діяльності згідно з двома основними принципами: незалежна діяльність функціональних центрів управління; взаємопов'язана діяльність функціональних центрів управління підприємством.

Інформаційне забезпечення фінансового менеджменту – безперервний і цілеспрямований добір інформаційних показників, здійснення планових, звітних, аналітичних розрахунків, необхідних для підготовки, прийняття і реалізації фінансових рішень.

До інформаційної бази фінансового менеджменту входять фінансові відомості нормативно-довідкового характеру: нормативи міністерств, кількісні показники, вимоги до звітності; бухгалтерська звітність відповідно до вимог чинного законодавства: баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів, звіт про власний капітал, примітки до річної звітності тощо; статистичні дані фінансового характеру: відомості про загальний випуск продукції, дебіторську заборгованість, кредиторську заборгованість, звіт про використання робочого часу тощо; несистемні дані: аудиторські висновки, дані внутрішнього аналізу, офіційна статистика, соціологічні опитування та ін.

Інформаційна система має задовольняти інтереси зовнішніх і внутрішніх користувачів. Отже, інформаційне забезпечення повинно бути достовірним, повним, своєчасним, зрозумілим, ефективним.

До системи законодавчого забезпечення входять відомості регулятивно-правового характеру: закони, нормативні та правові акти, інструкції та положення тощо. Система законодавчого забезпечення має характер обов'язковості застосування, чіткої регламентації та зіставлення дій, які плануються підприємством, з вимогами даної системи. Якщо такі дії суперечать чинній системі законодавства або порушують її, до підприємства застосовуються штрафні санкції.

14.3. Механізм фінансового менеджменту

Механізм фінансового менеджменту – цілісна система рівнів, систем забезпечення, методів, важелів та інструментів розроблення, прийняття і реалізації управлінських рішень з питань фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання.

У механізмі фінансового менеджменту розрізняють рівні:

1) *міжнародний* (механізм фінансового менеджменту транснаціональних корпорацій);

2) *національний* (стосується механізму фінансового менеджменту суб'єктів господарювання в межах фінансової системи національної держави, особливості якого зумовлені національною законодавчо-нормативною базою, зокрема національними стандартами обліку і звітності, законами про оподаткування тощо);

3) *ринковий* (особливості фінансового менеджменту, зумовлені впливом ринкових регуляторів та механізмів, залежать від стану ринків, зміни кон'юнктури товарних і фінансових ринків);

4) *галузевий* (на механізм фінансового менеджменту впливає законодавчо-нормативна база, що регламентує діяльність суб'єктів господарювання певної галузі);

5) *відомчий* (кожне відомство, його суб'єкти керуються у своїй роботі відомчою нормативно-методичною базою);

6) *внутрішній* (специфіка механізму фінансового менеджменту на цьому рівні визначена в статуті та внутрішніх положеннях суб'єкта господарювання).

До складу механізму фінансового менеджменту належать такі методи: формування інформаційної бази; фінансове планування; фінансове прогнозування; бюджетування; фінансовий аналіз; оцінка інвестиційних проектів; оцінка ризиків; оптимізація; фінансове регулювання; амортизація, хеджування, ранжування, диверсифікація.

У практиці фінансового менеджменту широко використовуються важелі, зокрема, фінансовий важіль, що дозволяє приймати обґрунтовані рішення у сфері фінансів. В операційному аналізі застосовується поняття операційного важеля, його коефіцієнта і сили.

Важелями як складовими механізму фінансового менеджменту є проценти, дисконти, ліцензії, сертифікати, стандарти, дивіденди, податки.

До інструментів фінансового менеджменту належать ставки податків, тарифи зборів, ціни, тарифи, пільги, санкції, стимули, дивіденди, фінансові показники та фінансові коефіцієнти.

Фінансова стратегія підприємства – це формування системи довгострокових цілей фінансової діяльності підприємства і вибір найефективніших шляхів їх досягнення.

Фінансова тактика підприємства – це конкретні фінансові прийоми і методи, які застосовує підприємство для виконання стратегічних завдань.

Нині загальноновизнаними вважаються два підходи до побудови організаційного забезпечення: ієрархічний і функціональний.

За ієрархічним підходом побудови центрів управління підприємством виділяються різні рівні управління: від фінансового директора до співробітників окремих служб і підрозділів. Як правило, така структура повторює організаційну структуру підприємства в цілому.

За функціональної побудови центрів управління підприємством відбувається їх поділ за функціями управління або видами діяльності згідно з двома основними принципами:

- незалежна діяльність функціональних центрів управління;
- взаємопов'язана діяльність функціональних центрів управління підприємством.

Тести для самоперевірки знань

1. *Фінансовий менеджмент – це:*

- а) економічні відносини з приводу формування, розподілу і використання грошових коштів;
- б) процес управління формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів господарювання та оптимізації обігу їх грошових коштів;
- в) процес управління фінансовими ресурсами держави на місцевому рівні;
- г) економічні відносини з приводу вторинного перерозподілу грошових фондів.

2. *До об'єктів фінансового менеджменту належать:*

- а) грошові потоки;
- б) активи і фінансові зобов'язання;
- в) фінансові та реальні інвестиції;
- г) усі відповіді правильні.

3. *Система довгострокових цілей фінансової діяльності підприємства:*

- а) фінансова тактика;
- б) фінансова стратегія;
- в) фінансове регулювання;
- г) фінансове моделювання.

4. *Конкретні прийоми і методи для вирішення поточних питань діяльності суб'єкта господарювання:*

- а) фінансова тактика;
- б) фінансова стратегія;
- в) фінансове регулювання;
- г) фінансове моделювання.

5. *Оперативне управління готівкою, спрямовано на забезпечення і підтримку постійної платоспроможності у конкретний період часу:*

- а) стратегічний менеджмент;
- б) стратегічно-прогнознний менеджмент;
- в) тактичний менеджмент;
- г) операційно-тактичний менеджмент.

6. Функція фінансового менеджменту, що полягає в узгодженості роботи всіх ланок системи управління, апарату управління і фахівців, єдності відносин між ними, – це:

- а) планування;
- б) контроль;
- в) координація;
- г) регулювання.

7. Не є суб'єктом фінансового менеджменту:

- а) фінансова дирекція підприємства;
- б) фінансовий менеджер;
- в) директор підприємства;
- г) Міністерство фінансів України?

8. До фінансових важелів належать:

- а) собівартість, ціна, дохід;
- б) прибуток, ставки податків, форми розрахунків;
- в) платежі, дисконт, вклади;
- г) усі відповіді правильні.

9. Інформаційне забезпечення фінансового менеджменту – це система:

- а) фінансової служби підприємства;
- б) зовнішніх і внутрішніх джерел даних;
- в) контролю за фінансовою діяльністю;
- г) показників управління підприємством.

10. Організаційне забезпечення фінансового менеджменту – це система:

- а) фінансової служби підприємства;
- б) зовнішніх і внутрішніх джерел даних;
- в) контролю за фінансовою діяльністю;
- г) показників управління підприємством.

Практичні завдання

Завдання 1

Банк може розмістити 2,5 млн грн під 17 % річних за складною процентною ставкою. Ці гроші пропонується інвестувати в проект за умови їх подвоєння через п'ять років. Чи варто прийняти цю пропозицію?

Завдання 2

Підприємство отримало виручку від реалізації 5 000 штук товару на суму 75 000 грн. Загальні витрати на виробництво продукції становлять 62 000 грн, з них 20 000 – постійні витрати. Знайдіть точку беззбиткового виробництва в грошовому і натуральному вираженні.

Завдання 3

Проаналізуйте визначення терміна “фінансовий менеджмент” різними авторами та аргументуйте вибір найповнішого і найточнішого:

1) фінансовий менеджмент являє собою науку про управління фінансами підприємств щодо вироблення і реалізації управлінських рішень, пов'язаних із формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів підприємства (Крамаренко Г. О. Фінансовий менеджмент : підручник / Г. О. Крамаренко, О. С. Чорна. – 2-ге вид. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 520 с.);

2) фінансовий менеджмент як наука є системою знань щодо ефективного управління грошовими фондами і фінансовими ресурсами підприємств для досягнення стратегічних цілей і виконання тактичних завдань (Теорія фінансів : підручник / П. І. Юхименко, В. М. Федосов, Л. Л. Лазебник та ін. ; за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К. : Центр навчальної літератури, 2010. – 576 с.);

3) фінансовий менеджмент – це процес управління формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів суб'єкта господарювання та оптимізації обігу його грошових коштів (Фінанси : навч. посіб. / В. І. Оспіщев, Л. І. Ланкова, О. П. Близнюк та ін. ; за ред. В. І. Оспіщева. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 366 с.);

4) фінансовий менеджмент – система підходів, принципів та методів розробки, прийняття і реалізації управлінських рішень з питань фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання (Фінанси : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.).

Завдання 4

До кожного з перелічених визначень доберіть відповідний термін (поняття):

1) засоби дії фінансових методів;

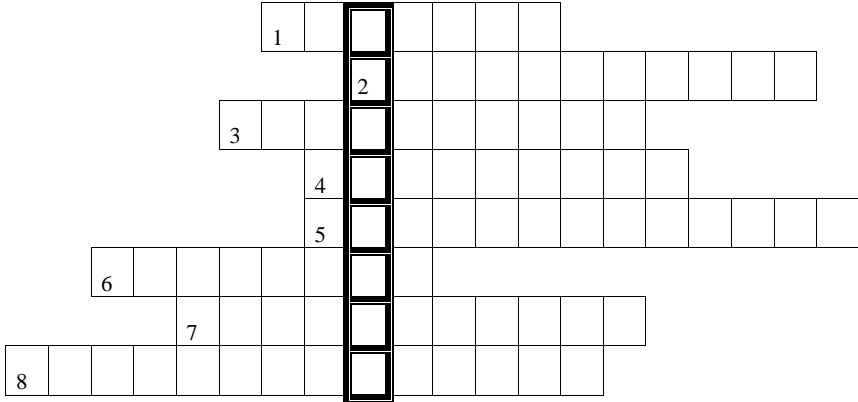
2) процес розробки можливих напрямів фінансової діяльності підприємства на тривалу перспективу, прогнозування змін його фінансового стану;

3) фінансування розвитку підприємства за рахунок власних фінансових ресурсів;

4) процес безперервного цілеспрямованого добору відповідних інформативних показників, необхідних для аналізу, планування і підготовки ефективних управлінських рішень за всіма аспектами фінансово-господарської діяльності підприємства;

5) поточна політика, спрямована на виконання конкретних завдань відповідного періоду, що впливають із розробленої фінансової стратегії.

Криптограма

1. Визначення цілей, завдань, на виконання яких спрямовується процес формування, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів.
2. Функція фінансового менеджменту, що полягає у створенні органів управління, побудови структури апарату управління.
3. Функція фінансового менеджменту, що полягає в розробці планових завдань за основними напрямками фінансової діяльності підприємства.
4. Формування системи довгострокових цілей фінансової діяльності підприємства.
5. Функція фінансового менеджменту, що полягає в розробленні можливих напрямів фінансової діяльності підприємства на тривалу перспективу.
6. Частина отриманого на вкладений капітал чистого доходу підприємства, що характеризує його винагороду за ризик підприємницької діяльності.
7. Функція фінансового менеджменту, що полягає у впливі на об'єкт управління, за допомогою якого досягається стан стійкості фінансової системи у разі виникнення відхилення від заданих параметрів.
8. Показник рівня ефективності діяльності підприємства.

Ключове слово: функція фінансового менеджменту, що полягає у перевірці формування й використання фондів фінансових ресурсів.

Глосарій

Ануїтет – термінова державна позика із щорічним погашенням боргу і виплатою відсотків

Дисконтування – приведення економічного показника різних років до порівнянного за часом виду. Механізм приведення використовує коефіцієнт дисконтування, який заснований, як правило, на формулі складних відсотків. Рік, до якого приводиться значення розглянутого показника (рік приведення), у принципі, може бути будь-який, наприклад, останній або

середній. У випадку, коли приведення здійснюється до початкового року, застосовується «коефіцієнт віддаленості», значення якого може бути порівняне до нормативного коефіцієнта ефективності. При дисконтуванні, залежно від року приведення, показник збільшується на коефіцієнт дисконтування або на «коефіцієнт віддаленості».

Інформаційне забезпечення фінансового менеджменту – безперервний і цілеспрямований добір інформаційних показників, здійснення планових, звітних, аналітичних розрахунків, необхідних для підготовки, прийняття і реалізації фінансових рішень.

Компонування – процес зведення теперішньої вартості грошей до їхньої вартості у майбутньому.

Механізм фінансового менеджменту – цілісна система рівнів, систем забезпечення, методів, важелів та інструментів розроблення, прийняття та реалізації управлінських рішень з питань фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання.

Фінансова служба підприємства – структурні підрозділи та посадові особи, що організують і забезпечують фінансову роботу на підприємстві. Для цього на великих підприємствах створюють спеціальні фінансові відділи, до складу яких входять бюро чи групи: планові, розрахункові, з касових і банківських операцій, претензійні, з мобілізації внутрішніх резервів тощо.

Фінансова стратегія підприємства – формування системи довгострокових цілей фінансової діяльності підприємства і вибір найефективніших шляхів їх досягнення.

Фінансова тактика підприємства – конкретні фінансові прийоми і методи, які застосовує підприємство для виконання стратегічних завдань.

Фінансовий менеджмент – система принципів і методів розроблення та реалізації управлінських рішень щодо формування, розподілу та використання фінансових ресурсів підприємства, організації та оптимізації його грошових потоків.

Контрольні питання

1. Розкрити сутність фінансового менеджменту і пояснити його еволюцію.
2. Назвіть принципи фінансового менеджменту.
3. Назвіть об'єкт і суб'єкти фінансового менеджменту.
4. Охарактеризуйте функції та механізм фінансового менеджменту.
5. Які джерела та яку інформацію використовує фінансовий менеджер?
6. Охарактеризуйте методи фінансового планування.
7. Дайте визначення фінансового контролю та наведіть його інформаційну характеристику.
8. Охарактеризуйте види, форми та методи фінансового контролю.
9. Визначте об'єкт, суб'єкт і сферу застосування фінансового планування.
10. Охарактеризуйте методи фінансового планування.

Використана та рекомендована література до розділу

1. Воробйов Ю. М. Фінансовий менеджмент : навч. посібник / Воробйов Ю. М. – Сімферополь : Таврія, 2006. – 374 с.
2. Економічний термінологічний словник-довідник: економіка, фінанси, менеджмент / [За заг. редакцією С. А. Корнієнка і В. Я. Олійника]. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2013. – 460 с.
3. Кириченко О. Фінансовий менеджмент на підприємствах України: принципи забезпечення позитивної динаміки / О. Кириченко, К. Ваганов // Банківська справа. – 2007. – № 5. – С. 3–17.
4. Коваленко Л. О. Фінансовий менеджмент : навч. посіб. / Л. О. Коваленко, Л. М. Ремньова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання. – 2005. – 485 с.
5. Фінансовий менеджмент у транзитивній економіці: питання теорії та методології : [монографія] / [О. В. Ітигіна, С. С. Арутюнян, О. О. Андробченко, В. Г. Баранова] ; за ред. В. Г. Баранової. – Одеса : Поліграф, 2008. – 236 с.
6. Шелудько В. М. Фінансовий менеджмент : підручник / Шелудько В. М. – К. : Знання, 2006. – 439 с.
7. Шпильова В. О. Фінансовий менеджмент в кризових умовах господарювання [Електронний ресурс] / В. О. Шпильова // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Сер. : Економічні науки. – 2013. – Вип. 33 (1). – С. 160–164. – Режим доступу: [http://www.nbu.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2013_33\(1\)_29](http://www.nbu.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2013_33(1)_29)

РОЗДІЛ 15. ФІНАНСОВИЙ РИНОК

15.1. Суть і механізм функціонування фінансового ринку

Фінансовий ринок – складова сфера фінансової системи тільки в умовах ринкової економіки, коли переважна частина фінансових ресурсів мобілізується суб'єктами підприємницької діяльності на засадах їх купівлі-продажу.

Фінансовий ринок – це сукупність обмінно-перерозподільних відносин, пов'язаних із процесами купівлі-продажу фінансових ресурсів, необхідних для провадження виробничої та фінансової діяльності.

Фінансовий ринок – вся система економічних відносин, що виникають між його прямими учасниками у формуванні попиту і пропозиції на специфічні послуги – фінансові послуги, пов'язані з процесом купівлі-продажу, розподілу та перерозподілу фінансових активів, які перебувають у власності економічних суб'єктів національної, регіональної та світової економіки. Водночас на фінансовому ринку існують фінансові посередники, які є професіоналами у сфері надання фінансових послуг. В економічних відносинах вони відіграють опосередковану роль.

Як економічна категорія фінансовий ринок виражає економічні відносини між суб'єктами економіки з приводу реалізації вартості та споживчої вартості, укладеної у фінансових активах. Економічні відносини та взаємозв'язки, які виникають на фінансовому ринку, визначаються об'єктивними економічними законами, фінансовою політикою держави та реальними потребами суб'єктів економіки здійснювати заощадження та інвестиції, надавати і брати грошові кошти в борг. На фінансовому ринку діють закони попиту і пропозиції, граничної корисності, конкуренції, що зумовлюють реальні можливості функціонування всіх суб'єктів економіки відповідно до умов ринкової економіки. На фінансовому ринку відбувається суспільне визначення якості та ціни фінансових ресурсів. Держава наглядає за діяльністю фінансового ринку та регулює її. Це пояснюється насамперед тими величезними грошовими потоками, які обертаються на ньому. У випадку виникнення будь-яких проблем на фінансовому ринку ситуація у найкоротший термін відбивається на економіці країни в цілому. Підтвердженням цього є низка фінансових криз останніх років, які набули світового масштабу. Тому безпека фінансового ринку стає складовою безпеки країни.

Досить довгий час парадигма фінансового ринку складалася з того, що фінансовий ринок і його сегменти схиляються до рівноваги (теорія досконалої конкуренції). Але фінансові кризи останніх років та їх наслідки сприяли виникненню нової парадигми функціонування фінансового ринку: теорії рефлексивності. Її зміст полягає в тому, що учасники ринку не можуть обґрунтовувати власні висновки тільки знаннями, а їх викривлене усвідомлення впливає не лише на ринкові ціни, але й на фундаментальні фактори, на які мають орієнтуватися ціни. Розуміння процесів має двояке значення. З одного

боку, вони намагаються зрозуміти ситуацію на ринку (когнітивна функція), з іншого – змінити її (маніпулятивна функція). Ці дві функції діють у протилежних напрямках і за певних обставин можуть здійснювати обернений один на одного вплив. Ця парадигма ще не знайшла широкого застосування на практиці, але висновки та практичні дії, які базуються на ній, уже довели свою життєздатність.

Об'єктами відносин на фінансовому ринку виступають грошово-кредитні ресурси і цінні папери.

Суб'єкти фінансового ринку – держава, підприємства різних форм власності, окремі громадяни.

Дії на фінансовому ринку визначаються основними функціями, які притаманні грошам, а саме: засіб платежу; міра вартості; засіб накопичення; засіб обігу. **Головною функцією фінансового ринку** є забезпечення руху грошових коштів від власників (кредиторів) до позичальників.

До інших їх функцій можна зарахувати: мотивовану мобілізацію заощаджень фізичних осіб (домогосподарств), юридичних осіб і трансформацію цих заощаджень у капітал; реалізацію вартості, втіленої у фінансові активи; ефективний перерозподіл фінансових ресурсів між суб'єктами господарювання і галузями економіки; фінансове обслуговування суб'єктів фінансового ринку; вплив на швидкість руху фінансових активів та активізацію економічних процесів; формування ринкових цін на фінансові активи; мінімізацію фінансових і комерційних ризиків; інтеграцію у світовий економічний (фінансовий) простір; кредитування уряду та місцевих органів самоврядування шляхом розміщення урядових і муніципальних цінних паперів; розподіл державних кредитних ресурсів.

Роль фінансового ринку щодо двох інших суб'єктів фінансових відносин – держави і фізичних осіб – дещо інша. Держава використовує фінансовий ринок переважно для формування своїх доходів на позиковій основі, хоча певною мірою бере участь і у формуванні його ресурсного потенціалу, тобто роль покупця для неї значно вагоміша. Фізичні особи, навпаки, більше продають тимчасово вільні кошти, ніж позичають їх, хоча споживчий кредит у сучасних умовах також досить поширений.

Функціонування фінансового ринку має забезпечити потреби суб'єктів підприємницької діяльності та фінансових інституцій фінансовими ресурсами. Цей ринок ґрунтується на функціях грошей як засобу нагромадження та платежу. Якщо грошовий ринок та його структура сприяють товарообміну, то фінансовий ринок має забезпечити концентрацію фінансових ресурсів і вільний доступ до них усіх суб'єктів, керуючись загальними законами ринкової економіки, насамперед конкуренції як між продавцями і між покупцями, так і продавця з покупцем. Товар на цьому ринку – фінансові ресурси, які після їх придбання (купівлі) надходять у постійне чи тимчасове користування, а ціною є плата за їх використання.

15.2. Класифікація фінансових ринків

За формою фінансових ресурсів фінансовий ринок поділяється на ринок грошей і ринок капіталів.

Ринок грошей являє собою ринок короткострокових боргових зобов'язань, сферу, де їх можна купити. Їх придбання тут здійснюється тільки у тимчасове користування. Товаром на цьому ринку є гроші, ціною – проценти за кредит. Він певною мірою виходить за межі фінансового ринку, оскільки купувати гроші можна як фінансові ресурси, а також для покриття певних витрат, наприклад державних. Звичайно, оскільки чітку межу між такими фінансовими операціями провести досить складно, то недоречно й ускладнювати питання із сутнісним наповненням ринку грошей – зарахуємо до нього всі операції з їх купівлі-продажу.

Ринок капіталів, який складається з ринку фінансових інструментів, що відображають права власності, й довгострокових боргових зобов'язань, являє собою сферу торгівлі не тільки грошима, але й правами власності. На ньому фінансові ресурси купуються з метою постійного або тривалого використання. Як правило, ринок капіталів ототожнюється з фондовим. Загалом це досить логічно, адже тривалий термін використання довго- і середньострокових позичок наближує їх за характером використання до власного капіталу. Водночас цілком обґрунтовано поділ ринку капіталів на фондовий (купівля ресурсів з переданням прав власності на фонди) та довго- і середньострокових позичок. Ціною ресурсів на ринку капіталів є дивіденди та курсові різниці, а також проценти за довгостроковими позиками.

За організацією торгівлі фінансовий ринок поділяється на *кредитний* і *ринку цінних паперів*. Кредитний ринок охоплює ту частину фінансового ринку, яка функціонує на основі укладення кредитних угод. Він має договірний характер. Ринок цінних паперів являє собою особливу форму торгівлі фінансовими ресурсами, яка опосередковується випуском та обігом цінних паперів.

Грошовий ринок у вузькому розумінні ґрунтується на забезпеченні юридичних і фізичних осіб грошима як засобом обігу, а точніше обміну.

Ринок капіталів складається з ринку фінансових інструментів, що відображають права власності, та довгострокових боргових зобов'язань, і являє собою сферу торгівлі не тільки грошима, але й правами власності.

Ринок фінансових послуг є сферою різноманітних послуг, які надаються суб'єктам фінансових відносин, – підприємницьким структурам, державі та громадянам, у процесі їх фінансової діяльності.

Фінансове посередництво, яке є першим сегментом ринку фінансових послуг, відображає відносини, котрі складаються на фінансовому ринку в процесі руху фінансових ресурсів і грошових коштів.

Фінансовий консалтинг становить сукупність консультаційних послуг, що передують фінансовим операціям чи надаються у процесі їх здійснення.

Фондова біржа – особливий посередник на ринку цінних паперів, тобто він є центром торгівлі ними.

Міжнародний фінансовий ринок – складова світового фінансового ринку, надзвичайно розгалужена система акумулювання вільних фінансових ресурсів та надання їх позичальникові з різних країн на принципах ринкової конкуренції.

І. О. Бланк розглядає фінансовий ринок як ринок об'єктів реального і фінансового інвестування, у складі якого пропонується виділяти: ринок прямих капітальних вкладень; ринок приватизованих об'єктів; ринок нерухомості; ринок інших об'єктів реального інвестування; фондовий ринок; грошовий ринок.

Ринок прямих капітальних вкладень залишається одним із найбільш значущих сегментів вітчизняного фінансового ринку. Формою інвестування на цьому ринку виступають капітальні вкладення в усіх видах: нове будівництво; розширення; реконструкція; технічне переозброєння. Ринок приватизованих об'єктів одержує широкий розвиток у нашій країні у зв'язку із процесами приватизації державних підприємств. Проте предметом реального інвестування на цьому ринку виступають не всі об'єкти приватизації, а тільки ті з них, що цілком продаються на аукціонах, за конкурсом або цілком викуповуються трудовими колективами за грошові кошти тощо. Та ж частина приватизованих об'єктів, що спочатку акціонується (корпоратизується), а потім реалізується у вигляді пакетів акцій, є об'єктом інвестування через механізм ринку цінних паперів (фондовий ринок).

15.3. Інструменти фінансового ринку

Фінансові інструменти – різноманітні фінансові активи, які обертаються на ринку, є законними вимогами власників цих активів на отримання певного доходу в майбутньому і за допомогою яких реалізуються операції на фінансовому ринку.

З економічного погляду фінансові інструменти — це особливі товари фінансового ринку, що мають фінансове походження та є об'єктом купівлі-продажу на відповідних сегментах фінансового ринку.

Інструменти, що обслуговують фінансовий ринок, класифікують так.

За видами фінансових ринків:

а) інструменти кредитного ринку (гроші і розрахункові документи, які обертаються на грошовому ринку);

б) інструменти фондового ринку (цінні папери, які обертаються на цьому ринку);

в) інструменти валютного ринку (іноземна валюта, розрахункові валютні документи, а також окремі види цінних паперів, які обслуговують цей ринок);

г) інструменти ринку фінансових послуг (фінансові послуги, які надаються фінансовими інституціями (банками і небанківськими кредитними установами, факторинговими і лізинговими компаніями, фондовими і валютними біржами, страховими компаніями тощо) суб'єктам фінансових відносин — підприємницьким структурам, державі та громадянам);

д) інструменти ринку золота (срібла, платини): названі види цінних металів, які використовують з метою формування фінансових резервів і тезаврації, а також цінні папери, які обслуговують цей ринок.

За періодом обертання:

а) короткострокові фінансові інструменти (з періодом обігу до одного року), що обслуговують операції на ринку грошей;

б) довгострокові фінансові інструменти (з періодом обігу більше одного року), що обслуговують операції на ринку капіталів. До цього виду фінансових інструментів належать і безстрокові фінансові інструменти, кінцевий строк погашення яких не встановлено (наприклад, акції).

За характером фінансових зобов'язань:

а) інструменти, додаткові фінансові зобов'язання за якими не виникають (валютні цінності, золото тощо);

б) боргові фінансові інструменти, які характеризують кредитні відносини між їх покупцем і продавцем та зобов'язують боржника погасити в передбачені строки їх номінальну вартість і заплатити винагороду у формі відсотка (облігації, векселі, чеки тощо);

в) пайові фінансові інструменти, які підтверджують право їх власника на частку в статутному капіталі емітента і на отримання відповідного доходу (акції, інвестиційні сертифікати тощо).

За пріоритетною значимістю:

а) первинні фінансові інструменти (фінансові інструменти першого порядку), які характеризуються їх випуском в обіг первинним емітентом і підтверджують прями майнові права або відносини кредиту (акції, облігації, чеки, векселі тощо);

б) вторинні фінансові інструменти, або деривативи (фінансові інструменти другого порядку), які характеризують виключно цінні папери, що підтверджують право або зобов'язання їх власника купити чи продати первинні цінні папери, що обертаються на ринку, валюту, товари або нематеріальні активи на заздалегідь визначених умовах у майбутньому періоді.

За гарантованістю рівня дохідності:

а) фінансові інструменти з фіксованим доходом, які характеризують фінансові інструменти з гарантованим рівнем дохідності при їх погашенні;

б) фінансові інструменти з невизначеним доходом, рівень дохідності яких може змінюватися залежно від фінансового стану емітента або кон'юнктури фінансового ринку.

За рівнем ризику:

а) безризикові фінансові інструменти: короткострокові цінні папери, короткострокові депозитні сертифікати найнадійніших банків, "тверда" іноземна валюта, золото та інші цінні метали, придбані на короткий період. Термін "безризикові" є певним чином умовним, оскільки потенційний фінансовий ризик має будь-який із названих видів фінансових інструментів;

б) фінансові інструменти з низьким рівнем ризику: група короткострокових фінансових інструментів, які обслуговують ринок грошей і ви-

конання зобов'язань, за якими гарантується стійкий фінансовий стан та надійна репутація позичальника;

в) фінансові інструменти з помірним рівнем ризику, що характеризують групу фінансових інструментів, рівень ризику за якими приблизно відповідає середньоринковому;

г) фінансові інструменти з високим рівнем ризику: рівень ризику який суттєво перевищує середньоринковий;

д) фінансові інструменти з дуже високим рівнем ризику, які використовують для здійснення найризикованіших спекулятивних операцій на фінансових ринках.

Тести для самоперевірки знань

1. Фінансовий ринок – це:

а) сукупність економічних відносин, спрямованих на створення та витрачання фондів коштів, необхідних для виконання завдань і функцій держави;

б) грошові відносини, що виникають у процесі розподілу та перерозподілу ВВП, мають розподільчий характер і опосередковуються через доходи й видатки громадян;

в) система економічних відносин з приводу купівлі-продажу або випуску в обіг фінансових активів;

г) система економічних відносин з приводу регулювання основних надходжень і видатків країни.

2. Об'єкт грошово-кредитних відносин:

а) грошово-кредитні ресурси;

б) фінансові послуги;

в) цінні папери;

г) усі відповіді правильні.

3. Фінансовий ринок, який включає всю систему фінансових ринків держави, їх видів і організаційних форм:

а) місцевий;

б) районний;

в) національний;

г) світовий.

4. Інструмент валютного ринку:

а) гроші;

б) цінні папери;

в) іноземна валюта;

г) страхові послуги.

5. Акція, яка дає право голосу, але не гарантує отримання дивідендів:

- а) проста;
- б) привілейована;
- в) іменна;
- г) на пред'явника.

6. Боргове зобов'язання позичальника перед кредитором, яке оформлюється купівлею-продажем спеціального цінного паперу:

- а) акція;
- б) вексель;
- в) облігація;
- г) акредитив.

7. Письмове свідоцтво банку про депонування коштів:

- а) вексель;
- б) казначейське зобов'язання;
- в) ощадний сертифікат;
- г) опціон.

8. До дольових цінних паперів належать:

- а) облігації;
- б) казначейське зобов'язання;
- в) гроші;
- г) акції.

9. Інкасування дебіторських боргів своїх клієнтів і одержання належних їм платежів:

- а) факторинг;
- б) лізинг;
- в) інвестування;
- г) кредит.

10. Суб'єкти фінансового ринку:

- а) підприємства різних форм власності;
- б) грошово-кредитні відносини;
- в) а) і б);
- г) фінансові послуги.

Практичні завдання

Завдання 1

У банку розміщено внесок у розмірі 400 тис. грн терміном на 2 роки під 12 % річних. Розрахуйте майбутню суму, яку має видати банк наприкінці терміну з нарахуванням відсотків за схемою складних відсотків: 1) кожні півроку; 2) щоквартально.

Завдання 2

Акція номіналом 500 грн куплена за курсом 200 грн. За нею виплачуються дивіденди 40 % річних. Визначте поточну прибутковість інвестиційних засобів.

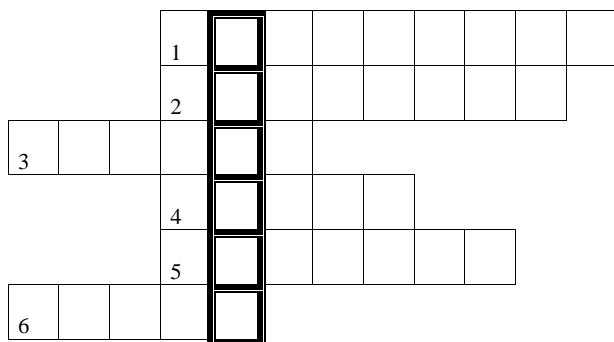
Завдання 3

Обчисліть номінальну ціну акцій, якщо статутний капітал акціонерного товариства становить 6431 тис. грн, а кількість простих акцій – 9 834 000 шт.

Завдання 4

Акція номіналом 450 грн придбана на фондовій біржі за 730 грн і через рік реалізована, що дозволило їй власнику повернути 30 % початково інвестованих коштів. Ставка дивідендів – 19 % річних. Визначте курс акцій на момент продажу.

Криптограма

1. Боргове зобов'язання позичальника перед кредитором, яке оформлюється не кредитною угодою, а купівлею-продажем спеціального цінного паперу.

2. Юридична або фізична особа, що передала в борг майно або грошові кошти.

3. Похідний цінний папір, який передбачає право, але не обов'язок покупця (утримувача) купити або продати певну кількість цінностей за раніше домовленою ціною протягом певного часу.

4. Документ, який засвідчує право на певну частку власності акціонерного товариства і дає право на отримання дивідендів.

5. Це письмове зобов'язання позичальника після настання строку повернути визначену суму грошей власникові цього цінного паперу.

6. Фінансовий посередник, що здійснює угоди купівлі-продажу товарів або цінних паперів від свого імені та за свій рахунок.

Ключове слово: фінансові посередники, що здійснюють угоди купівлі-продажу товарів або цінних паперів за дорученням своїх клієнтів і за їхній рахунок, одержуючи плату або винагороду у вигляді комісійних у висновку угоди.

Глосарій

Акція – це документ, який засвідчує право на певну частину власності акціонерного товариства і дає право на отримання доходу від неї у вигляді дивідендів.

Депозитний сертифікат – форма боргового зобов'язання комерційного банку.

Емітент – це юридична особа, чи уповноважений державою орган, який здійснює випуск цінних паперів в обіг.

Інвестиційний сертифікат – цінний папір, який випускається інституційними інвесторами для мобілізації коштів з метою їх подальшого вкладення в цінні папери.

Інвестор – це юридична чи фізична особа, а в окремих випадках держава, яка, купуючи цінні папери певного емітента, вкладає (інвестує) кошти в його діяльність.

Інфраструктура фінансового ринку – сукупність установ та організацій, які обслуговують учасників фінансового ринку з метою підвищення ефективності здійснюваних ними операцій і забезпечують процес безперервного функціонування фінансового ринку та вільний рух товарів і послуг на ньому.

Казначейський вексель є формою боргового зобов'язання держави.

Облігація являє собою боргове зобов'язання позичальника перед кредитором, яке оформлюється не кредитною угодою, а продажем-купівлею спеціального цінного паперу.

Ринок валютний – це:

1) у широкому розумінні – система економічних відносин, пов'язаних з операціями купівлі-продажу іноземних валют, платіжних документів в іноземних валютах і розміщення тимчасово вільних валютних коштів;

2) з інституційного погляду – сукупність установ і організацій (банків, валютних бірж, інших фінансових інститутів), що забезпечують функціонування ринкових валютних механізмів.

Ринок грошовий у вузькому розумінні ґрунтується на забезпеченні юридичних і фізичних осіб грошима як засобом обігу, а точніше обміну.

Ринок капіталів складається з ринку фінансових інструментів, що відображають права власності та довгострокових боргових зобов'язань, і являє собою сферу торгівлі не тільки грошима, але й правами власності.

Ринок фінансовий – це:

1) за економічною сутністю – сукупність економічних відносин, що виникають між учасниками такого ринку під час формування попиту і пропозиції на специфічні фінансові послуги, пов'язані з купівлею-продажем фінансових активів, які перебувають у власності економічних суб'єктів національної, регіональної та світової економіки;

2) з організаційного погляду – сукупність фінансових інституцій, які спрямовують потік грошових коштів від власників до позичальників і навпаки. До таких інституцій належать банківські установи, валютні та фондові бір-

жі, інвестиційні недержавні пенсійні фонди, страхові компанії, позабіржові торговельні системи, розрахунково-клірингові організації, депозитарії тощо.

Ринок фінансових послуг являє собою сферу різноманітних послуг, які надаються суб'єктам фінансових відносин, а саме підприємницьким структурам, державі та громадянам у процесі їхньої фінансової діяльності.

Ринок цінних паперів – особлива форма торгівлі фінансовими ресурсами, яка опосередковується випуском та обігом цінних паперів.

Фінансова установа – юридична установа, яка відповідно до чинного законодавства надає одну або декілька фінансових послуг і внесена до відповідного реєстру в порядку, встановленому законом.

Фінансове посередництво – діяльність, пов'язана з отриманням та перерозподілом фінансових коштів, крім випадків, передбачених законодавством. Фінансове посередництво здійснюється установами банків та іншими фінансово-кредитними організаціями.

Фінансові інструменти – різноманітні фінансові активи, які обертаються на ринку, є законними вимогами власників цих активів на отримання певного доходу в майбутньому і за допомогою яких реалізуються операції на фінансовому ринку.

Контрольні питання

1. Наведіть визначення фінансового ринку. Яку роль він відіграє?
2. Які функції виконує фінансовий ринок?
3. Охарактеризуйте структуру фінансового ринку.
4. У чому полягає значення фінансового ринку для економіки держави?
5. Які сегменти фінансового ринку ви знаєте? У чому їх відмінність між собою?
6. Які основні завдання виконує інфраструктура фінансового ринку?
7. У чому полягає значення фінансових посередників на фінансовому ринку? Класифікуйте їх.
8. Визначте, яку роль відіграє держава та державне регулювання на фінансовому ринку.
9. Охарактеризуйте і надайте класифікацію основних інструментів фінансового ринку.
10. Які цінні папери обертаються на фондовому ринку? Класифікуйте й охарактеризуйте їх.

Використана та рекомендована література до розділу

1. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг [Електронний ресурс] : Закон України від 12 липня 2001 р. № 2664-III. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2664-14>

2. Про національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 23 листопада 2011 р. № 1070/2011 – Режим доступу : <http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1070/2011>

3. Економічний термінологічний словник-довідник: економіка, фінанси, менеджмент / [За заг. редакцією С. А. Корнієнка і В. Я. Олійника]. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2013. – 460 с.

4. Фінанси : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2012. – 687 с.

5. Юхименко П. І. Теорія фінансів : підручник / Юхименко П. І. ; за ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 576 с.

РОЗДІЛ 16. СТРАХУВАННЯ. СТРАХОВИЙ РИНОК

16. Економічна необхідність і роль страхування

Страховання як економічна категорія найчастіше визначається так: це система економічних, замкнених, перерозподільних відносин, що охоплюють, по-перше, утворення спеціального фонду коштів за рахунок внесків фізичних та юридичних осіб, а по-друге, його використання для відшкодування майнових збитків унаслідок стихійних лих та інших випадкових явищ, а також для надання громадянам допомоги в різних життєвих ситуаціях. Офіційне, тобто з юридичного погляду, визначення терміна “страхування” подано в Законі України “Про страхування”, відповідно до норм якого страхування – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів.

Характеристика ринкового змісту страхування як системи перерозподільних відносин ґрунтується на виділенні таких специфічних його ознак:

- наявність у страхових відносинах не менше двох сторін і збіг їхніх інтересів;

- страхування породжує грошові перерозподільні відносини, специфікою яких є те, що вони виникають між учасниками, котрі пов’язані із солідарним розподілом величини збитку одного з них на всіх. Саме замкнений розподіл збитку є характерною ознакою категорії страхування, її особливістю щодо інших фінансових категорій;

- страхування передбачає розподіл збитку від настання страхових подій як за територіальною (просторовою), так і за часовою ознаками;

- страхування передбачає зворотність страхових платежів, внесених до страхового фонду, та цільове використання страхових резервів (фондів) виключно на покриття заздалегідь визначених збитків, які можуть відбутися в тих чи інших випадках.

Страховання як система економічних відносин ґрунтується на таких специфічних *принципах*: 1) вільний вибір страхувальником страховика, а страховиком виду страхування; 2) страховий ризик; 3) страховий інтерес; 4) максимальна сумлінність; 5) відшкодування в межах реально завданих збитків; 6) франшиза; 7) суброгація; 8) контрибуція; 9) співстрахування і перестраховання; 10) диверсифікація.

Функції страхування – зовнішній прояв суті страхування як економічної категорії. Страхування захищає майнові інтереси фізичних і юридичних осіб та їх безпеку, і виконує такі функції: 1) ризикову; 2) створення і використання страхових резервів (фондів); 3) заощадження коштів; 4) превентивну (запобіжну); 5) контрольну.

Страховання – це система обмінно-перерозподільних відносин з приводу формування і використання колективних страхових фондів на засадах солідарної відповідальності.

Організація страхової справи ґрунтується на виділенні суб'єктів страхування і форм страхових відносин.

Основними суб'єктами страхування є страховик, страхувальник і застрахований.

16.2. Форми і методи страхового захисту

Страховання за формою проведення поділяється на обов'язкове і добровільне.

Обов'язкове страхування здійснюється на підставі відповідних законодавчих і нормативних актів, що передбачають перелік об'єктів, які підлягають обов'язковому страхуванню, рівень і норму страхового забезпечення, обсяг страхової відповідальності, максимальні страхові тарифи і мінімальні страхові суми, періодичність внесення страхових платежів та інші суттєві умови. Крім того, обов'язковому страхуванню притаманні принципи суцільного охоплення об'єктів страхування, автоматичності поширення страхування на дані об'єкти, нормування страхового забезпечення. Обов'язкове страхування дозволяє знизити страхові тарифи і здешевити страхові послуги за умови певної конкуренції серед страховиків. Однак при цьому не повністю враховуються фінансові можливості кожного страхувальника та особливості об'єктів страхування й страхові ризики.

Добровільне страхування – це страхування, що здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком. Загальні умови і порядок здійснення добровільного страхування визначаються правилами страхування, що встановлюються страховиком самостійно відповідно до вимог Закону України “Про страхування”. Конкретні умови страхування визначаються при укладенні договору страхування відповідно до законодавства.

Розрізняють дві великих групи методів страхування:

- методи повного страхування;
- методи часткового страхування.

Повне страхування покриває весь конкретний ризик, тобто максимально можливий збиток обраного класу страхових подій.

Часткове страхування обмежує відповідальність страховика, залишаючи частину ризику страхувальнику.

У свою чергу, часткове страхування поділяється на дві групи методів:

- пропорційне страхування;
- непропорційне страхування.

Класифікація страхування за об'єктами містить такі види страхування:

1) *майнове*:

- страхування майна юридичних осіб;
- страхування майна фізичних осіб;

2) *особисте*:

- страхування життя;
- страхування від нещасних випадків;
- медичне страхування;

3) *страхування відповідальності*:

- цивільної відповідальності;
- заборгованості;

4) *страхування підприємницьких ризиків*:

- комерційних ризиків;
- фінансових ризиків.

Майнове страхування (*для юридичних осіб*) передбачає страхування:

- 1) наземного транспорту;
- 2) тварин;
- 3) багажу і вантажу;
- 4) авіатранспорту;
- 5) врожаю с/г культур;
- 6) інші види.

Майнове страхування (*для фізичних осіб*) передбачає страхування:

- 1) будівель;
- 2) транспорту;
- 3) майна на підвір'ї;
- 4) тварин;
- 5) породистих собак;
- 6) на випадок ремонту;
- 7) інші види.

Особисте страхування (страхування життя) містить такі види:

- 1) змішане страхування життя;
- 2) дітей;
- 3) пенсій;
- 4) страхування на дожиття;
- 5) шлюбне;
- 6) інші види.

Особисте страхування (від нещасних випадків) містить такі види:

- 1) індивідуальне (дорослих, дітей, школярів);
- 2) колективне (туристів, спортсменів, студентських груп, працівників підприємств);
- 3) інші види.

Особисте страхування (медичне) передбачає страхування:

- 1) на випадок хвороб;
- 2) вагітних жінок;
- 3) варикозного розширення вен;
- 4) здоров'я;
- 5) інші види.

Страховання (*індивідуальної відповідальності*) передбачає страхування:

- 1) цивільної відповідальності власників транспортних засобів;
- 2) екологічне;
- 3) відповідальності товаровиробників за якість продукції;
- 4) професійної відповідальності;
- 5) інші види.

Страховання *відповідальності* (страхування заборгованості) містить такі види страхування:

- 1) кредитних ризиків;
- 2) експортно-імпортних операцій;
- 3) біржових операцій;
- 4) інші види.

Страховання *підприємницьких ризиків* (*комерційних ризиків*) містить такі види страхування:

- 1) невиконання договірних зобов'язань;
- 2) переривів у виробництві;
- 3) на випадок простоїв;
- 4) непостачання продукції;
- 5) технічних ризиків;
- 6) на випадок уведення нової техніки, технології;
- 7) інші види.

Страховання підприємницьких ризиків (*фінансових ризиків*) передбачає страхування:

- 1) недоотриманого прибутку;
- 2) обумовленого рівня рентабельності;
- 3) депозитних вкладів;
- 4) валютних ризиків;
- 5) інвестицій;
- 6) інші види.

Співстрахування означає, що об'єкт страхування може бути застрахований за одним договором декількома страховиками. В договорі зазначаються права й обов'язки кожного страховика. Один із страховиків може представляти інтереси інших страховиків, все одно залишаючись відповідальним у розмірі своєї частки.

Перестраховування, як правило, не супроводжується грошовими потоками, пов'язаними з переміщенням коштів страхового фонду між двома страховиками. У взаємовідносинах між перестраховувальником і перестраховиком складаються грошові потоки, що характеризують фінансові відносини між ними з приводу купівлі-продажу договорів страхування. Зазвичай вони здійснюються у формі комісійної плати. Ці відносини не належать до страхових грошових потоків, оскільки вони не характеризують рух коштів страхових фондів.

Тести для самоперевірки знань

1. *Юридичні особи, створені у формі акціонерних, повних, товариств з додатковою відповідальністю, що одержали в установленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності:*

- а) страхувальники;
- б) застраховані;
- в) страховики;
- г) страхові об'єднання.

2. *Грошова сума, в межах якої страховик несе відповідальність перед страхувальником:*

- а) страхова сума;
- б) страховий платіж;
- в) страхове відшкодування;
- г) страхування.

3. *Система економічних відносин між конкретними суб'єктами господарювання, де, з одного боку, виступають страхувальники, а з іншого – страховики:*

- а) страхова сума;
- б) страховий платіж;
- в) страхове відшкодування;
- г) страхування.

4. *Визначена договором частина збитків, яка в разі страхового випадку не підлягає відшкодуванню страховикам:*

- а) субротація;
- б) контрибуція;
- в) франшиза;
- г) перестрахування.

5. *Які існують форми страхування:*

- а) індивідуальне, колективне;
- б) обов'язкове, добровільне;
- в) повне, часткове;
- г) державне, приватне?

6. *Страхове відшкодування – це:*

- а) грошова сума, яка виплачується страховиком після настання страхового випадку;
- б) грошова сума, яка виплачується страхувальником після настання страхового випадку;
- в) грошова сума, яка виплачується застрахованою особою перед настанням страхового випадку;
- г) грошова сума, яка виплачується страховій компанії за страхування.

7. *Юридичні особи та дієздатні громадяни, які уклали зі страховиками договори страхування;*

- а) страхувальники;
- б) застраховані;
- в) страховики;
- г) страхові об'єднання.

8. *До галузей страхування належать:*

- а) майнове, рівня життя громадян, відповідальності;
- б) майнове, від нещасних випадків, від підприємницьких ризиків;
- в) майнове, медичне, підприємницьких ризиків;
- г) рівня життя громадян, медичне, відповідальності.

9. *Страховий ризик – це:*

- а) можливість отримання додаткового доходу;
- б) ризик страховика втратити грошові кошти;
- в) подія, що вже відбулася;
- г) цілеспрямованість настання події.

10. *Страхові агенти – це:*

а) об'єднання самостійних підприємств різних галузей, пов'язаних спільними розробками на засадах добровільної централізації функцій науково-технічного розвитку;

б) фізичні або юридичні особи, що діють від імені страховика і за його дорученням відповідно до наданих повноважень;

в) органи, що здійснюють управління фінансами;

г) юридичні або фізичні особи, які заборгували певну суму грошових коштів.

Практичні завдання

Завдання 1

За договором страхування передбачена умовна франшиза – 20 % від страхової суми, яка становить 100 тис. грн, збитки страхувальника становлять 10 тис. грн. Необхідно визначити суму страхового відшкодування.

Завдання 2

Майно підприємства вартістю 30 млн грн було застраховано від пожежі на 1 рік у двох страховиків: у страховика А – на страхову суму 23 млн грн, у страховика Б – на 15 млн грн. У результаті страхового випадку майно було знищено. Необхідно визначити, в якому розмірі кожний страховик здійснить виплату страхового відшкодування страхувальнику.

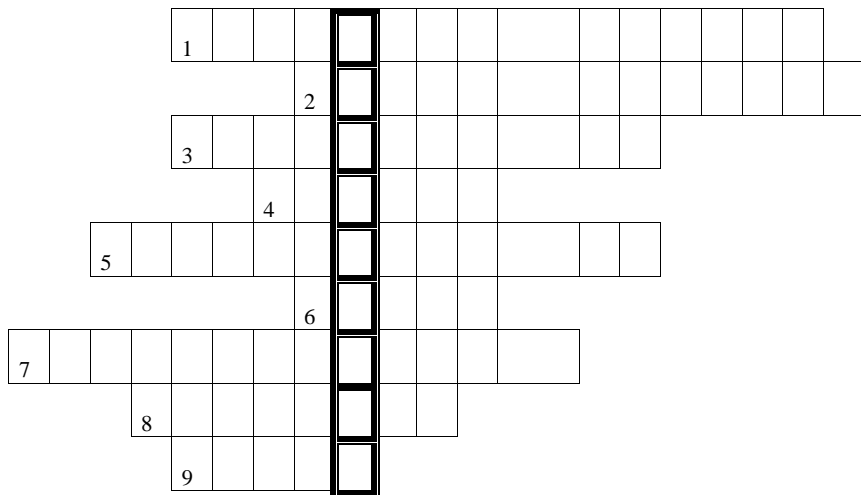
Завдання 3

Вартість майна підприємства становить 150 млн грн, страхова сума – 90 млн грн. Унаслідок пожежі знищено майна на суму 65 млн грн. Розрахуйте суму страхового відшкодування.

Завдання 4

Автомобіль застраховано на суму 150 тис. грн. Умовами страхового договору передбачено франшизу 12 %. Розрахуйте розмір страхових виплат за умовної та безумовної франшизи у випадках: якщо сума збитку страховальника становить 10 500 грн; якщо сума збитку становить 75 000 грн.

Криптограма

1. Страхування одним страховиком ризиків виконання всіх або частини своїх обов'язків перед страхувальником в іншого страховика.
2. Фізичні та юридичні особи, які уклали зі страховиками договори страхування і сплатили страхові внески.
3. Право страховика звернутися до інших страховиків, які за проданими полісами несуть відповідальність перед одним і тим самим конкретним страхувальником з пропозицією розділити страхове відшкодування.
4. Плата за страхування, яку сплачує страхувальник.
5. Фізична або юридична особа, на користь якої укладено договір страхування.
6. Документ, який засвідчує факт укладання договорів страхування.
7. Грошова сума, яка виплачується страховиком після настання страхового випадку.
8. Визначена договором частина збитків, яка в разі страхового випадку не підлягає відшкодуванню страховиком.

9. Імовірність настання страхової події.

Ключове слово: юридичні особи, створені у формі акціонерних, повних, товариств з додатковою відповідальністю, що одержали в установленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності.

Глосарій

Застрахована особа – юридична чи фізична особа, якій належить страхове відшкодування з настанням страхового випадку.

Перестраховання – передання договору страхування від одного страховика до іншого.

Співстрахування – участь у страхуванні відразу кількох страховиків.

Страховий ринок – пропозиція страхових послуг з боку державних і комерційних страхових фірм. Страховий ринок функціонує на конкурентній основі, пропонуючи клієнтам постійно розширюваний перелік видів страхування.

Страховик – юридична особа, страхова компанія, яка діє на підставі відповідної ліцензії, беручи на себе зобов'язання щодо створення колективного страхового фонду і виплати з нього страхового відшкодування.

Страхові платежі – перерахування одноразово чи поетапно коштів страхувальником страховику згідно з договором страхування.

Страхувальник – юридична чи фізична особа, яка на підставі відповідної угоди зі страховиком сплачує страхові внески до страхового фонду.

Страхування – вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій), і доходів від розміщення цих фондів.

Контрольні питання

1. Дайте визначення страхового захисту.
2. Хто є основними учасниками страхування?
3. Наведіть ознаки класифікації страхування.
4. Охарактеризуйте об'єктів і суб'єктів страхування.
5. Назвіть учасників страхового ринку.
6. Назвіть основні види обов'язкового страхування в Україні.
7. На яких принципах базується страхова діяльність в Україні?
8. Які специфічні функції виконують перестраховики?
9. Які існують ризики та їх різновиди?
10. Які ризики є страховими?

Використана та рекомендована література до розділу

1. Про страхування [Електронний ресурс] : Закон України від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
2. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг [Електронний ресурс] : Закон України від 12 липня 2001 р. № 2664-III. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2664-14>
3. Баранова В. Г. Фінансовий механізм функціонування страхової системи : [монографія] / В. Г. Баранова. – Одеса : ВМВ, 2009. – 380 с.
4. Горбач Л. М. Страхування : навчальний посібник / Л. М. Горбач, О. Б. Каун. – К. : Кондор, 2010. – 520 с.
5. Економічний термінологічний словник-довідник: економіка, фінанси, менеджмент / [За заг. редакцією С. А. Корнієнка і В. Я. Олійника]. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2013. – 460 с.
6. Практикум зі страхування: навч. посіб. / В. Д. Базилевич, Р. В. Пікус, Н. В. Приказюк та ін.; за ред. В. Д. Базилевича. – К. : Київський ун-т, 2010. – 479 с.
7. Страхування : навч. посіб. / Т. А. Говорушко, В. М. Стецюк ; за ред. Т. А. Говорушко. – К. ; Львів : Магнолія-2006, 2014. – 328 с.
8. Шумелда Я. Страхування : [навч. посіб. для студентів екон. спеціальностей] / Шумелда Я. – 2-ге видання, перероб. та доп. – Тернопіль : Джура, 2006. – 296 с.

РОЗДІЛ 17. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ

17.1. Сутність і роль міжнародних фінансів

Міжнародні фінанси відображають світові інтеграційні процеси. Централізація певної частини фінансових ресурсів на світовому рівні забезпечує потреби світового господарства. Саме на ці потреби і спрямована діяльність міжнародних організацій та міжнародних фінансових інституцій. Вони фінансують окремі проекти і програми, керуючись інтересами саме світового господарства загалом, а не окремих країн, якими б важливими для цих країн вони не були.

Міжнародні фінансові відносини ґрунтуються на двох основних складових: установлених формах розрахунків та системі валютного регулювання.

Міжнародні фінанси – одна з основних форм міжнародних економічних відносин, функціонування і розвиток яких пов'язані з існуванням та обслуговуванням усього комплексу міжнародних зв'язків. Сучасне розуміння сутності міжнародних фінансів значно ширше, ніж розгляд лише міжнародних валютно-фінансових відносин чи функціонального призначення міжнародних фінансових інституцій або міжнародного перерозподілу фінансових ресурсів через світовий фінансовий ринок. Це визначає необхідність інтегрованого підходу до висвітлення цього питання.

У науковій літературі існують різні погляди щодо розуміння сутності багатьох ключових понять, у тому числі щодо міжнародних фінансів. У цьому легко переконатися, звернувшись до відповідних розділів підручників і навчальних посібників у сфері світової економіки і міжнародних економічних відносин.

Міжнародні фінанси – це сукупність обмінно-перерозподільних відносин, що виникають у зв'язку з рухом вартості між окремими країнами та у процесі формування і використання на світовому й регіональному рівнях централізованих грошових фондів.

Міжнародні фінанси (у вузькому розумінні) відображають діяльність міжнародних організацій і фінансових інституцій. Це наднаціональна надбудова, сутність якої полягає в концентрації доходів і фінансових ресурсів у певних узагальнених чи цільових фондах. Діяльність таких організацій, як і окремої держави, пов'язана з виконанням певних функцій, які визначаються їх статутами. Фінансове забезпечення виконання цих функцій здійснюється через фонди грошових коштів чи кредитних ресурсів, що формуються цими організаціями.

У сфері світових фінансів, крім національних суб'єктів: держави, підприємств, громадян, виокремлюють наднаціональні суб'єкти – міжнародні організації та міжнародні фінансові інституції. На основі такого умовного поділу міжнародні фінанси часто трактують дещо звужено, вважаючи, що вони відображають виключно діяльність міжнародних організацій і фінансових інститутів.

Таким чином, світові фінанси реалізуються у двох діалектичних формах: національно-державні й міжнародні фінанси.

Суб'єкти міжнародних фінансів:

- держави;
- міжнародні організації;
- міжнародні фінансові інституції;
- юридичні особи, серед яких особливе місце посідають транснаціональні корпорації (далі – ТНК), транснаціональні банки (далі – ТНБ), фінансово-кредитні інститути, біржі;
- фізичні особи.

За матеріально-речовим втіленням міжнародні фінанси часто ототожнюють із фондами фінансових ресурсів, що утворюються у результаті перерозподільних відносин і використовуються для забезпечення безперервності суспільного відтворення на світовому рівні та задоволення спільних потреб, які мають міжнародне значення.

З інституційного погляду, міжнародні фінанси – сукупність банків, валютних і фондових бірж, міжнародних фінансових інституцій, регіональних фінансово-кредитних установ, міжнародних та регіональних економічних організацій і об'єднань, через які здійснюється рух світових фінансових потоків.

17.2. Функції міжнародних фінансів

Міжнародні фінанси, як і будь-яка інша економічна категорія, виконують певні функції. Функції міжнародних фінансів – зовнішній вияв їхньої внутрішньої сутності, що розкриває їх функціональне суспільне призначення у системі міжнародних економічних відносин та в розвитку світового фінансового середовища. Передусім слід зауважити, що міжнародні фінанси є самостійною економічною категорією. Їх функціонування й еволюція зумовлені розвитком усієї системи фінансових категорій. Міжнародні фінанси як логічне продовження і розвиток загальнішої категорії “фінанси” характеризуються функціями, притаманними фінансам у цілому (нагадаємо, фінанси виконують розподільну і контрольну функції), але одночасно мають свої особливості.

Сутність міжнародних фінансів як економічної категорії реалізується через перерозподільну, контролюючу і регулятивно-координаційну функції. Зміст цих функцій, сфера та об'єкт їхньої дії характеризують специфіку міжнародних фінансів як економічної категорії.

Розподільча функція полягає у грошовому розподілі й перерозподілі світового продукту через механізм міжнародних фінансів, має певні об'єктивні та суб'єктивні закономірності. Останні можуть збігатись або бути різноспрямованими. Об'єктивні закономірності полягають у такому:

- 1) капітал обертається відповідно до закону пропорційного розвитку;

2) потоки грошових коштів перебувають у русі в пошуку найвищої норми прибутку;

3) отримання прибутку завжди пов'язано з ризиком.

Суб'єктивні чинники, які впливають на механізм розподілу – політичні й особисті інтереси суб'єктів міжнародних фінансів.

Розподільча функція передбачає дві основні ролі міжнародних фінансів: обмін і перерозподіл вартості між державами. Міжнародні фінансові відносини являють собою досить складну систему руху грошових потоків. Міжнародні валютно-фінансові потоки – це потоки іноземних валют або будь-яких інших фінансових активів, що зумовлені економічною діяльністю суб'єктів світового господарства.

Вони можуть бути згруповані за такими напрямками: взаємовідносини між суб'єктами господарювання різних країн; взаємовідносини держави з юридичними і фізичними особами інших країн; взаємовідносини держави з урядами інших країн та міжнародними фінансовими організаціями; взаємовідносини держави і суб'єктів господарювання з міжнародними фінансовими інституціями.

За *типом* економічної взаємодії нерезидентів:

- зовнішньоторговельні;
- капітальні – під час кредитно-інвестиційної діяльності суб'єктів;
- спекулятивні – під час валютних операцій і не стосуються виробництва;
- балансуючі – опосередковують діяльність однієї держави щодо врівноваження зовнішніх платежів і розрахунків.

За *формою* міжнародних фінансових ресурсів:

- у формі офіційної міжнародної фінансової допомоги;
- у формі цінних паперів і банківських кредитів;
- у формі офіційних і приватних золотовалютних резервів.

За *ознакою часу*:

- потоки міжнародного ринку капіталів;
- потоки валютного ринку.

За *видами економічної діяльності* (за рахунками платіжного балансу):

- за товари;
- за послуги;
- поточні та капітальні трансферти;
- кредитні ресурси;
- прямі та портфельні інвестиції;
- потоки резервних активів.

За *змінюю прав власності*:

- з офіційних джерел в офіційну власність;
- з приватних джерел у приватну власність
- з офіційних джерел у приватну власність;
- з приватних джерел в офіційну власність.

Основними *формами* міжнародних розрахунків є *інкасо* та *акредитив*. Також використовуються банківський переказ та відкритий рахунок. У роз-

рахунках на основі інкасо банк імпортера перераховує кошти на рахунок експортера після передання імпортеру отриманих від банку експортера документів, передбачених контрактом, тобто застосовується схема: платежі проти документів. Така схема розрахунків досить проста, однак вона не дає достатніх гарантій на оплату товарів і послуг. На відміну від інкасо, акредитивна форма передбачає достатні гарантії експортеру за рахунок відкриття акредитива в банку імпортера. Платіж на відкритий рахунок – найменш надійна форма. Експортер поставляє товари, імпортер переказує гроші на день платежу. Банківський переказ – це доручення одного банку іншому виплатити певну суму отримувачу.

17.3. Фінансова діяльність міжнародних організацій

Фінансова діяльність міжнародних організацій пов'язана з формуванням і використанням їх бюджету і цільових фондів. Формування доходів здійснюється насамперед за рахунок внесків країн, що входять до складу даної організації. Кошти використовуються на основі затвердженого бюджету.

Міжнародні фінансові інституції поділяються на дві групи: *всесвітні* та *регіональні*. До всесвітніх належать: Міжнародний валютний фонд (далі – МВФ), група Світового банку та Банк міжнародних розрахунків. Регіональні створюються за континентальною ознакою: Європейський банк реконструкції та розвитку; Азіатський банк розвитку; Африканський банк розвитку; Міжамериканський банк розвитку та ін.

МВФ (1944 р., діє з 1947 р.; місце перебування – Вашингтон) – міжнародна наднаціональна валютно-кредитна організація, що має статус спеціалізованої представницької установи ООН.

Мета створення МВФ (за Статутом): сприяння міжнародному валютному співробітництву та стабілізації валют; створення багатосторонньої системи платежів і розрахунків; підтримування рівноваги платіжних балансів країн – членів МВФ; вжиття системи заходів, спрямованих на регулювання валютних курсів; підвищення ступеня конвертованості валют; надання короткострокових кредитів країнам – членам МВФ для покриття тимчасового дефіциту платіжних балансів, на ліквідацію валютних обмежень; організація консультативної допомоги з фінансових і валютних питань.

Міжнародний банк реконструкції і розвитку (далі – МБРР) (1944 р. одночасно з МВФ; місце перебування – Вашингтон) – складова Світового банку, міжнародна фінансово-кредитна установа, яка надає довгострокові кредити під державні програми тільки урядам та центральним банкам країн-членів. Членами МБРР (180 країн) можуть бути тільки члени МВФ.

До Світового банку входять: Міжнародна асоціація розвитку (далі – МАР), Міжнародна фінансова корпорація (далі – МФК), Багатостороннє агентство з гарантій інвестицій (далі – БАГІ) та Міжнародний центр зі регулювання інвестиційних суперечок (далі – МЦВІС).

Головним завданням Світового банку є сприяння сталому економічному зростанню, яке веде до скорочення бідності у країнах, що розвиваються, шляхом надання допомоги у зростанні виробництва через довгострокове фінансування проєктів і програм розвитку. Основна маса кредитів спрямовується на розвиток виробничої інфраструктури та с/г – галузей доволі малорентабельних, з високим строком окупності витрат. МБРР фінансує пріоритетні державні програми в галузях енергетики, імпорту обладнання для розвитку гірничої промисловості, інвестування проєктів для будівництва нафто- і газопроводів, модернізації підприємств тощо.

Банк міжнародних розрахунків (далі – БМР, 1930 р.; головний офіс – м. Базель, Швейцарія) має статус міжнародного банку, не є об'єктом національного законодавства, координує дії національних центральних банків. Був створений як акціонерне товариство центральними банками розвинутих країн. Нині він нараховує 41 країну-члена. Статутний капітал формується за рахунок продажу акцій центральним банкам країн-учасниць та на відкритому валютному ринку. Головне джерело коштів – короткострокові вклади (до 3-х місяців) ЦБ в іноземній валюті або у золоті.

Головні функції БМР за Статутом: сприяння співробітництву між ЦБ; забезпечення необхідних умов для міжнародних фінансових операцій, діючи як довірена особа або агент у проведенні міжнародних розрахунків своїх членів.

Європейський центральний банк створений у зв'язку з упровадженням у 1999 р. єдиної європейської валюти – євро. Він є емісійним центром євро. Загалом його завдання і функції ідентичні функціям центральних банків.

Європейський інвестиційний банк (1958 р.; члени – 14 держав ЄС, за винятком Франції). Його завдання – фінансування проєктів, що мають регіональне, галузеве та загальноєвропейське значення. Пріоритетні такі галузі інфраструктури, як енергетика, транспорт, телекомунікації, екологічні проєкти. Кредити видаються на 20–25 років на ринкових умовах як державним, так і приватним структурам.

Нині членами ЄБРР (1991 р.) є 57 держав світу. Банк створено спеціально для сприяння економічним реформам у країнах Східної Європи та державах – колишніх республіках СРСР. Основними функціями банку є підтримка проведення країнами-членами структурних і галузевих економічних реформ, включаючи демонополізацію, децентралізацію і приватизацію, з метою повної інтеграції їхніх господарських структур у світову економіку.

Міжнародні фінансові інститути взаємодіють як з урядами, так і з суб'єктами господарювання окремих країн. Взаємовідносини з урядами створюються за двома напрямками.

Перший – відображає процес формування статутного капіталу за рахунок внесків окремих країн, а *другий* – кредитні відносини. Взаємовідносини з підприємствами мають двосторонній кредитний характер, при цьому, здійснюючи фінансове забезпечення окремих проєктів, кредити, як правило, надаються на конкурсній основі.

Міжнародний валютний ринок – ринок, на якому відбувається купівля-продаж різних національних валют і формується ціна на них. Предме-

том купівлі-продажу на цьому ринку є гроші міждержавних банківських структур та ліквідні засоби, які розміщені в банках й інших фінансових інститутах.

Міжнародний кредит – це форма руху позикового капіталу у сфері міжнародних економічних відносин, де кредиторами і позичальниками виступають суб'єкти різних країн. Суб'єктами цих відносин є приватні фірми, комерційні банки, кредитні організації, нефінансові заклади, держави та державні органи, а також регіональні міжнародні банки розвитку, міжнародні фінансові інститути.

Тести для самоперевірки знань

1. *Міжнародний валютний фонд має статус спеціалізованої установи:*

- а) НАТО;
- б) ООН;
- в) МБРР;
- г) ЄС.

2. *Основні напрями інвестиційного кредитування МБРР:*

- а) сільське господарство;
- б) хімічна галузь;
- в) охорона здоров'я та освіта;
- г) правильна відповідь а) і в).

3. *Міжнародна фінансова корпорація:*

- а) надає безпроцентні кредити найбіднішим країнам світу терміном до 50 років на пільгових умовах;
- б) надає кредити високорентабельним приватним підприємствам країн, що розвиваються, причому без гарантії урядів відповідних країн;
- в) проводить страхування іноземних інвестицій у країнах, що розвиваються, на випадок політичних ризиків;
- г) виконує функції з урегулювання спорів між урядами окремих країн та їх інвесторами.

4. *Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних конфліктів:*

- а) надає безпроцентні кредити найбіднішим країнам світу терміном до 50 років на пільгових умовах;
- б) надає кредити високорентабельним приватним підприємствам країн, що розвиваються, причому без гарантії урядів відповідних країн;
- в) проводить страхування іноземних інвестицій у країнах, що розвиваються, на випадок політичних ризиків;
- г) виконує функції з урегулювання спорів між урядами окремих країн та їх інвесторами.

5. *Хто виступає суб'єктами міжнародних фінансів:*

- а) держава, громадяни;
- б) громадяни, підприємства;
- в) держава, міжнародні фінансові інституції;
- г) держава, громадяни, підприємства, міжнародні фінансові інституції.

6. *Регіональні фінансові інституції створюються:*

- а) за релігійною ознакою;
- б) за міжнародною політикою країни;
- в) за континентальною ознакою;
- г) за рівнем економічного розвитку.

7. *Учасниками МБРР можуть бути:*

- а) будь-яка країна;
- б) лише країни – члени МВФ;
- в) лише країни – члени ЄС;
- г) лише країни, що розвиваються.

8. *Міжнародні фінансові відносини виникають між:*

- а) урядами країн;
- б) підприємствами й урядами;
- в) громадянами й урядами;
- г) усі відповіді правильні.

9. *Основні форми міжнародних розрахунків:*

- а) інкасо;
- б) акредитив;
- в) вексель;
- г) правильна відповідь а), б).

10. *Головним суб'єктом міжнародних фінансів є:*

- а) держава;
- б) міжнародна організація;
- в) кредитори;
- г) фінансові суб'єкти господарювання.

Практичні завдання

Завдання 1

Визначте крос-курс шведської крони до норвезької крони SEK/NOK за умови, якщо: $SEK/USD = 0,1524$; $NOK/USD = 0,1690$.

Завдання 2

До кожного з перелічених визначень доберіть відповідний термін (поняття):

1. Система певних відносин і своєрідний механізм збирання та перерозподілу на конкурентній основі фінансових ресурсів між країнами, регіонами, галузями й інституціональними одиницями.

2. Перший міждержавний банк, призначений для сприяння співробітництву між центральними банками та забезпечення необхідних умов для проведення міжнародних фінансових операцій.

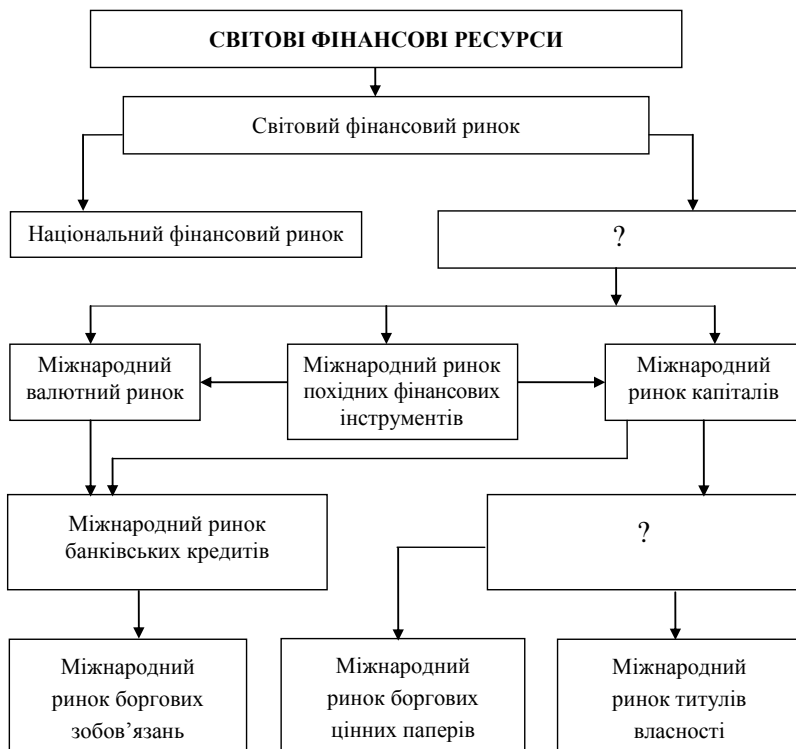
3. Сукупність перерозподільних відносин, які виникають у зв'язку із формуванням і використанням на світовому або міжнародному рівнях фондів фінансових ресурсів.

4. Сфера міжнародних економічних відносин, які виявляються у здійсненні операцій з купівлі-продажу іноземної валюти й розміщенні тимчасово вільних валютних коштів, а також операцій з інвестування валютного капіталу.

5. Позичка, надана експортером однієї країни імпортеру іншої країни у вигляді відстрочення платежу за продані товари.

Завдання 3

Заповніть порожні місця структурно-логічної схеми, позначені знаками питання, необхідними термінами відповідно до змісту.

Завдання 4

Проаналізуйте визначення терміна “міжнародні фінанси” різними авторами та аргументуйте вибір найповнішого і найточнішого, а також найменш повного і найменш точного визначення:

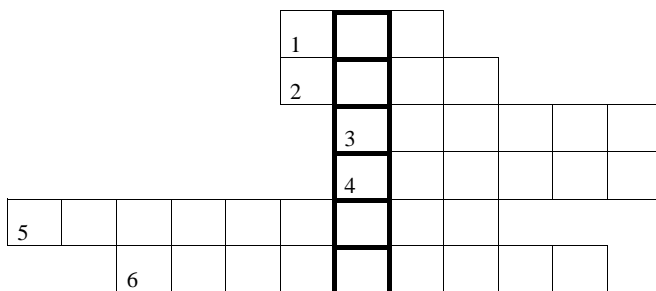
1) міжнародні фінанси – це сукупність обмінно-перерозподільних відносин, що виникають у зв’язку з рухом вартості між окремими країнами, їх суб’єктами та у процесі формування і використання на світовому та регіональному рівнях централізованих грошових фондів (Ковбасюк Ю. В. Державні фінанси: теоретико-організаційні аспекти : навч. посіб. / Ковбасюк Ю. В. – К. : КИИ, 2007. – 260 с.);

2) міжнародні фінанси – сукупність відносин, опосередкованих рухом валютно-фінансових потоків, що виникають у зв’язку з перерозподілом фінансових ресурсів і капіталу в системі світового господарства через дію ринкового і неринкового механізмів (Фінанси: підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.);

3) міжнародні фінанси – це сукупність обмінно-перерозподільних відносин, що виникають у зв’язку з формуванням і використанням на світовому або міжнародному рівнях фондів фінансових ресурсів (Венгер В. В. Фінанси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Венгер В. В. – К. : Центр навчальної літератури, 2009. – 432 с.);

4) міжнародні фінанси – це економічна категорія, що відображає обмінно-перерозподільні відносини національних і наднаціональних суб’єктів світової економіки з приводу руху вартості між країнами та у процесі формування й використання централізованих грошових фондів (Теорія фінансів : підручник / П. І. Юхименко, В. М. Федосов, Л. Л. Лазебник та ін. ; за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К. : Центр навчальної літератури, 2010. – 576 с.).

Криптограма

1. Провідна світова фінансова інституція, яка має статус спеціалізованої установи ООН.

2. Інституція Світового банку, що сприяє країнам, які розвиваються у залученні іноземних інвестицій.

3. Один зі світових фінансових центрів.

4. Організація ООН, що працює в економічному напрямі діяльності ООН.
5. Місто, в якому розташована штаб-квартира МВФ.
6. Акція, що випускається міжнародними організаціями для поповнення свого капіталу.

Ключове слово: грошова одиниця держави.

Глосарій

Акредитив – документ, що засвідчує права особи, на ім'я якої його видано, отримати в кредитній установі зазначену в акредитиві суму.

Вексель – цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю).

Група Світового банку – група з п'яти міжнародних організацій, що надає позики, як правило, бідним країнам. Група Світового банку включає: Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародну асоціацію розвитку, Міжнародну фінансову корпорацію, Багатосторонню агенцію з гарантій інвестицій, Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів.

Депозитарна розписка – документ, який випускається іноземною депозитарною установою згідно з законодавством відповідної держави на акції товариства.

Євроакції – акції, які емітуються міжнародними фінансово-кредитними інститутами і розміщуються одночасно на різних ринках міжнародними синдикатами за євровалюту.

Єврооблігація – облігація, випущена у валюті, яка є іноземною для емітента й розміщується за допомогою міжнародного синдикату андеррайтерів серед закордонних інвесторів, для яких ця валюта також є іноземною.

Європейський банк реконструкції та розвитку – міжнародний фінансово-кредитний інститут, який надає допомогу країнам від Центральної Європи до Центральної Азії для проведення ринкових реформ, активного інтегрування економік цих країн у міжнародні господарські зв'язки.

Контрольні питання

1. Чим пояснюється виникнення та розвиток міжнародних фінансів?
2. Які характерні риси міжнародних фінансів?
3. Яка роль міжнародних фінансів у сучасній світовій економіці?
4. Дайте визначення та назвіть основні форми міжнародних розрахунків.
5. Що таке міжнародна економічна інтеграція?
6. Що означає глобалізація економічних зв'язків?
7. Що таке світові фінансові центри?
8. Які організації ООН діють у сфері економічних і фінансових відносин?
9. Охарактеризуйте МВФ, яка мета створення МВФ?
10. Чим зумовлена поява міжнародних фінансових інституцій?

Використана та рекомендована література до розділу

1. Економічний термінологічний словник-довідник: економіка, фінанси, менеджмент / [За заг. редакцією С. А. Корнієнка і В. Я. Олійника]. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2013. – 460 с.
2. Козак Ю. Г. Міжнародні фінанси : навчальний посібник / Ю. Г. Козак, Н. С. Логвінова, В. В. Ковалевський. – Вид. 3-тє, перероб. і доп. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 640 с.
3. Міжнародні фінанси : навч. посібник / О. М. Мозговий, Т. Є. Оболенська, Т. В. Мусієць та ін. ; за ред. О. М. Мозгового. – К. : КНЕУ, 2005. – 504 с.
4. Міжнародні фінанси : підручник / О. І. Рогач, А. С. Філіпенко, Т. С. Шемет та ін. ; за ред. О. І. Рогача. – К. : Либідь, 2003. – 784 с.
5. Стойко О. Я. Фінанси : навч. посібник / О. Я. Стойко, Д. І. Дема. – К. : Алерта, 2013. – 425 с.
6. Фінанси : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – 2-ге вид. перероб. і доп. – К. : Знання, 2012. – 687 с.
7. Фінанси : практикум / І. О. Школьник, Н. А. Дехтяр, О. В. Люта та ін. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2015. – 218 с.

РОЗДІЛ 18. ФІНАНСИ КРАЇН З РОЗВИНЕНОЮ РИНКОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ

18.1. Особливості фінансової політики США

Нині Сполучені Штати Америки – федеративна республіка у складі 50-ти штатів і федерального округу Колумбія, низки островів. Федеральна влада складається з трьох гілок: законодавчої, виконавчої та судової. Кожен штат як суб'єкт федерації наділений республіканськими повноваженнями, а тому також має власну законодавчу, виконавчу та судову владу. Штати мають широкі повноваження в проведенні соціально-економічної політики. На території штату діють власні закони та конституція штату, які не мають суперечити Конституції та законам США. Лише в питаннях зовнішніх відносин, у військовій та митній сферах, у деяких інших загальнодержавних справах права штатів обмежені. Оскільки США є федеративною державою, то існує три бюджетні рівні – федеральний, бюджети штатів і місцеві бюджети (загалом більше 12 тисяч).

Рішення у сфері державних фінансів насамперед приймаються законодавчою та виконавчою владою. Законодавча влада представлена Конгресом, який складається з двох палат: сенату і палати представників. Безпосередніми представниками законодавчої влади в управлінні державними фінансами є Головна контрольна служба (далі – ГКС) та Бюджетна служба Конгресу (далі – БСК). ГКС здійснює зовнішню ревізію урядових агентств; БСК – експертний орган парламенту для аналізу проекту бюджету і законодавства стосовно бюджетної сфери з метою здійснення парламентом раціональнішого бюджетного вибору. БСК засновано у ході бюджетної реформи 1974 р.

Виконавча влада зосереджена в руках президента. Посади прем'єр-міністра в США немає, а роль уряду виконує Адміністрація президента. Серед органів виконавчої влади головними повноваженнями у сфері державних фінансів наділено Адміністративно-бюджетне управління (далі – АБУ), яке відповідає за розроблення бюджету і є складовою Адміністрації президента. При президенті також діє Рада економічних консультантів – дорадчий орган, який допомагає формувати засади економічної політики. Важливу роль відіграє також Міністерство фінансів, повноваження якого головним чином стосуються етапу виконання та контролю у сфері бюджету.

Фінансова система Сполучених Штатів Америки складається з таких елементів:

- фінанси федерації, до яких належать федеральний бюджет, бюджет округу Колумбія (столичний), спеціальні фонди федерального рівня, фінанси державних підприємств;

- фінанси 50-ти штатів, кожен з яких має власний бюджет, спеціальні фонди та фінанси підприємств, що перебувають у власності штату;

– місцеві фінанси, які включають місцеві бюджети (графств та інших місцевих адміністративних одиниць, а саме – округів, муніципалітетів, міст), фінанси комунального господарства, різноманітні фонди. Організація фінансової системи в США характеризується високим рівнем автономності – кожен рівень державного управління самостійно проводить бюджетну та податкову політику. Загалом через державні фінанси перерозподіляється близько третини ВВП.

Усі урядові видатки розподіляються між рівнями фінансової системи приблизно в таких пропорціях: на федеральні фінанси припадає 60 %, на фінанси штатів – 15 і на місцеві фінанси – 25 %.

Із загальнодержавного рівня забезпечується національна оборона, деякі програми соціального захисту, видатки на обслуговування державного боргу, на розвиток економіки, на зовнішні зв'язки, фінансування загальнодержавної влади. Роль центрального банку в США виконує Федеральна резервна система (далі – ФРС), що здійснює нагляд за банками та регулює їх діяльність, проводить емісію грошових коштів і забезпечує стабільність фінансової системи [2].

Основною функцією Федеральної резервної системи є те, що це банк банків; комерційні банки зберігають там свої грошові депозити і здійснюють взаємні платежі через перекази коштів. Також як банк банків Федеральна резервна система надає кредити банкам, здійснює операції за системою клірингових розрахунків та здійснює контроль за грошовою масою країни. За структурою та принципами управління ФРС суттєво відрізняється від центральних банків інших країн. Один із головних принципів, покладений в її основу під час заснування, – врахування інтересів місцевих банків щодо недопущення централізації управління грошово-кредитною системою країни. Відповідно до цього принципу відбувся і розподіл території США на 12 резервних округів, у кожному з яких було організовано федеральний резервний банк. Очолила цю систему Рада керуючих, що розташована у Вашингтоні. Це забезпечило єдність грошової системи держави та її ефективність.

Правовий статус ФРС обумовлений тим, що федеральні резервні банки тісно пов'язані з урядом США й усією системою державних установ. З іншого боку, федеральні резервні банки формально не є державними, тому що їхній капітал утворюється за рахунок внесків приватних комерційних банків, які стають членами ФРС.

18.2. Фінансова система Японії та особливості її функціонування

Фінансова система Японії складається з бюджету центрального уряду, місцевих бюджетів і спеціальних фондів і фінансів підприємств, корпорацій, що належать центральним і місцевим органам влади. Особливість державних фінансів Японії полягає в тому, що показник частки державних витрат у ВВП є одним із найменших серед відповідних показників розвинених країн.

Особливість фінансової моделі Японії полягає в єдності державного апарату і великого капіталу в розв'язанні загальних проблем. Основні цілі та завдання загальнонаціональних планів фінансового розвитку конкретно втілюються в змісті внутрішньо корпоративних планів, що мають директивний характер. За рахунок цього утворюється складна, взаємопов'язана система фінансового планування.

У розвитку Японії виявляється чітка тенденція формування моделі самоврядування без поєднання її з акціонерною власністю. Юридичні особи купують акції з метою забезпечення стабільності зв'язків із тими чи іншими фірмами. Діяльність системи взаємного утримання акцій сприяє тому, що на компанії майже не впливають коливання на фондовій біржі та зовнішня скупка акцій. Установлення довготермінових зв'язків між банками та компаніями забезпечується не тільки шляхом взаємного володіння акціями, але й за допомогою кредитування.

Серед державних фінансових організацій є: Центральний банк Японії та Японський банк розвитку, 11 суспільних фінансових організацій, а також система поштових установ.

Грошово-кредитна система Японії складається з банківської системи, в яку входить Центральний банк Японії та комерційні банки (універсальні та спеціалізовані), інших кредитних інститутів (поштові ощадні каси, фінансово-кредитні корпорації, страхові компанії). В Японії особливо розвинені великі об'єднання банків та підприємств. На чолі цих груп стоїть місцевий банк, що об'єднує навколо себе великі промислові підприємства.

Фінанси державних підприємств Японії входять до державного бюджету як спеціальні рахунки. Важливо те, що дані підприємства не проводять виробничу діяльність, а тільки підтримують інфраструктуру.

Бюджетна система Японії – дворівнева; вона складається з державного та місцевих бюджетів.

Японія – унітарна держава з конституційною монархією. Символом держави є імператор, однак дії імператора стосовно державних справ можуть здійснюватися лише за згодою уряду або кабінету. Вищим органом державної влади і єдиним законодавчим органом є парламент, який складається з двох палат: палати представників (512 депутатів) і палати радників (252 депутати). Обидві палати складаються з депутатів, які обираються народом. Виконавча влада здійснюється кабінетом. Очолює кабінет прем'єр-міністр, котрий призначає міністрів, при цьому більшість міністрів має бути обраною із членів парламенту. Загальне управління фінансами країни здійснює міністерство фінансів через власні управління та секретаріат. Виконавча влада, крім традиційного, здійснює фінансування країни через поточний бюджет, доходна частина якого формується за рахунок податків. Ця система називається державною інвестиційною програмою і використовується для розвитку пріоритетних, з погляду держави, виробництв та об'єктів. Отже, фактично уряд Японії має реальний важіль здійснення структурної та промислової політики.

Крім джерел надходження коштів, Програма державних позик та інвестицій відрізняється від загальнодержавного бюджетного фінансування ще й тим, що її кошти виділяються на умовах зворотності, терміновості та платності. Капіталовкладення і позики, отримані компаніями в рамках цієї Програми, підлягають повному поверненню з нарахуванням відсотків, які нині встановлюються в основному на рівні приватних кредитних установ.

18.3. Фінансова система Франції

Фінансова система Франції як унітарної держави – дворівнева, включаючи загальнодержавні та місцеві фінанси. До складу фінансової системи входять такі ланки: центральний (державний) бюджет, місцеві бюджети, спеціальні фонди та фінанси державних підприємств. Особливістю фінансової системи Франції є створення та функціонування цілої системи фондів спеціального призначення, спеціальних рахунків і приєднаних бюджетів, окремі з яких перебувають у складі бюджету, а інші – позабюджетні. Всі вони певною мірою юридично та організаційно є самостійними і мають власні джерела формування доходів.

У Франції традиційно високі соціальні гарантії населенню з боку держави. Разом із проблемою зростання кількості пенсіонерів, незважаючи на досить високий рівень оподаткування, це спричинювало дефіцитність державних фінансів. У результаті сумарний державний борг збільшився із 40 % ВВП у 1980-х рр. до 70 % ВВП у 2004 р., тоді як за правилами ЄС заборонено перевищувати 60-відсотковий бар'єр.

Державний бюджет Франції містить дві складові:

1) фінансові ресурси, операції з якими є остаточними. До них належить усе фінансування, яке за своїм економічним змістом має безповоротний характер і здійснюється в межах даного бюджетного року. Такі видатки можуть бути як поточними, так і капітальними. Ця частина охоплює більше 90 % бюджетних ресурсів;

2) операції кредитного характеру, які передбачають повернення коштів, і за строками реалізації можуть виходити за межі даного бюджетного року. Такі операції займають менше 10 % у загальній сумі бюджету.

Головною посадовою особою держави є президент. Владні позиції президента Франції – одні з найсильніших у світі серед інших країн, що мають інститут президентства. Законодавча влада представлена двома палатами парламенту – Національними зборами (нижня палата) і Сенатом. Депутати Національних зборів обираються прямим голосуванням, а Сенат – непрямым голосуванням. У Сенаті представлені територіальні складові республіки.

У бюджетних відносинах головну роль виконують президент, уряд, парламент, а також спеціальні державні установи: Міністерство економіки і фінансів, Національна кредитна рада, Банківська контрольна комісія, Економічна і соціальна рада. Бюджетний процес у Франції регулюється Конституцією, а також численними законами, декретами, що регламентують

функції центральних і регіональних органів влади, причетних до бюджетного процесу. Період від початку підготовки проекту бюджету до складання звіту про виконання бюджету у Франції триває більше трьох років, а сам бюджетний рік збігається з календарним.

Перший етап французького бюджетного процесу – складання проекту бюджету – контролюється Міністерством економіки і фінансів. При цьому використовуються переваги програмно-цільового методу, який у Франції називають процедурами раціоналізації бюджетного вибору. Протягом дев'яти місяців кожне міністерство і відомство формують власний кошторис, які потім узгоджуються в єдиному проекті.

Другий етап бюджетного процесу – ухвалення бюджету – триває близько трьох місяців. Проект бюджету розглядається у фінансовій комісії кожної палати парламенту. Спочатку проходить обговорення проекту в нижній палаті, після чого проект передається у верхню палату. Якщо проект бюджету після двох спільних обговорень в обох палатах парламенту не отримає схвалення, президент має право своїм указом оголосити бюджет законом.

Третій етап – виконання бюджету. Касове виконання здійснюється через систему казначейських кас, які мають рахунки в Банку Франції і проводять розрахунково-касові бюджетні операції. На всій території країни діє мережа спеціальних агентств казначейства (бухгалтерій). Узагальнені дані про виконання бюджету за рік надаються в Рахункову палату для аналізу і складання декларації про відповідність даних центрального обліку в окремих організаціях.

Контроль за виконанням бюджету поділяється на три види: адміністративний, судовий і парламентський. Адміністративний ведеться за ієрархічною структурою, коли бухгалтери вищого рівня контролюють бухгалтерів нижчого рівня. Судовий контроль здійснюється Рахунковою палатою, яка перевіряє правильність ведення обліку і звітності у певній організації. Юрисдикція Рахункової палати поширюється на головні бухгалтерії основних розпорядників кредитів. Відповідальність за неповноту або недостовірність звітів несуть керівники, що подали звітну документацію. Парламентський контроль здійснюється в ході обговорення й ухвалення закону про виконання бюджету на підставі звітних документів, доповіді Рахункової палати і загальної декларації про рахунки окремих міністерств, що виконували бюджет.

Остання, четверта, стадія бюджетного процесу – складання Міністерством економіки і фінансів звіту про виконання бюджету.

18.4. Фінансова система Великобританії

Фінансова система Великої Британії складається з: державного бюджету; місцевих бюджетів; спеціальних позабюджетних фондів; фінансів державних підприємств та корпорацій.

Кожна ланка бюджетної системи незалежна та функціонує автономно. Головну роль у фінансовій системі відіграє бюджет центрального уряду (державний бюджет Великої Британії). Державний бюджет складається з двох частин: звичайного бюджету (або Консолідованого фонду) та Національного фонду позик.

Перевищення доходів над видатками Консолідованого фонду включаються до частини Національного фонду позик. І навпаки, дефіцит Консолідованого фонду покривається за рахунок Національного фонду позик.

Особливості бюджетного процесу полягають у тому, що Парламент країни щороку приймає “фінансовий закон”, в якому фіксуються зміни та внески в систему бюджетних законів. Вирішальну роль у бюджетному процесі Великої Британії виконує Казначейство, яке відповідає за законодавчу базу. За відносини із фінансовими інститутами з метою забезпечення дотримання нормативних вимог Казначейства відповідає Управління із фінансового регулювання і нагляду.

Фінансово-бюджетна політика цієї країни ґрунтується на двох основних економічних правилах:

1) “золоте правило” – уряд країни робить позики з метою інвестування цих коштів у певний сектор економіки;

2) “правило стабільного інвестування” – відношення суми внутрішнього державного боргу до ВВП протягом економічного циклу має утримуватися на стабільному і розумному рівні.

Зі звичайного бюджету здійснюються переважно видатки поточного характеру. Вони поділяються на:

– видатки, які щорічно затверджуються парламентом (приблизно 96 % загального обсягу);

– витрати постійного обслуговування, які не затверджуються парламентом. До них зараховуються кошти, що спрямовуються у Національний фонд позик для сплати відсотків за державним боргом та витрати за Цивільним листом (видатки на утримання королеви).

Національний фонд позик відображає операції держави інвестиційного характеру щодо отримання позик та надання кредитів. Він формується за рахунок перевищення доходів над видатками за звичайним бюджетом (якщо має місце його профіцит), отриманих відсотків за наданими довгостроковими кредитами, прибутку Банку Англії, коштів зі звичайного бюджету, спрямованих на обслуговування державного боргу. Головними напрямками його витрат є погашення державного боргу та сплата відсотків за ним, надання кредитів органам місцевої влади, здійснення інвестиційних проектів (переважно капіталовкладення у державні корпорації).

Серед позабюджетних фондів найбільшу роль відіграє фонд національного страхування, який забезпечує цілий спектр програм соціального характеру: з нього фінансуються пенсії по старості, інвалідності, допомоги безробітним, допомоги у випадку захворювань. Джерелами формування доходів фонду є внески працюючих, внески роботодавців, асигнування з бюджету, доходи від інвестиційної діяльності самого фонду.

Для Великої Британії характерний суворий контроль за здійсненням бюджетних витрат (з метою їх раціональності та відповідності бюджетним призначенням). Основна мета уряду – контролювати зростання державних витрат, тому головний акцент робиться на ефективності використання бюджетних коштів. Усі відомства ретельно аналізують виконання конкретних завдань з погляду результативності. Проект державного бюджету складає казначейство (міністерство фінансів). У розробленні бюджету враховують такі економічні показники: прогнози темпи зростання ВВП, рівень безробіття, норми відсоткових ставок, динаміку цін, ситуацію на фондовому ринку, рівень податкових ставок та ін. Планування здійснюється на п'ятирічний період у цінах поточного року з відповідним щорічним коригуванням. За такий досить тривалий період часу (п'ять років) можливі помилки у прогнозних розрахунках, але, як свідчить практика, середня помилка не перевищує 1 % від валового національного продукту.

Тести для самоперевірки знань

1. *Внески країн – членів ООН до її бюджету залежать від:*
  - а) року вступу в організацію;
  - б) географічного розташування;
  - в) соціально-економічного розвитку;
  - г) економічного розвитку конкретної країни;
  - д) немає правильної відповіді.

2. *Після отримання імпортером від банку експортера документів за контрактом кошти зараховуються на рахунок експортера. Це розрахунки за:*
  - а) інкасо;
  - б) платіжним дорученням;
  - в) векселем;
  - г) акредитивом;
  - д) немає правильної відповіді.

3. *Депонування коштів у банку імпортера – це розрахунки за:*
  - а) інкасо;
  - б) векселем;
  - в) акредитивом;
  - г) платіжним дорученням;
  - д) немає правильної відповіді.

4. *На Ямайській конференції МВФ у 1976 р. було проголошено створення нової міжнародної валютної системи, яка:*
  - а) визначила, що стабільність національної грошової одиниці забезпечується накопиченням валютних резервів та золотими запасами;
  - б) проголосила встановлення і зміну валютного курсу залежно від впливу попиту і пропозиції, скасувала золотий стандарт;

в) установила, що вміст золота фіксувався тільки у провідній світовій валюті – доларі США;

г) започаткувала золоті резерви – як базу забезпечення грошової маси.

д) немає правильної відповіді.

5. *Світовими центрами валютного ринку є:*

а) Афіни, Лондон, Мілан;

б) Рим, Париж, Вашингтон;

в) Нью-Йорк, Торонто, Берлін;

г) Лондон, Париж, Токіо;

д) немає правильної відповіді.

6. *Оцінка грошової одиниці у валюті іншої країни здійснюється за рахунок:*

а) валютного паритету;

б) валютного стандарту;

в) валютного курсу;

г) валютного кошику;

д) немає правильної відповіді.

7. *Завдяки торгівлі на валютній біржі функціонує валютний ринок:*

а) міжбанківський;

б) неорганізований;

в) національний;

г) організований;

д) немає правильної відповіді.

8. *Валютний курс визначається під впливом таких чинників:*

а) політичні;

б) фінансові;

в) економічні

г) усі відповіді правильні;

д) немає правильної відповіді.

9. *Міжнародна асоціація розвитку:*

а) страхує іноземні інвестиції у країнах, що розвиваються;

б) без гарантії урядів надає кредити підприємствам країн, що розвиваються;

в) надає безпроцентні кредити найбіднішим країнам світу;

г) регулює суперечки між урядами інвесторами;

д) немає правильної відповіді.

10. *Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій:*

а) страхує іноземні інвестиції у країнах, що розвиваються;

б) без гарантії урядів надає кредити підприємствам країн, що розвиваються;

в) надає безпроцентні кредити найбіднішим країнам світу;

г) регулює суперечки між урядами інвесторами;

д) немає правильної відповіді.

Практичні завдання

Завдання 1

Поєднайте термін і його значення.

Термін	Значення
а) світовий фінансовий ринок	1. Розгалужена система акумулювання вільних фінансових ресурсів та надання їх позичальникам із різних країн на принципах ринкової конкуренції
б) міжнародний фінансовий ринок	2. Міжнародна мережа офіційних центрів, де відбувається купівля-продаж іноземних валют
в) міжнародні валютні ринки	3. Сфера купівлі-продажу цінних паперів, що засвідчують участь інвестора в капіталі підприємства
г) міжнародний ринок кредитних ресурсів	4. Система ринкових відносин, що забезпечує акумуляцію та перерозподіл світових фінансових потоків і міжнародних потоків капіталу
д) міжнародні ринки прав власності	5. Сукупність установ і організацій, за допомогою яких здійснюється рух позикового капіталу у сфері міжнародних економічних відносин

Завдання 2

Поєднайте термін і його значення.

Термін	Значення
а) інкасо	1. Ціна грошової одиниці певної країни у валюті інших країн чи в міжнародних валютних одиницях
б) акредитив	2. Курс установлюється і змінюється під впливом попиту та пропозиції
в) валютний курс	3. Розрахунки за допомогою депонування коштів у банку імпортера
г) плаваючі курси	4. Перерахування коштів на рахунок експортера після передання імпортеру отриманих від банку експортера документів, передбачених контрактом

Завдання 3

Визначте, правильне чи неправильне твердження:

1. Міжнародні фінанси як логічне продовження і розвиток загальнішої категорії “фінанси” мають функції, притаманні фінансам у цілому, але водночас мають свої особливості.

2. Переважна більшість єврооблігацій випускається державними органами (приблизно 2/3 всіх єврооблігаційних позик), решта приблизно однаковими частинами – міжнародними корпораціями та міжнародними організаціями.

3. Міжнародні фінансові інституції можуть мати взаємовідносини як з урядами, так і із суб’єктами господарювання окремих країн.

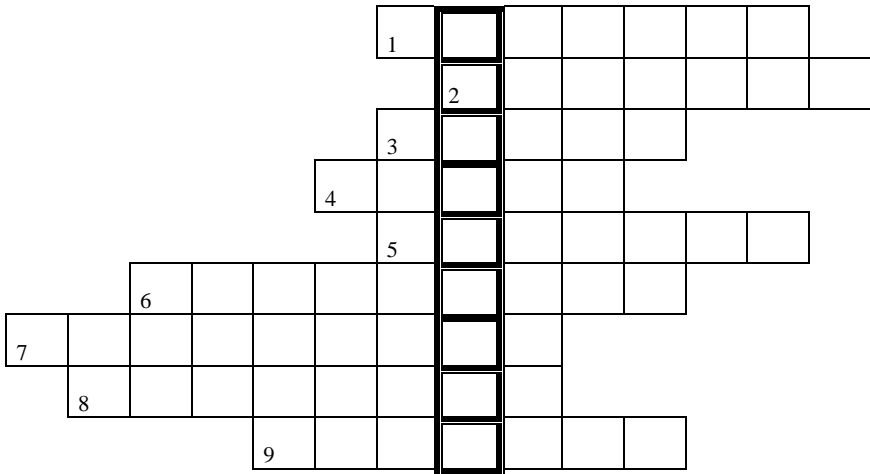
4. Світовий фінансовий ринок виник на основі інтеграційних процесів між національними фінансовими ринками.

5. Суб’єктами міжнародних фінансів є потоки грошових коштів і капіталу та пов’язані з ними фінансові відносини на світовому ринку.

Завдання 4

Проаналізуйте терміни: розвинуті країни світу; фінанси розвинutih країн.

Криптограма

1. Політичне утворення з визначеною територією, економікою і політичною владою.

2. Федеральний законодавчий орган Сполучених Штатів Америки, що складається з двох палат.

3. Сукупність фінансових ресурсів, які створюються і використовуються з метою фінансування програм, що виконуються державними органами управління.

4. Сукупність відносин (актів) купівлі-продажу товарів і послуг; спосіб взаємодії виробників і споживачів, який ґрунтується на децентралізованому, безособовому механізмі цінових сигналів.

5. Установлені вищим органом законодавчої влади обов'язкові платежі, які сплачують фізичні та юридичні особи до бюджету в розмірах і термінах, передбачених законодавством.

6. Найвищий виборний (повністю або частково) орган державної законодавчої влади, в якому здійснюється представництво основних політично активних груп населення країни.

7. Форма державного устрою, за якої вищі територіальні одиниці держави мають певну юридично визначену політичну самостійність, чим відрізняються від адміністративно-територіальних одиниць унітарної держави.

8. Цілеспрямована діяльність держави та інших суб'єктів господарювання у сфері формування, розподілу та використання фінансових ресурсів для досягнення поставленої мети.

9. Економічна категорія, що відображає економічні відносини в процесі створення і розподілу фондів грошових коштів.

Ключове слово: комплекс суспільних наукових дисциплін про господарство, а саме – про організацію та управління матеріальним виробництвом, ефективне використання ресурсів, розподіл, обмін, збут і споживання товарів та послуг.

Глосарій

Корпорація – форма організації бізнесу, за якою товариство є юридичною особою, а його власники мають обмежену відповідальність. Корпорація за законом повністю відокремлена від її власників, це означає, що корпорація відповідає за сплату боргів, а не її власники.

Модель ринкової економіки – система господарювання, що склалася у конкретній країні.

Розвинені країни – країни з найбільшим розвитком економіки, що характеризується високою часткою ВВП на душу населення і максимальним індексом розвитку людського потенціалу.

Контрольні питання

1. Назвіть і охарактеризуйте основні складові фінансових систем розвинутих країн світу.

2. Охарактеризуйте моделі ринкової економіки, які існують у світі. Визначте їх переваги та недоліки.

3. Назвіть склад і охарактеризуйте фінансову систему США.

4. Які тенденції зміни податкових систем розвинутих країн можна виділити?

5. Який рівень видатків місцевих бюджетів у видатках консолідованого бюджету розвинутих країн?

6. Які тенденції розподілу основних видів видатків між рівнями бюджетної системи у країнах з розвинутою ринковою економікою?
7. У чому полягає поділ видатків місцевої влади на обов'язкові та необов'язкові у країнах з розвинутою ринковою економікою?
8. Охарактеризуйте розподіл доходів між бюджетами у країнах з розвинутою ринковою економікою.
9. Які види трансфертів надаються з федерального бюджету США?
10. Охарактеризуйте систему доходів і витрат державного бюджету Великобританії.

Використана та рекомендована література до розділу

1. Бершадська Т. Типи країн світу [Електронний ресурс] / Бершадська Т. Економічна та соціальна географія світу. – Режим доступу : http://geoknigi.com/book_view.php?id=154
2. Економічний термінологічний словник-довідник: економіка, фінанси, менеджмент / [За заг. редакцією С. А. Корнієнка і В. Я. Олійника]. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2013. – 460 с.
3. Карлін М. І. Фінанси України та сусідніх держав : навч. посібник / Карлін М. І. – К. : Знання, 2007. – 589 с.
4. Крисоватий А. І. Податкові системи зарубіжних країн / Крисоватий А. І. – Тернопіль, 2002. – 383 с.
5. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн / Пасічник Ю. В. – К., 2002. – 412 с.
6. Стойко О. Я. Фінанси : навч. посібник / О. Я. Стойко, Д. І. Дема. – К. : Алерта, 2013. – 425 с.
7. Ткаченко Н. М. Податкові системи країн світу: облік та звітність / Ткаченко Н. М. – К., 2004. – 377 с.
8. Фінанси : навч. посібник у 2 ч. / В. Г. Баранова, І. С. Волохова, В. П. Хомутенко та ін. ; за заг. ред. В. Г. Баранової. – Одеса : Атлант, 2015. – 344 с.
9. Фінанси : практикум / І. О. Школьник, Н. А. Дехтяр, О. В. Люта та ін. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2015. – 218 с.

РОЗДІЛ 19. ФІНАНСИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

19.1. Створення Європейського Союзу

Європейський Союз нині є одним із провідних економічних центрів сучасного світу, що впливають на розвиток економічних відносин як на регіональному, так і на глобальному рівнях.

Європейський Союз (далі – ЄС) – інтеграційне об'єднання 28 країн на основі спільних людських і демократичних цінностей, яке має на меті досягнення стабільності, миру та процвітання. ЄС є унікальним міжнародним утворенням, адже його держави-члени заснували спільні інституції та делегували їм певну частку свого суверенітету для того, щоб можна було демократично, на загальноєвропейському рівні ухвалювати рішення з конкретних питань, які становлять загальний інтерес.

Членами Євросоюзу нині є: Австрія, Бельгія, Болгарія, Велика Британія (наразі стоїть питання про її вихід із ЄС), Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швеція.

Процес економічної та фінансової інтеграції починався з формування зони вільної торгівлі між країнами, потім спільного ринку, а на сучасному етапі ЄС передбачає політичний, економічний і валютний союз.

Історичні корені Євросоюзу сягають післявоєнного періоду середини ХХ ст. Так, після Другої світової війни західноєвропейські країни поставили перед собою питання майбутнього Європи, що, власне, і вважається початком європейської інтеграції. На той час інтеграція була єдиною відповіддю, яку знайшли європейські політики та дипломати. У період 1945–1950 рр. кілька видатних діячів, серед яких – Конрад Аденауер, Вінстон Черчилль, Алкід де Гаспер і Роберт Шуман, почали переконувати свої народи “увійти до нової ери”, де має панувати новий порядок, який ґрунтується на спільних інтересах народів і націй. У травні 1950 р. у Парижі міністр закордонних справ Франції Роберт Шуман запропонував новий план часткової економічної інтеграції. Ця ідея належала Жану Моне. 9 травня 1950 р. було підписано Декларацію Роберта Шумана, яка пропонувала створити організацію, що контролюватиме видобування вугілля та виробництво сталі у ФРН та Франції. План Шумана та Моне був реалізований 18 квітня 1951 р. підписанням Паризького договору про створення Європейського співтовариства вугілля і сталі, який набрав чинності в липні 1952 р. Членами нової організації стали Франція, ФРН, Італія, Голландія, Бельгія та Люксембург. Наступним кроком було ухвалення Римського договору про створення Європейського економічного співтовариства (далі – СЕС) та Європейської спільноти з атомної енергії (далі – Євроатом). Документ був підписаний 25 березня 1957 р. і набрав чинності з 1958 р. Ним передбачалася ліквідація всіх національних бар'єрів на шляху вільного руху товарів, послуг, капіта-

лів та робочої сили між країнами-учасницями, а також перехід до вироблення спільної зовнішньоекономічної, сільськогосподарської та транспортної політики. Крім того, було підписано Конвенцію про спільні для трьох співтовариств (ЄОВС, ЄЕС, Євроатому) інституції, якими стали Парламентська асамблея (Європейський парламент) та Європейський суд. На той момент кожне співтовариство мало власні інституції. 1967 р. знаменується злиттям трьох співтовариств (ЄОВС, ЄЕС, Євроатому) в єдине Європейське співтовариство. У 1973 р. набула чинності Угода про вільну торгівлю між ЄЕС і ЄОВС, з одного боку, та країнами Європейської асоціації вільної торгівлі – з іншого. У 1979 р. завершився процес створення Європейської валютної системи (ЄВС), запроваджено екію. Введення екію мало зменшити коливання валютних курсів, витіснити з міжнародних розрахунків долар США, стимулювати подальший розвиток інтеграційних процесів через забезпечення передумов формування єдиного валютного ринку ЄС.

У 1992 р. прийнято Маастрихтську угоду, згідно з якою європейське політичне співробітництво як окрема структура в рамках ЄС було закріплено Угодою про Європейський Союз. Крім того, Маастрихтська угода визначила рамки функціонування єдиної валюти. За рішенням держав та урядів країн-членів з 1 листопада 1993 р. організація набула офіційної назви – Європейський Союз.

Основним призначенням ЄС є зближення економічної політики країн-членів, зменшення розриву в показниках економічного розвитку між державами, вирівнювання рівня соціально-економічного розвитку країн у рамках інтеграційного об'єднання.

Для країн – членів Європейського Союзу існують правила у сфері фінансів, так звані Маастрихтські вимоги, порушення яких призводить до застосування фінансових санкцій.

Фінанси ЄС є розгалуженою системою, особливості функціонування якої визначаються, з одного боку, специфікою фінансових систем окремих держав-членів, з іншого – характеризується якісно іншим рівнем організації.

19.2. Особливості функціонування фінансової системи Європейського Союзу

Однією з найхарактерніших особливостей функціонування фінансової системи Європейського Союзу є те, що, на відміну від інших міжнародних економічних організацій, ЄС має самостійний бюджет, який об'єднує переважну більшість спільних фінансових фондів. Бюджет ЄС – основна фінансова база інтеграційних заходів у рамках Союзу, важливий інструмент наднаціонального регулювання економіки країн-учасниць.

У цілому податкова гармонізація ЄС включає не тільки приведення систем оподаткування до “спільного знаменника”, тобто зближення податкової структури, механізму стягування, величини основних податкових ставок, але й проведення країнами-учасницями узгодженої податкової політи-

ки під час розв'язання як кон'юнктурних, так і довгострокових структурних проблем. Гармонізована податкова політика означає, що автономне використання податкових інструментів окремими країнами ЄС має перебувати під контролем керівництва Союзу, яке, виходячи із загальних інтересів усіх партнерів, визначає податкову політику кожного учасника ЄС.

Поряд із гармонізацією бюджетної та податкової політики в Європейському Союзі відбувається активний процес уніфікації діяльності банківської сфери, створення єдиного ринку банківських послуг, формування якого в основному завершилося до початку 1993 р. Заходи, які реалізуються у фінансовій сфері керівними органами ЄС, ведуть до скасування обмежень і бар'єрів на шляху переміщення капіталів і фінансових послуг, перегляду цілої низки національних стандартів діяльності фінансових інститутів і введення єдиних правил контролю за їхньою діяльністю, встановлення основних принципів гармонізації контрольних стандартів та інших правил. Крім того, вживаються заходи, спрямовані на полегшення організації операцій з мобілізації капіталів на фондових біржах і ринках капіталу, введені й діють єдині правила, які регулюють питання емісії та обігу цінних паперів, у тому числі боргових.

Валютна система сучасного Європейського Союзу мала декілька етапів розвитку (Механізм валютних курсів, план Делора, Маастрихтський договір), ставши міжнародною валютною системою типу "валютний союз", що має назву Європейський валютний союз.

Гармонізація валютної політики у рамках формування валютного союзу проводилася у три етапи:

1) 1 липня 1990 р. – 31 грудня 1993 р. – лібералізація ринків капіталів і посилення координації та співробітництва в рамках Комітету керуючих центральних банків; досягнення стабільності цін і валютних курсів; посилення координації економічної політики держав-членів;

2) 1 січня 1994 р. – 1 січня 1999 р. – створення Європейського валютного інституту на базі Комітету керуючих центральних банків, підготовка до створення Європейського центрального банку;

3) з 1 січня 1999 р. введення в обіг єдиної грошової одиниці – євро:
– із січня 1999 р. до 1 січня 2002 р. євро використовували тільки в безготівковому обігу паралельно з національними валютами. За господарськими суб'єктами зберігалось право вибору між євро та національними грошовими знаками. Лише в євро з 1 січня 1999 р. обов'язково проводилися міжбанківські розрахунки, здійснювалися операції на фінансових ринках, емісія державних цінних паперів;

– із січня до 1 липня 2002 р. національні валюти країн – учасниць ЄВС повністю замінюються на євро в усіх сферах безготівкових розрахунків. Банкноти й монети в євро надходять у готівковий обіг і використовуються паралельно з національними грошовими знаками, а останні з 1 липня 2002 р. втрачають статус. З липня 2002 р. євро – єдиний законний платіжний і розрахунковий засіб у ЄВС. Емітент євро – Європейський центральний банк.

Тести для самоперевірки знань

1. Амстердамський договір спрямовано передусім на:

- а) сприяння працевлаштуванню та забезпечення прав громадян;
- б) розвиток вугледобування;
- в) подолання екологічних проблем екології;
- г) забезпечення свободи пересування;
- д) немає правильної відповіді.

2. Лісабонська угода передбачає:

- а) визначення напрямів заощадження природних ресурсів ЄС;
- б) зміцнення екологічної безпеки ЄС;
- в) розширення зони євро;
- г) інституційні зміни ЄС;
- д) немає правильної відповіді.

3. Бюджет Комісії ЄС включає:

- а) регіональний фонд розвитку;
- б) фонд науково-технічної діяльності;
- в) фонд орієнтації та гарантування сільського господарства;
- г) фонд підтримки нових членів;
- д) немає правильної відповіді.

4. Гармонізація та уніфікація бюджетів країн – членів ЄС передбачають:

- а) уніфікацію бюджетної документації, статистики та процедур;
- б) гармонізацію структур;
- в) гармонізацію податків і податкової політики;
- г) гармонізацію частки бюджетних доходів у розрахунку на душу населення;
- д) немає правильної відповіді.

5. Європейська система центральних банків:

- а) забезпечує належну роботу системи міжурядових платежів;
- б) здійснює операції з цінними паперами;
- в) регулює іноземні валютні резерви держав-членів;
- г) визначає та реалізує валютну політику Європейського Союзу;
- д) немає правильної відповіді.

6. Бюджет Європейського Союзу базується на таких принципах:

- а) рівноваги;
- б) щорічності;
- в) універсальності;
- г) єдиної одиниці обліку;
- д) немає правильної відповіді.

7. Бюджет Європейського Союзу має сприяти його розвитку за такими основними напрямками:

- а) високі темпи економічного зростання;
- б) подолання соціальної напруги;
- в) підтримка валютної стабільності;
- г) забезпечення енергетичної безпеки;
- д) немає правильної відповіді.

8. Найбільшу питому вагу у видатках бюджету Європейського Союзу мають:

- а) допомога країнам, що розвиваються;
- б) соціальні та регіональні програми з розвитку;
- в) науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи;
- г) видатки на лісове господарство;
- д) немає правильної відповіді.

9. Основні джерела надходжень бюджету Європейського Союзу:

- а) кредити;
- б) інші фінансові надходження, передбачені законодавством ЄС;
- в) власні ресурси;
- г) благодійні внески держав-членів;
- д) немає правильної відповіді.

10. До інших доходів бюджету Європейського Союзу належать:

- а) відсотки за кредитами;
- б) внески країн, які не входять до складу Європейського Союзу;
- в) кошти, які не були використані у процесі виконання бюджету в попередньому періоді;
- г) частка ПДВ;
- д) немає правильної відповіді.

Практичні завдання

Завдання 1

Поєднайте термін і його визначення

1. Європейська рада	а) законодавчий орган Європейського Союзу, що обирається прямим голосуванням громадянами ЄС
2. Європейський Парламент	б) вищий орган виконавчої влади Європейського Союзу, який приблизно відповідає ролі та функціям уряду в системах національних держав
3. Європейська комісія	в) частина двопалатного законодавчого органу ЄС, яку представляють керівники держав – членів ЄС
4. Рада Європейського Союзу	г) регулярні зустрічі глав держав та урядів країн Європейського Союзу

5. Суд Європейського Союзу	д) офіційна інституція Європейського Союзу, однією з головних функцій якої є емісія євро
6. Європейський центральний банк	е) офіційна інституція Європейського Союзу, яка охоплює всю судову владу ЄС

Завдання 2

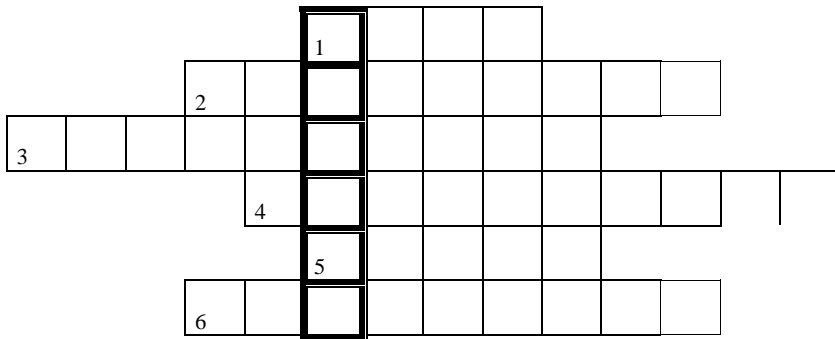
Необхідно дібрати, проаналізувати і зробити класифікацію країн Європейського Союзу за рівнем ВВП на душу населення за підсумками попереднього року.

Завдання 3

Проаналізуйте терміни: "фінанси Європейського Союзу"; "бюджет ЄС"; "податкова гармонізація"; "валютна інтеграція".

Завдання 4

Необхідно дослідити основні проблеми фінансового вирівнювання в ЄС.

Криптограма

1. Офіційна валюта держав Європейського Союзу, відомих як Єврозона.
2. Один з принципів бюджету ЄС, який вимагає, щоб доходи відповідали видаткам бюджету.
3. Згуртування, об'єднання політичних, економічних, державних і громадських структур у рамках регіону, країни, світу.
4. Один з принципів бюджету ЄС, який передбачає розроблення бюджету строком на один рік, а також те, що операції за зобов'язаннями та платежами бюджету мають бути завершені впродовж поточного року.
5. Місто, в якому 18 квітня 1951 р. було підписано Договір про створення Європейського співтовариства вугілля і сталі.
6. Місто, в якому в 1992 р. було прийнято Угоду про Європейський Союз.

Ключове слово: частина світу в Північній півкулі.

Глосарій

Валютна інтеграція – зумовлений об'єктивними чинниками процес створення регіональних зон, у межах яких, за активного сприяння держав-учасниць забезпечується досить стабільне співвідношення курсів валют, спільно регулюються валютні взаємини країн-учасників і проводиться єдина валютна політика щодо третіх країн.

Валютний союз – один із типів міжнародних валютних систем, представлений групою країн, які встановили межі взаємних коливань курсів своїх національних валют і використовують однакові засоби валютного регулювання.

Європейська комісія є вищим виконавчим органом Європейського Союзу, а також представником європейських інтересів, спільних для всіх держав – членів ЄС.

Європейська рада – вищий політичний орган Європейського Союзу, до складу якого входять глави держав або урядів країн – членів ЄС, а також голова Єврокомісії.

Європейський парламент – один з основних законотворчих інститутів ЄС. Разом з Радою Європейського Союзу Європарламент утворює двопалатну законодавчу гілку влади Євросоюзу.

Європейський Союз – інтеграційне міждержавне об'єднання європейських країн, що поєднує в собі риси міжнародної організації та федеральної держави.

Механізм валютної інтеграції – сукупність валютно-кредитних методів регулювання, спрямованих на поступовий перехід до вищого ступеня інтеграції.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте етапи економічної інтеграції в Європі.
2. Охарактеризуйте основні умови Маастрихтської угоди.
3. Які нині діють головні інститути Європейського Союзу?
4. Охарактеризуйте етапи гармонізації валютної політики у рамках формування валютного союзу.
5. Що являє собою бюджет Європейського Союзу?
6. Назвіть особливості податкової політики Європейського Союзу.
7. Яким чином групуються видатки бюджету Європейського Союзу?
8. Яким чином поділяються доходи бюджету Європейського Союзу?
9. Які основні умови Римського договору?
10. Яким ідеям підпорядкована політика бюджетних видатків у ЄС?

Використана та рекомендована література до розділу

1. Грицяк І. А. Право та інститути Європейського Союзу : навч. посіб. / Грицяк І. А. – К. : К.І.С, 2004. – 260 с.

2. Козак Ю. Г. Міжнародні фінанси : навчальний посібник. Вид. 3-тє, перероб. і доп. / Ю. Г. Козак, Н. С. Логвінова, В. В. Ковалевський. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 640 с.

3. Миргородська Л. О. Фінансові системи зарубіжних країн : навч. посіб. / Миргородська Л. О. – К. : Центр навч. л-ри, 2003. – 240 с.

4. Мусис Н. Усе про спільні політики Європейського Союзу : пер. з англ. / Мусис Н. – К. : К.І.С., 2005. – 466 с.

5. Склад Європейського Союзу. Порядок вступу нових держав-членів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://stud.com.ua/54616/pravo/sklad_yevropeyskogo_soyuzu_poryadok_vstupu_novih_derzhav_chleniv

6. Стойко О. Я. Фінанси : навчальний посібник / О. Я. Стойко, Д. І. Дема. – К. : Алерта, 2013. – 425 с.

7. Фінанси : навчальний посібник у 2 ч. / В. Г. Баранова, І. С. Волохова, В. П. Хомутенко та ін. ; за заг. ред. В. Г. Баранової. – Одеса : Атлант, 2015. – 344 с.

8. Фінанси: практикум / І. О. Школьник, Н. А. Дехтяр, О. В. Люта та ін. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2015. – 218 с.

РОЗДІЛ 20. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

20.1. Сутність фінансової безпеки держави

Економічна безпека – основна складова національної безпеки держави. Під економічною безпекою розуміють такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі та характеризує здатність національної економіки до сталого і збалансованого зростання.

У сучасних умовах особливу роль відіграє насамперед фінансова безпека держави як базова складова економічної безпеки держави в цілому.

Фінансова безпека – це такий стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни.

Забезпечення фінансової безпеки потребує реалізації відповідних принципів, які поділяються на *загальні* та *специфічні*. До *загальних* принципів належать: пріоритет прав і свобод людини, верховенство права, пріоритет мирного розв'язання проблеми, відповідність заходів національним інтересам, розмежування повноважень між різними органами влади, використання механізмів міжнародної колективної безпеки.

До *специфічних* принципів зараховують: забезпечення державного суверенітету, подолання фінансових суперечностей, демократизацію прийняття фінансових рішень, захист прав власності, свободу економічного вибору, забезпечення макрфінансової стабільності, динамічне зростання економіки, фінансову незалежність, забезпечення ефективного розподілу фінансових ресурсів і державний контроль за їх використанням.

Створення ефективної системи фінансової безпеки передбачає з'ясування та систематизацію загроз, настання яких прямо або опосередковано загрожує фінансовій стабільності в суспільстві.

Загрози фінансовій безпеці України – наявні та потенційно можливі явища і чинники, що суттєво загрожують національним фінансовим інтересам.

Серед широкого *переліку* загроз національним інтересам та національній безпеці України вагоме місце посідають загрози в економічній сфері, *основні* серед яких: істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності й науково-технічного та технологічного потенціалів, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку; ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки; нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави; відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків; критичний стан основних

виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромислового комплексу, системах життєзабезпечення; недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці; критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку; нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості; велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів; небезпечно для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу в стратегічних галузях економіки; неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці; критичний стан з продовольчим забезпеченням населення; неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави; “тінізація” національної економіки; переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними.

20.2. Складові фінансової безпеки держави

Фінансова безпека містить такі складові: банківська безпека; безпека небанківського фінансового ринку; боргова безпека; бюджетна безпека; валютна безпека; грошово-кредитна безпека.

Бюджетна безпека – це стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що дає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції. До основних індикаторів бюджетної безпеки (згідно з наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України за № 1277 від 29.10.2013 р. про затвердження “Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України”) належать: відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП; дефіцит/профіцит бюджетних і позабюджетних фондів сектора загальнодержавного управління; рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет; відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету.

Грошово-кредитна безпека – це такий стан грошово-кредитної системи, що забезпечує всіх суб'єктів національної економіки якісними та доступними кредитними ресурсами в обсягах та на умовах, сприятливих для досягнення економічного зростання національної економіки. До індикаторів, які характеризують рівень грошово-кредитної безпеки, належать: питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси (M0/M3), %; різниця між процентними ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями у звітному періоді, та процентними ставками за депозитами, залученими депозитними установами (крім Національного банку), відсоткових пунктів; рівень середньозваженої процентної ставки за

кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім Національного банку) в національній валюті, відносно індексу споживчих цін, відсоткових пунктів; частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам; питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю), %; загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни, млрд доларів США.

Банківська безпека – це рівень фінансової стійкості банківських установ країни, що дає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської системи країни та захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов її функціонування.

Для визначення рівня банківської безпеки використовуються такі індикатори: частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, співвідношення банківських кредитів і депозитів в іноземній валюті, частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків, співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів і депозитів, разів; рентабельність активів, співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи.

Боргова безпека – це такий рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості, який є достатнім для розв'язання нагальних соціально-економічних проблем, що не загрожують втратою суверенності та руйнуванням вітчизняної фінансової системи.

Валютна безпека – це стан курсоутворення, який характеризується високою довірою суспільства до національної грошової одиниці, її стійкістю; створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняної економіки, залучення в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках.

До індикаторів, які характеризують рівень валютної безпеки, належать: індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період; різниця між форвардним і офіційним курсом гривні, гривень; валові міжнародні резерви України, місяців імпорту; частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, відсотків; сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд доларів США; рівень доларизації грошової маси, відсотків.

Тести для самоперевірки знань

1. *Фінансова безпека держави не включає безпеку:*

- а) валютну;
- б) грошово-кредитну;
- в) продовольчу;
- г) небанківського фінансового ринку;
- д) немає правильної відповіді.

2. *Фінансова безпека держави включає безпеку:*

- а) виробничу;
- б) соціальну;
- в) боргову;
- г) демографічну;
- д) немає правильної відповіді.

3. *Бюджетна безпека:*

а) такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав би їм змогу в разі потреби відшкодувати обумовлені в договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування;

б) рівень розвитку промислового комплексу країни, який здатний забезпечити зростання економіки та розширене її відтворення;

в) стан розвитку держави, за якого вона здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз;

г) стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що дає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції;

д) немає правильної відповіді.

4. *Боргова безпека:*

а) стан розвитку держави, за якого вона здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз;

б) рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень й оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує суверенітету держави, її фінансовій системі;

в) рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави;

г) такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав би їм змогу в разі потреби відшкодувати обумовлені в договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування;

д) немає правильної відповіді.

5. *Безпека небанківського фінансового ринку:*

а) рівень розвитку промислового комплексу країни, який здатний забезпечити зростання економіки та розширене її відтворення;

б) рівень розвитку фондового та страхового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах та послугах;

в) стан розвитку держави, за якого вона здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх і зовнішніх загроз;

г) рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, а також сталий економічний розвиток держави;

д) немає правильної відповіді.

6. Грошово-кредитна безпека:

а) це такий рівень розвитку промислового комплексу країни, який здатний забезпечити зростання економіки та розширене її відтворення;

б) стан грошово-кредитної системи, що забезпечує всіх суб'єктів національної економіки якісними та доступними кредитними ресурсами в обсягах та на умовах, сприятливих для досягнення економічного зростання національної економіки;

в) стан розвитку держави, за якого вона здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз;

г) рівень національних та іноземних інвестицій, який здатен забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку за належного рівня фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів;

д) немає правильної відповіді.

7. Оптимальні значення індикатора характеризують:

а) така його величина, за якої рівень економічної безпеки дорівнює 1 (одиниці), тобто перебуває на оптимальному рівні;

б) статистичні показники, які найповніше характеризують явища і тенденції в економіці країни;

в) статистичні показники, які дають змогу оцінити стан економіки країни;

г) величини, порушення яких викликає несприятливі тенденції в економіці;

д) немає правильної відповіді.

8. Критичне значення індикатора:

а) статистичні показники, які дають змогу оцінити стан економіки країни;

б) величина індикатора, яка характеризується як критичний рівень економічної безпеки;

в) інтервал, у межах якого формуються найсприятливіші умови для розвитку економіки;

г) статистичні показники, які найповніше характеризують явища і тенденції в економіці країни;

д) немає правильної відповіді.

9. Валютна безпека:

а) забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів;

б) стан курсоутворення, який характеризується високою довірою суспільства до національної грошової одиниці, її стійкістю, створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняної економіки;

в) стан грошово-кредитної системи, який характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів і таким рівнем інфляції, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів населення;

г) рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав би їм змогу ефективно функціонувати;

д) немає правильної відповіді.

10. Який з показників характеризує безпеку фондового ринку:

а) частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу, %;

б) частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %;

в) темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США щодо показників попереднього періоду, %;

г) заборгованість уряду за цінними паперами до ВВП, %;

д) немає правильної відповіді?

Практичні завдання

Завдання 1

Доберіть, проаналізуйте і зробіть класифікацію наявних у світі варіантів побудови систем фінансової безпеки держави.

Завдання 2

На основі статистичних даних і методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом № 1277 від 29 жовтня 2013 р., необхідно розрахувати індикатори фінансової безпеки України за останні 3 роки. Дані розрахунків узагальнити в таблицю.

Завдання 3

Визначте показники бюджетної безпеки України за вказаний період.

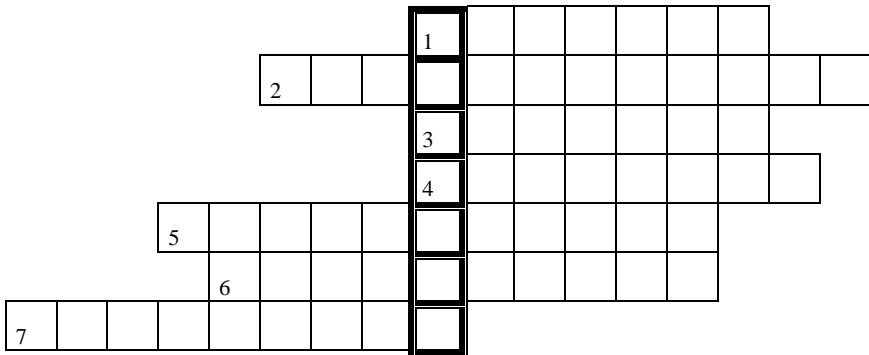
Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення	20... р.	20... р.	20... р.
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду), %	не більше 30			
Відношення дефіциту або профіциту державного бюджету до ВВП, %	не більше 3			

Відношення дефіциту або профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	не більше 5			
Обсяг трансфертів з державного бюджету, % до ВВП	не більше 10–15			

Завдання 4

На основі статистичної інформації щодо функціонування реального сектора економіки, державних фінансів, грошово-кредитного ринку, стану платіжного балансу України та динаміки обмінного курсу за останні 5 років ідентифікуйте ризики та загрози фінансовій безпеці держави й обґрунтуйте механізми їх подолання.

Криптограма

1. Складова економічної безпеки, що визначається як рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованостей з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень й оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету і руйнуванням вітчизняної фінансової системи.

2. Складова економічної безпеки, що визначається як рівень співвідношення між величиною інвестицій країни за кордон та отриманими інвестиціями, яка задовольняє потреби внутрішньої економіки та підтримує позитивний платіжний баланс держави.

3. Будь-які обставини або події, котрі можуть бути причиною порушення безпеки і (або) нанесення збитків.

4. Значення індикаторів – кількісні величини, порушення яких викликають несприятливі тенденції в економіці.

5. Складова економічної безпеки, що визначається як стан енергетики, який гарантує технічно та економічно безпечно задоволення поточних і перспективних потреб споживачів в енергії та охорону навколишнього природного середовища.

6. Реальні статистичні показники розвитку економіки країни, які найповніше характеризують певні процеси, явища і тенденції в економічній сфері держави.

7. Складова економічної безпеки, що визначається як стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни.

Ключове слово: такі умови, в яких перебуває складна система, коли дія зовнішніх факторів і внутрішніх чинників не призводить до процесів, що вважаються негативними щодо даної складної системи відповідно до наявних на даному етапі потреб, знань та уявлень.

Глосарій

Банківська безпека – рівень фінансової стійкості банківських установ країни, що дає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської системи країни та захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов її функціонування.

Безпека небанківського фінансового сектора – рівень розвитку фондового та страхового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах і послугах.

Боргова безпека – відповідний рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-економічних потреб, який не загрожує суверенітету держави та її фінансовій системі.

Бюджетна безпека – стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що дає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції.

Валютна безпека – стан курсоутворення, який характеризується високою довірою суспільства до національної грошової одиниці, її стійкістю, створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняної економіки, залучення в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає її від потрясінь на міжнародних валютних ринках.

Грошово-кредитна безпека – стан грошово-кредитної системи, що забезпечує всіх суб'єктів національної економіки якісними та доступними кредитними ресурсами в обсягах і на умовах, сприятливих для досягнення економічного зростання національної економіки

Контрольні питання

1. Дайте визначення поняття “економічна безпека держави”.
2. Розкрийте сутність поняття “фінансова безпека”.
3. Охарактеризуйте складові фінансової безпеки.

4. Що таке індикатори економічної безпеки?
5. Яке місце посідає фінансова безпека у складі економічної безпеки держави?
6. Охарактеризуйте внутрішні та зовнішні загрози у фінансовій сфері.
7. Що таке валютна безпека держави?
8. За якими індикаторами оцінюється рівень боргової безпеки держави?
9. Що таке банківська безпека держави?
10. Наведіть характеристику індикаторів, за допомогою яких можна оцінити рівень бюджетної безпеки.

Використана та рекомендована література до розділу

1. Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс] : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV. – Режим доступу : <http://www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
2. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] : наказ Міністерства економіки України від 2 березня 2007 № 60. – Режим доступу : <http://www.zakon.nau.ua>
3. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. № 1277. – Режим доступу : http://www.search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/ME131588.htm
4. Власюк О. С. Виклики та загрози фінансовій безпеці України на середньострокову перспективу / О. С. Власюк // Фінанси України. – 2012. – № 5. – С. 3–13.
5. Кишакевич Б. Ю. Формування системи фінансової безпеки України в умовах глобалізації / Б. Ю. Кишакевич // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. – 2012. – Вип. 22.7. – С. 202–207.
6. Москаль І. І. Ризики і загрози фінансовій безпеці держави в інвестиційній сфері / І. І. Москаль // Наукові записки. Сер. “Економіка”. – 2013. – Вип. 23. – С. 78–82.
7. Стойко О. Я. Фінанси : навч. посібник / О. Я. Стойко, Д. І. Дема. – К. : Алерта, 2013. – 425 с.
8. Фінанси : навч. посібник у 2 ч. / В. Г. Баранова, І. С. Волохова, В. П. Хомутенко та ін. ; за заг. ред. В. Г. Баранової. – Одеса : Атлант, 2015. – 344 с.
9. Фінанси : практикум / І. О. Шкільник, Н. А. Дехтяр, О. В. Люта та ін. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2015. – 218 с.

ВІДПОВІДІ НА ТЕСТИ І ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Розділ 1. Предмет фінансової науки як пізнання сутності фінансів

1.1. Тести для самоперевірки знань: 1) б; 2) а; 3) в; 4) б; 5) б; 6) а; 7) а; 8) а; 9) а; 10) б.

1.2. Практичні завдання. Завдання 1. Фінансова наука (9), фінанси (3), гроші (1), ВВП (2), національний дохід (7), первинний розподіл (4), перерозподіл (10), фінансові відносини (5), фінансова діяльність (8), призначення фінансів (6).

1.3. Криптограма: 1. Фінансист. 2. Перерозподіл. 3. Оборона. 4. Держава. 5. Макрорівень. 6. Сфера. 7. Ресурси. *Ключове слово:* фінанси.

Розділ 2. Генезис і еволюція фінансів

2.1. Тести для самоперевірки знань: 1) а; 2) б; 3) в; 4) г; 5) а; 6) б; 7) г; 8) а; 9) б; 10) в.

2.2. Практичні завдання. Завдання 1. Адміністративна економіка (2), доменіальний устрій (5), подушне оподаткування (4), бюджетний устрій (1), товарно-грошові відносини (3).

Завдання 2. А4, Б2, В5, Г1, Д3.

Завдання 3. 32 % західноєвропейська модель.

2.3. Криптограма: 1. Адміністративна. 2. Американська. 3. Західноєвропейська. 4. Скандинавська. 5. Фінансові. 6. Майнове. 7. Доменіальний. *Ключове слово:* ринкова.

Розділ 3. Становлення та розвиток фінансової науки

3.1. Тести для самоперевірки знань: 1) в; 2) а; 3) в; 4) а; 5) г; 6) в; 7) а; 8) б; 9) б; 10) б.

3.2. Практичні завдання. Завдання 1. А3, Б1, В2, Г4.

Завдання 2. А2, 4, 5, 6, 8, 10, 11; Б1, 3, 6, 7, 9, 12.

Завдання 3. Заповніть порожні місця структурно-логічної схеми, позначені знаками запитання, необхідними термінами відповідно до змісту: марксистичні, китайські соціалісти, фізіократи неокласичні: італійська школа, кейнсіанство, сучасні напрями фінансової думки Заходу.

3.3. Криптограма: 1. Франко. 2. Сміт. 3. Кінець. 4. Сакс. 5. Маржиналізм. 6. Боден. 7. Фізіократи. *Ключове слово:* Рікардо.

Розділ 4. Фінансова система

4.1. Тести для самоперевірки знань: 1) а; 2) б; 3) а; 4) б; 5) в; 6) а; 7) г; 8) в; 9) в; 10) б.

4.2. Практичні завдання. Завдання 1. Державні цільові фонди (3), фондова біржа (5), ринок грошей (1), інституційні інвестори (2), індивідуальні доходи (4).

Завдання 2. А4, Б1, В5, Г3, Д2.

Завдання 3. А4, Б1, В2, Г5, Д3.

4.3. Криптограма: 1. Міністерство фінансів. 2. Міжбанківська біржа. 3. Аудиторські фірми. *Ключове слово:* НБУ.

Розділ 5. Фінансове право і фінансова політика

5.1. Тести для самоперевірки знань: 1) а; 2) б; 3) а; 4) г; 5) б; 6) б; 7) а; 8) в; 9) б; 10) в.

5.2. Практичні завдання. Завдання 1. Фінансова стратегія (2), фінансова тактика (4), фінансовий механізм (5), фінансова політика (7), фінансове право (1), фінансові методи (9), фінансові важелі та інструменти (8), фінансовий контроль (6), фінансове планування (3), фінансове забезпечення (10).

Завдання 2. А1, 3, 4, 9, 12; Б2, 6, 8; В5,10, 13 ; Г7, 11.

Завдання 3. Поєднайте термін і його основні елементи: А. 3, 9; Б. 1, 2, 4, 5, 6; В. 7, 8, 10.

5.3. Криптограма: 1. Кошторис. 2. План. 3. Показник. 4. Штраф. 5. Стимул. 6. Контроль. 7. Стратегія. *Ключове слово*: тактика.

Розділ 6. Податки. Податкова система

6.1. Тести для самоперевірки знань: 1) в; 2) б; 3) б; 4) а; 5) б; 6) б; 7) г; 8) а; 9) а; 10) в.

6.2. Практичні завдання. Завдання 1. Норма оподаткування (4), податковий тиск (1), податкова ставка (5), податкова пільга (3), податкове право (2).

Завдання 2. 0,96 млн грн.

Завдання 3. 200 тис. грн.

6.3. Криптограма: 1. Пеня. 2. Право. 3. Оподаткування. 4. Ставка. 5. Штраф. 6. Квота. 7. Канікули. *Ключове слово*: податок.

Розділ 7. Бюджет і бюджетна система

7.1. Тести для самоперевірки знань: 1) в; 2) б; 3) в; 4) б; 5) б; 6) а; 7) в; 8) а; 9) а; 10) а.

7.2. Практичні завдання. Завдання 1. А2, Б4, В3, Г5, Д1.

Завдання 2. А2, Б4, В5, Г1, Д3.

Завдання 3. 371 799,93 млн грн.

7.3. Криптограма: 1. Борг. 2. Валюта. 3. Доходи. 4. Держава. 5. Дефіцит. 6. Видатки. *Ключове слово*: бюджет.

Розділ 8. Бюджетний дефіцит

8.1. Тести для самоперевірки знань: 1) в; 2) в; 3) а; 4) б; 5) а; 6) б; 7) в; 8) а; 9) г; 10) а.

8.2. Практичні завдання. Завдання 1. Розмір дефіциту державного бюджету становить 26 млрд грн; рівень бюджетного дефіциту дорівнює 6 %.

Завдання 2. Дефіцит бюджету – 24 млрд грн.

Завдання 3. Дефіцит бюджету скорочується із 63,3 млрд грн у 2010 р. до 27,8 млрд грн у 2015 р.

8.3. Криптограма: 1. Відкритий. 2. Вимушений. 3. Фактичний. 4. Свідомий. 5. Циклічний. 6. Стійкий. 7. Активний. *Ключове слово*: дефіцит.

Розділ 9. Державний кредит

9.1. Тести для самоперевірки знань. 1) б; 2) а; 3) а; 4) б; 5) г; 6) в; 7) б; 8) в; 9) б; 10) а.

9.2. Практичні завдання. Завдання 1. Державний кредит (2); державні позики (6); облігації (3); казначейське зобов'язання (5); державний борг (7); державна заборгованість (1), реструктуризація (4).

Завдання 3. Величина, на яку збільшився державний борг країни – 5 млн дол. Сума щорічних відсоткових виплат за кредитом МВФ – 250 тис. дол. Країна зможе виплатити кредит через 20 років.

9.3. Криптограма: 1. Позика. 2. Борг. 3. Вексель. 4. Держава. 5. Реструктуризація. 6. Заборгованість. *Ключове слово:* кредит.

Розділ 10. Місцеві фінанси. Бюджетний федералізм і фінансове вирівнювання

10.1. Тести для самоперевірки знань: 1) а; 2) б; 3) а; 4) а; 5) в; 6) б; 7) г; 8) а; 9) в; 10) а.

10.2. Практичні завдання. Завдання 1. Місцеві фінанси (3); місцеві бюджети (5); бюджетний федералізм (1); фінансове вирівнювання (2); комунальний кредит (4).

Завдання 2. 1900,3 тис. грн.

Завдання 3. Потреба в коштах для ремонту покрівлі за районами міста становить: в Амур-Нижньодніпровському – 525 999,68 грн, в Індустріальному районі – 298 425,57 грн.

10.3. Криптограма: 1. Вирівнювання. 2. Фінанси. 3. Федералізм. 4. Самоврядування. 5. Бюджет. 6. Податок. 7. Позики. *Ключове слово:* видатки.

Розділ 11. Соціальні позабюджетні фонди

11.1. Тести для самоперевірки знань: 1) а; 2) а; 3) в, г; 4) а; 5) б, г 6) а, г; 7) г, 8) а, в; 9) а; 10) в.

11.3. Криптограма: 1. Мобільність. 2. Внески. 3. Збір. 4. Безробітний. 5. Фонд. 6. Бланк. 7. Пенсія. 8. Роботодавець. 9. Застрахована. 10. Субсидія. *Ключове слово:* безробіття.

Розділ 12. Фінанси домогосподарств

12.1. Тести для самоперевірки знань: 1) г; 2) в; 3) а; 4) г; 5) а; 6) а; 7) а; 8) г; 9) а, г; 10) в.

12.2. Практичні завдання. Завдання 1. 89 760 грн.

Завдання 2. 73 437 грн.

12.3 Криптограма: 1. Фондів 2. Стипендія 3. Пенсія 4. Видатки 5. Реальні 6. Ресурси 7. Доходи. *Ключове слово:* фінанси.

Розділ 13. Фінанси суб'єктів господарювання

13.1. Тести для самоперевірки знань: 1) б; 2) б; 3) г; 4) б; 5) а; 6) в; 7) в; 8) а; 9) а; 10) а.

13.2. Практичні завдання. Завдання 3. 258 000 грн.

13.3. Криптограма: 1. Самоокупність. 2. Активи. 3. Прибуток. 4. Оборотно-ність. 5. Збиток. 6. Собівартість. 7. Рентабельність. *Ключове слово:* капітал.

Розділ 14. Фінансовий менеджмент

14.1. Тести для самоперевірки знань. 1) б; 2) г; 3) б; 4) а; 5) г; 6) в; 7) г; 8) г; 9) б; 10) а.

14.2. Практичні завдання. Завдання 1. Пропозицію приймати не слід, краще розмістити кошти в банку.

Завдання 2. 1) 45 454,5 грн; 2) 3030 шт.

14.3. Криптограма: 1. Тактика. 2. Організація. 3. Планування. 4. Стратегія. 5. Прогнозування. 6. Прибуток. 7. Регулювання. 8. Рентабельність. *Ключове слово*: контроль.

Розділ 15. Фінансовий ринок

15.1. Тести для самоперевірки знань: 1) в; 2) г; 3) в; 4) в; 5) а; 6) в; 7) в; 8) г; 9) а; 10) а.

15.2. Практичні завдання. Завдання 1. 504 990,7 грн; 2) 506 708,03 грн.

Завдання 2. 16 %.

Завдання 3. 0,65 грн.

Завдання 4. 243 грн.

15.3. Криптограма: 1. Облігація. 2. Кредитор. 3. Опціон. 4. Акція. 5. Вексель. 6. Дилер. *Ключове слово*: брокер.

Розділ 16. Страхування. Страховий ринок

16.1. Тести для самоперевірки знань: 1) в; 2) а; 3) г; 4) в; 5) б; 6) а; 7) а; 8) а; 9) г; 10) б.

16.2. Практичні завдання. Завдання 1. Збитки не відшкодовуються.

Завдання 2. А – 18,15 млн. грн; Б – 11, 85 млн грн.

Завдання 3. 39 млн грн.

Завдання 4.

1. Збитки не відшкодовуються.

2. Умовна франшиза – 75 000 грн.

3. Безумовна франшиза – 57 000 грн.

16.3. Криптограма: 1. Перестрахування. 2. Страхувальник. 3. Контрибуція.

4. Платіж. 5. Застрахований. 6. Поліс. 7. Відшкодування. 8. Франшиза.

9. Ризик. *Ключове слово*: страховик.

Розділ 17. Міжнародні фінанси

17.1. Тести для самоперевірки знань: 1) б; 2) г; 3) б; 4) г; 5) г; 6) в; 7) б; 8) г; 9) г; 10) б.

17.2. Практичні завдання. Завдання 2. 0,901.

17.3. Криптограма: 1. МВФ. 2. БАГІ. 3. Лондон. 4. ЮНКТАД. 5. Вашингтон. 6. Євроакція. *Ключове слово*: валюта.

Розділ 18. Фінанси країн з розвинутою ринковою економікою

18.1. Тести для самоперевірки знань: 1) г; 2) а; 3) в; 4) б; 5) г; 6) г; 7) г; 8) г; 9) в; 10) а.

18.2. Практичні завдання. Завдання 1. а) 4; б) 1; в) 2; г) 5; д) 3

Завдання 2. а) 4; б) 3; в) 1; г) 2

Завдання 3. 1) вірно; 2) невірно; 3) вірно; 4) вірно; 5) невірно.

18.3. Криптограма: 1. Держава. 2. Конгрес. 3. Фонди. 4. Ринок. 5. Податки.
6. Парламент. 7. Федерація. 8. Політика. 9. Фінанси. *Ключове слово*: економіка.

Розділ 19. Фінанси Європейського Союзу

19.1. Тести для самоперевірки знань: 1) а, г; 2) г; 3) а, в; 4) а, б, в; 5) а, б, в, г; 6) а, б, в, г; 7) а, в; 8) д; 9) в; 10) в.

19.2. Практичні завдання. Завдання 1. 1) г; 2) а; 3) б; 4) в; 5) е; 6) д.

19.3. Криптограма: 1. Євро. 2. Рівноваги. 3. Інтеграція. 4. Щорічність.
5. Париж. 6. Маастрихт. *Ключове слово*: Європа.

Розділ 20. Фінансова безпека держави

20.1. Тести для самоперевірки знань: 1) в; 2) в; 3) г; 4) б; 5) б; 6) б; 7) а; 8) б; 9) б; 10) г.

20.3. Криптограма: 1. Боргова. 2. Інвестиційна. 3. Загрози. 4. Порогові.
5. Енергетична. 6. Індикатори. 7. Фінансова. *Ключове слово*: безпека.

Навчальне видання

ЛИСЯК Любов Валентинівна
КАЧУЛА Світлана Валентинівна
МІЩЕНКО Людмила Олександрівна
МІЩЕНКО Дмитро Анатолійович

ФІНАНСИ

Навчальний посібник

Ф59 **Фінанси** : навчальний посібник / Л. В. Лисяк, С. В. Качула,
Л. О. Міщенко, Д. А. Міщенко ; за ред. д. е. н., проф., акад. АЕН
України Л. В. Лисяк. – Дніпро: ТОВ “Акцент ПП”, 2017. – 298 с.

ISBN 978-966-921-107-1

У навчальному посібнику з позицій класичної та новітньої світової та української фі-нансової думки подано змістовний виклад матеріалу відповідно до програми дисципліни “Фінанси” та вимог Міністерства освіти і науки України. Посібник містить план вивчення теми та короткий її огляд, термінологічний словник основних понять, навчальні завдання, тести для самоперевірки знань, криптограми, літературу до вивчення кожної теми.

Для студентів, аспірантів, викладачів, а також практиків, які цікавляться питаннями фінансів і фінансових відносин.

УДК 336
ББК 65.261

Редактори: *Т. П. Дерев'янка, Л. І. Малигіна, О. О. Смирнова, В. В. Малашевич*
Комп'ютерна верстка: *О. В. Горобець*
Дизайн обкладинки: *Т. Г. Пунтус*

Підп. до друку 23.02.2017 Формат 84x 1081/32 Папір друк.
Ум.друк.арк. 15,6 Обл.-видав.арк. 21,4 Тираж 300 Замовлення № 325.

Засновник і видавець: Університет митної справи та фінансів
Свідоцтво про видавничу діяльність ДК 5022 від 14.12.2015 р.
49000, м. Дніпро, вул. Вернадського, 2/4

Віддруковано в ТОВ “Акцент ПП”
вул. Ларіонова, 145, м. Дніпро, 49052
тел. (056) 794-61-04(05)

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4766 від 04.09.2014 р.